

Seneca en Cicero

Eindexamen 2026

In dit document staan de eindexamenteksten voorzien van een vertaling en annotaties.

Inhoud

1	Inleiding	2
1.1	Nuttige links	3
1.2	Legenda	4
2	Vertaling en annotaties	5
2.1	Seneca	5
2.1.1	Epistula 3	5
2.1.2	Epistula 6	17
2.1.3	Epistula 9	28
2.1.4	Epistula 34	59
2.1.5	Epistula 35	65
2.1.6	Epistula 63	73
2.1.7	Epistula 81	91
2.2	Cicero	109
2.2.1	Laelius De Amicitia	109
2.2.2	Epistulae ad Atticum Liber 12 Epistula 14	146
2.2.3	Epistulae ad familiares – Liber 5 Epistula 7	158
2.2.4	Epistulae ad familiares – Liber 16 Epistula 4	165
3	Bijlages	173
3.1	Soorten bijzinnen	173

1 Inleiding

In de volgende hoofdstukken vind je de examenteksten voorzien van een eigen vertaling en aantekeningen.

Hoe gebruik je deze aantekeningen?

- In de Latijnse tekst staan bij de woorden de volgende aantekeningen:
 - naamval, getal, geslacht, of, bij werkwoorden tijd, wijze en vorm
 - congruentie-tekenen geven aan of twee of meer woorden congrueren
 - participia zijn benoemd als ppa, ppp, pfa, gerundivum of gerundium
 - zinsdelen zijn benoemd als persoonsvorm, onderwerp, lijdend voorwerp (direct object) en meewerkend voorwerp (indirect object)
 - constructies zijn benoemd als ablati, ACI of NCI
- In de rechterkolom staat verdere uitleg.
- In de voetnoten vind je extra informatie, verdieping of een discussie over een vertaling of grammaticaal aspect.
- Omdat er bij deze schrijvers veel bijzinnen voorkomen is hier extra aandacht aan besteed.
 - De Latijnse tekst springt in om de geneste structuur van bijzinnen duidelijk te maken.
 - In een apart kolom staat aangegeven of de zin een hoofdzin (onafhankelijke zin) is of een bijzin (afhankelijke zin).
 - Bij ingewikkelde structuren is die structuur uitgelegd in de rechterkolom.
 - Aan het eind van het document staat een overzicht van mogelijke soorten bijzinnen. Elke soort heeft een nummer. In de rechterkolom is voor een bijzin aangegeven welke soort het betreft. Dit is gedaan door het nummer te vermelden tussen vierkante haken. Zo verwijst “[40]” naar een bijwoordelijke bijzin met cum en een coniunctivus.

De vertaling is van eigen hand. Een paar opmerkingen:

- De vertaling is vergeleken met een aantal vertalingen die op het internet beschikbaar zijn. Deze zijn genoemd hieronder in de paragraaf “Nuttige links”.
- Ze zijn ook vergeleken met de werkvertalingen uit de tekstboeken van Eisma en Hermaion. In een paar gevallen was er een wezenlijk verschil tussen de vertalingen of interpretatie van de grammaticale constructies. Die zijn dan in de aantekeningen of de voetnoten besproken.
- Geprobeerd is steeds om correcte Nederlandse zinnen te maken. De vertaling is dus meer dan een werkvertaling, die een beetje krom mag zijn.
- Als een vertaling vanwege eisen aan het Nederlands veel afwijkt van de letterlijke Latijnse verwoording is de letterlijke vertaling in de aantekeningen gegeven.

1.1 Nuttige links

- Zoek je een verbogen of vervoegd woord? Of wil je controleren of je een naamval goed hebt bedacht, of een werkwoordvorm? Kijk dan in de [Latin Dictionary](#). Hier vind je van elk woord de rijtjes.

- Hier en daar annoteren we iets over hoe een grammaticaal onderwerp in het Nederlands heet. Dan verwijzen we soms naar de website van de [Algemene Nederlandse Spraakkunst](#). Hier vind je de grammatica van de Nederlandse taal, duidelijk uitgelegd en met veel voorbeelden.

- Kijk ook eens op de [Superlatijn](#) site.
- Ben Bijnsdorp heeft de brieven van Seneca vertaald en je vindt zijn vertaling op zijn site [hier](#).
- Een vertaling van de brieven van Seneca door Margeret Graver is in 2017 uitgegeven door The University of Chicago Press (ISBN 978-0-226-52843-4). Deze is niet op het internet verschenen.
- Een Latijnse tekst en een Engelse vertaling, door William Armistead Falconer, van Laelius de Amicitia van Cicero vind je in de Loeb Classical Library [hier](#) en [hier](#) op de Perseus site. Of als [pdf](#) hier. Het is een uitgave uit 1923.

LOEB CLASSICAL LIBRARY

Een vertaling van Freeman (2018) vind je [hier](#).

- Een Latijnse tekst van de brief aan Atticus (12.14 uit 45 v. Chr) en een Engelse vertaling van Evelyn Shuckburgh staat op de Perseus website, [hier](#). Je kunt op die pagina overschakelen tussen de Latijnse en Engelse tekst. En [hier](#) in het Gutenberg archief vind je een zij aan zij versie met links het Latijn en rechts de vertaling van E. O. Windstedt uit 1918.
- Een Engelse vertaling van de Epistulae ad familiares vind je ook in de Loeb Classical Library, vertaald door William Glynn Williams in 1927. Brief 5.2 en 5.7 (brieven 2 en 7 uit boek 5) vind je in Williams' volume 1 ([hier](#)). Brief 16.4 (de vierde brief in boek 16) vind je in Williams' volume 3 ([hier](#)).

1.2 Legenda

Hier is de uitleg van de afkortingen die in de annotaties zijn gebruikt.

naamwoorden

1, 2, 3, 4, 5	nominativus, genitivus, dativus, accusativus en ablativus
s, p	singularis (enkelvoud), pluralis (meervoud)
•, ••, •••	congruentie met een of meerdere andere woorden die hetzelfde aantal stippen hebben
f, m, n	femininum (vrouwelijk), masculinum (mannelijk), neutrum (onzijdig)

werkwoorden

indi, coni	indicativus, coniunctivus
pr, impf, fut	praesens, imperfectum, futurum
pf, pqp, fex	perfectum, plusquamperfectum, futurum exactum
act, pas	actief, passief
ppa, ppp, pfa	participium praesentis activi (tegenwoordig deelwoord), participium perfecti passivi (verleden deelwoord), participium futuri activi
gdium, gdivum	gerundium, gerundivum
inf, imp	infinitivus, imperativus

woordsoort en zinsbouw

BW, VW, VZ	bijwoord, voegwoord, voorzetsel
{ ... }	woordgroep
pv, ond, lijd, mew	persoonsvorm, onderwerp, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp
predn	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)

constructies

ACI, NCI	accusativus cum infinitivo, nominativus cum infinitivo
AA	ablativus absolutus ("ablabs")

2 Vertaling en annotaties

2.1 Seneca

2.1.1 Epistula 3

1	Epistulas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo;	Je hebt brieven gegeven die aan mij overhandigd moeten worden, zoals je schrijft, aan jouw vriend;
	Epistulas ^{4pf} • lijd ad me ^{4s} perferendas ^{gdivum} • tradidisti ^{pf pv} ,	HOOFDZIN
	ad me	ad hoort bij me, niet bij perferendas
	me	bij perferendas (<i>om aan mij over te dragen</i>); niet bij tradidisti (<i>aan mij gegeven</i>)
	perferendas	gerundivum bijvoeglijk gebruikt bij epistulas; dus geen gerundivum van verplichting
	ut scribis ^{pr pv} ,	BIJZIN
		ut + indicativus; zo'n kort tussenzinnetje heet een parenthese [98]
	ut	zoals
	amico ^{3s} • • mew tuo ^{••} ;	HOOFDZIN VERVOLG
	amico	meewerkend voorwerp (indirect object): de brieven zijn dus aan de vriend gegeven die ze vervolgens aan Seneca moet brengen
	deinde admones me, ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse quidem id facere;	vervolgens waarschuw je mij, om niet alles dat op jou betrekking heeft met hem te bespreken, omdat je zelf dat ook niet gewoon bent te doen;
	deinde admones ^{indi pr pv} me ^{4s lijd} ,	HOOFDZIN
	ne omnia ^{4p} • lijd cum eo ^{5s} ad te pertinentia ^{ppa} • communicem ^{coni pv} ,	BIJZIN 1
		finale bijwoordelijke bijzin met een coniunctivus, hier een verbod (ne) [58]
		pertinentia
		< pertinens, ppa van pertinēo (pertinēre), <i>betrekking hebben op</i> ;
		cum eo
		onderbreekt de woordgroep "omnia ad te pertinentia"; daardoor komen eo en te dichtbij elkaar te staan: <i>met hem aan jou</i>
	quia non soleas ^{coni pv} ne ipse ^{ond} quidem id ^{4s} facere ^{inf} ;	BIJZIN 2
		soleas
		coniunctivus obliquus: de mening van een ander, in dit geval van Lucilius ¹
		facere
		aanvullingsinfinitivus bij soleas
		id
		object bij facere
		non ... ne quidem
		een dubbele ontkenning; ne ... quidem heeft als eigenschap dat het de eerste ontkenning (non) niet "opheft". Dus maar één keer "niet"vertalen ² .
		Omdat er al ipse (<i>zelf</i>) staat, levert ne ... quidem (<i>zelfs niet</i>) in het Nederlands geen fraaie zin op; daarom met <i>ook</i> vertaald.
	ita in eadem epistula illum et dixisti amicum et negasti.	zo heb je in een en dezelfde brief hem zowel een vriend genoemd als gezegd dat hij dat niet is;

¹ In dit geval zou er ook een coniunctivus hebben gestaan als bijzin 1 een hoofdzin zou zijn geweest: "non omnia communio [...], quia non soleas id facere" (*ik deel niet alles omdat jij dat (naar je eigen zeggen) niet gewoon bent te doen*). Er is nog een interpretatie mogelijk: attractie. Dan zie je zijn gewoonte (soleas) als inhoudelijke nauw verbonden met bespreken (communicem). Dan heeft soleas om die reden een coniunctivus en vertaal je die niet. Zie A&G § 593. Als bijzin 1 een hoofdzin was geweest, heb je geen coniunctivus in de bijzin en wordt die als feit gezien. Dat is hier niet vreemd, want Seneca kent Lucilius en kan best als feit presenteren dat hij niet alles met iedereen bespreekt: "non omnia communio [...], quia non soles id facere" (*ik deel niet alles omdat jij dat niet gewoon bent te doen*).

² Zie A&G § 327.1

ita in eadem* epistula^{5s} • illum^{4s lijd} et dixisti^{pf pv} amicum^{4s} et negasti^{pf pv}.	2 hoofdzinnen	twee samengetrokken hoofdzinnen nevenschikt verbonden door et...et
et ... et ...	illum dixisti amicum	nevenschikkend Je kunt deze woordgroep op twee manieren lezen: - dixisti met een dubbele accusativus: <i>iets/iemand noemen als</i>; dico heeft dan twee objecten (illum, amicum); illum is het lijdend voorwerp (eerste object) en amicum het tweede object; in het Nederlands noemen we dat een tweepaatsig werkwoord: <i>hem een vriend noemen</i> - als een ACI³: [...] illum^{4s ACI} et dixisti^{pf pv} amicum^{4s predn} [esse^{ACI}] Je denkt er dan esse bij en illum esse is de ACI. Amicum is het naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) bij esse: <i>je zei dat hij een vriend was</i>. De vertaling hierboven kiest voor de eerste opvatting.
negasti		= negavisti - Als je dixisti als tweepaatsig werkwoord hebt vertaald (zie hierboven), kunnen we we negasti (<i>jij hebt ontkend</i>) in het Nederlands niet goed vertalen met vriend als lijdend voorwerp; we kunnen dus niet een vergelijkbare samentrekking verwoorden; dus we hebben wat meer woorden nodig: <i>(en) gezegd dat hij dat niet is</i> - Als je de woordgroep bij dixisti als ACI leest, gaat het iets anders in de vertaling van negasti, want dan kun je diezelfde ACI gebruiken: <i>én je ontkent dat [hij een vriend was]</i>.
Itaque si proprio illo verbo quasi publico usus es et sic illum amicum vocasti quomodo omnes candidatos “bonos viros” dicimus, quomodo obvios, si nomen non succurrit, “dominos” salutamus, hac abierit.		Dus als jij dit bijzondere woord gebruikt hebt in de algemene betekenis en hem op dezelfde manier een vriend hebt genoemd, zoals wij alle verkiezingskandidaten “goede mannen” noemen, zoals we mensen die we tegenkomen met “heren!” begroeten, wanneer ons hun naam niet te binnen schiet, laat dan maar zitten.
Itaque si (proprio^{5s} illo^{5s} verbo^{5s}) quasi publico^{5s} (usus es)^{pf pv}	BIJZIN 1	De hele zin is een voorwaardelijke zin (als-danzin) [166]. - De conclusie (“dan”) staat achteraan: hac abierit. - Er zijn twee voorwaarden (als-delen): bijzin 1 (itaque ...) en bijzin 2 (et sic ...). - De tweede voorwaarde heeft twee bijwoordelijke bijzinnen (beginnend met quomodo). - Dit zijn vergelijkende zinnen (quomodo = <i>zoals</i>) - De tweede vergelijking (bijzin 4) is, samen met bijzin 5, weer een voorwaardelijke zin. Bijzin 4 is de conclusie (“dan”-deel) en bijzin 5 de voorwaarde (als-deel). Eerste voorwaardelijke bijzin. De hoofdzin (“hac abierit”) staat helemaal achteraan. usus es < utor; utor + ablativus = <i>gebruiken</i>; met een dubbele ablativus betekent het <i>iets gebruiken als</i>, maar in deze reeks ablativi geen dubbele ablativus zien. Utor is een deponens, dus de vorm usus es is <i>jij hebt gebruikt</i> en niet “<i>jij bent gebruikt</i>”. quasi vergelijkt proprio illo verbo, <i>dit bijzondere woord</i>, met publico, <i>een algemeen [woord]</i> proprio < proprius, <i>eigen</i> (= van jezelf), <i>bijzonder</i>; bedoeld is hier niet dat Lucilius een eigen opvatting had van het woord “vriend”, maar dat het woord een bijzondere betekenis had bij de stoïcijnen.

³ Eisma vat het op deze manier op.

	publico	< publicus, <i>algemeen bekend, openbaar</i> ; dus tegenover de bijzondere waarde die de stoïcijnen aan het woord vriend hechtten, staat het “gewone” woord vriend in z’n losse manier van gebruiken.
et sic illum amicum vocasti,	BIJZIN 2	Tweede voorwaardelijke bijzin, nevengeschild aan bijzin 1. Denk er weer “si” bij: et si sic
	sic	luidt het quomodo in van bijzinnen 3 en 4: zo ... <i>zoals</i> ...
	vocasti	= vocavisti; < voco; hier met dubbele accusativus: <i>iemand iets noemen</i>
quomodo (omnes ^{4p} candidatos ^{4p}) (“bonos ^{4p} viros ^{4p} ”) dicimus ^{indi pr pv} ,	BIJZIN 3	Bijzin bij bijzin 2; bijwoordelijke vergelijkende bijzin (quomodo vertaald als <i>zoals</i>) [96]
	quomodo	<i>zoals</i> ; in het Nederlands een voegwoord
	dicimus	met dubbele accusativus: <i>iemand iets noemen</i>
	bonos viros	<i>goede mannen</i> = <i>eervolle mannen</i>
		Hier wordt bedoeld dat ze “goed” worden genoemd, of ze dat nu in werkelijkheid wel of niet zijn.
quomodo obvios ^{4p} •,	BIJZIN 4	Bijzin bij bijzin 2, nevengeschild aan bijzin 3 maar zonder voegwoord; bijwoordelijke vergelijkende bijzin (quomodo vertaald als <i>zoals</i>) [96]; Deze bijzin 4 is op zichzelf een voorwaardelijke zin, samen met bijzin 5. Bijzin 4 is dan de conclusie en bijzin 5 de voorwaarde. De twee zinnen vormen een realis van het heden [150]. Stijlfiguren: anafora, asyndeton
	obvios	< obvius; <i>tegemoet komend</i> ; hier zelfstandig gebruikt <i>tegemootkomenden</i> = <i>mensen die ons tegemoet komen</i> = <i>mensen die we tegenkomen</i>
si nomen ^{1s ond} non succurrit ^{pr pv} ,	BIJZIN 5	Bijzin van bijzin 4; voorwaardelijke bijzin: de voorwaarde van bijzin 4.
“dominos” ^{4p} • salutamus ^{pr pv} ,	BIJZIN 4 VERVOLG	
	dominos	< dominus; hier bedoeld als de aanspreektitel “meneer”.
	salutamus	< saluto, <i>groeten</i> ; hier met twee accusativi <i>begroeten als/met</i>
hac abierit ^{coni pv} .	HOOFDZIN	Aan het einde dan de hoofdzin. Grammaticaal een voorwaardelijke zin (als-dan zin), een realis van het heden [166]. Dit is dan de conclusie (dan-gedeelte). De twee vooropgeplaatste bijzinnen 1 en 2 zijn de als-delen.
	hac	<i>langs deze weg, op deze manier</i> ; bijwoord;
	abierit	< abeo (abire), <i>weggaan</i> ; hier in een uitdrukking; letterlijk “ <i>laat het langs deze weg weggaan</i> ”. Of andersom gezegd: <i>ik ga er verder niet op in = laat maar zitten</i> ; Je zou het ook met “ <i>zo zij het</i> ” kunnen verwoorden en dat is aardig omdat die vertaling ook een coniunctivus gebruikt (<i>zij</i>). Overigens kan abierit grammaticaal ook een futurum zijn.

2	Sed si aliquem amicum existimas cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras et non satis nosti vim verae amicitiae.	Maar als je iemand als vriend beoordeelt aan wie je niet zoveel vertrouwen schenkt als aan jezelf, vergis je je hevig en ken je onvoldoende de kracht van echte vriendschap.
---	--	---

Sed	HOOFDZIN 1	Voorwaardelijke zin; hier het begin van de conclusie; realis van het heden, met zowel in de conclusie als in de voorwaarde een indicativus praesentis [150]
si aliquem ^{4s lijd} amicum ^{4s} existimas ^{pr pv}	BIJZIN 1	de voorwaarde van de voorwaardelijke zin
	amicum	2 ^e object bij existimas, <i>beschouwen als</i>
cui ^{3s} non tantundem credis ^{pr pv} quantum tibi ^{3s} ,	BIJZIN 2	betrekkelijke bijzin bij amicum ([1] variant [17])
		credo (credere) + dat, <i>geloven, vertrouwen</i> (= vertrouwen schenken aan, niet: vertrouwen op), <i>toevertrouwen aan</i>
vehementer erras ^{pr pv} et	HOOFDZIN 1 VERVOLG	
non satis nosti ^{ipf pv} vim ^{4s lijd} verae ^{2s} • amicitiae [•] .	HOOFDZIN 2	tweede hoofdzin door et nevenschikkend verbonden aan de eerste

nosti

= novisti < nosco (noscere), leren kennen; novisti = *jij hebt leren kennen* = *je kent*

Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius: post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum.	Je moet werkelijk alles met je vriend overleggen, maar eerst overleggen over hemzelf: na het aangaan van de vriendschap moet er vertrouwd worden, voor het aangaan beoordeeld.
--	---

Tu vero ^{BW} omnia ^{4p} lijd cum amico ^{5s} delibera ^{imp pv} ,	HOOFDZIN 1	
	delibera	< delibero (deliberare), <i>overleggen</i> imperativus; in het Nederlands kunnen we geen imperativus (<i>overleg!</i>) combineren met een onderwerp (<i>jij</i>), dus dan kun je vertalen met moeten.
sed de ipso ^{5s} prius ^{BW} :	HOOFDZIN 2	nevenschikt aan de eerste door sed; verkort door het niet herhalen van delibera
	prius	bijwoord: [<i>overleg</i>] <i>eerst</i> [<i>over hemzelf</i>]
post amicitiam ^{4s f} credendum ^{gdivum n} est,	HOOFDZIN 3	
	credendum est	gerundivum van verplichting; credendum is onzijdig (daarom zeker niet bij amicitiam proberen te trekken), dus onpersoonlijk gebruikt: <i>men moet ... of er moet ...</i>
	post/ante amicitiam	<i>na/voor de vriendschap</i> = <i>na/voor het afsluiten van een vriendschap</i>
ante amicitiam ^{4s f} iudicandum ^{gdivum n} .	HOOFDZIN 4	verkort door het niet herhalen van est; geen voegwoord: asyndeton

Isti vero praepostero officia permiscunt qui, contra praecepta Theophrasti, cum amaverunt iudicant, et non amant cum iudicaverunt.	Zij die, tegen de voorschriften van Theophrastus in, iemand beoordelen wanneer ze hem zijn gaan mogen, en niet iemand mogen wanneer ze hem beoordeeld hebben, halen hun plichten werkelijk op een onjuiste manier door elkaar.
---	---

Isti ^{1p ond} vero ^{BW} praepostero ^{BW} officia ^{4p lijd} permiscunt ^{pr pv}	HOOFDZIN	
	praepostero	bijwoord; normaal is het praepostere, maar Seneca gebruikt praepostero
qui ^{1p ond} , contra praecepta ^{4s} Theophrasti ^{2s} ,	BIJZIN 1	betrekkelijke bijzin bij isti ([1] variant [15]) grammaticaal is het zinsdeel met contra geen aparte bijzin, ook al staat het tussen komma's
cum amaverunt ^{indi pf pv}	BIJZIN 2	temporele bijwoordelijke bijzin bij bijzin 1; cum heeft hier een indicativus bij zich en is dus temporeel (<i>wanneer</i>) [38]
iudicant ^{pr pv} , et	BIJZIN 1 VERVOLG	
non amant ^{pr pv}	BIJZIN 3	verkorte bijzin (qui is niet herhaald), nevenschikt aan bijzin 1
cum iudicaverunt ^{indi pf pv} .	BIJZIN 4	bij bijzin 3; net als bijzin 2 een temporele bijwoordelijke bijzin [38]

Diu cogita an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit.	Denk er lang over na of je met iemand vriendschap moet sluiten.
---	--

Diu ^{BW} cogita ^{imp pv}	HOOFDZIN	
	cogito	is zowel intransitief (<i>denken</i>) als transitief (<i>iets overdenken</i>); met een afhankelijke vraag is het transitief gebruikt
an tibi ^{3s} in amicitiam ^{4s} aliquis ^{ond} recipiendus sit ^{coni pv} .	BIJZIN	afhankelijk vraag ingeleid met an (<i>of</i>); niet weglaatbare bijzin die fungeert als lijdend voorwerp van de hoofdzin; gebruikt altijd een coniunctivus [116]
	recipiendus sit	gerundivum van verplichting
	(an) tibi ... sit	letterlijk staat er: (<i>of</i>) <i>door jou iemand in vriendschap moet worden ontvangen</i>

Cum placuerit fieri, toto illum pectore admitte; tam audaciter cum illo loquere quam tecum.		Nadat je hebt besloten dat het gebeurt, laat hem toe met heel je hart; spreek zo vrijmoedig met hem als met jezelf.
Cum placuerit ^{coni pf pv} fieri ^{ACI} ,	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van oorzaak [40]; maar er is ook een volgorde en dus temporeel verband ("eerst dit, dan dat")
	[cum] placuerit	< placēo (placēre), <i>behagen</i> , als er mihi of tibi bij staat, wordt dat <i>mij/jou bevalt</i> = <i>ik/jij besluit</i> ; hier kun je tibi erbij denken
		Je kunt de vorm placuerit op twee manieren lezen:
		- als indicativus futuri exacti – <i>jij zult hebben besloten</i>; dan is cum + indicativus <i>wanneer</i>⁴ - als coniunctivus perfecti – <i>dat jij hebt besloten</i>; dan is cum + coniunctivus <i>nadat</i>⁵
	fieri	In de vertaling hierboven is placuerit op de tweede manier gelezen ⁶ . Qua inhoud is het meer dan een pure temporele bijzin. Er is ook een causaal verband ⁷ .
		een infinitivus: <i>gebeuren, worden</i> ; is deel van een onvolledige ACI waar de "A" is weggelaten
		De bedoeling is natuurlijk dat besloten is dat iemand je vriend kan worden. Dus je kunt er eum ^{ACI} amicum ^{4s} fieri ^{ACI} van maken (<i>dat hij je vriend wordt</i>). Of je laat het ook open. Alleen moet je er in het Nederlands dan wel een paar extra woorden aan toevoegen: <i>dat dat gebeurt</i> .
toto [•] illum ^{4s lijd} pectore ^{5s •} admitte ^{imp pv} ,	HOOFDZIN 1	
	pectore	ablativus instrumenti (<i>met</i>)
tam audaciter ^{BW} cum illo ^{5s} loquere ^{imp} quam tecum.	HOOFDZIN 2	
	tam ... quam ...	zo ... als ...
	loquere	< loquor, <i>spreken</i> ; een deponens. Hier de imperativus (<i>spreek!</i>) die, omdat het een deponens is, een <i>passieve</i> imperativus is, maar wél actief vertaald wordt. Verwarrend is dat zo'n passieve imperativus dezelfde vorm heeft als een actieve infinitivus (wat het dus hier niet kan zijn omdat loquor een deponens is...).

3	Tu quidem ita vive ut nihil tibi committas nisi quod committere etiam inimico tuo possis;	Jij moet zo leven, dat je jezelf niets toevertrouwt behalve wat je ook aan je vijand kan toevertrouwen.
	Tu quidem ita vive ^{imp}	
	quidem	na een persoonlijk voornaamwoord is quidem meestal benadrukkend; dan niet vertalen en "jij" benadrukken door een accent (<i>jij</i>) of iets als <i>zeker</i> toevoegen: <i>jij zeker</i>
	ita	in combinatie met de ut-bijzin heeft ita hier een beperkende betekenis: "leef <i>alleen</i> maar zo, dat ..."
	tu vive	In het Nederlands laat een gebiedende wijs zich lastig met "jij" verbinden; dan maar met <i>moeten</i> vertalen.
	ut nihil ^{4s lijd} tibi ^{3s} committas ^{coni pv} nisi	BIJZIN 1
		consecutieve bijzin [83]

⁴ Dit is hoe Eisma het opvat.

⁵ Dit is hoe Hermaion het opvat.

⁶ De vraag is of er nu veel verschil in betekenis zit tussen "wanneer je zult hebben besloten" en "nadat je hebt besloten". En net zo of een Romein bij het lezen zich dan afvroeg wat Seneca nu precies bedoelde. Gummere vertaalt er een beetje tussen in door het futurum weg te laten maar wel met "wanneer" te vertalen: "but when you have decided to admit him [, welcome him with all your heart and soul.]"

⁷ Zie Kroon, p. 111

	committas	< committo (commitere), <i>toevertrouwen</i> ; de vertaling met <i>toevertrouwen</i> is naar mijn bescheiden mening onduidelijk. Zie voetnoot 8 voor een discussie. Een alternatieve vertaling zou zijn: “[...] <i>dat je jezelf niet inlaat met iets [behalve met iets wat je ook aan je vijand kunt toevertrouwen.]</i> ”
	nisi	<i>behalve</i> ; • vergelijkt hier twee zaken: aan de ene kant nihil en aan de andere kant de hele bijzin “quod ...”; lees het als “niets behalve dit”, waarbij de quod-zin in de plaats komt van “dit” • nisi is daarmee deel van de hoofdzin en leidt niet de bijzin in (nisi = <i>tenzij</i>)⁹
quod ^{lijd} committere ^{inf} etiam inimico ^{3s} tuo ^{3s} possis ^{coni pr pv} ;	BIJZIN 2 (BIJ 1)	Merk allereerst op dat er geen komma geplaatst is tussen nisi en quod. Quod leidt echter wel een bijzin in. Dat is een definiërende betrekkelijke bijzin met quod ([26], [3]); het antecedent is ingesloten, en quod definiëert en nuanceert een weggelaten “iets” nader: <i>niets behalve iets dat ...</i> ; in de bijzin is quod het lijdend voorwerp (variant [18]) De bijzin functioneert als tweede lijdend voorwerp in de vergelijking met nisi. Je zou de bijzin kunnen vervangen door “dit”: “niets behalve dit”. [118]
	committere possis	aanvullingsinfinitivus een coniunctivus • Hermaion verklaart deze coniunctivus als de indicatie dat het hier om een definiërende bijzin gaat (zoals we dat ook hierboven hebben beschreven). • Eisma ziet er een potentialis in¹⁰. Daarmee ziet Eisma de bijzin meer in de hoek van een voorwaarde (“alleen vertrouwen als ...”; zie voetnoot 9).

sed quia interveniunt quaedam quae consuetudo fecit arcana, cum amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce.	Maar aangezien er sommige dingen zich voordoen die uit gewoonte in het verborgene gebeuren, moet je met je vriend alle zorgen, alle overdenkingen delen.
---	--

sed	HOOFDZIN	
quia interveniunt ^{pr pv} quaedam ^{ond}	BIJZIN 1	bijwoordelijke bijzin met een indicativus; wordt dus als feit geponeerd [65]
	interveniunt	< intervenio (intervenire), <i>ertussen komen, tussen beide komen</i> , en, zoals hier, overdrachtelijk, <i>opduiken</i>
	quaedam	< quidam, <i>iets, een of ander</i> , onbepaald vnv
quae ^{4p n lijd} consuetudo ^{ond} fecit ^{pf pv} arcana ^{4p n} ,	BIJZIN 2 BIJ 1	bijzin met een perfectum; de regel is hier dat als de hoofdzin een algemene waarheid aangeeft, de bijzin vaak een perfectum gebruikt om een soort volgordelijkheid in de tijd (“voortijdigheid”) te suggereren ¹¹ ;

⁸ Het probleem zit ‘m in de betekenis van “jezelf iets toevertrouwen”. Bedoelt dat te zeggen dat je jezelf ook mogelijk niet vertrouwt met dat “iets”? Is dat iets dan die nieuwe vriend? Waarom zou je jezelf niet vertrouwen met die vriend? En is het wel ok als jij dat iets of die vriend toe kunt vertrouwen aan een vijand? Wat is dat, een vriend toevertrouwen aan je vijand? Mijn oplossing is om tibi committere niet als *jezelf toevertrouwen* te interpreteren, maar als *verbinden met* (zie woordenboek). “Nihil tibi committas” wordt dan “*niets met jezelf te verbinden*”, of, andersom gezegd “*jezelf met niets in te laten*”. Het tweede committere (na quod) kun je dan wel vertalen met *toevertrouwen*.

Bijnsdorp vertaalt het ook in deze trant: “*Werkelijk, jij moet zó leven, dat je je nergens mee inlaat wat je niet ook aan je vijand kunt blootgeven.*”

En Graver vertaalt: “*Live in such a way that anything you would admit to yourself could be admitted even to an enemy.*” Graver verwoordt dan “*met jezelf verbinden*” als “*tot jezelf toelaten*”.

⁹ Zo had nisi wel gebruikt kunnen worden, maar niet in combinatie met quod. Dan had er iets gestaan als “vertrouw niets als je het niet ook aan je vijand kan toevertrouwen”. Of met “tenzij” in plaats van “als ... niet”. En dan was de bijzin een bijwoordelijk bijzin geweest en de hele zin een voorwaardelijke zin met de bijzin als de voorwaarde (in een ontkennende vorm) ([152]).

¹⁰ Merk op dat een potentialis een mogelijkheid aangeeft en dat je dat met “kunnen” vertaalt. Maar het aspect “kunnen” zit al in het werkwoord possum (wat immers juist *kunnen* betekent) zelf.

¹¹ Zie A&G, § 473a

	consuetudo	is het onderwerp; letterlijk: <i>de gewoonte heeft die geheim gemaakt</i> ; wij zeggen dat natuurlijk niet zo; je kunt het onpersoonlijk maken en van consuetudo een bijwoord maken: <i>die gewoonlijk in de verborgenheid gebeuren</i>
	fecit	de vraag of je het echt als verleden tijd moet vertalen; in het Nederlands zeggen we dat denk ik niet zo
	arcana	tweede object bij fecit; facio + dubbele accusativus = <i>iets maken als</i> ; let op: is meervoud en congrueert dus met quae: <i>geheime dingen</i>
cum amico ^{3s} (omnes curas, omnes cogitationes tuas) ^{4p lijd} misce ^{imp pv} .	HOOFDZIN VERVOLG	
	omnes, omnes	anafora
	misce	imperativus; hier ook weer beter met <i>moeten</i> te vertalen
Fidelem si putaveris, facies; nam quidam fallere docuerunt dum timent falli, et illi ius peccandi suspicando fecerunt.		Als jij hem voor een betrouwbaar iemand zult hebben gehouden, zal je hem zo maken; want sommigen hebben anderen geleerd te bedriegen, omdat ze bang zijn bedrogen te worden, en die geven door hun wantrouwen hen het recht om te zondigen.
Fidelem ^{4s} si putaveris ^{6ex pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin als voorwaarde van een voorwaardelijke zin; de voorwaarde gebruikt een futurum exactum en dat geeft aan dat deze voortijdig is (aan de voorwaarde moet geheel voldaan zijn, voordat de conclusie optreedt)
	fidelem	< fidelis, <i>betrouwbaar</i> ; bijv. nw., verzelfstandigd: <i>een betrouwbaar persoon</i>
	putaveris	futurum exactum; <i>jij zult hebben gehouden voor</i> ; om dat ook zo te vertalen komt wat geforceerd over in het Nederlands. Wij zijn in het Nederlands niet zo precies met de tijden. Putaveris kan wat de vorm betreft ook een coniunctivus perfecti zijn, maar dat past niet in een voorwaardelijke zin.
facies ^{6ut pv} ;	HOOFDZIN	samen met de bijzin een voorwaardelijke zin; hier de conclusie; realis van de toekomst met indicativus in voorwaarde en conclusie [158]
	facies	<i>jij zult maken</i> ; het idee is “ <i>dan zul je hem ook tot een betrouwbaar persoon maken</i> ”
nam ^{VW} quidam ^{1p ond} fallere ^{inf} docuerunt ^{6f pv}	HOOFDZIN A	door nam aan de vorige zin gekoppeld
	docuerunt	< doceo (docēre), <i>leren (=onderwijzen), tonen, uitzetten</i> Er mist een lijdend voorwerp in deze, en de volgende zin. Dat kunt je het beste in de vertaling aanvullen. Als je het weglaat (“ <i>hebben geleerd te bedriegen</i> ”), krijg je in het Nederlands namelijk het probleem dat er waarschijnlijk gelezen wordt dat ze zélf hebben geleerd te bedriegen. Als je het aanvult kun je dat algemeen doen (“ <i>anderen</i> ”) of specifiek (“ <i>hun vrienden</i> ”).
	quidam	onb. vnw.
	fallere	aanvullingsinfinitivus
dum ^{VW} timent ^{1indi pr pv} falli ^{inf pas} ,	BIJZIN	temporele bijzin; dum is met een indicativus temporeel (<i>terwijl, zolang</i>) of verklarend <i>omdat</i> ; hier past dat laatste beter ¹² [71]
	falli	aanvullingsinfinitivus; passief: <i>bedrogen te worden</i>
et illi ^{1p ond} ius ^{4s n lijd} peccandi ^{2s gdiom} suspicando ^{gdiom} fecerunt ^{6f pv} .	HOOFDZIN B	nevengeacht door et
	ius fecerunt	< ius facere, <i>het recht geven</i>
	ius peccandi	<i>het recht om te zondigen</i> ; zondigen = gerundium (zelfstandig gebruikt werkwoord) in de genitivus (<i>van = om te</i>)
	suspicando	<i>door te wantrouwen</i> ; gerundium in de ablativus

¹² Hermaion vat het temporeel op (*terwijl*), Eisma causaal (*omdat*).

Quid est, quare ego ulla verba coram amico meo retraham? Quid est, quare me coram illo non putem solum?	Waarom zou ik enig woord achterhouden in het bijzijn van mijn vriend? Waarom zou ik bij hem niet denken dat ik in mijn eentje ben?
Quid^{1s n ond} est^{pv} quare^{BW} ego^{ond} ulla[*] verba^{4p • lijd} coram amico^{5s ••} meo^{••} retraham^{coni pv?}	HOOFDZIN 1 quid est quare ... quid BIJZIN 1 verba quare coram HOOFDZIN 2 BIJZIN 2 putem Vragende hoofdzin; directe vraag <i>wat is, waarom ... ? = waarom ...?</i> vrag. vnw. Afhankelijke vraag als bijzin van de directe vraag; zo'n afhankelijke vraag gebruikt altijd een coniunctivus¹³; de bijzin fungeert als het naamwoordelijk deel van het gezegde van de hoofdzin [136] meervoud (<i>woorden</i>), maar wij zeggen zoiets in het Nederlands, zeker in combinatie met <i>enig</i>, in het enkelvoud <i>waarom</i>; adverbium correlativum heeft een ablativus bij zich
Quid^{1s n ond} est^{pv} quare^{BW} me^{ACI} coram illo^{5s} non putem^{coni pv} solum^{4s?}	HOOFDZIN 2 BIJZIN 2 putem Vragende hoofdzin; directe vraag zie hierboven bij bijzin 1 Je kunt er op twee manieren naar kijken: • puto = <i>denken</i>; en dan me^{ACI} solum (esse^{ACI}) als ACI: <i>denken dat ik (alleen) ben</i> Als je het zo ziet, is solum naamwoordelijk deel van het gezegde. • puto + dubbele accusativus = <i>iets/iemand beschouwen als: mijzelf beschouwen als alleen</i>
4 Quidam quae tantum amicis committenda sunt obviis narrant, et in quaslibet aures quidquid illos urit exonerant; quidam rursus etiam carissimorum conscientiam reformidant et, si possent, ne sibi quidem credituri interius premunt omne secretum.	Sommigen vertellen aan iedereen die ze tegen komen wat alleen aan vrienden toevertrouwd moet worden, en dumpen in welk oor dan ook alles wat hen dwars zit; anderen weer deinzen terug voor het medeweten van hun meest dierbaren en zijn, als het mogelijk zou zijn, niet eens van plan zichzelf te vertrouwen en verbergen elk geheim te diep.
Quidam^{1p ond} quae^{1p ond} tantum^{BW} amicis^{3p mew} committenda^{1p gdivum} sunt^{pv} obviis^{3p mew} narrant^{pr pv},	HOOFDZIN A BIJZIN committenda HOOFDZIN VERVOLG obviis betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin; ingesloten antecedent: (<i>sommigen vertellen</i>) <i>die dingen, die ... = (sommigen vertellen) wat</i> [118] gerundivum van verplichting < obviis, <i>tegemoet komend</i>; bijvoeglijk naamwoord zelfstandig gebruikt: <i>mensen die ze tegenkomen</i>; iets vrijer vertaald (en zoals we dat in het Nederlands zeggen): <i>iedereen die ze tegenkomen</i>
et in quaslibet aures^{4p f •} quidquid^{4s ond} illos^{4p lijd} urit^{pr pv}	HOOFDZIN B BIJZIN quidquid nevens geschikt aan het eerste deel betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin [12] quidquid = <i>al(les) wat</i> In het Nederlands behoort "<i>al(les)</i>" bij de hoofdzin (exonerant) en "<i>wat</i>" is het betrekkelijk voornaamwoord van de bijzin.
exonerant^{pr pv};	HOOFDZIN VERVOLG exonerant < exonerare (exonerare), <i>ontlasten</i>; in combinatie met <i>oren</i> is <i>dumpen</i> wel een aardige vertaling; als je per se Nederlands wil schrijven, is het erg zoeken naar woorden; letterlijk staat er: <i>zij ontlasten/lossen alles [wat ...] in welke oren dan ook</i>
quidam^{1p ond} rursus^{BW} etiam^{BW} carissimorum^{2p} conscientiam^{4s lijd} reformidant^{pr pv} et,	HOOFDZIN A quidam <i>sommigen</i>; een tweede "<i>sommigen</i>" verwoorden we in het Nederlands met "<i>anderen</i>"

¹³ In de directe rede ("Waarom zou ik enig woord ...") zou er ook een coniunctivus gebruikt zijn: een coniunctivus dubitativus (twijfel).

si possent ^{coni impf pv} ,	carissimorum	< carissimus, superlativus; bijvoeglijk naamwoord zelfstandig gebruikt: <i>zij die zeer dierbaar zijn</i>
	conscientiam	<i>medeweten</i> ; letterlijk dus: dat je iets weet van een ander; in dit geval dat je zeer dierbaren iets van jou weten
	BIJZIN	korte bijzin; samen met de hoofdzin die volgt een voorwaardelijke zin (<i>als ... dan ...</i>); hier meer een tussenzinnetje dan een volwaardige voorwaardelijke zin. De coniunctivus duidt op een irrealis ("tegen-feitelijk"). Het imperfectum duidt op een irrealis in het heden.
	HOOFDZIN B	nevengeschiedt
(ne sibi ^{3s} quidem credituri ^{1p pfa}) interius ^{BW} premunt ^{pr pv} omne [*] secretum ^{4s n lijd} .	credituri	< crediturus, pfa van credo (credere), <i>vertrouwen: zullende vertrouwen</i> , of: <i>van plan zijnde te vertrouwen</i> ; congrueert als nominativus meervoud met het onderwerp (<i>zij</i>) van het werkwoord;
	ne ... credituri	credo (credere) heeft een dativus bij zich (hier: sibi) <i>zichzelf niet eens van plan zijnde te vertrouwen = die niet eens van plan zijn zichzelf te vertrouwen = die zichzelf niet eens zouden vertrouwen</i> ; het gebruik van zouden is een puur Nederlands ding
	interius	bijwoord, comparativus: " <i>nogal van binnen</i> ", <i>inniger</i> , " <i>te innig</i> "

Neutrum faciendum est; utrumque enim vitium est, et omnibus credere et nulli, sed alterum honestius dixerim vitium, alterum tutius.	Geen van tweeën moet gedaan worden; elk van beide immers is een fout, zowel iedereen geloven als niemand, maar ik zou kunnen zeggen dat de ene een eerzamer fout is en de andere een veiliger.
---	--

Neutrum ^{4s n ond} faciendum ^{adivum} est ^{pv} ;	HOOFDZIN A	korte hoofdzin
utrumque ^{1s n ond} enim ^{BW} vitium ^{1s predn} est ^{pv} ,	HOOFDZIN B	gerundivum van verplichting; merk op dat het een onzijdige vorm heeft vanwege neutrum
et omnibus ^{3p} credere ^{inf} et nulli ^{3s} ,	BIJSTELLING	utrumque vitium naamw. deel van het gezegde
sed alterum ^{ACI} honestius ^{4s n •} dixerim ^{coni pf pv} vitium ^{4s n • predn} , alterum ^{ACI} tutius ^{4s n •} .	HOOFDZIN C	bij utrumque infinitivus; het werkwoord is hier als zelfs. nw. gebruikt ("nominaal") en als onderwerp (" <i>iedereen geloven is een fout</i> "); credo regeert een dativus
	vitium	Hoofdzin met twee ACI's waarvan esse is weggelaten: <i>laat ik zeggen, dat de ene ... is en de ander ... is</i>
	honestius, tutius	naamwoordelijk deel van het gezegde (esse); bij beide ACI's beide comparativi onzijdig, van de bijv. nw. honestus en tutus; congruerend met vitium, dus ook deel van het naamwoordelijk deel van het gezegde
	honestius	< honestus, <i>eerzaam</i> , niet: <i>eerlijk</i>
	dixerim	perfectum coniunctivus in een hoofdzin: coniunctivus potentialis van het heden ¹⁴ : <i>ik zou kunnen zeggen</i>

5	Sic utrosque reprehendas, et eos qui semper inquieti sunt, et eos qui semper quiescunt.	Zo moet je beide soorten mensen afkeuren, zowel hen die altijd onrustig zijn, als hen die altijd rustig zijn,
---	---	---

Sic utrosque ^{4p lijd} reprehendas ^{coni pv} ,	HOOFDZIN	met een coniunctivus adhortativus en een dubbele, nevengeschiedte (et ... et ...) bijstelling (bij utrosque)
utrosque		< utrumque, <i>beide (van twee)</i> ; loopt vooruit of de twee keer eos; pas als je bijzinnen leest die bij eos staan, weet je dat het over mensen gaat, meer specifiek: groepen mensen;

¹⁴ Zie A&G § 447, Kr. p. 97

et eos^{4p} qui^{ond} semper inquieti^{predn} sunt^{pv},	BIJSTELLING BIJZIN 1	als utrosque over groepen mensen gaat, vertaal je <i>beide</i> en niet <i>beiden</i>; utrosque is een meervoud omdat het zich richt naar eos¹⁵ bijstelling¹⁶ bij utrosque betrekkelijke bijzin met uitgedrukt antecedent bij de eerste eos; qui is het onderwerp van de bijzin ([1] variant [15])
et eos^{4p} qui^{ond} semper quiescunt^{pv}.	BIJSTELLING VERVOLG BIJZIN 2	betrekkelijke bijzin bij de tweede eos ([1] variant [15])
Nam illa tumultu gaudens non est industria sed exagitatae mentis concursatio, et haec non est quies quae motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio et languor.		Want die eerstgenoemde soort, die van gekrakeel houdt, dat is geen ijverige inspanning maar het rondrennen van een opgejaagde geest, en die laatstgenoemde soort, die elke beweging als moeite kwalificeert, dat is geen rust maar slapheid en luiheid.
Nam illa^{1s f •} tumultu^{5s m} gaudens^{ppa •} non est^{pv} industria^{1s f •} sed exagitatae^{ppp ••} mentis^{2s ••} concursatio^{1s f predn},	HOOFDZIN	met twee nevenschiktelijke delen (... et ...) Deze zin beschrijft abstracte zaken met eigenschappen van personen (personificatie). In het Nederlands ben je misschien geneigd, vanwege gaudens, om de zin echt persoonlijk te maken: "Iemand die houdt van gekrakeel is niet ijverig maar heeft een onrustige geest ...". Maar dat staat er niet: de qualificaties (industria, concursatio, quies, ...) zijn zelfstandige naamwoorden, geen bijvoeglijke naamwoorden. En ze zijn het onderwerp van de zin.
	gaudens	ppa van gaudeo, <i>zich verheugen</i>; gaudeo + ablativus = <i>zich verheugen over</i>; bij niet levende zaken kun je <i>houden van</i> gebruiken, zoals in "een boom houdt van licht"
	illa, haec (verderop)	< ille en hic ille = <i>dat</i>, en hic = <i>dit</i>; "dat" is "<i>ver weg</i>" en "dit" is "<i>dichtbij</i>"; vandaar dat ille staat voor "<i>het eerstgenoemde</i>" en hic voor "<i>het laatstgenoemde</i>".
	illa	het grammaticaal onderwerp: illa est = <i>het eerstgenoemde is</i> Illa verwijst inhoudelijk terug naar de eerste eos, een mannelijk meervoud. In het Latijn richt illa zich, zoals je ziet, echter naar industria, een vrouwelijk woord in het enkelvoud. In het Nederlands kan dat niet en moet je het meervoud overnemen van eos. En dat vereist dan een andere vertaling van industria en concursatio.
	industria, concursatio	Letterlijk, met een enkelvoud en zich richtend naar industria en concursatio: "<i>Want dat eerstgenoemde dat zich verheugt over gekrakeel, is geen ijverige inspanning maar [...].</i>" Hierboven is de letterlijke vertaling opgeschreven.
et haec^{1s f • ond} non est^{pv} quies^{• predn}	HOOFDZIN haec	naamwoordelijk deel van het gezegde tweede deel van de hoofdzin Zie de uitleg hierboven bij illa. Letterlijk: "<i>en het laatstgenoemde, dat elke beweging als moeite kwalificeert, is geen rust maar slapheid en luiheid</i>".

¹⁵ In het Latijn kan uterque zowel in het enkelvoud voorkomen (uterque consul = *beide consuls*) als in het meervoud (utraque castra = *beide legerkampen*). In het Nederlands is "beide" een telwoord en kent geen enkelvoud of meervoud.

¹⁶ Een Nederlandse vertaling zoals "Zo moet je beide afkeuren [...]" wringt. En een vertaling als "Zo moet je beiden afkeuren [...]" is geen correcte vertaling. "Beiden" (met een "n") kan alleen over twee personen gaan. Dat is hier niet de strekking: het gaat niet over twee personen, maar over twee soorten mensen. Voor zaken, dus ook voor twee soorten, gebruik je "beide" (zonder "n"). Hier in het Latijn is eos meervoud, net als de persoonsvorm van de bijzin, en uterque richt zich daarna. Eos slaat op de mensen in de ene, en verderop, in de andere groep. Terwijl "beide" niet op de mensen in de groep maar op de groep slaat. Dus voor een nette bijstelling in het Nederlands moet je de bedoeling hier eigenlijk verwoorden met iets als "Zo moet je de mensen in beide groepen afkeuren, zowel hen die [...] als hen die [...]". Of andersom gladstrijken met "Zo moet je beide soorten mensen afkeuren, zowel die met mensen die [...] als die met mensen die [...]".

quae ^{1s f ond} motum ^{4s • lijd} omnem [•] molestiam ^{4s} iudicat ^{pr pv} ,	quies BIJZIN	Beter aansluitend bij het tweede eos: “en die tweede groep, die elke beweging als moeite kwalificeert, laat geen rust zien, maar slapheid en luiheid.” naamwoordelijk deel van het gezegde betrekkelijke bijzin met antecedent haec ([1] variant [15])
sed dissolutio ^{1s f} et languor ^{1s m} .	iudicat dissolutio, languor languor	indicativus, dus de uitspraak wordt als een algemene waarheid geponeerd; met een dubbele accusativus: <i>iets beoordelen als</i> naamwoordelijk deel van het gezegde merk op dat haec (vrouwelijk) zich richt naar het eerste woord van de twee, dissolutio (ook vrouwelijk) en niet naar het tweede, languor (mannelijk)

6	Itaque hoc quod apud Pomponium legi animo mandabitur: 'quidam adeo in latebras refugerunt ut putent in turbido esse quidquid in luce est'.	Dus houd dit in gedachten, wat ik bij Pomponius heb gelezen: “Sommigen zijn zozeer in hun schuilplaatsen gevluht, dat ze denken dat alles, wat in het licht is, in onrust is.
---	--	---

Itaque ^{BW} hoc ^{4s n ond}	HOOFDZIN	
quod ^{4s n lijd} apud Pomponium ^{4s} legi ^{ipf indi pv}	hoc BIJZIN	verwijst vooruit naar het citaat van Pompenius feitelijke betrekkelijke bijzin met uitgedrukt antecedent (hoc, quod = “dit, dat ...”); quod is lijdend voorwerp in de bijzin ([1] variant [18])
animo ^{3s} mandabitur ^{indi fut pas pv} :	HOOFDZIN VERVOLG	
	mandabitur	een indicativus, futurum en passief: <i>zal toevertrouwd worden [aan de geest]</i> In het Nederlands klinkt dat vreemd, een toekomstige tijd op deze plek. Wij willen een gebiedende wijs zien, of iets met moeten. In het Latijn had je hier misschien wel een coniunctivus adhortativus verwacht.
	animo mandabitur	animo mando = <i>aan de geest toevertrouwen = inprenten</i> Als je toch iets met <i>geest</i> (animus) wilt vertalen, kun je <i>in gedachten houden</i> gebruiken
'quidam ^{1p ond} adeo ^{BW} in latebras ^{4p} refugerunt ^{pf pv}	HOOFDZIN VERVOLG	
	adeo ... ut ...	zozeer ... dat ...
ut putent ^{coni pv} in turbido ^{5s} esse ^{ACI}	BIJZIN 1 turbido	bijwoordelijke, consecutieve bijzin (van gevolg, <i>zodat</i>) < turbidum, <i>onrust</i> ; turbido is hier een zelfstandig naamwoord, niet een vorm van het bijvoeglijke naamwoord turbidus. • Hermaion ¹⁷ interpreteert esse als koppelwerkwoord; dan betekent de zin dat die dingen die je in het licht ziet onrustig zijn; in turbido is naamwoordelijk deel van het gezegde; de vertaling hierboven volgt deze interpretatie • Eisma interpreteert esse als zelfstandig werkwoord (zijn = bestaan) en vertaalt in turbido als “in het donker” ¹⁸ ; dan vertaal je “dat in het donker is (=bestaat) alles wat in het licht is (=bestaat)”.
	esse	de “I” van een ACI; geen aanvullingsinfinitivus bij putent; de “A” wordt gevormd door de bijzin met quidquid ¹⁹ .

¹⁷ Graver interpreteert het ook zo.

¹⁸ Zo vertaalt Gummere in turbido ook, maar hij geeft toch een andere wending aan de zin: “Some men shrink into dark corners, to such a degree that they see darkly by day.” Oftewel: “dat ze alles overdag donker inzien”.

¹⁹ Je zou de bijzin kunnen vervangen door een zelfstandig naamwoord, bijvoorbeeld “een zichtbare zaak”, dat dan de subjectsaccusativus (“A”) van esse (“I”) wordt: “... zodat zij denken dat een zichtbare zaak in onrust is” (ut putent (rem^{4s} spectabilem^{4s, ACI}) in turbido esse^{ACI}).

quidquid ^{ond} in luce ^{5s} est ^{pv} !	BIJZIN 2 quidquid	bij bijzin 1; de zin is de subjectsaccusativus van die ACI [147] ... <i>al, wat</i> ...; in het Nederlands hoort “al” bij de hoofdzin (hier bij bijzin 1) en “wat” leidt de bijzin in (hier bijzin 2).
Inter se ista miscenda sunt: et quiescenti agendum et agenti quiescendum est.		Deze zaken moeten gecombineerd worden: er moet zowel door een rustige mensen gehandeld worden als door bezige mensen gerust worden.
Inter se* ista ^{4p n • ond} miscenda* sunt ^{pv} :	HOOFDZIN	hoofdzin met een gerundivum van verplichting
	inter se miscenda	<i>moeten onderling gemengd worden</i> = <i>moeten gecombineerd worden</i>
	illa	verwijst terug naar het voorgaande, maar in het voorgaande staat geen duidelijk grammaticaal antecedent
et quiescenti ^{3s ppa} agendum ^{gdivum} et agenti ^{3s ppa} quiescendum ^{gdivum} est ^{pv} .	HOOFDZIN	met twee nevenschiktelijke delen
	quiescenti	< quiescens, “ <i>de rustende</i> ”; dativus auctoris (zie hieronder) Het is een kwestie van interpretatie of je het werkwoord met <i>rusten</i> of met <i>zich rustig gedragen</i> vertaalt. De vrijheid is in de bovenstaande vertaling genomen om de bedoeling met een meervoud te verwoorden.
	agenti	< agens, “ <i>de handelende</i> ”; dativus auctoris (zie ook hieronder) De vrijheid is in de bovenstaande vertaling genomen om de bedoeling met een meervoud te verwoorden.
	agendum, quiescendum	-um: onpersoonlijk: <i>er moet gehandeld/gerust worden</i> ; door wie staat in de dativus auctoris. Gerundivum van verplichting. Je kunt passief vertalen (“ <i>er moet gehandeld worden door diegene die zich rustig gedraagt</i> ”), of actief (“ <i>hij die zich rustig gedraagt moet handelen</i> ”).
Cum rerum natura delibera: illa dicet tibi et diem fecisse se et noctem. Vale.		Ga bij de natuur te rade: zij zal je zeggen dat zij zowel de dag als de nacht heeft gemaakt. Gegroet.
Cum ^{VZ} rerum ^{2p} natura ^{5s f} delibera ^{imp pv} :	HOOFDZIN	met een imperativus
	cum natura	cum is hier het voorzetsel: <i>met de natuur</i> . Dus natura is geen nominativus of onderwerp.
	cum ... delibera	delibero cum = overleggen met; dus er staat letterlijk: <i>overleg met de natuur</i> ; dat kun je zo vertalen, dan respecteer je de stijlfiguur (personificatie); of je vertaalt het iets minder expliciet: <i>raadpleeg de natuur</i> ; of, als variant waar je toch een voorzetsel gebruikt: <i>ga bij de natuur te rade</i>
	natura rerum	<i>de natuur der dingen</i> = <i>de natuur</i>
illa ^{1s f ond} dicet ^{fut pv} tibi ^{3s mew} et diem ^{4s} fecisse ^{ACI} se ^{ACI} et noctem ^{4s} .	HOOFDZIN	met een ACI
	diem, noctem	objecten bij fecisse

2.1.2 Epistula 6

6.1	Intellego, Lucili, non emendari me tantum sed transfigurari; nec hoc promitto iam aut spero, nihil in me superesse quod mutandum sit.		Ik begrijp, Lucilius, dat ik niet alleen beter word, maar zelfs anders; en toch beloof ik je het volgende niet langer, of verwacht ik, dat er niets in mij over is dat veranderd moet worden.
1	Intellego ^{pv} , Lucili ⁱ , non emendari ^{ACI} me ^{ACI} tantum sed transfigurari ^{ACI} ;	HOOFDZIN 1	Hoofdzin met twee ACI's met passieve infinitivi
	Lucilli		Van een woord op -us is de vocativus normaal gesproken -ë: dominus, dominë. Maar bij woorden op -ius is de vocativus -ī.
	non tantum ... sed		niet alleen ... maar; in het Nederlandse moeten we er "ook" er aan vastplakken
	emendari		passieve infinitivus, <i>verbeterd worden</i> , (moreel) <i>beter worden</i> ; hier dat laatste
	transfigurari		passieve infinitivus, <i>veranderd worden</i> ; een beetje losser vertaald: <i>anders worden</i> , <i>een ander mens worden</i>
	nec hoc ^{4s} n lijd promitto ^{pv} iam aut spero ^{pv} , nihil ^{ACI} in me ^{4s} superesse ^{ACI} .	HOOFDZIN 2/3	Twee hoofdzinnen want twee persoonsvormen (promitto, spero). Maar ze delen de eropvolgende ACI (nihil superesse). De ACI wordt als indirecte rede beschouwd.
	nec		<i>en niet</i> ; na een bevestigende zin zoals hier: <i>maar niet, toch niet</i>
	hoc		verwijst vooruit naar de ACI (nihil ... superesse); je kan het als voorlopig lijdend voorwerp zien
	iam		met een ontkenning (hier: nec): <i>niet langer, niet meer</i>
	nihil ...		er staat er een komma voor nihil maar er begint geen bijzin; de ACI is deel van de hoofdzin, al vertalen wij de ACI natuurlijk wel als een bijzin; de ACI is in appositie met hoc
	nihil		In het Latijn een zelfst. nw. (onzijdig; niet verbuigbaar; alleen nominativus en accusativus). In het Nederlands wordt "niets" als onbepaald voornaamwoord beschouwd.
	quod ^{1s} n mutandum ^{gdivum} sit ^{pv}	BIJZIN	definiërende betrekkelijke bijzin bij de ACI; zo'n bijzin gebruikt een coniunctivus die dan als indicativus wordt vertaald [26]
			Maar het is ook een bijzin van een ACI en een ACI wordt als indirecte rede beschouwd. Bijzinnen in de indirecte rede gebruiken altijd in een coniunctivus, die ook niet vertaald wordt [14]
	quod		betrekkelijk vnw met nihil als antecedent; dus niet vragend om een indirecte vraag in te leiden (direct: "Wat moet veranderd worden?")
	[quod mutandum] sit		(<i>wat veranderd</i>) moet worden; "moet" volgt uit het gerundivum, niet omdat sit een coniunctivus is.
	Quidni multa habeam quae debeant colligi, quae extenuari, quae attolli?		Waarom kan ik niet veel eigenschappen hebben die bijeengebracht moeten worden, die afgezwakt, die versterkt moeten worden?

Quidni multa^{4p} n lijd habeam^{coni pv}

HOOFDZIN

directe vraag met een coniunctivus potentialis (*kunnen*)

quidni

waarom niet; regeert een coniunctivus potentialis

multa

< multus, *veel*; verzelfstandigd: *veel dingen/zaken*

quae^{ond} debeant^{coni pv} colligi^{inf},

BIJZIN (3x)

drie specificerende betrekkelijke bijzinnen [26]

Daarom al zouden de bijzinnen een coniunctivus gebruiken. Maar het zijn ook bijzinnen bij een hoofdzin die zelf een coniunctivus gebruikt (attractie). En dan gebruikt de bijzin ook een coniunctivus.

debeant

wordt in de volgende bijzinnen niet herhaald

quae^{ond} extenuari^{inf},
quae^{ond} attolli^{inf}?

quae ... (3x)

tricolon, anafora, asyndeton

Et hoc ipsum argumentum est in melius translati animi, quod vitia sua quae adhuc ignorabat videt; quibusdam aegris gratulatio fit cum ipsi aegros se esse senserunt.

En het volgende is juist het bewijs van een geest die in iets beters veranderd is, namelijk dat die zijn eigen gebreken ziet die hij tot dan toe niet kende; een gelukwens komt sommige zieken toe, wanneer zij zelf gemerkt hebben dat zij ziek waren.

Et hoc^{1s n} • ond ipsum^{*} argumentum^{1s predn} est^{pv} in melius^{4s n} translati^{2s ppp} • animi^{2s} •,

HOOFDZIN

in melius

in melius, *in iets beters*; melius = comparativus van bonus, accusativus onzijdig en dan zelfstandig gebruikt; voorzetselbepaling bij translati

translati

< translatus, ppp van transfero (transferre)

animi

bij argumentum

quod^{vw} vitia^{4p n} • lijd sua^{*}

BIJZIN 1

bijzin als onderwerpszin in appositie bij hoc [141]; de bijzin kun je als “vervanging” gebruiken voor hoc

quod

verklarend: *namelijk dat, gezien het feit dat*

Je kunt de zin ook vertalen met “[En] het feit dat een geest zijn eigen gebreken ziet, is een bewijs van ...”

Merk op dat quod geen onderwerp of lijdend voorwerp is van de bijzin. De bijzin is geen betrekkelijke bijzin.

quae^{4p n lijd} adhuc ignorabat^{pv}

BIJZIN 2

betrekkelijke bijzin bij vitia; met indicativus ([1] variant [18])

quae

antecedit is vitia

videt^{indi pv};

BIJZIN 1 VERVOLG

videt

onderwerp slaat terug op animi

quibusdam^{*} aegris^{3p} • gratulatio^{ond} fit^{indi pv}

HOOFDZIN

fit

< facio (facere), *maken, doen*; de passieve vorm: *het/hij/zij wordt gedaan/gemaakt*

gratulatio fit

letterlijk: *dankzegging wordt gedaan* = *dank komt toe*

cum ipsi^{ond} aegros^{4p predn} se^{ACI} esse^{ACI} senserunt^{indi pf pv}.

BIJZIN

temporele bijwoordelijke bijzin met cum en indicativus [38]

cum

het voegwoord; met een indicativus: temporeel (*wanneer*) of iteratief (*telkens wanneer*)

se esse

ACI bij een werkwoord van zintuigelijke waarneming (senserunt)

aegros

predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij se esse; het richt zich dan naar het onderwerp (se); dat staat in een ACI in de accusativus, dus vandaar dat aegros ook accusativus is.

6.2 Cuperem itaque tecum communicare tam subitam mutationem mei; tunc amicitiae nostrae certiolem fiduciam habere coepissem, illius verae quam non spes, non timor, non utilitatis suae cura divellit, illius cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur.

Ik had dus met jou willen spreken over mijn zo plotselinge verandering; dan zou ik een zekerder vertrouwen in onze vriendschap hebben kunnen krijgen, in zo'n echte die noch door hoop, nog door vrees, noch door eigenbelang verscheurd wordt, in zo een met welke mensen sterven, waarvoor ze sterven.

Cuperem^{coni impf pv} itaque te^{5s} cum communicare^{inf} tam^{8w} subitam^{4s} • mutationem^{4s f} • mei^{2s};

HOOFDZIN

communicare

coniunctivus met een imperfectum in de hoofdzin: irrealis in het heden (*zou, had*)

mutationem

aanvullingsinfinitivus

mei

object bij communicare (*de verandering bespreken*)

genitivus van het bezittelijk voornaamwoord meus, *mijn*; genitivus obiectivus (net als in amor patris^{2s} = *de liefde voor de vader*): *de verandering “voor” mij* = *de verandering die mij overkomt*; we vertalen het simpelweg wel gewoon met *mijn verandering*

tam

bij subitam

tunc amicitiae^{2s} • nostrae • certiore^{••} fiduciam^{4s} • •
habere^{inf} coepissem^{conl p q p f p v}, illius • verae •

HOOFDZIN
gekoppeld met tunc aan de vorige hoofdzin; *dan* zou ik ...;
coepissem: irrealis van het heden
coepissem
< coepisse (infinitivus van het perfectum), *begonnen te zijn*;
[tunc] coepissem = [dan] zou ik *begonnen zijn*;
coepisse is “beginnen maar nog niet eindigen”
[fiduciam] habere
coepissem
ik zou begonnen te zijn vertrouwen te hebben; dus hij heeft
geen vertrouwen, want hij zou alleen maar *beginnen*
vertrouwen te krijgen; maar hij is zelfs nog niet begonnen
(coniunctivus irrealis); en dat laatste komt in de vertaling tot
uitdrukking in “*hebben kunnen krijgen*”
amicitiae, illius
verae
amicitiae is een genitivus vanwege fiducia (*vertrouwen in*);
dat geldt ook voor illius verae: [*vertrouwen in*] zo’n *echte*
illius verae
bijstelling bij amicitiae
fiduciam
object bij habere: *vertrouwen te hebben*; dus fiduciam
habere is geen ACI, fiduciam is niet het onderwerp van
habere.

quam^{4s f lijd} non spes^{ond}, non timor^{ond}, non utilitatis^{2s} • •
suae • • cura^{ond} divellit^{pr p v},

BIJZIN
betrekkelijke bijzin bij illius
quam
slaat terug op amicitiae, dus niet op fiduciam
Niet in verwarring raken omdat fiduciam en quam allebei een
accusativus vrouwelijk zijn. Quam is in de bijzin een
accusativus omdat het lijdend voorwerp is, maar dat wil niet
zeggen dat het “congrueert” met fiduciam als “lijdend
voorwerp” (object is het juiste woord) bij habere.
... spes, ... timor,
... cura
drie onderwerpen in een opsomming; **tricolon**
non, non, non
anafora, asyndeton
utilitatis suae cura
bezorgheid om zijn eigen voordeel = eigenbelang; genitivus
obiectivus
quam [non] spes
devellit
die de hoop [niet] verscheurt
In het Nederlands is het in zo’n formulering niet duidelijk wat
het onderwerp en wat het lijdend voorwerp is (wat
verscheurt wat?). Dat los je op door de zin in het Nederlands
passief te maken.

illius^{2s} •

HOOFDZIN VERVOLG
een tweede bijstelling bij amicitiae
ilius ..., illius ...
asyndeton
cum^{vz} qua^{5s f} homines^{ond} moriuntur^{pr p v},
betrekkelijke bijzin bij het tweede illius [19]
cum qua
cum is voorzetsel, qua is het betrekkelijk vnw van de bijzin:
met dewelke = waarmee; qua slaat via illius terug op
amicitiae, vandaar de vrouwelijke vorm
pro qua^{5s f} moriuntur^{ond}.
BIJZIN 3
tweede betrekkelijke bijzin bij het tweede illius [19]
pro qua
qua is weer het betrekkelijk vnw van de bijzin: voor *dewelke*
= *waarvoor*; qua slaat ook weer via illius terug op amicitiae

6.3 Multos tibi dabo qui non amico sed amicitia caruerint:
hoc non potest accidere cum animos in societatem
honestam cupiendi par voluntas trahit. Quidni non possit?
sciunt enim ipsos omnia habere communia, et quidem
magis adversa.

ik kan je velen noemen die geen vriend hebben ontbeerd
maar vriendschap; dat kan niet gebeuren wanneer een
gelijke intentie mensen samenbrengt om eerbare dingen
te wensen. Waarom kan dat niet? Ze weten immers dat
juist zij alles gemeenschappelijk hebben, ook zeker de meer
ongunstige zaken.

Multos^{4p m lijd} tibi^{i3s mew} dabo^{fut p v}

HOOFDZIN
multos
< multi (*velen*) < multus, *veel*; multos dabo = *ik zal veel*
mensen geven = ik zal veel namen van mensen geven = ik zal
velen noemen; **metonymia (concretum pro abstracto)**
dabo
futurum: *ik zal [je] geven*; maar om het echt met “*zullen*” te
vertalen, klinkt niet goed; met “*kunnen*” klinkt beter;
misschien is de strekking zoiets als “ik zal je nog wel eens bij
gelegenheid de namen noemen van hen die ...”.

qui ^{ond} non amico ^{5s} sed amicitia ^{5s} caruerint ^{coni pf pv} :	BIJZIN	betrekkelijke definiërende bijzin; daarom een een coniunctivus [27]
hoc ^{4s n ond} non potest ^{pr pv} accidere ^{inf}	amico, amicitia	ablatus vanwege careo, <i>missen</i>
cum ^{vw} animos ^{4p lijd} in societatem ^{4s} honesta ^{4p n} cupiendi ^{2s gdiu} par [•] voluntas ^{ond} trahit ^{pr pv} .	HOOFDZIN	aansluiting met de vorige hoofdzin door hoc, <i>dat</i>
	accidere	aanvullingsinfinietief
	BIJZIN	voegwoord cum met indicativus ²⁰ [41]
	voluntas	<i>wil, verlangen</i> , maar ook <i>bedoeling, intentie</i> ; is een nominativus en het onderwerp
	par	is een bijvoeglijk naamwoord; congrueert met voluntas
	cupiendi	gerundium constructie: [in societatem honesta] cupiendi = [in een verbond] van [eervolle zaken] te wensen = [...] om[...] te wensen ²¹
		Cupiendi hoort bij societatem (een verbond “met het doel” iets eervols te doen), niet bij animos (“mensen die iets eervols willen doen”).
	honesta	object bij cupiendi
	letterlijk	Letterlijk staat er: “wanneer een gelijke wil geesten trekt in een verbond om ...”
		Dat moeten we in het Nederlands natuurlijk anders zeggen, bijvoorbeeld: “wanneer een gelijke intentie (=voluntas) mensen (=animos) samenbrengt (samen = societatem) om ...”
		En dan: honesta cupiendi is letterlijk: “om eerzame zaken te willen”. Dat kun je vlotter zeggen met bijvoorbeeld: “het moreel goede na te streven” ²²
Quidni non possit ^{coni pv} ?	HOOFDZIN	met een coniunctivus deliberativus of potentialis ²³ ; de vertaling : <i>waarom kan dit niet ...?</i>
sciunt ^{pr pv} enim ipsos ^{ACI} omnia ^{4p n} • habere ^{ACI} communia [•] , et ^{BW} quidem ^{BW} magis ^{BW} adversa [•] .	HOOFDZIN	met een ACI (zij weten dat ...)
	omnia	object bij habere
	communia	predicatief vertalen: dus niet “dat zij alle gemeenschappelijke zaken hebben”, maar dat zij alle zaken gemeenschappelijk hebben
	quidem	verklarend: <i>namelijk</i>
	magis adversa	net als et en quidem is magis ook een bijwoord; Je kunt magis op twee manieren verbinden
		alleen bij adversa²⁴: en zeker de <i>meer ongunstige zaken</i> In dit geval lees je adversa als het bijvoeglijk naamwoord (adversus, <i>ongunstig</i>) is, en niet het zelfstandig naamwoord (adversum, <i>tegenslag</i>)²⁵; als je het zo leest, moet je omnia weer bij adversa lezen. Je mag adversa natuurlijk wel met het zelfstandig naamwoord vertalen (<i>ongunstige zaken = tegenslag</i>), want dat loopt wat beter.

²⁰ Cum is temporeel (wanneer), maar duidt geen specifiek moment in de tijd aan die de actie in de hoofdzin ergens op de tijdlijn plaatst, maar een algemeen geldende voorwaarde: “(Telkens) als (op een moment) dit of dat gebeurt, dan ...” In het Nederlands heeft *wanneer* dan ook een voorwaardelijke betekenis (*als*). Zie ook A&G § 542.

²¹ Een gerundium (cupiendi; een als zelfstandig naamwoord gebruikt werkwoord) met een object (honesta) komt minder vaak voor. Gebruikelijker is dan een gerundivum (een als bijvoeglijk naamwoord gebruikt werkwoord) met een object: in societatem honesta cupiendum

²² Graver verwoordt het als volgt: “[where] equal willingness draws minds into a companionship of honorable intentions.”

²³ De deliberativus ligt dicht bij de potentialis. Bij de eerste vraag je jezelf iets af en verwacht je niet echt een antwoord. Hier ook: het zinnetje verwacht geen antwoord van iemand anders dan van de schrijver zelf. Het is dus meer een overweging, vandaar de naam. Bij een potentialis is het een echte vraag en kan er gewoon ja of nee als antwoord gegevens worden. Zie ook A&G § 443/4.

²⁴ Zo doet Hermaion het.

²⁵ Als adversum, *tegenslag*, was bedoeld, had er iets als maiores adversa, *grotere tegenslagen*, gestaan. Met maiores de comparativus van het bijvoeglijke naamwoord magnus. Magis is het bijwoord van magnus.

- bij de hele zin: *en wel het meest tegenspoed*
Dan betrek je magis op habere communia²⁶.
- et ... adversa bijstelling bij omnia²⁷

Concipere animo non potes quantum momenti afferre mihi singulos dies videam.	Je kunt niet begrijpen hoeveel vooruitgang ik iedere dag mij zie brengen.	
Concipere ^{inf} animo ^{5s} non potes ^{indi pr pv}	HOOFDZIN	
(quantum momenti ^{2s}) afferre ^{ACI} mihi ^{3s} singulos ^{4p} • dies ^{4p} • ACI videam ^{coni pv} .	BIJZIN	
	concipere animo	met je verstand begrijpen = begrijpen
		Betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent (quantum momenti) dat object is van een ACI (adferre dies).
		<i>Hieronder staat de structuur uitgelegd. Je hoeft dat niet per se te begrijpen om de zin te kunnen vertalen omdat de Nederlandse volgorde, afgezien van de ACI, de Latijnse redelijk volgt.</i>
		Structuur
		• De kern van de bijzin is videam adferre^{ACI} dies^{ACI}: “ik zie dat de dagen [...] brengen”. • Quantum hoort niet bij videam, maar is object bij de ACI. • Je ziet dus niet “hoeveel”, je ziet “de dagen”. En de dagen brengen “quantum momenti”: “hoeveel vooruitgang ik zie de dagen brengen” • Quantum is het relativum dat de bijzin aan de hoofdzin koppelt. Maar er staat geen antecedent in de hoofdzin; het is een bijzin met ingesloten antecedent. • Je kan het antecedent naar de hoofdzin brengt en dan wordt het iets als: “Je kunt <u>de mate van voortgang</u> niet begrijpen <u>die</u> ik iedere dag mij zie brengen.” • De kern van de zin is overigens geen vraag²⁸ maar een mededeling of, dat past beter in de context, een uitroep: <i>Hoeveel vooruitgang brengt elke dag mij!</i> iets vlotter geformuleerd in het Nederlands: <i>Wat een vooruitgang brengt elke dag mij!</i> • In een ACI geformuleerd, met video, maar nog wel als een zelfstandige zin, wordt het dan: “Video <u>tantum</u> momenti [...] dies”: <i>Ik zie dat elke dag mij zoveel vooruitgang brengt.</i> • Nu is deze zin vervolgens afhankelijk gemaakt van concipere non potes (je kunt niet begrijpen, hoeveel ...).
	quantum	hier een zelfstandig naamwoord (<i>hoe groot, hoeveel</i>), hier als relativum gebruikt
	dies adferre mihi	<i>de dagen brengen mij</i>
	videam	coniunctivus obliquus vanwege de indirecte rede (die een gevolg is van de ACI).
6.4 'Mitte' inquis 'et nobis ista quae tam efficacia expertus es.'	“Stuur ons”, zeg je, “die zaken ook die jij als zo effectief ervaren hebt.”	
'Mitte' ^{imp} inquis ^{pv} 'et' ^{3W} nobis ^{3p} ista ^{4p n lijd}	HOOFDZIN	directe rede

²⁶ Eisma doet het zo.

²⁷ Zie A&G § 282.a: de Engelse term is “partitive apposition”. Zie ook ANS 14.5.3.2 [hier](#).

²⁸ Om te kijken of er nu echt sprake is van een indirecte vraag, kun je de zin wat aanpassen. Maak er eens van: “Ik zie hoeveel brood de bakker bakt.” De bijzin is geen vraag. Je kunt de vorm van de zin aanpassen, zonder de betekenis te veranderen, naar “Ik zie de hoeveelheid brood, die de bakker bakt.” Als het een indirecte vraag was geweest, had je die direct kunnen maken. Maar “Ik zie: ‘Hoeveel brood bakt de bakker?’” slaat nergens op. Het zou wél een indirecte vraag geweest zijn als de zin de volgende was geweest: “Ik vraag hoeveel brood de bakker bakt.” Dan is de directe vorm: “Ik vraag: ‘Hoeveel brood bakt de bakker?’”

quae ^{4p n lijd} tam efficacia ^{4p n} expertus es ^{pv} . ¹	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met indicativus bij ista
expertus es		aangezien experior een deponens is, actief vertalen: <i>jij hebt ervaren</i> , en niet passief (“ <i>jij bent/was ervaren</i> ”)
efficacia		< efficax, efficaxis, <i>effectief</i> ; niet van efficacia, -ae, <i>effectiviteit</i> ; predicatief vertalen
Ego vero omnia in te cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam; nec me ulla res delectabit, licet sit eximia et salutaris, quam mihi uni sciturus sum.		Ik wil echt al die zaken op jou overdragen, en hierin vind ik vreugde om (zelf) iets te leren, namelijk om (het weer een ander) te leren; en geen enkel ding, dat ik voor mij alleen te weten ga komen, zal mij boeien, ook al is het buitengewoon heilzaam.
Ego ^{ond} vero omnia ^{4p n lijd} in te ^{4s} cupio ^{pv} transfundere ^{inf} ,	HOOFDZIN 1	
et in hoc ^{5s n} aliquid ^{4s n} gaudeo ^{pv} discere ^{inf} ,	transfundere	aanvullingsinfinitivus
	HOOFDZIN 2	
	in hoc	<i>in dit</i> = om deze reden
	aliquid	object bij discere
	discere	aanvullingsinfinitivus
ut doceam ^{coni pv} ,	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van doel met in de hoofdzin een correlatief (in hoc) ²⁹ [56]
nec me ^{4s lijd} ulla [•] res ^{1s f • ond} delectabit ^{fut pv} ,	HOOFDZIN	
licet sit ^{coni pv} eximia [•] et salutaris [•] ,	BIJZIN 1	bijwoordelijke bijzin van toegeving (concessief) met coniunctivus [86]
	eximia et salutaris	letterlijk te vertalen als twee losstaande eigenschappen: <i>buitengewoon en heilzaam</i> ; maar op basis van de context en de betekenis van de woorden kun je ze ook interpreteren als één eigenschap: <i>buitengewoon heilzaam</i>
quam ^{4s f lijd} mihi ^{3s • mew} uni [•] sciturus ^{pfa} sum ^{pv} .	BIJZIN 2	betrekkelijke bijzin bij res [1, variant 18]
	uni	de dativus van unus, <i>alleen</i> ; mihi uni = voor mij alleen
	sciturus sum	pfa; een pfa vertaalt je vaak met <i>van plan zijn om</i> ; dat kan hier, maar de letterlijk betekenis is <i>ik ben zullende te weten</i> , en dat kan hier ook prima.
Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, reiciam: nullius boni sine socio iucunda possessio est.		Als wijsheid (mij) gegeven zou worden met dit voorbehoud, namelijk dat ik die (in mijzelf) opgesloten houd en niet uitspreek, zou ik die weigeren: het bezit van iets goeds is niet aangenaam zonder een maatje.
Si cum ^{vz} hac [•] exceptione ^{5s f •} detur ^{coni pr pas pv} sapientia ^{1s f ond} ,	BIJZIN 1 “ALS”	voorwaardelijke zin van algemene aard met een potentialis van het heden met praesens coniunctivus [152]
		Dit is de voorwaarde van de zin; werkwoord in de coniunctivus; coniunctivus in zowel hoofdzin als bijzin; vertalen met “zou”
	cum exceptione	Door de woorden “met <u>dit</u> voorbehoud [...] <u>dat</u> ” wordt de inhoud van de voorwaarde van deze si-zin doorgeschoven naar de ut-bijzin.
ut illam ^{4s f lijd} inclusam ^{ppp 4s f} teneam ^{coni pr pv} nec enuntiem ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 2	bij de voorwaarde (bijzin 1) – finale bijwoordelijke bijzin: de wijsheid wordt gegeven <u>om</u> voor zichzelf gehouden te worden
	illam	vrouwelijk vanwege exceptione
	inclusam	< inclusus, ppp van includo (includere), <i>opsluiten</i> ; niet bijvoeglijk, want waarbij dan? niet bij illam want dat is een voornaamwoord en geen zelfstandig naamwoord; hier predicatief gebruikt: “ <i>ik houd die (als) opgesloten</i> ”; vrouwelijk vanwege exceptione

²⁹ A&G § 531.1 noot 1

reiciam ^{coni pr pv} ;	nec	en niet; er staat niet nec ... nec (noch ... noch), en je kan ook niet noch vertalen
	HOOFDZIN – “DAN”	de conclusie van de voorwaardelijke zin
	reiciam	grammaticaal kan dit zowel een futurum als een coniunctivus zijn; maar de gebruikte constructie in deze voorwaardelijk zin (“algemeen minder levendig”) is met zowel een coniunctivus in de hoofd- als bijzin.
nullius [•] boni ^{2s} • sine socio ^{5s} iucunda ^{•• predn} possessio ^{ond ••} est ^{pv} .	HOOFDZIN	
	nullius boni [...]	niets goeds [is aangenaam]; het Nederlands loopt wat vlotter als je de ontkenning naar iucunda verplaatst: iets goed [...] is niet aangenaam
	iucunda	predicatief: <i>het bezit is [niet] aangenaam</i> ; de niet “het aangename bezit”

6.5 **Mittam itaque ipsos tibi libros, et ne multum operae impendas dum passim profutura sectaris, imponam notas, ut ad ipsa protinus quae probo et miror accedas.**

Ik zal je dus de boeken zelf sturen, en opdat je niet veel moeite besteedt terwijl je overal jaagt op de nuttige zaken, zal ik aantekeningen plaatsen, zodat je meteen tot die zaken toegang hebt die ik goed vind en bewonder.

Mittam ^{fut pv} itaque ipsos [•] tibi ^{3s mew} libros ^{4p lijd} , et	HOOFDZIN A	Hoofdzin met twee nevengeschikte delen verbonden door et.
	mittam	kan een futurum of een coniunctivus zijn; met een ik-vorm ontlopen de betekenissen “ik zal” (futurum) en “laat ik” (coniunctivus adhortativus) elkaar nauwelijks. Gezien de context – Lucilius moet met de boeken aan de slag – is kennelijk het futurum bedoeld: Seneca zal de boeken echt sturen.
ne multum ^{4s n lijd} operae ^{2s} impendas ^{coni pv}	BIJZIN 1	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin, ontkennend en finaal, bij het tweede gedeelte van de zin (imponam ...) [58]
	operae	< opera; genitivus partitivus: multum operae = “veel van werk” = veel werk
dum passim profutura ^{4p n lijd} sectaris ^{indi pr pas pv} ,	impendas	coniunctivus; een futurum zou impendes zijn
	BIJZIN 2	bij bijzin 1; zuiver temporele bijzin in de indicativus met dum (zolang) [51]
	profutura sectaris	Seneca bedoelt “terwijl je in de boeken zelf op zoek moet gaan naar de nuttige passages”
imponam ^{fut pv} notas ^{4p lijd} ,	sectaris	< sector (sectari), een deponens
	HOOFDZIN B	
ut ad ipsa ^{4p n} protinus ^{BW} accedas ^{coni pv}	BIJZIN	consecutieve bijwoordelijke bijzin met ut (zodat) [74]
	ipsa	slaat terug op profutura en daarom onzijdig meervoud
quae ^{4p n lijd} probo ^{indi pr pv} et miror ^{indi pr pv} .	BIJZIN	betrekkelijke bijzin bij ipsa [1, variant 18]
		Eigenlijk twee bijzinnen: “quae probo et quae mirror”. De tweede is verkort door het betrekkelijk voornaamwoord weg te laten.
	mirror	een deponens

Plus tamen tibi et viva vox et convictus quam oratio proderit; in rem praesentem venias oportet, primum quia homines amplius oculis quam auribus credunt, deinde quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla.	Meer toch zal voor jou een echt gesprek en een hapje eten nuttig zijn dan deze redevoering; je moet naar de plek waar het gebeurt komen, allereerst omdat mensen meer hun ogen geloven dan hun oren, en dan ook omdat de weg via de regels een lange is, (maar) kort en doelmatig via voorbeelden.
--	--

Plus ^{BW} tamen tibi ^{3s mew} et (viva [•] vox ^{1s f • ond}) et convictus ^{1s ond} quam ^{BW} oratio ^{1s} proderit ^{fut pv} ;	HOOFDZIN	
	plus	kan de comparativus zijn van het zelfstandig naamwoord multum of de comparativus van het bijwoord multum; hier het laatste

	viva vox	"een levend woord/gesprek" = <i>een gesprek met een levend mens</i> = <i>een persoonlijk/echt gesprek</i> ; personificatie
	quam	quam + comparativus = dan; quam is hier een bijwoord, geen betrekkelijk voornaamwoord
	proderit	= prod-erit; van prodsum (prodesse), <i>nuttig zijn</i> ; niet van prodeo (=prod-eo, <i>tevoorschijn komen</i> , vervoegd als eo, <i>gaan</i>); en ook niet van prodo (prodere), <i>tevoorschijn halen</i> , <i>verraden</i>
in rem ^{4s} • praesentem • venias ^{coni pv}	BIJZIN	vooropgeplaatste onderwerpszin [...] venias opertet is strikt genomen een combinatie van hoofdzin (opertet) en bijzin ([...] venias); er zijn immers twee persoonsvormen; - in het Nederlands maken we van "<i>het behoort dat je komt</i>" één hoofdzin van met een aanvullingsinfinities: <i>je behoort te komen</i> = <i>je moet komen</i> - de vorm van de bijzin is een onderwerpszin; de hele bijzin fungeert als het onderwerp van opertet "dat-jij-komt behoort". [127]
	in rem praesentem	een uitdrukking: <i>naar de plek</i> (=rem) <i>die "huidig"</i> (=praesentem) <i>is</i> = <i>naar de plek waar het gebeurt</i> praesentem < praesens = bijv. nw.
oportet ^{indi pr pv} ,	HOOFDZIN	oportet vertalen we in het Nederlands onpersoonlijk: <u>het behoort [dat]</u> ;
primum ^{BW} quia homines ^{1p ond} amplius oculis ^{3p} quam auribus ^{3p} credunt ^{indi pv} ,	BIJZIN 1	causale bijwoordelijke bijzin bij oportet met een indicativus (een feit, althans volgens de schrijver) [127]
deinde quia longum ^{1s n} iter ^{1s n ond} est ^{pv} per praecepta ^{4p n} ,	oculis, auribus	de dativi worden geregeerd door credunt
	BIJZIN 2A	tweede causale bijzin die uit twee delen bestaat; hier het eerste deel
	longum	het lijkt misschien een accusativus en lijdend voorwerp, maar het is een predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) en daarom, net als iter, een nominativus
	praecepta	accusativus vanwege per
breve ^{1s n} et efficax ^{1s n} per exempla ^{4p n} .	BIJZIN 2B	verkorte bijzin door weglating van de persoonsvorm
	longum, breve, efficax	Hier zie je mooi de verschillende mogelijkheden om een bijvoeglijk naamwoord te verbuigen; het ijn alle drie nominativi enkelvoud congruerend met iter (nominativus enkelvoud onzijdig):
		- longum < longus/-a/-um: groep 1-2 - breve < brevis: groep 3 met 2 uitgangen - efficax: groep 3 met 1 uitgang

6.6 **Zenonem Cleanthes non expressisset, si tantummodo audisset: vitae eius interfuit, secreta perspexit, observavit illum, an ex formula sua viveret.**

Cleanthes zou geen tweede Zeno hebben kunnen zijn als hij slechts naar hem geluisterd had: hij nam deel aan zijn leven, doorgrondde zijn innigste gedachten, nam hem waar, of hij volgens zijn eigen voorschrift leefde.

Zenonem ^{4s lijd} Cleanthes ^{1s ond} non expressisset ^{coni pqpf pv} ,	HOOFDZIN "DAN"	Voorwaardelijke zin en dit is de conclusie. Het is een irrealis in het verleden omdat een plusquamperfectum is gebruikt. Vertalen met <i>zou hebben kunnen</i> . [154]
	expressisset	< exprimo, <i>uitdrukken, weergeven, imiteren</i> ; gewoon "weergeven" of "imiteren" is te plat; "in Zeno's voetstappen treden" of "een tweede Zeno zijn" geeft het beter weer.
si tantummodo audisset ^{coni pqpf pv} ,	BIJZIN "ALS"	Voorwaardelijke zin en dit is de voorwaarde; ook met een plusquamperfectum.
vitae ^{3s} eius interfuit ^{pf pv} ,	HOOFDZIN A	een opsomming van drie korte zinnen; in het Nederlands zouden ze één hoofdzin vormen met 3 nevenschikte delen;
	eius	<i>zijn</i> = Zeno
	interfuit	onderwerp (<i>hij</i>) is Cleanthes; intersum regeert een dativus
secreta ^{4p n} perspexit ^{pf pv} ,	HOOFDZIN B	

observavit^{pf pv} illum^{4s lijd},

an ex formula^{5s} • sua • viveret^{coni impf pv}.

HOOFDZIN C

illum

BIJZIN

hem = Zeno

bij het derde deel; een indirecte vraag in de indirecte rede³⁰; de bijzin is in appositie met illum [120]; als illum niet in de hoofdzin had gestaan, had de bijzin als lijdend voorwerp gefungeerd omdat je 'm door een (verzonnen) lijdend voorwerp kan vervangen: "hij observeerde zijn levenswijze".

- Het werkwoord observo (observare), *waarnemen*, is een verbum sentiendi en wat er waargenomen wordt, is dan in het Latijn (niet in het Nederlands!) indirecte rede.
- Dat het een vraag is, volgt meer uit de interpretatie van de woorden dan uit de woorden zelf³¹. Observeren is immers niet vragen. Ook in het Nederlands moet je eigenlijk wat toevoegen om de vraag in te leiden, bijvoorbeeld: "Hij observeerde hem en vroeg zich af, of hij volgens zijn eigen regels leefde."

an

in een enkelvoudige afhankelijke vraag: *of niet*; er wordt dan een bevestigend antwoord verwacht (haud scio, an erres = *ik weet niet of je je niet vergist* = *ik denk dat je je vergist*); maar in deze zin klinkt "niet" vreemd: "(hij vroeg zich af) of hij niet volgens zijn eigen regels leefde". We zullen in het Nederlands het woord "niet" weg moet laten, of juist "wel" gebruiken: an viveret [...] = *of hij wel leefde* [...]

Platon et Aristoteles et omnis in diversum itura
sapientium turba plus ex moribus quam ex verbis
Socratis traxit;

Plato en Aristoteles en elke groep filosofen die in
verschillende richtingen zouden gaan, ontleenden meer uit
de gedragingen dan uit de woorden van Socrates.

Platon^{ond} et Aristoteles^{ond} et omnis • in diversum^{4s} itura^{pfa} •
sapientium^{2p} turba^{1s f} • plus ex moribus^{5p} quam ex
verbis^{5p} Socratis^{2s} traxit^{pf pv};

HOOFDZIN

omnis

sapientium turba

itura

in diversum

een hoofdzin met drie onderwerpen gescheiden door et
(**polysyndeton**)

bij turba: *elke groep*

een groep van filosofen = *een groep filosofen*

< iturus, pfa van eo (ire), gaan = *te zullen gaan*; attributief bij turba: *een groep die is te zullen gaan*; omdat een pfa qua tijd relatief maar natijdig is aan de persoonsvorm, is het wel een toekomstige tijd maar, door het perfectum van traxit, in het verleden: *een groep die was te zullen gaan* = *een groep die zou gaan*

bepaling bij itura

Metrodorum et Hermarchum et Polyaeum magnos
viros non schola Epicuri sed contubernium fecit.

Methrodorus en Hermarchus en Polyaeum werden niet
tot grote mannen gemaakt door het onderwijs van Epicurus
maar door (met hem) samen te leven.

Metrodorum^{lijd} et Hermarchum^{lijd} et Polyaeum^{lijd}
magnos • viros^{4p m} • non (schola^{1s ond} Epicuri^{2s} sed
contubernium^{1s ond}) fecit^{pf pv}.

HOOFDZIN

fecit

een hoofdzin met drie lijdend voorwerpen gescheiden door et
(**polysyndeton**) en één onderwerp (non schola ...
contubernium)

actief; de zin loopt wat beter in het Nederlands en je respecteert dan ook de Latijnse vorm met de opsomming aan het begin, als je 'm omzet naar passief

Nec in hoc te accerso tantum, ut proficias, sed ut prosis;
plurimum enim alter alteri conferemus.

Ik haal je hiernaartoe niet alleen zodat jij je kan verbeteren,
maar (ook) om (zelf) nuttig te zijn: wij zullen elkaar immers
veel te bieden hebben.

³⁰ Als het geen vraag in de indirecte rede was geweest, maar een mededeling, was een ACI gebruikt. Bijvoorbeeld: "Cleanthes observavit illum ex formula sua vivere" ("Cleanthes nam waar dat hij volgens zijn eigen regels leefde.")

³¹ A&G § 580.a

Nec in hoc ^{4s n} te ^{4s lijd} accerso ^{pr pv} tantum ^{BW} ,	HOOFDZIN	De zinsconstructie hier is “niet alleen (= nec tantum) om ..., maar (= sed) (ook) om ...”.
	in hoc	hoc op zich kan <i>hierheen</i> betekenen en dan is het een bijwoord; met “in” ervoor is het weer gewoon een aanwijzend voornaamwoord en moet je bijvoorbeeld “locum” erbij denken: <i>naar deze plek = naar hier = hierheen</i>
ut proficias ^{coni pv} ,	accerso	= accesso, <i>ontbieden</i>
	BIJZIN 1	finale bijwoordelijke bijzin: ut = <i>opdat, om te</i> [56]
		De zin loopt iets beter als je <i>zodat</i> vertaalt; maar het blijft wel een bijzin van doel en daarom is <i>kan</i> toegevoegd
sed ut prosis ^{coni pv} ;	BIJZIN 2	finale bijwoordelijke bijzin [56]
	prosis	< prosum (proesse), <i>nuttig zijn</i>
plurimum ^{4s n lijd} enim alter ^{ond} alteri ^{3s} conferemus ^{fut pr} .	HOOFDZIN	
	plurimum	<i>zeer veel</i> ; in het Latijn een zelfstandig naamwoord, in het Nederlands een onbepaald hoofdtelwoord
	alteri	confero heeft een dativus = <i>aanbieden aan, besteden aan</i>
	feremus	let op: futurum; het praesens is ferimus
	alter alteri	de een aan de ander; als combinatie “ <i>elkaar</i> ” wordt het kennelijk als meervoud opgevat gezien de 1 ^e persoon meervoud (wij) van conferemus; “alter alteri conferet” had ook gekund: <i>de een zal bijdragen aan de ander</i> ; voor de vertaling maakt dat verder niets uit

6.7 Interim quoniam diurnam tibi mercedulam debeo, quid me hodie apud Hecatonem delectaverit dicam.

Aangezien ik je intussen je dagelijkse bijdrage verschuldigd ben, zal ik je vertellen wat mij vandaag bij Hecaton plezierde.

Interim quoniam diurnam* tibi ^{3s mew} mercedulam ^{4s • lijd} debeo ^{pr pv} ,	BIJZIN 1	vooropgestelde causale bijzin met quoniam [70]
		De hoofdzin is het enkele woordje dicam aan het einde van de zin.
quid ^{1s n ond} me ^{4s lijd} hodie apud Hecatonem ^{4s} delectaverit ^{coni pf pv}	BIJZIN 2	Tweede bijzin. Lijdend voorwerpzin met een indirecte vraag bij dicam: “ <i>ik zal je zeggen wat ...</i> ”. [116]
		- Ook deze bijzin is vooropgesteld. - Deze wat-zin vormt het lijdend voorwerp voor dicam. - De directe vraag zou zijn: “Wat heeft mij vandaag vermaakt?” - Een indirecte vraag is altijd ook meteen indirecte rede.
dicam ^{fut.pv} .	HOOFDZIN	hele korte hoofdzin

'Quaeris' inquit 'quid profecerim? amicus esse mihi coepi.' Multum profecit: numquam erit solus. Scito esse hunc amicum omnibus. Vale.		“Je vraagt”, zegt hij, “welke voortgang ik heb gemaakt. Ik ben begonnen om een vriend voor mijzelf te zijn.” Veel voortgang heeft hij gemaakt: nooit zal hij alleen zijn. Weet dat hij een vriend is voor iedereen. Vaarwel.
--	--	--

'[...] inquit ^{pf pv} [...]	HOOFDZIN KERN	hoofdzin met directe rede (DR): <i>hij zegt: [...]</i>
Quaeris ^{pr pv} [...]	DR: HOOFDZIN 1	deel van de hoofdzin met de directe rede
quid ^{4s n lijd} profecerim ^{pf coni pv?}	DR: BIJZIN	lijdend voorwerpzin met een indirecte vraag [116]
		De coniunctivus wordt gebruikt vanwege de indirecte vraag. Direct: “Wat heb ik tot stand gebracht?”
	quid	lijdend voorwerp van profecerim; als je proficio met “ <i>vorderingen maken</i> ” vertaalt, kan daar in het Nederlands geen lijdend voorwerp bij; dan moet je quid attributief vertalen; als je met “ <i>tot stand brengen</i> ” vertaalt, kan je quid wel als lijdend voorwerp vertalen: <i>wat ik tot stand gebracht heb</i>

amicus^{1s} esse^{inf} mihi^{3s mew} coepi^{inf pv}.

Multum^{4s n lijd} profecit^{pf pv}:

numquam erit^{fut pv} solus^{1s predn}.

Scito^{imp} esse^{ACI} hunc^{ACI} amicum^{4s} omnibus^{3p mew}.

Vale.

DR: HOOFDZIN 2

amicus esse

geen ACI (amicus is nominativus) of NCI (amicus esse is geen onderwerp van coepi)

esse

aanvullingsinfinitivus bij coepi

amicus

predicatief bij esse en fungeert ook als onderwerp/bijstelling bij coepi: "*ik ben begonnen als een vriend [voor mezelf] te zijn*"³²

HOOFDZIN

Terug naar de woorden van Seneca zelf. Hij = Hecaton

multum

lijdend voorwerp; in het Nederlands wordt het een bijvoeglijk naamwoord³³ bij voortgang

HOOFDZIN

solus

bijvoeglijk naamwoord als predicaatsnomen

HOOFDZIN

scito

gebiedende wijs meervoud

esse hunc

een ACI: *weet dat hij is*; wat is hij? antwoord: *een vriend*

amicum

predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)

HOOFDZIN

³² Zie ook A&G § 458

³³ Preciezer: een bijvoeglijk gebruikt onbepaald hoofdtelwoord

2.1.3 Epistula 9

9.3	Hoc inter nos et illos interest: noster sapiens vincit quidem incommodum omne sed sentit, illorum ne sentit quidem.		Dit is het verschil tussen ons en hen: onze wijze overwint weliswaar elk ongemak, maar hij voelt het (wel); een van hen voelt het zelfs niet.
	Hoc ^{1s n ond} inter nos ^{4p} et illos ^{4p} interest ^{pv} :	HOOFDZIN	
	noster [•] sapiens ^{1s • ond} vincit ^{pr pv} quidem incommodum ^{4s n ••} omne ^{••} sed sentit ^{pr pv} , illorum ne sentit ^{pv} quidem.	HOOFDZIN	bestaat uit twee nevenschikte delen met twee persoonsvormen (vincit, sentit) in het eerste deel, en één persoonsvorm (sentit) in het tweede deel; opsomming zonder voegwoorden: asyndeton
	illorum		bedoeld is sapiens illorum, <i>een wijze van hen</i> , in tegenstelling tot noster sapiens, <i>onze wijze</i>
	ne ... quidem		<i>zelfs niet, helemaal niet</i> ; als je in het Nederlands de versterking <i>zelfs</i> of <i>helemaal</i> toevoegt, klopt de logica van de zin niet meer
	Illud nobis et illis commune est, sapientem se ipso esse contentum.		Het volgende delen wij en die anderen, dat de wijze aan zichzelf genoeg heeft.
	Illud ^{1s n ond} nobis ^{5p} et illis ^{5p} commune ^{1s n} est ^{pv} , sapientem ^{ACI} se ^{5s} ipso ^{5s} esse ^{ACI} contentum ^{4s} .	HOOFDZIN	Eenvoudige structuur van de hoofdzin ("Dit is <i>gemeenschappelijk</i> ."), maar wel met een appositie er aan toegevoegd in de vorm van een ACI (sapientem ... contentum). - Een ACI is geen bijzin, maar er had in het Latijn best een bijzin kunnen staan, bijvoorbeeld: "illud .. est, quod sapiens se ipso contentus est" - De komma voor sapientem betekent dus niet, zoals zo vaak, dat er een bijzin begint.
	sapientem		Een bijstelling bij illud
	... contentum		
	contentum		< contentus, <i>tevreden</i> ; bijvoeglijk naamwoord; +ablativus = <i>met</i> - contentus kan ook "<i>genoeg hebben aan</i>" betekenen, en dat is hier de filosofische betekenis; in het Nederlands hebben we voor "<i>genoeg hebben aan jezelf</i>" het woord <i>zelfgenoegzaam</i> - contentum is predicatief: <i>de wijze is zelfgenoegzaam (aan zichzelf)</i> - contentum is hier niet het ppp van het deponens contineor (<i>zich beperken tot</i>); dan zou esse contentum (los van de woordvolgorde) <i>te hebben beperkt (tot zichzelf)</i> betekenen en een verleden tijd past niet in de context
	Sed tamen et amicum habere vult et vicinum et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat.		Maar toch wil hij en een vriend hebben, en een buurman en een maatje, ook al heeft hij genoeg aan zichzelf.
	Sed tamen et amicum ^{4s lijd} habere ^{inf} vult ^{pr pv} et vicinum ^{4s lijd} et contubernalem ^{4s lijd} ,	HOOFDZIN	
	quamvis ^{VW} sibi ^{3s mew} ipse ^{1s ond} sufficiat ^{coni pv} .	BIJZIN	polysyndeton concessieve bijwoordelijke bijzin met quamvis (<i>ofschoon</i>) [85]
9.4	Vide quam sit se contentus: aliquando sui parte contentus est.		Kijk hoezeer hij aan zichzelf genoeg heeft: soms heeft hij genoeg aan een deel van hemzelf.

Vide ^{imp}	HOOFDZIN	met een imperativus
quam ^{BW} sit ^{coni} se ^{5s} contentus ^{1s} predn;	BIJZIN	een indirecte vraag in de vorm van een uitroep: quam = <i>hoezeer</i> [116]; direct zou het zijn: " <i>Hoezeer heeft hij genoeg aan zichzelf!</i> " = <i>Wat is hij zelfgenoegzaam!</i>
	quam	De bijzin fungeert als lijdend voorwerp voor de hoofdzin. een bijwoord, en niet het vrouwelijk betrekkelijk voornaamwoord in een accusativus (<i>die, dat</i>)
aliquando sui ^{2s} parte ^{5s} contentus ^{1s} predn est ^{pv} .	HOOFDZIN	
	sui	< suus, <i>zijn</i> , een bezittelijk voornaamwoord; het bezittelijk voornaamwoord wordt in de genitivus gebruikt als persoonlijk voornaamwoord: " <i>zijn (eigen) [deel]</i> " betekent dan "[<i>een deel</i>] van hem(zelf)".
Si illi manum aut morbus aut hostis exciderit, si quis oculum vel oculos casus excusserit, reliquiae illi suae satisfaciunt et erit imminuto corpore et amputato tam laetus quam integro fuit;		Als ofwel een ziekte ofwel een vijand hem een hand afhaakt, als een of ander ongeval een oog, of (beide) ogen uitrukt, zal voor hem wat hij overhoudt voldoende zijn en zal hij met zijn aangetaste en verminkte lichaam zo blij zijn als hij met zijn ongeschonden lichaam was.
Si illi ^{3s} mew manum ^{4s} lijd aut morbus ^{1s} ond aut hostis ^{1s} ond exciderit ^{fex} ,	BIJZIN 1 - "ALS"	Vooropgeplaatste voorwaarde van een voorwaardelijke zin. Er komt in de volgende bijzin nog een voorwaarde (excusserit) en dan de conclusie die ook uit twee delen bestaat (satisfaciunt, fuit). <i>Je kunt de "als-dan"-structuur van de zin waarschijnlijk vertalen zonder die structuur helemaal te analyseren, zoals dat hieronder gebeurt, omdat in het Nederlands de structuur precies hetzelfde is als in het Latijn.</i> - Beide delen, de voorwaarde en de conclusie, gebruiken een indicativus, in de voorwaarde een futurum exactum en in de conclusie een gewoon futurum. [158] - In de voorwaarde zouden de werkwoordsvormen grammaticaal ook een coniunctivus kunnen zijn. In de conclusie zijn het futuri. Maar de combinatie coniunctivus in de voorwaarde en futurum in de conclusie komt niet voor. - In het Nederlands gebruiken we de toekomstige tijd alleen in de conclusie: "<i>als een vijand hem een hand <u>afgehakt zal hebben</u></i>" > <i>als een vijand hem een hand <u>afhaakt</u></i>
si quis [•] ond oculum ^{4s} lijd vel oculos ^{4s} lijd casus ^{1s} m • excusserit ^{fex} ,	BIJZIN 2 - "ALS"	tweede voorwaarde
	si ... si ...	opsomming zonder voegwoorden en met hetzelfde woord: asyndeton en anafora
	quis	= aliquis; bijvoeglijk gebruikt bij casus: <i>een of andere ongeval</i>
reliquiae ^{1p} f • ond illi ^{3s} suae • satisfaciunt ^{indi fut pv}	HOOFDZIN - "DAN"	de eerste conclusie van de voorwaardelijke zin
	reliquae suae	meervoud: "zijn overblijfselen", maar dat klinkt alsof de wijze overleden is. Dan kun je er een bijzinnetje van maken: "... , <i>wat ...</i> ". Dan kun je er ook voor kiezen om een enkelvoud te vertalen, wat in het Nederlands immers de betekenis van een meervoud heeft.
	satisfaciunt	< satisfacio (satisfacere): heeft een dativus bij zich (hier: illi)
et erit ^{indi fut} imminuto • corpore ^{5s} • et amputato • tam laetus	HOOFDZIN - "DAN"	tweede conclusie
		Hier heeft deze conclusie twee nevenschikbare delen (et ... et ...) waarbij in het tweede deel de persoonsvorm (erit) niet herhaald is.

quam^{BW} integro^{5s} fuit^{pf}; tam ... quam ...	BIJZIN	Dat tweede deel heeft een bijzin van vergelijking (quam ...). De tam- en quam-delen vormen een vergelijking (zo ... als ...) ³⁴. bijwoordelijke bijzin van vergelijking (beperkend; met een indicativus); bij het tweede deel (tam laetus) van de vorige hoofdzin [96] zo ... als ... ; (tam)quam is hier een bijwoord; gebruikt in een vergelijking (zoals; hier gesplitst: zo ... als ...)
sed quae sibi desunt non desiderat, non deesse mavult.		maar hij mist (de ledematen) die hem ontbreken niet, hij wil (toch) liever dat ze niet ontbreken.
sed quae^{ond} sibi^{3s mew} desunt^{pr pv} non desiderat^{pr pv}, non deesse^{ACI} mavult^{pr pv}.	HOOFDZIN 1 BIJZIN HOOFDZIN 1 VERVOLG HOOFDZIN 2	eerste van twee hoofdzinnen; sed, <i>maar</i>, koppelt deze, eerste hoofdzin aan de vorige zin betrekkelijke bijzin met weggelaten antecedent (quae = ea, quae = <i>die dingen, die</i>) [1, variant 18] HOOFDZIN 1 VERVOLG hoofdzin met verkorte ACI (de “A” ontbreekt) Het is geen aanvullingsinfinitivus want het onderwerp van mavult (“<i>de wijze</i>”) is niet de handelende persoon van deesse. De <i>wijze</i> wil niet ontbreken, de wijze wil liever niet dat er <i>ledematen</i> ontbreken.
9.5 Ita sapiens se contentus est, non ut velit esse sine amico sed ut possit;		De wijze is op die manier zelfgenoegzaam, dat hij niet zonder vriend wil zijn, maar dat wel kan zijn;
Ita sapiens^{ond} se^{5s} contentus^{1s} est^{pv}, non ut velit^{coni pv} esse^{inf} sine amico^{5s} sed ut possit^{coni pv};	HOOFDZIN non ... sed ... BIJZIN 1 esse HOOFDZIN VERVOLG BIJZIN 2	een hoofdzin met twee nevenschikte bijzinnen Bedenk dat non niet bij de bijzin hoort, maar, samen met sed, bij de hoofdzin. Een ontkennende bijzin – die heel wat anders betekent dan wat er nu staat - zou ne in plaats van non hebben gebruikt: “<i>met het doel niet zonder vrienden te kunnen zijn</i>”. finale bijwoordelijke bijzin; ut = <i>opdat</i> = <i>met het doel</i> [55] aanvullingsinfinitief verkorte bijzin: “esse sine amico” is niet herhaald [55]
et hoc quod dico 'possit' tale est: amissum aequo animo fert.		en dat, wat ik “hij kan” noem, is van deze aard: het verlies (van een vriend) accepteert hij met een kalm gemoed.
et hoc^{1s n ond} quod dico^{pr pv} 'possit'^{4s n lijd} tale^{1s n} est^{pv}:	HOOFDZIN BIJZIN possit HOOFDZIN VERVOLG tale	betrekkelijke bijzin met antecedent [1, variant 18] is hier niet een werkwoordsvorm, maar fungeert als zelfstandig naamwoord en lijdend voorwerp. < talis, een bijvoeglijk naamwoord in het Latijn³⁵, <i>zodanig</i>;

³⁴ Tamquam kan aan elkaar (... tamquam ...) of los (tam ... quam ...) gebruikt worden. In het Nederlands kun je dat overnemen (zo ... als ... of ... zoals ...). Als tamquam gebruikt wordt als voegwoord van vergelijking (*zoals*), is dat in combinatie met een indicativus (zie A&G § 323.a). Het “tam”-gedeelte is de hoofdzin; het “quam”-gedeelte is de bijzin.

Tamquam kan ook *alsof* betekenen. Dan wordt het gebruikt met een coniunctivus (zie A&G § 524). In dat geval hebben we formeel een voorwaardelijke zin. Daarbij kan ook weer tamquam aan elkaar geschreven staan of los. In “Hij stampte op de vloer alsof hij een olifant was.” is het eerste deel de hoofdzin met de “conclusie” en leidt alsof de bijzin in met de “hypothetische voorwaarde”.

³⁵ In het Nederlands wordt “zodanig” als een aanwijzend voornaamwoord beschouwd.

amissum^{ppp 4s} aequo^{*} animo^{5s} • fert^{pv}.

HOOFDZIN

amissum

= (amicum) amissum = *de verloren vriend*

Amissum dominant vertalen. Je draagt *het verlies* van een verloren vriend kalm, niet de *verloren vriend* zelf.

aequo animo ferre

met een kalm gemoed dragen = *rustig opnemen*

Sine amico quidem numquam erit: in sua potestate habet quam cito reparaet.

Zonder vriend zal hij echter nooit zijn: het heeft het in eigen hand, hoe snel hij (er weer een) vindt.

Sine amico^{5s} quidem numquam erit^{fut pv}:

HOOFDZIN

in sua^{*} potestate^{5s} • habet^{pr pv}

HOOFDZIN

quam^{BW} cito^{BW} reparaet^{coni pr pv}.

BIJZIN

lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag [116]

De directe vraag zou zijn "Quam cito [novum amicum] reparo?" ("Hoe snel vind ik [een nieuwe vriend]?")

Quomodo si perdiderit Phidias statuam protinus alteram faciet, sic hic faciendarum amicitiarum artifex substituet alium in locum amissi.

Zoals, als Phidias een beeld stuk maakt, hij onmiddellijk een ander zal maken, zo stelt deze "kunstenaar van het vrienden maken" een ander in de plaats van de verloren vriend.

Quomodo

BIJZIN 1

vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin van vergelijking (beperkend) [96]

- De hoofdzin heeft een begeleidend sic: quomodo ... sic ... = *op welke manier* ..., *zo (= op die manier)* ...
- Deze bijzin vorm samen met bijzin 2 een voorwaardelijke zin. Dit is de conclusie en bijzin 2 (si ...) is de voorwaarde.
- Er wordt in deze voorwaardelijke zin een futurum exactum gebruikt in de voorwaarde (perdiderit) en een futurum in de conclusie (faciet). [158]

si perdiderit^{fex} Phidias^{ond} statuam^{4s} • lijd

quomodo

bijwoord gebruikt als betrekkelijk voornaamwoord

BIJZIN 2

binnen bijzin 1

De bijzinnen 1 en 2 vormen samen een voorwaardelijk zin, met als conclusie bijzin 1 (quomodo) en als voorwaarde bijzin 2 (si).

komma's

In het Nederlands verwacht je ook een komma achter statuam om de quomodo- van de si-zin te scheiden.

protinus^{BW} alteram^{*} faciet^{fut pv},

BIJZIN 1 VERVOLG

alteram

= alteram statuam

sic (hic^{**} faciendarum^{gdivum} • amicitiarum^{2p} • artifex^{1s} • ^{ond} substituet^{fut pv} alium^{4s m lijd} in locum^{4s} amissi^{ppp 2s}.

HOOFDZIN

De hoofdzin waar bijzin 1 deel van uitmaakt.

faciendarum
amicitiarum

gerundivumconstructie; het gerundivum is bijvoeglijk bij amicorum: "*van gemaakt moeiende worden vrienden*" = *van het maken van vrienden*

amissi

Zie ook hierboven bij amissum.

Hier kan het inhoudelijk wel een zelfstandig gebruikt ppp zijn: *van de verlorene* = *van de verloren vriend*

9.6 Quaeris quomodo amicum cito facturus sit?

Jij vraagt hoe men snel een vriend zal (kunnen) maken?

Quaeris^{pr pv}

HOOFDZIN

hoofdzin met een indirecte vraag

quomodo amicum^{4s} cito^{BW} facturus^{pfa} sit^{coni pv}?

BIJZIN

lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag [116]

quomodo

hoe; bijwoord gebruikt als relativum in indirecte vraag

amicum

object bij facturus

facturus sit

Waarom een coniuunctivus hier?

- Misschien zou in de directe rede geen coniuunctivus zijn gebruikt: "Quomodo amicum cito faciet?" ("*Hoe zal men*

snel een vriend maken?"). In de bijzin hier wordt dan toch een coniunctivus gebruikt omdat het een afhankelijke vraag is³⁶.

- Als de directe rede wel een coniunctivus zou hebben gebruikt, zou dat een coniunctivus potentialis zijn geweest: "Quomodo amicum cito facturus sit?" ("Hoe zal men snel een vriend kunnen maken?")

Dicam, si illud mihi tecum convenerit, ut statim tibi solvam quod debeo et quantum ad hanc epistulam paria faciamus.		Ik zal (het je) zeggen, als ik het volgende met je afspreek, namelijk dat ik (daarmee) meteen jou betaal wat ik verschuldigd ben en we wat betreft deze brief de schuld vereffenen.	
Dicam ^{fut pv} ,	HOOFDZIN "DAN"	Specifieke voorwaardelijke zin met hier als hoofdzin de conclusie. Een realis van de toekomst. [158]: futurum in de hoofdzin en futurum exacti in de bijzin.	
si illud ^{4s ond} mihi ^{3s mew} te ^{5s} cum convenerit ^{fex pv} ,	BIJZIN 1 "ALS"	Voorwaarde van de voorwaardelijke zin. De verleden tijd kun je gewoon vertalen: "als ik het volgende met je <i>afgesproken heb</i> , ..." Maar in het Nederlands klinkt dat niet vlot en we zijn in het Nederlands niet zo precies in de tijden. Dus beter is dan: "als ik het volgende met je afspreek..." wordt uitgewerkt in de ut-zin (bijzin 2)	
	illud [...] mihi tecum convenerit [...]	convenerit < convenio; vertaal convenio als <i>tot stand komen</i> ; dan past er in het Nederlands een meewerkend voorwerp, onderwerp (illud) én een bepaling (tecum) bij: [als dit] voor mij met jou tot standgekomen is [namelijk dat ...]	
ut statim tibi ^{3s} solvam ^{coni pr pv}	BIJZIN 2	consecutieve bijzin als onderwerpszin in appositie bij illud in bijzin 1; dat betekent dat "ut ... solvam ..." een bijstelling (appositie) is bij illud; illud is onderwerp, dus de hele bijzin fungeert ook als onderwerp [77]	
quod debeo ^{indi pv}	statim BIJZIN 3	als onmiddellijk gevolg = meteen feitelijke betrekkelijke bijzin bij bijzin 2 [3 variant 18] en lijdendvoorwerpszin van bijzin 2 [118]; het antecedent is weggelaten, maar je kunt in bijzin 2 "dat" erbij denken; "dat" zou dan het lijdend voorwerp zijn; alleen, het woordje "dat" staat er niet en daarmee fungeert de bijzin als het lijdend voorwerp; quod vertaal je met wat	
et quantum ^{BW} ad hanc [*] epistulam ^{4s} • paria ^{4p n} faciamus ^{coni pr pv} .	BIJZIN 2 VERVOLG	nevenschikt tweede deel van bijzin 2 (ut... solvam et ... faciamus)	
	paria faciamus	paria facio, letterlijk: "gelijke zaken maken"; de rekening vereffenen	
	quantum ad ...	voor zover het ... betreft	
Hecaton ait, 'ego tibi monstrabo amatorium sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine: si vis amari, ama'.		Hecaton zegt: "Ik zal je een liefdesmiddeltje laten zien zonder medicijn, zonder kruid, zonder een spreuk van enige tovenaars: 'Bemin, als je bemind wil worden.'"	
Hecaton ^{ond} ait ^{pv} ,	HOOFDZIN	hoofdzin met daarin de directe rede (DR): 'ego ... ama'	
'ego ^{1s ond} tibi ^{3s mew} monstrabo ^{fut} amatorium ^{4s lijd} sine medicamento ^{5s} , sine herba ^{5s} , sine ullius [*] veneficae ^{2s} carmine ^{5s} :	HOOFDZIN 1 DR "DAN"	een hoofdzin met zowel een onderwerp (subject), lijdend voorwerp (object) en meewerkend voorwerp (indirect object)	
	sine, sine, sine	anafora, polysyndeton Het derde deel is uitgebreider en sterker: climax	
	veneficae	< venefica, tovenaars	
si vis ^{indi pv} amari ^{inf pas} ,	BIJZIN DR "ALS"	de voorwaarde van de voorwaardelijke zin "si ..., ama"	

³⁶ De constructie "futurus sit" heet een perifrastisch futurum (een "omschreven futurum") en wordt gebruikt omdat de coniunctivus als werkwoordsvorm geen futurum heeft. De bedoeling van facturus is hier dus een gewone toekomstige tijd en niet een bedoeling ("van plan zijn te ..."). Zie Kroon, p. 91, 92: het perifrastisch futurum wordt gebruikt als de afhankelijke bijzin natijdig is (consecutio temporum). En zie A&G § 575

ama^{imp†}.

HOOFDZIN 2 DR

Je kunt amo het best met *beminnen* vertalen, in plaats van *houden van*.

tweede hoofdzin; een generieke voorwaardelijke bijzin met een imperatvus in de hoofdzin (een variant op een indicativus in de hoofdzin), en een indicativus in de als-bijzin. Het is een voorwaardelijke zin met geen bijzondere aanname over de voorwaarde, een “algemene waarheid” (in de ogen van de schrijver uiteraard).

Habet autem non tantum usus amicitiae veteris et certae magnam voluptatem sed etiam initium et comparatio novae.

Verder leidt niet alleen de beoefening van een oude en betrouwbare vriendschap, maar ook het begin en het krijgen van een nieuwe (vriendschap) tot een groot genoegen.

Habet^{indi pr pv} autem non tantum usus^{1s ond} amicitiae^{2s f •} veteris[•] et certae[•] magnam^{••} voluptatem^{4s •• lijd} sed etiam initium^{1s ond} et comparatio^{1s ond} novae^{2s •}.

HOOFDZIN

De persoonsvorm en het onderwerp staan op bijzondere plekken: de persoonsvorm aan het begin en het onderwerp halverwege³⁷.

habet

Het is in het Nederlands even zoeken naar een vertaling van habeo die zowel bij de vertaling van voluptatem als bij die van initium past.

usus habet

let op: het woordenboek geeft “usum^{4s} habeo” als *ervaring hebben*. Maar die combinatie wordt niet in deze zin gebruikt. Er staat immers usus^{1s}.

initium et
comparatio

Hier wordt onderscheid gemaakt tussen het aangaan (“beginnen”) van een nieuwe vriendschap en het daadwerkelijk verkrijgen (comparatio) van een nieuwe vriend. Dat blijkt uit de volgende zin.

9.7 **Quod interest inter metentem agricolam et serentem, hoc inter eum qui amicum paravit et qui parat.**

Wat het verschil is tussen de boer die oogst en de boer die zaait, dat is het verschil tussen diegene die vriend heeft gesloten en diegene die vriendschap sluit.

Quod^{1s n ond} interest^{pv} inter metentem^{ppa •} agricolam^{4s m •} et serentem^{ppa •},

BIJZIN

Vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin. Het antecedent (hoc) komt nog, en wel in de hoofdzin (hoc ...). [1]

Je vertaalt dus “Wat het verschil is [...]” en niet “Wat is het verschil [...]” want dan maak je er een vraag van.

ppa’s: *een maaïende [boer], een zaaïende [boer]*

hoc^{1s n ond} inter eum^{4s}

HOOFDZIN

In deze hoofdzin is de persoonsvorm (interest) die al in de bijzin stond, niet herhaald.

qui^{ond} amicum^{lijd} paravit^{pf pv} et qui^{ond} parat^{indi pv}.

BIJZIN (2x)

twee nevenschiktelijke betrekkelijke bijzinnen (qui ... et qui ...) bij het antecedent eum in de hoofdzin [1]

amicum paravit

een vriend heeft gemaakt = vriendschap heeft gesloten

Attalus philosophus dicere solebat iucundius esse amicum facere quam habere, 'quomodo artificii iucundius pingere est quam pinxisse'.

De filosoof Attalus was gewoon te zeggen dat het maken van een vriend aangenamer is dan het hebben (van een vriend), “zoals het schildereb voor een kunstenaar aangenamer is dan het hebben geschilderd”.

Attalus^{• ond} philosophus[•] dicere^{inf} solebat^{pv} iucundius^{4s n} esse^{ACI} (amicum^{4s} facere quam habere)^{ACI}

HOOFDZIN

Een hoofdzin met een vlechtwerk van werkwoordconstructies.

- Dicere is een aanvullingsinfinitivus bij solebat.
- Iucundius esse facere/habere is een ACI van de indirecte rede bij dicere. Zie ook de voetnoot voor een uitleg³⁸.

³⁷ In het Nederlands kun je precies dezelfde volgorde aanhouden: “Leidt echter niet alleen de beoefening van een vriendschap, oud en betrouwbaar, tot een groot genoegen, het leidt ook tot het begin en het krijgen van een nieuwe.

³⁸ Begin voor een goed begrip met de volgende zin: Attalus dicit^{pv} virem^{ACI} bonum esse^{ACI}. Dat is: *Attalus zegt dat de man goed is*. Die zin heeft een ACI van de indirecte rede. Bonum is predicaatsnomen en vanwege de ACI ook in de accusativus. Virem is subjectsaccusativus, dus onderwerp van esse. In de directe

		Het zinsdeel <i>quomodo ... pinxisse</i> is een bijzin bij <i>facere/habere</i>.
	philosophus	bijstelling bij Attalus
	dicere	aanvullingsinfinitivus bij solebat: <i>hij was gewoon te zeggen</i> ³⁹
	iucundus	<i>aangenamer</i> ; bijvoeglijk naamwoord; comparativus accusativus onzijdig van iucundus, <i>aangenaam</i> ; naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) bij esse
'quomodo artificij ^{3s mew} iucundius ^{1s n} pingere ^{inf} est ^{pv} quam pinxisse ^{inf} .	amicum	object bij facere/habere
	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van vergelijking met een indicativus (<i>zoals</i>) [96]
	quomodo	Voor een opmerking over het gebruik van de aanhalingstekens, zie de voetnoot 40.
	pingere/pinxisse	De infinitivi zijn hier als zelfstandige naamwoorden gebruikt ⁴¹ .
	[...] quam [...]	[aangenamer te schilderen] dan [geschilderd te hebben] Dit is een vergelijking maar er is geen sprake van een bijzin. Quam (dan) is een bijwoord van vergelijking en als nevenschikkend voegwoord gebruikt.

Illa in opere suo occupata sollicitudo ingens oblectamentum habet in ipsa occupatione: non aequale delectatur qui ab opere perfecto removit manum.	Die toewijding die gelegd wordt in iemands eigen werk, geeft juist door dat bezig zijn zelf een enorm genoegen: hij die zijn hand afneemt van het voltooide werk, geniet niet op dezelfde manier.
---	--

(Illa* in opere ^{5s} suo ^{2s} occupata* sollicitudo ^{1s f} ond) ingens ^{4s n} oblectamentum ^{4s n} lijd habet ^{pr pv} in ipsa ^{5s f} occupatione ^{5s f} ;	HOOFDZIN	
	sollicitudo	<i>zorg</i> (=het zorgen voor), <i>bezorgdheid</i> (voor iets) en ook <i>zorgzaamheid</i> ; dat laatste is het hier.
	occupata [in]	< occupatus [in], <i>bezig zijn met</i> ; een bijvoeglijk naamwoord, afgeleid van het ppp van occupo (occupare, <i>bezetten</i>)
	occupata sollicitudo	<i>“de bezige zorgzaamheid”</i> ; er staat dus letterlijk dat de zorgzaamheid bezig is, en wel met z’n eigen werk; het is zoeken naar woorden om dat in goed Nederlands te verwoorden. Bedenk daarbij dat occupatus in de grond <i>“in beslag genomen”</i> betekent, dus een passieve connotatie heeft.
	opere	ablativus vanwege “occupata in
	ingens	niet bij sollicitudo maar bij oblectamentum
	in ipsa occupatione	slaait terug op occupata; als je occupata vertaalt met <i>“leggen”</i> , dan zou je hier eigenlijk moeten vertalen <i>“in het leggen zelf”</i> .
	habet	Het is wat zoeken naar woorden in het Nederlands om de bedoeling weer te geven. Letterlijk staat er, met weglating van

rede zou het zijn: Attalus dicit: “Vir bonus est.” Aan de woorden in dit voorbeeld met de indirecte rede kun je zien dat vireum zowel als bonum accusativi zijn. In de zin van Seneca is de woordgroep *facere/habere* het onderwerp van de ACI (de subjectaccusativus). Dat zijn werkwoorden die als zelfstandig naamwoord worden gebruikt (zie A&G § 452). Die worden niet verbogen, dus ze hebben geen “accusativus vorm”. In de zin van Seneca heeft iucundus de functie van bonum in het voorbeeld. Iucundus lijkt misschien een nominativus maar het is een onzijdige accusativus, die congrueert met *facere/habere*. En het lijkt misschien een “gewoon” bijvoeglijk naamwoord (dat volgens bonus verbogen wordt), maar het is een comparativus (dus niet *aangenaam*, maar *aangenamer*) en wordt verbogen volgens lex en corpus van de 3^e groep. Een werkwoord gebruikt als zelfstandig naamwoord wordt als onzijdig beschouwd. Iucundus congrueert met die werkwoorden en is de onzijdige vorm van iucundior, *aangenamer*.

³⁹ A&G § 456

⁴⁰ Als je de hele zin van de indirecte rede omzet naar de directe rede, krijg je de volgende, iets versimpelde zin. Attalus dicebat: “Iucundus est amicum facere quam habere, quomodo artificij iucundus pingere est quam pinxisse.” Dat is: “Attalus zegt: ‘Het is aangenamer een vriend te maken dan er een te hebben, zoals het voor de schilder aangenamer is te schilderen dan geschilderd te hebben.’” Dus wat er in de zin in de tekst gebeurt, is dat Seneca een deel van de uitspraak van Attalus als directe rede in zijn eigen zin neerschrijft. Het stuk *quomodo ... pinxisse* is dus geen deel meer van de indirecte rede (“iucundus ... habere”). Het is daarmee een gewone bijwoordelijke bijzin bij het hele voorstuk “Attalus ... habere”.

Nu kun je je nog wat anders voorstellen. Het internet zegt ([hier](#)) dat niets van het werk van Attalus is overgeleverd. Het zou dan kunnen zijn dat de vergelijking met de schilder niet bedoeld is als van Attalus, maar dat Seneca die zelf toevoegt. Dan staan in de Nederlandse tekst de aanhalingstekens – die er in het Latijn nooit gestaan hebben want de Romeinen kenden geen interpunctie – er onterecht. Ook dan is het *quomodo*-stuk gewoon een bijzin.

⁴¹ A&G § 452.1

non aequē delectatur ^{pr pv}	HOOFDZIN	een aantal woorden: “de zorgzaamheid heeft een geweldige genoeg in [...]”. een hoofdzin zonder een expliciet onderwerp; dat onderwerp wordt de bijzin; In het Nederlands zien we toch wel graag een onderwerp: <i>hij</i>, of <i>diegene</i>. Maar we kunnen het in het Nederlands ook wel uit de hoofdzin weglaten als we de bijzin voorop plaatsen: “Wie [...], geniet niet op dezelfde manier.”
qui ^{ond} ab opere ^{5s n} • perfectō • removit ^{pf pv} manum ^{4s lijd} .	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met als antecedent het onderwerp van de hoofdzin [1 variant 15]; onderwerpszin [125]
	opere	< opus, operis, <i>werk</i> ; niet van ops, opis, <i>hulp</i>
Iam fructu artis suae fruitur: ipsa fruebatur arte cum pingeret.		Dan geniet hij van het resultaat van zijn kunstvaardigheid: hij genoot van de kunstvaardigheid zelf toen hij bezig was met schilderen.
Iam fructu ^{5s} artis ^{3s} • suae • fruitur ^{pr pv} :	HOOFDZIN	
	iam	in een overgang: <i>nu, dan</i>
	fruitus	< fruor (frui), <i>genieten</i> ; een deponens; waar je van geniet, staat in de ablativus
	interpunctie	De dubbele punt kan verwarrend werken. Volgens de Nederlandse regels had er gewoon een punt moeten staan, of een puntkomma.
ipsa • fruebatur ^{impf pv} arte ^{5s}	HOOFDZIN	
cum pingeret ^{coni impf pv} .	BIJZIN	bijwoordelijke temporele bijzin met een coniunctivus (cum historicum: <i>toen</i>) [40]
Fructuosior est adulescentia liberorum, sed infantia dulcior.		De volwassenheid van kinderen levert meer op, maar de kindertijd is aangenamer.
Fructuosior ^{1s predn} est adulescentia ^{1s ond} liberorum ^{2p} , sed infantia ^{1s ond} dulcior ^{1s} .	HOOFDZIN	met twee nevenschiktelijke delen; in het tweede deel is de persoonsvorm niet herhaald; De zin is naar mijn bescheiden mening wat krom. In het Nederlands zou het in ieder geval beter zijn om te zeggen: “De volwassenheid van kinderen levert meer op <u>dan de kindertijd</u>, maar de kindertijd is aangenamer.”

9.8	Nunc ad propositum revertamur. Sapiens etiam si contentus est se, tamen habere amicum vult, si nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat, non ad hoc quod dicebat Epicurus in hac ipsa epistula, 'ut habeat qui sibi aegro assideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi', sed ut habeat aliquem cui ipse aegro assideat, quem ipsum circumventum hostili custodia liberet.		Laten we nu terugkeren naar het onderwerp. Ook als de wijze aan zichzelf genoeg heeft, wil hij toch een vriend hebben, in ieder geval om de vriendschap te beoefenen, opdat een zo grote deugd niet verwaarloosd wordt, niet met het doel wat Epicurus in diezelfde brief noemde, "om iemand te hebben die hem terzijde staat als hij ziek is, hem helpt als hij in de boeien geslagen is of behoeftig is", maar om iemand te hebben om zelf ter zijde te staan als die ziek is, die, zelf in gevaar gebracht door een vijandige gevangenschap, door hem bevrijd kan worden.
	Nunc ad propositum revertamur ^{coni pr pas} .	HOOFDZIN	Hoofdzin met coniunctivus adhortativus.
	Sapiens ^{ond} etiam si contentus ^{1s} est ^{pv} se ^{5s} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste concessieve bijwoordelijke bijzin met etiam si (ook al) [87]
	tamen habere ^{inf} amicum ^{4s} lijd vult ^{pv} ,	HOOFDZIN DEEL A	De hoofdzin: de conclusie van de voorwaardelijke zin die met de voorwaarde hierboven begon
	si nihil aliud,	habere	aanvullingsinfinitivus
		PARENTHESE	Een tussenopmerking (parenthese) op het niveau van de hoofdzin. Het is een vaste uitdrukking ⁴² . De ut-zin die volgt sluit dus aan bij vult: "hij wil het, om ..."
	ut exerceat ^{pv coni} amicitiam ^{4s lijd} ,	BIJZIN 1	Finale bijwoordelijke bijzin bij vult [55].
	ne tam magna [*] virtus ^{1s f • ond} iaceat ^{pv coni} ,	BIJZIN 2	Tweede finale, nu ontkennende bijzin bij vult [58].
		ne	let op: ne vertaal je met "opdat niet", niet met "niet opdat"
		virtus	is het onderwerp; de deugd "ligt" dus, oftewel wordt verwaarloosd.
	non ad hoc ^{4s n}	HOOFDZIN DEEL B1	Een verkorte zin op hetzelfde niveau als de hoofdzin met vult. Er is geen persoonsvorm en je moet in gedachten "hij wil een vriend hebben" herhalen, maar dan ontkennend: "nōn vult habere amicum ad hoc, quod Epicurus ..." (hij wil geen vriend hebben om deze reden, wat Epicurus ...).
			Verderop, bij "sed" komt dan een derde deel.
	quod ^{4s n lijd} dicebat ^{pv} Epicurus ^{ond} in hac [*] ipsa [*] epistula ^{5s f •} ,	hoc	een accusativus vanwege ad: tot dit = tot dit doel
		BIJZIN 3A	feitelijke betrekkelijke bijzin met bijzin 3: dat, wat [1 variant [18]]. Antecedent van quod is hoc.
	'ut habeat ^{pv}	DIRECTE REDE ALS BIJSTELLING	Aan de aanhalingstekens die de uitgever heeft geplaatst, zie je dat "ut ... inopi" directe rede is. Aan ut zie je dat het een bijzin is, maar wel een die uit die brief komt. Maar dan is de hoofdzin die in die brief stond hier weggelaten. In de brief zou iets hebben kunnen staan als: "Sapiens amicum habere vult, ut habeat qui ...". ("De wijze wil een vriend hebben, opdat hij iemand heeft die ...").
			De ut-zin is een <u>bijstelling</u> (appositie) bij hoc in bijzin 3 en een <u>finale bijzin</u> (opdat) in de brief van Epicurus ([55]).
	qui ^{1s ond} sibi ^{3s •} aegro ^{3s} assideat ^{coni pv} ,	BIJZIN DR 1	Een betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent (qui) als lijdendvoorwerpzin bij habeat [118]. De hele bijzin (samen met de volgende bijzin) fungeert als lijdend voorwerp van habeat.
			Er wordt een so wie so een coniunctief gebruikt omdat habeat een coniunctief is. Maar als er is had gestaan als "Habeo [aliquem], qui ..." was er ook assideat gebruikt. De qui zin heeft dan een finaal aspect (coniunctivus finalis): "Ik heb iemand om aan het bed te zitten ..." [22]
		ut [aliquem] habeat	de bijzin functioneert dus als lijdend voorwerp van de "ut habeat" zin maar die zin heeft zelf géén lijdend voorwerp; in het Nederlands kunnen we dat lijdend voorwerp niet missen: "opdat hij iemand heeft, die ..." Dat zou in het Latijn zijn: "ut aliquem habeat, qui ..."
		aegro assideat	aegro assideo is een uitdrukking: tijdens ziekte terzijde staan

⁴² Grammaticaal kun je het de voorwaarde noemen (denk er dan est bij: "si nihil aliud est, ...") van een verder niet uitgewerkte voorwaardelijke zin. Zoiets als "Als het om niets anders was, dan was het toch om de vriendschap te beoefenen".

	aegro	dativus commodi; het meewerkend voorwerp (<i>aan, voor</i>) in overdrachtelijke zin, net zoals in het Nederlands “er <u>voor</u> iemand zijn”.
	assideat, succurrat	beide werkwoorden regeren een dativus (dativus commodi) bij zich (hier sibi): <i>bij iemand zitten, iemand helpen</i>
	aegro (2)	Aegro moet je predicatief vertalen. Wat betekent dat? Als sibi er niet had gestaan had je aegro (< aeger, <i>ziek</i> ; een bijvoeglijk naamwoord) als verzelfstandigd bijvoeglijk naamwoord vertaald: “ <i>die bij een zieke zit</i> ”. Maar sibi staat er wel: “ <i>die bij hem zit</i> ”. Als je het alleen maar bij sibi zou trekken (“ <i>die bij hem als zieke zit</i> ”) lijkt het of hij echt ziek is. Maar dat is niet de bedoeling. Aegro zegt dus kennelijk wat meer over zowel <i>hem</i> (sibi) én het <i>zitten</i> (assideat). De bedoeling is dat hij bij hem <u>zit</u> <u>als</u> hij ziek is.
succurrat ^{coni pv} in vincula ^{4p n} coniecto ^{3s • ppp} vel inopi ^{3s •} ,	BIJZIN DR 2	Tweede bijzin; ook een betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin bij habeat [118]. Qui en sibi zijn niet herhaald.
	coniecto	Je kunt lezen sibi coniecto en dan is het ppp bijvoeglijk gebruikt bij het weggelaten sibi. En dan ook weer predicatief: <i>als hij ...</i>
	in vincula	bepaling bij coniecto: <i>in de boeien geworpen</i>
	inopi	bijvoeglijk naamwoord; congrueert ook met sibi; ook weer predicatief
sed	HOOFDZIN DEEL B2	Grijpt terug op het tweede deel van de hoofdzin (B1: non ad hoc): “niet om deze reden (maar ...)”. Dus nevenschikt aan die zin. Ook hier moet je in gedachten “ <i>hij wil een vriend hebben</i> ” weer herhalen: “amicum habere non vult ad hoc [quod ...], sed ut ...” (<i>hij wil geen vriend hebben om deze reden [wat ...], maar [hij wil een vriend hebben] om ...</i>)
ut habeat ^{pv} aliquem ^{4s lijd}	BIJZIN BIJ B2	finale bijwoordelijke bijzin, nog steeds bij vult [55].
cui ^{3s} ipse ^{1s ond} aegro ^{3s} assideat ^{coni pv} ,	aliquem	merk op dat Seneca hier wél aliquem erbij heeft gezet
	BIJZIN 1	finale betrekkelijke bijzin (bij ut habeat aliquem); het relativum staat (vanwege assideat) in de dativus. [27 variant 17; 22]
quem ^{4s • lijd} ipsum • circumventum ^{ppp •} hostili ^{5s ••} custodia ^{5s f ••} liberet ^{coni pv} .	BIJZIN 2	tweede finale betrekkelijke bijzin (bij ut habeat aliquem). Nu is het relativum (quem) het lijdend voorwerp in de bijzin. [27 variant 18; 22]
	hostili	hostili = ablativus (bijv. nw. verbogen volgens groep 3), congrueert met custodia
	custodia	ablativus causae (<i>door, vanwege</i>); bij circumventum
	liberet	< libero (liberare), <i>bevrijden</i>
	quem / ipsum	om “die iemand” (quem), zichzelf (ipsum) en het onderwerp (custodia) goed uit elkaar te houden in het Nederlands, kun je de zin passief maken.
Qui se spectat et propter hoc ad amicitiam venit male cogitat.		Wie naar zichzelf kijkt en om die reden tot een vriendschap komt, denkt niet goed na.
Qui ^{1s ond} se spectat ^{indi pv} et propter hoc ^{4s} ad amicitiam ^{4s} venit ^{indi pr pv}	BIJZIN	Vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin als onderwerpszin van cogitat [125]. De bijzin heeft twee nevengeschikte delen (... et ...).
male ^{BW} cogitat ^{indi pv} .	hoc	slaat terug op qui se spectat
	HOOFDZIN	
	cogitat	< cogito (cogitare), <i>denken</i> ;
Quemadmodum coepit, sic desinet: paravit amicum adversum vincla laturum opem; cum primum crepuerit catena, discedet.		Zoals hij begonnen is, zo zal hij eindigen: hij heeft zich een vriend verschaft om een hulpmiddel te zijn tegen de boeien; zodra de boeien gerinkeld zullen hebben, zal hij verdwijnen.

Quemadmodum ^{BW} coepit ^{indi pf pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste vergelijkende bijzin met een indicativus: <i>zoals</i> [96]
sic desinet ^{indi fut pv} :	coepit	< coepi, <i>begonnen te zijn</i> (een perfectum vorm)
paravit ^{pf pv} amicum ^{4s} • lijd adversum ^{VZ} vincla ^{4p n} laturum ^{ofa} • opem ^{4s} ;	HOOFDZIN	met een futurum
	laturum	laterum = pfa van fero (ferre), <i>brengen</i> ; bijvoeglijk bij amicum; letterlijk: “[<i>een</i>] [<i>hulp</i>] zullende brengen [<i>vriend</i>]”: “ <i>een vriend die hulp zal brengen</i> ” = <i>een vriend die hulp moet brengen</i>
	vincla	= vincula
	opem	object bij laturum; opem < ops, <i>macht, kracht, hulp</i> ; opem ferre = hulp brengen = helpen
cum primum crepuerit ^{indi fex pv} catena ^{1s f ond} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin [42]
	catena	let op enkelvoud; als je met “ <i>keten</i> ” wil vertalen, kun je het enkelvoud respecteren; als je met “ <i>boei</i> ” wilt vertalen, zul je in het Nederlands wel een meervoud moeten gebruiken
	crepuerit	let op: een futurum exactum (<i>zal hebben</i>)
discedet ^{indi fut pv} .	HOOFDZIN	

9.9 **Hae sunt amicitiae quas temporarias populus appellat; qui utilitatis causa assumptus est tamdiu placebit quamdiu utilis fuerit.** **Dit zijn vriendschappen die men gewoonlijk tijdelijke noemt; wie aangenomen is vanwege zijn nut, zal zo lang bevallen als hij nuttig is.**

Hae ^{ond} sunt ^{pv} amicitiae ^{1p f • predn}	HOOFDZIN	
quas ^{4p} • lijd temporarias [•] populus ^{1s ond} appellat ^{indi pv} ;	BIJZIN	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)
	temporarias	feitelijke betrekkelijke bijzin met indicativus en antecedent [1 variant [18]]
	populus	predicatief; predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)
	appellat	<i>het volk</i> ; je kan het zo vertalen (<i>die het volk ... noemt</i>); of onpersoonlijk maken: <i>die men ... noemt</i>
qui ^{1s ond} utilitatis ^{2s} causa assumptus ^{ppp} est ^{pv}	BIJZIN	< appello (appellare), <i>noemen</i>
	utilitatis	betrekkelijke bijzin als vooropgeplaatste onderwerpszin: de hele bijzin fungeert als onderwerp van placebit [125]
tamdiu placebit ^{fut pv}	HOOFDZIN	genitivus vanwege causa
	qui ... placebit	met tamdiu als correlatief bij quamdiu in de bijzin
	tamdiu ... quamdiu ...	placebit = <i>hij zal bevallen</i> ; qui [...] placebit = <i>hij, die [...], zal bevallen</i> = <i>wie[...] zal bevallen</i>
quamdiu utilis ^{1s} fuerit ^{fex pv} .	BIJZIN	<i>zolang ... (zolang) als ...</i>
	fuerit	feitelijke vergelijkende bijwoordelijke bijzin met indicativus [96]
		futurum exactum: [zolang hij nuttig] <i>geweest zal zijn</i> ; zo zeggen wij dat niet in het Nederlands; je kan nog zeggen “ <i>zolang hij nuttig zal zijn</i> ” (een praesens futurum), maar zelfs dat klinkt wat overdreven in het Nederlands; wij zeggen gewoon “ <i>zolang hij nuttig is</i> ” (een praesens)

Hac re florentes amicorum turba circumsedet, circa eversos solitudo est, et inde amici fugiunt ubi probantur; hac re ista tot nefaria exempla sunt aliorum metu relinquentium, aliorum metu proidentium. **Hierdoor omgeeft een groep vrienden hen die het goed gaat, rondom hen die ten gronde gericht zijn, is eenzaamheid, en vrienden vluchten daarvandaan waar ze op de proef worden gesteld; hierdoor zijn er zoveel slechte voorbeelden van sommigen die uit vrees (hun vriend) in de steek laten en van anderen die (hen) uit vrees verraden (hen).**

Hac ^{5s} • re ^{5s} • florentes ^{ppa 4p lijd} (amicorum ^{2p} turba ^{1s ond}) circumsedet ^{indi pv} , circa eversos ^{ppp lijd} solitudo ^{1s ond} est ^{pv} ,	HOOFDZIN 1 EN 2	hoofdzin met twee nevenschiktelijke delen (circumsedet/est) zonder voegwoord (asyndeton)
	florentes	< florens, ppa van floreo (florēre), <i>bloeien, welvarend zijn</i> ; hier zelfstandig gebruikt: “ <i>florerende mensen</i> ” = <i>mensen die het goed gaat</i> ; en dan als lijdend voorwerp in de zin.
	amicorum	bij turba: <i>een troep/groep vrienden</i> (genitivus partitivus)
	eversos	< eversus, ppp van evertō (evertere), <i>omgooien, verwoesten</i> ; hier overdrachtelijk: “ <i>verwoeste mensen</i> ” = <i>mensen die het niet goed gaat</i> ; als je letterlijker wilt vertalen kun je zeggen: <i>mensen die ten gronde gericht zijn</i>
		Zelfstandig gebruikt, net als florentes hiervoor.
et inde amici ^{1s ond} fugiunt ^{indi pv}	HOOFDZIN 3	gekoppeld met een voegwoord (et) aan de eerste twee hoofdzinnen
	indi ... ubi	kun je interpreteren als “van plaats”, en dan of letterlijk nemen als <i>ergens waar</i> (ubi) en <i>daarvandaan</i> (inde), of overdrachtelijk, d.w.z. uit een bepaalde situatie wegluchten. Of je kunt de twee woorden interpreteren als “van tijd”: inde = <i>vervolgens</i> en ubi = <i>zodra</i> .
ubi probantur ^{indi pv} ;	BIJZIN	betrekkelijke bijzin [1] als je letterlijk van plaats vertaalt (<i>waar</i>) of een temporele bijwoordelijke bijzin [42] als je overdrachtelijk (<i>zodra</i>) vertaalt
	ubi	als je <i>zodra</i> vertaald hebt: het is dan niet alleen zuiver temporeel (wanneer = zodra = op het moment dat) maar ook het heeft ook een voorwaardelijke bijmaak (wanneer = indien = in het geval dat)
hac ^{5s} • re ^{5s} • ista ^{••} tot ^{8w} nefaria ^{••} exempla ^{1p n •• ond} sunt ^{pv} aliorum ^{2p •••} metu ^{5s} relinquentium ^{2p •••} , aliorum ^{2p •••} metu ^{5s} prodentium ^{2p •••} .	HOOFDZIN	het stuk aliorum ... prodentium is erg bondig Latijn. In het Nederlands hebben we veel meer woorden nodig. Letterlijk staat er: “[<i>voorbeelden</i>] van sommigen uit vrees in de steek latende, van anderen uit vrees verradende”.
	aliorum relinquentium	relinquentium < relinquens, ppa van relinquo, <i>in de steek laten</i> ; “ <i>van sommigen in de steek latende</i> ” = <i>van sommigen die in de steek laten</i>
	metu	ablativus causae
Necesse est initia inter se et exitus congruant: qui amicus esse coepit quia expedit et desinet quia expedit; placebit aliquod pretium contra amicitiam, si ullum in illa placet praeter ipsam.		Het moet zo zijn dat begin en eind op elkaar aansluiten: wie vriend begint te zijn omdat het nuttig is, zal ook ophouden omdat dat nuttig is; hem zal iets van waarde bevalen ten koste van de vriendschap, als hem in die vriendschap iets anders bevalt dan deze zelf.
Necesse est ^{pv}	HOOFDZIN	een onpersoonlijke uitdrukking: <i>het is nodig (dat)</i>
initia ^{1p n ond} inter se ^{4p} et exitus ^{1p n ond} congruant ^{coni pv} .	BIJZIN	consecutieve (“ <i>zodat</i> ”) bijwoordelijke bijzin ⁴³ ; normaal ingeleid met ut, maar dat is bij de uitdrukking necesse est vaak weggelaten [131]; De coniunctivus vertaalt je niet. De hele bijzin fungeert als onderwerp van est: “ <i>dat begin en eind samenvallen is nodig</i> ”
	initia inter se exitus	letterlijk “ <i>de beginnen en de eind onder elkaar [vallen samen]</i> ”; in het Nederlands maken we er in ieder geval enkelvoud van. De strekking is zoiets als “de cirkel is rond”.
qui ^{1s ond} amicus ^{1s predn} esse ^{inf} coepit ^{pv}	HOOFDZIN	met twee nevenschiktelijke delen (coepit, desinet)
	qui	relatieve aansluiting
	esse	esse: aanvullingsinfinietief bij coepit
	amicus	predicaatsnomen bij esse (esse is een koppelwerkwoord en daarom is amicus een nominativus)
quia expedit ^{indi pr pv}	BIJZIN	feitelijke bijwoorden bijzin met quia en indicativus (<i>omdat</i>) [65]

⁴³ Volgens A&G. Of necesse est altijd een bijzin van gevolg heeft, weet ik niet. Maar de context hier onderschrijft het in dit geval wel. De bijzin is een onderwerpszin, dus versimpeld staat er “Het samenvallen van begin en eind is nodig.” Daar is geen finaal aspect mee bedoeld. Het is een constatering. Dus de vraag is of je wel moet vertalen met “nodig zijn”, of dat een vertaling met “noodzakelijkerwijze” of “het is onvermijdelijk” niet beter is. Necesse komt immers van ne (*niet*) en cedo (*wijken*).

et desinet ^{indi fut pv}	HOOFDZIN	tweede deel
quia expedit ^{indi pr pv} ;	BIJZIN	feitelijke bijwoorden bijzin met quia en indicativus (<i>omdat</i>) [65]
placebit ^{fut pv} (aliquod* pretium ^{1s n ond} , contra amicitiam ^{4s} ,	HOOFDZIN	voorwaardelijke zin (realis); hier de conclusie, de voorwaarde staat in de si-zin; de voorwaarde gebruikt een praesens, de conclusie een futurum [163]
	placebit	< placēo (placēre), <i>behagen</i> ; niet van placo (placare), <i>gunstig stemmen</i> (daarvan is het futurum placabit)
	pretium	<i>geld, beloning</i> , hier “een waardevolle zaak”; aliquod pretium = <i>een of andere waardevolle zaak = iets waardevols</i>
	contra	<i>tegen</i> ; hier kun je vertalen <i>ten koste van</i>
si ullum ^{1s n ond} in illa ^{5s} placet ^{pr pv} praeter ipsam ^{4s} .	BIJZIN	voorwaarde van de voorwaardelijke zin; in de zin is nogal wat weggelaten
		Een Nederlandse “vertaling” die absoluut onduidelijk is maar wel net zo kort, zou de volgende kunnen zijn: “... <i>als enige in haar voldoening geeft anders dan zijzelf.</i> ”
	ullum	lees: ullum pretium < ullus, <i>enige</i> ; niet met iets vertalen; de strekking is dat er <i>enige waarde</i> in de vriendschap zit, behalve de vriendschap zelf dan, en dat er buiten die vriendschap ook zomaar iets anders van waarde kan zijn dat kennelijk van méér waarde is.
	illa	lees: illa amicitia, <i>in die vriendschap</i> ; ablativus vanwege in
	ipsam	lees: ipsam amicitiam, <i>de vriendschap zelf</i> ; accusativus vanwege praeter

9.10	'In quid ^{4s n} amicum ^{4s lijd} paras ^{indi pr pv?} ut habeam quem in exsilium sequar, cuius me morti et opponam et impendam:		Waarvoor maak je vrienden? Om iemand te hebben voor wie ik kan sterven, om iemand te hebben die ik in zijn ballingschap kan volgen, tegenover wiens dood ik mijzelf én kan plaatsen én voor wie ik mij kan opofferen:
		HOOFDZIN	directe rede; het is een algemene vraag, waarbij "je" "men" is, en niet Lucilius. Dat blijkt uit de algemeenheid van de "antwoorden".
		in	"in" naast de concrete betekenissen zoals <i>op</i> ("op de tafel") en <i>in</i> ("in de kast"), ook de zin of bedoeling van iets weergeven;
		paras	in quid = "met het oog op wat/tot wat" = <i>waarvoor, waarom</i> < paro (parare), hier <i>zich verschaffen, verwerven</i> ; wij gebruiken die woorden voor zaken, niet voor personen. Je <i>krijgt vrienden</i> (meervoud), je <i>maakt een vriend</i> (enkelvoud) of je <i>maakt vrienden</i> (meervoud). In <i>maken</i> zit meer het actieve van <i>verwerven</i> dan in <i>krijgen</i> . Omdat de Latijnse zin niet een bepaalde vriend bedoelt, maar algemeen is ("een vriend"), is het meervoud in de vertaling niet erg. Ook is het "je" in paras niet specifiek geadresseerd aan Lucilius.
	Ut habeam ^{coni pv}	BIJZIN 1	een finale bijwoordelijke bijzin met ut [55]; Er is geen hoofdzin. Die moet je zelf invullen door de vraag als mededeling te herhalen: "Waarvoor maakt je vrienden? Ik maak vrienden zodat ik ..."
	pro quo ^{5s} mori ^{inf} possim ^{coni pv} ,	BIJZIN	Ook is amicum uit de vraag niet herhaald, dus lees "ut amicum habeam", <i>zodat ik een vriend heb</i> betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent binnen bijzin 1 ([3] variant [19]);
		quo	< quis, <i>wie</i> , betrekkelijk voornaamwoord; het erbij te bedenken antecedent van quo is het weggelaten "amicum" in bijzin 1.
		possim	een coniunctivus omdat habeam een coniunctivus is Het finale aspect zit al in habeam. Was het een gewone hoofdzin "Habeo pro quo ... possim.", dan was de bijzin een finale bijzin geweest. Zie ook hieronder bij de quem-bijzin
	ut habeam ^{coni pv}	BIJZIN 2	een tweede finale bijzin met de "weggelaten hoofdzin" [55]
	quem ^{4s lijd} in exsilium ^{4s} sequar ^{coni pv} ,	ut habeam BIJZIN	herhaling: anafora betrekkelijke finale bijzin binnen bijzin 2 waarbij het betrekkelijke voornaamwoord het lijdend voorwerp in de bijzin is ([22] variant [18])
			De coniunctivus van sequar is weer vanwege de coniunctivus in bijzin 2, maar ook als er daar geen coniunctivus had gestaan, was een coniunctivus gebruikt. Bijvoorbeeld: Amicum habeo, quem in exsilium sequar (<i>Ik heb een vriend die ik in ballingschap moet/kan volgen</i>). Twee redenen:
			• Uit het ongerijmde: er is geen reden om aan te nemen dat Seneca zo'n vriend heeft, die in ballingschap is en die Seneca gaat volgen. Het is dus geen feitelijke mededeling. • Ten tweede geeft de vorige bijzin expliciet door middel van het gebruik van posse (<i>kunnen</i>) een doel of mogelijkheid aan. Deze bijzin borduurt daarop voort.
	cuius ^{2s} me ^{4s} morti ^{3s} et opponam ^{coni pv} et impendam ^{coni pv} ;	quem BIJZIN	< quid, <i>die</i> , betrekkelijk voornaamwoord tweede betrekkelijke bijzin bij bijzin 2, dus nu zonder herhaling van ut habeam; hier is het betrekkelijk voornaamwoord cuius in de genitivus ([22] variant [16])
		cuius	De bijzin bestaat uit twee nevengeschikte persoonsvormen.
		morti	een genitivus bij morti: <i>wiens dood</i> ; morti is zelf een dativus
			dativus, zowel bij opponam als bij impendam; beide werkwoorden hebben een dativus bij zich in hun betekenis van respectievelijk <i>tegenover stellen tegen</i> en <i>opofferen voor</i>
		opponam	reflexief door me: <i>zich tegenoverstellen tegen</i> + dativus; met "tegenover zijn dood stellen" wordt bedoeld zich als het ware

		tussen je vriend en de dood gaan staan, waardoor je hem voor de dood beschermt.
	impendam	me impendam – <i>jezelf opofferen</i> ; de betekenis van opponam wordt versterkt door impendam in de betekenis van opofferen; dus sterven voor je vriend, in plaats dat je vriend sterft.
	morti (2)	Margeret Grever vertaalt: “... <i>someone whose life I can save, even by laying down my own.</i> ” de dativus van morti moeten we in het Nederlands bij opponam anders vertalen dan bij impendam. “Tegenover wiens dood ik mij kan opstellen” gaat nog wel. Maar “voor wiens dood ik mij kan opofferen” zeggen we niet zo. Je offert je op voor iemand. Dus dan wordt het iets als <i>voor wie ik mij kan opofferen</i> , hoewel dat er dus niet zo staat.
ista quam tu describis negotiatio est, non amicitia, quae ad commodum accedit, quae quid consecutura sit spectat.		die vriendschap die jij beschrijft is handel, geen vriendschap, die zich bezighoudt met voordeel, die dat voor ogen heeft wat hij kan bereiken.
ista ^{1s f ond}	HOOFDZIN	hoofdzin met twee nevengeschikte predicaten (naamwoordelijk deel van het gezegde): negatio en non amicitia
	ista	geen nominativus onzijdig meervoud (“de dingen die”), zoals vaak het geval is, maar nominativus vrouwelijk enkelvoud; dat kun je zien aan est (enkelvoud) en quam (vrouwelijk); vul aan amicitia
quam ^{4s f lijd} tu ^{ond} describis ^{indi pr pv}	BIJZIN	betrekkelijke bijzin bij ista (<i>dat, wat ...</i>); het betrekkelijk voornaamwoord is het lijdend voorwerp [1] variant [18]
negotiatio ^{1s f predn} est ^{pv} , non amicitia ^{1s f predn} ,	HOOFDZIN VERVOLG	
	negotiatio	predicaatsnomen
	amicitia	ook predicaatsnomen
quae ^{1s f ond} ad commodum ^{4s} accedit ^{indi pr pv} ,	BIJZIN 1	betrekkelijke bijzin, nu bij negotiatio (<i>handel, die ...</i>); het betrekkelijk voornaamwoord is het onderwerp ([1] variant [15])
	accedit	<accedo, <i>naderen</i> , maar ook werk <i>zich bezighouden met</i> (=ad);
quae ^{1s f ond}	BIJZIN 2	tweede bijzin; zelfde structuur als de eerste ([1] variant [15])
quid ^{4s n ond} consecutura ^{1s f} sit ^{coni pv}	BIJZIN	bijzin binnen bijzin 2; quid is het relativum en is onderwerp; de bijzin fungeert als lijdendvoorwerpszin bij quae spectat; het is een indirecte vraag bij spectat [116]. Onderwerp van sit is negotiatio (<i>de handel</i>). Zie ook hieronder bij “sit”.
	consecutura	< consecuturus, pfa van consequior (<i>bereiken</i>); vrouwelijk omdat het terugslaat op negotiatio. Waarom een pfa? Seneca wil kennelijk een coniunctief gebruiken (gezien sit) én een futurum (gezien het pfa). Er bestaat echter geen “coniunctivus futuri”, dus dan moet die in het Latijn omschreven worden door middel van een pfa + coniunctivus van esse. Betekent ook dat je niet de gebruikelijke betekenis van een pfa, <i>van plan te zijn</i> , gebruikt, maar een gewone, neutrale toekomst (<i>zullen</i>).
	sit	een coniunctivus; waarom? De directe vraag zou zijn • óf “Quid consecutura <u>est</u>?” (Wat is zij (= de handel) van plan te bereiken?”), dus met een indicativus • óf “Quid consecutura <u>sit</u>?” (Wat zal ze kunnen bereiken?”), dus met een coniunctivus (potentialis of dubitativus)

In beide gevallen zou de indirecte vraag een coniunctivus gebruiken (omdat indirecte vragen als indirecte rede worden beschouwd en daarom altijd een coniunctivus gebruiken).

Dus dan moet de context uitsluitend geven. De indicativus is geen optie: het is geen feitelijke mededeling. De handel weet immers niet vooraf wat ze gaat bereiken.

9.11	Non dubie habet aliquid simile amicitiae affectus amantium; possis dicere illam esse insanam amicitiam. Numquid ergo quisquam amat lucri causa? numquid ambitionis aut gloriae? Ipse per se amor, omnium aliarum rerum neglegens, animos in cupiditatem formae non sine spe mutuae caritatis accendit. Quid ergo? ex honestiore causa coit turpis affectus?		Ongetwijfeld heeft de gemoedstoestand van geliefden enige gelijkenis met vriendschap; je zou kunnen zeggen dat die een dwaze vriendschap is. Heeft iemand dan soms lief vanwege een voordeel? Soms vanwege eerezucht of roem? Juist de liefde ontsteekt voor zichzelf, onverschillig met betrekking tot alle andere zaken, ieders gemoed in een verlangen naar schoonheid niet zonder hoop op een wederkerige genegenheid. Wat dan? Komt uit een nobeler zaak een zedeloze hartstocht tot stand?
	Non dubie^{BW} habet^{pr pv} aliquid* simile^{4s n • lijd} amicitiae^{3s} affectus^{1s ond} amantium^{ppa 2p};	HOOFDZIN	non dubie dubie is het bijwoord van dubius, <i>twijfelend</i>; non dubie [habet]: letterlijk <i>niet twijfelend</i> [heeft...]; wij zeggen <i>ongetwijfeld</i> of <i>zonder twijfel</i>
		simile	zelfstandig naamwoord; niet een verbuiging van het bijv. nw. similis, <i>gelijkend</i>; simile + dativus = <i>gelijkenis met</i>
		amantium	< amans, ppa van amo, <i>liefhebben</i>; zelfstandig gebruikt: <i>mensen die liefhebben</i> = <i>geliefden</i>
	possis^{coni pr pv} dicere^{inf} illam^{ACI} esse^{ACI} insanam* amicitiam^{4s • predn}.	HOOFDZIN	
		possis dicere	coniunctivus potentialis in een hoofdzin: <i>je zou kunnen zeggen</i> Het gebruik van possis (< possum, <i>kunnen</i>) is wat dubbelop. Alleen “dicas” als coniunctivus potentialis had ook gekund. Of een indicativus: posses dicere.
		illam	wijst terug op amicitia uit de vorige zin
		insanam amicitiam	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij illam esse (<i>dat die een [dwaze] vriendschap is</i>); omdat illam, gezien de ACI een accusativus is, is amicitiam dat ook
	Numquid ergo quisquam^{1s ond} amat^{pv} lucri^{2s} causa? numquid ambitionis^{2s} aut gloriae^{2s}?	HOOFDZIN	
		numquid ergo	twee directe vragen numquid = <i>dan?</i>, <i>toch niet?</i> ergo = <i>dan</i>, <i>dan</i> soms, <i>dus</i> Het is in het Nederlands even zoeken naar woorden om niet twee keer “dan” te hoeven zeggen. Bijvoorbeeld “Dus, ... dan/soms” of “... dan soms ...”.
		numquid ... numquid	anafora
		lucri	genitivus vanwege causa, <i>wegens, om wille van</i>
	Ipse* per se^{4s} amor^{1s • ond}, omnium** aliarum** rerum^{2p •} neglegens*, animos^{4p lijd} in cupiditatem^{4s} formae^{2s} non sine spe^{5s} mutuae** caritatis^{2s f •} accendit^{indi pr pv}.	HOOFDZIN	
		neglegens	hoofdstructuur is amor animos accendit = <i>de liefde ontsteekt het gemoed</i>; let op de alliteratie; onderwerp (amor), lijdend voorwerp (animos) en persoonsvorm (accendit) staan door de hele zin verspreid, de eerste twee omgeven met bepalingen zowel: - ppa van neglego, <i>verwaarlozen, zich niet</i> bekommerend, en (daarvan afgeleid uiteraard) bijvoeglijk naamwoord, <i>onverschillig</i>; Het bijvoeglijk naamwoord wordt met een genitivus gebruikt, zoals hier: <i>onverschillig in of ten aanzien van</i>
		amor neglegens	liefde die zich niet bekommert om iets: personificatie
		komma's	de komma's rond “omnium ...neglegens” staan er alleen om bi het lezen te pauzeren, niet vanwege een of andere grammaticale constructie
		animos	meervoud; in de vertaling kun je dat respecteren door <i>harten</i> te vertalen. Als je met <i>gemoed</i> vertaalt, dat in het Nederlands geen meervoud heeft, kun je er meervoud van maken door <i>ieders gemoed</i> te vertalen.
		cupiditatem formae	cupiditas + genitivus = <i>verlangen naar</i>
		spe	< spes, <i>hoop</i>; spes + genitivus = <i>hoop op</i>
	Quid ergo? ex honestiore* causa^{5s} • coit^{pr pv} turpis** affectus^{1s m • ond}?	HOOFDZIN	
		quid ergo	weer twee directe vragen een uitdrukking; denk erbij “agam” <i>Wat moet ik dan doen?</i>
		coit	< coeo (coire), <i>paren, zich verenigen</i>, hier <i>leidt tot, ontstaat</i>

9.12	'Non agitur' inquis 'nunc de hoc, an amicitia propter se ipsam appetenda sit.' Immo vero nihil magis probandum est; nam si propter se ipsam expetenda est, potest ad illam accedere, qui se ipso contentus est'. Quomodo ergo ad illam accedit? Quomodo ad rem pulcherrimam, non lucro captus nec varietate fortunae perterritus; detrahit amicitiae maiestatem suam qui illam parat ad bonos casus.		"Het gaat nu niet," zeg je, "over de vraag of vriendschap wegens zichzelf nagestreefd moet worden." Integendeel, niets moet beter onderzocht worden; want als zij wegens zichzelf nagestreefd moet worden, kan hij, die aan zichzelf genoeg heeft, haar bereiken. Hoe bereikt hij haar dan? Zoals een zeer mooi iets, niet in beslag genomen door winstbejag, en niet afgeschrikt door de wisselvalligheid van het lot; hij, die zich haar verschaft om zijn eigen situatie te verbeteren, ontnemt vriendschap haar grootsheid.
	inquis ^{pv}	HOOFDZIN	het zinsdeel met de directe rede (alles behalve inquis) fungeert als lijdend voorwerp van inquis
	Non agitur ^{indi pr pas pv} [...] nunc de hoc ^{4s n}	HOOFDZIN DR	hoofdzin in de directe rede (DR) gevolgd door een indirecte vraag (an ...) binnen die directe rede
		agitur	< ago (agere), <i>bewegen, handelen</i> ; passief: agitur = <i>het gaat om/over</i>
		de hoc	<i>over/aangaande dit</i> = <i>erover</i> ; in deze zin gevolgd door an, of kun je dus ook in het Nederlands zeggen: <i>het gaat niet over de vraag of ...</i>
	an amicitia ^{1s f • ond} (propter se ^{4s ••} ipsam ^{4s ••}) appetenda ^{gdivum • sit^{coni pv}}	BIJZIN BINNEN DE DR	indirecte vraag in de directe rede; die vraag wordt daarmee een indirecte rede binnen directe rede en gebruikt daarom een coniuunctivus. De vraag is een bijstelling (appositie) bij hoc ([143]). Als je de vraag ook in de directe rede zet, zou het geheel iets worden als: "Agitur," inquis, "nunc de hoc: 'Amicitia propter se ipsam appetenda <u>est</u> ?' ("Het handelt," zeg je, "hierom: 'Moet de vriendschap nagestreefd worden wegens zichzelf?'"
		se	<i>zich</i> , d.w.z. reflexief, heeft dus betrekking op het onderwerp amicitia; in het Nederlands klinkt <i>haarzelf</i> beter dan <i>zichzelf</i> (se ipsam)
		appetenda sit	gerundivum van verplichting
		sit	coniuunctivus vanwege de indirecte rede van de indirecte vraag (an ...)
	Immo vero nihil ^{1s n ond} magis ^{BW} probandum ^{1s n} est ^{pv} ;	HOOFDZIN	
		immo vero	immo versterkt vero; vero = <i>werkelijk</i> , in de zin van : "het is echt zo!"; immo vero = <i>ja, heus, ...</i>
		magis	<i>meer</i> ; een vertaling met <i>beter</i> is in het Nederlands wat duidelijker ⁴⁴
		probandum	onzijdig, congruerend met nihil
		probandum est	gerundivum van verplichting
	nam	HOOFDZIN	specifieke voorwaardelijke zin met si in het heden met twee keer een praesens (potest, est) [150]
	si propter se ^{4s •} ipsam ^{4s •} expetenda ^{gdivum f} est,	BIJZIN	de voorwaarde van de zin
		expetenda est	gerundivum van verplichting; congrueert nog met amicitia
	potest ^{pv} ad illam accedere ^{inf} ,	HOOFDZIN VERVOLG	de conclusie van de voorwaardelijke bijzin
		accedere	accedere ad = <i>iets naderen, iets bereiken</i> ; accedere ad amicitiam = <i>vriendschap sluiten</i> , dus je zou ad illam (=amicitiam) accedere kunnen vertalen met "vriendschap sluiten": <i>hij, die ..., kan vriendschap sluiten</i>
	qui ^{1s ond} se ^{5s •} ipso ^{5s •} contentus ^{1s} est ^{pv¹} .	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent als onderwerpszin bij potest [125]; dus de hele bijzin fungeert als het onderwerp van de hoofdzin ⁴⁵
	Quomodo ^{BW} ergo ad illam accedit ^{pr pv} ?	HOOFDZIN	hoofdzin met een directe vraag
		quomodo	Het eerste quomodo, in deze zin, is een bijwoord gebruikt als vragend voornaamwoord (interrogativum): <i>op welke wijze? = hoe?</i>
		illam	slaat terug op de amicitia

⁴⁴ nihil magis = niets meer; niets meer kan ook opgevat worden als in "Ik ben klaar. Ik heb niets meer te doen."

⁴⁵ In het Nederlands zouden we het onderwerp "hij" van de hoofdzin, dat in het Latijn impliciet in potest zit, een *voorlopig onderwerp* noemen. In het Latijn zeggen we dat er in de hoofdzin (potest ...) geen onderwerp staat, "niet is uitgedrukt". Bijgevolg zeggen we dat het onderwerp in de bijzin is "ingesloten".

Quomodo ad rem pulcherrimam, non lucro ^{5s} captus ^{ppp 1p} nec varietate ^{5s} fortunae ^{2s} perterritus ^{ppp 1p} ;	HOOFDZIN	Een hoofdzin ⁴⁶ met quomodo als relatieve aansluiting. De zin is verkort want er is geen persoonsvorm. Er staat wel een komma voor non ... perterritus, maar dat maakt dat deel van de zin niet tot een bijzin.
	quomodo	Dit tweede quomodo is hetzelfde bijwoord als in de vorige zin maar nu gebruikt als betrekkelijk voornaamwoord (relativum): <i>op zodanig wijze = zoals</i> . Het is als het ware het antwoord op de vraag.
	ad	herhaalt het “ad” in de vorige zin (“hoe komt je <u>tot</u> vriendschap?”): <i>zoals je <u>tot</u> een zeer mooi iets komt</i>
	lucro	ablativus instrumenti
	captus, perterritus	nominativus, terugverwijzend naar het onderwerp van accedit (<i>hij</i>) in de vorige zin.
	varietate	ablativus causae
detrahit ^{pr pv} amicitiae ^{3s} maiestatem ^{4s} • lijd suam •	HOOFDZIN	inhoudelijk onvolledige hoofdzin want het “echte” onderwerp is de bijzin
	amicitiae	dativus bij detrahit: <i>hij ontnemt (aan) de vriendschap ...</i> ; niet als genitivus amicitiae bij maiestatem proberen te trekken (“de grootsheid van de vriendschap”)
qui ^{1s ond} illam ^{4s lijd} parat ^{pr pv} ad bonos • casus ^{4p} •.	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin als onderwerpszin ([125] variant [15])
	parat	< paro (parare), <i>klaar maken</i> , en ook <i>zich verschaffen</i>
	ad bonos casus	“tot goede zaken”; je kunt wat spelen met het woord bonus, dat <i>goed</i> als in “goed, beter, best” betekent. Als je casus, <i>geval</i> , vertaalt met <i>situatie</i> , kun je het eigenbelang dat in deze passage wordt geadresseerd tot uitdrukking brengen met een vertaling als “om zijn eigen situatie te verbeteren”.

9.13 'Se contentus est sapiens.' Hoc, mi Lucili, plerique perperam interpretantur: sapientem undique submovent et intra cutem suam cogunt. Distinguendum autem est quid et quatenus vox ista promittat: se contentus est sapiens ad beate vivendum, non ad vivendum; ad hoc enim multis illi rebus opus est, ad illud tantum animo sano et erecto et despiciente fortunam.		“De wijze heeft genoeg aan zichzelf.” Dat, mijn beste Lucilius, vatten de meesten verkeerd op: zij weren de wijze op alle manieren af en drijven hem in zichzelf. Men moet echter onderscheid maken tussen waar deze uitspraak voor staat en tot hoever die gaat: de wijze heeft aan zichzelf genoeg om gelukkig te leven, niet om te leven (op zichzelf); voor dit laatste immers heeft hij vele zaken nodig, voor dat eerste alleen een gemoed dat gezond is en moedig en het lot veracht.
--	--	--

'Se ^{5s} contentus ^{1s} est ^{pv} sapiens ^{1s ond} .'	HOOFDZIN	directe rede
Hoc ^{4s lijd} , mi ^v Lucili ^v , plerique ^{1p ond} perperam ^{8w} interpretantur ^{indi pr pas pv} .	HOOFDZIN	
	perperam	lijkt een vrouwelijke accusativus maar is een bijwoord
	interpretantur	< interpretor (interpretari), een deponens; dus gewoon actief vertalen met <i>begrijpen</i> , <i>opvatten</i>
sapientem ^{4s lijd} undique submovent ^{pr pv} et intra cutem ^{4s f} • suam • cogunt ^{pr pv} .	HOOFDZIN	met twee nevengeschikte delen; het lijdend voorwerp wordt gedeeld
	submovent	< submoveo (submovēre); kun je vertalen als <i>afweren</i> , <i>afhouden van of terugdringen</i>
	undique	letterlijk van plaats: <i>aan alle kanten</i> , overdrachtelijk in <i>elk opzicht</i>
		Afhankelijk van hoe je submovent vertaalt, is de letterlijke of de overdrachtelijke vertaling logischer.
	intra cutem	“in zijn vel” = <i>in zichzelf</i>
Distinguendum ^{1s n} autem est ^{pv}	HOOFDZIN	structuur:

⁴⁶ Of dit een hoofdzin of bijzin is, wordt grammaticaal muggenziften. Als je vindt dat een bijzin per definitie niet zonder hoofdzin kan, is het dus een hoofdzin. Als je vindt dat een bijzin waarvan de hoofdzin weggelaten is, nog steeds een bijzin is, noem je het een bijzin. Gelukkig is het begrip relatieve aansluiting in het Latijn een gewone zaak, dus hier noemen we het een hoofdzin met een relatieve aansluiting. Wij doen in het Nederlands hetzelfde: “Hoe je dit doet? Nou, zoals altijd!” Dan heet het tweede deel een onvolledige zin. Je kunt ‘m volledig maken, bijvoorbeeld als “Nou, [ik doe het] zoals [ik het] altijd [doe]. Dan is het zoals-deel een beperkende bijwoordelijke bijzin van vergelijking.

		• in de hoofdzin staat dat iets onderscheiden moet worden • wat dat is staat in de bijzin: quid et quatenus, “wat en hoever” • die bijzin vormt het onderwerp van de hoofdzin • dus je zou kunnen zeggen: “Wat en tot hoever [die uitspraak (vox) ...] moeten onderscheiden worden”
	Distinguendum est	gerundivum van verplichting; let op het onzijdig: <i>men moet onderscheiden</i> ; letterlijk: “Het is onderscheiden moetende worden”
quid ^{4s n} et quatenus ^{BW} vox ^{1s f • ond} ista* promittat ^{coni pv.}	BIJZIN	afhankelijke vraag als onderwerpszin van de hoofdzin [126]; aangezien de hoofdzin een passieve vorm heeft, is deze bijzin een onderwerpszin; had de hoofdzin een actieve vorm gehad, dan was het een lijdendvoorwerpszin geweest
	vox	stem, woord, of zoals hier: uitspraak
	promittat	< promitto, beloven, garanderen; in het Nederlands klinkt de combinatie “uitspraak” en “beloven” niet goed; staan (voor) als alternatief klinkt beter; quid wordt dan waarvoor
	quid, quatenus	beide gebruikt als vragend voornaamwoord (interrogativum) • quid (< quis) is ook een vragend voornaamwoord (en dus verbogen: onzijdig accusativus) • quatenus is een bijwoord gebruikt als interrogativum (en bijwoorden worden niet verbogen, dus -us duidt niet op bijvoorbeeld een nominativus) Dat quid een vragend voornaamwoord is en quatenus een bijwoord, wringt in het Nederlands. “Wat en tot hoever die uitspraak belooft” of “Waarvoor en tot hoever die uitspraak staat” kan niet. Dus dat moet iets worden als: “waarvoor die uitspraak staat en hoever die gaat”.
se ^{5s} contentus ^{1s} est ^{pv} sapiens ^{1s ond} ad beate ^{BW} vivendum ^{gdium} , non ad vivendum ^{gdium} ,	HOOFDZIN	met twee nevenschikte bepalingen (ad ... en non ad ...) zonder voegwoorden (<i>asyndeton</i>)
	vivendum	gerundium = zelfstandig gebruikt werkwoord (zonder congruentie met een ander woord); dus est en vivendum niet samennemen en opvatten als een gerundivum van verplichting
ad hoc ^{4s n} enim ^{BW} multis* illi ^{3s} rebus ^{5p •} opus ^{1s} est, ad illud ^{4s n} tantum ^{BW} animo ^{5s ••} sano ^{••} et erecto ^{••} et despiciente ^{ppa ••} fortunam ^{4s} .	HOOFDZIN	met twee nevenschikte bepalingen zonder voegwoorden (<i>asyndeton</i>) om aan te geven wat nodig is
	opus est	een uitdrukking: <i>het is nodig</i> ; heeft een ablativus bij zich (hier rebus)
	hoc	verwijst naar het “directstbijzijnde”, dat is het laatstgenoemde (ad vivendum)
	illud	verwijst naar het “verder verwijderde”, dat is het eerstgenoemde (ad beate vivendum)
	animo	ook nog vanwege opus est een ablativus
	despiciente	< despiciens; een ppa wordt wel als fortis verbogen, maar heeft als het als werkwoord wordt gebruikt toch een -e in de ablativus
	fortunam	object bij despiciente: <i>het lot verachtend</i>
	ad ... ad ...	<i>anafora</i>

9.14 Volo tibi Chrysippi quoque distinctionem indicare. Ait sapientem nulla re egere, et tamen multis illi rebus opus esse: 'contra stulto nulla re opus est - nulla enim re uti scit - sed omnibus eget'. Sapienti et manibus et oculis et multis ad cotidianum usum necessariis opus est, eget nulla re; egere enim necessitatis est, nihil necesse sapienti est.

Ik wil je ook het onderscheid tonen dat Chrysippus maakt. Hij zegt dat de wijze niets ontbeert, maar toch veel dingen nodig heeft: “De dwaze daarentegen heeft nergens behoefte aan – niets immers weet hij te gebruiken –, maar mist alles.” De wijze heeft en zijn handen en zijn ogen nodig en veel benodigdheden voor dagelijks gebruik; het ontbreekt hem aan niets, “ontbreken” immers duidt op “noodzaak”, niets is noodzakelijk voor een wijze.

Volo^{pv} tibi^{3s mew} Chrysippi^{2s} quoque distinctionem^{4s lijd} indicare^{inf}.

HOOFDZIN

met een aanvullingsinfinitivus (indicare)

Ait ^{pv} sapientem ^{ACI} nulla [•] re ^{5s} • egere ^{ACI} , et tamen multis ^{••} illi rebus ^{5p} •• opus ^{4s n ACI} esse ^{ACI} ;	Chrysippi	bij distinctionem
	HOOFDZIN	met twee keer een ACI van de indirecte rede: "hij zegt dat A, en dat B"; en daarna ("contra ...") met een directe rede
	egēre	+ ablativus (hier: re): <i>behoefte hebben aan, iets missen</i>
	opus esse	ook met een ablativus (hier: multis rebus); de ACI is hier opus esse; opus is onzijdig en hier een accusativus; in 9.13, laatste zin, was het een nominativus; "[hij zegt] dat er behoefte is (voor hem) ..."
'contra ^{BW} stulto ^{3s} nulla [•] re ^{5s f} • opus est	illi	De wijze is subjectsaccusativus in de eerste ACI (sapientem), maar komt in de tweede ACI terug als meewerkend voorwerp (illi = dativus).
	HOOFDZIN DR	bestaande uit twee nevengeschikte delen gescheiden door sed; directe rede, nog steeds bij ait
	contra	het bijwoord <i>daarentegen</i> , niet het voorzetsel <i>tegen</i>
	illi <> stulto	tegenstelling: voor hem (=de wijze) <> voor de domme
- nulla [•] enim re ^{5s f} • uti ^{inf} scit ^{pr} pv -	HOOFDZIN DR	een tussenzin
	uti	de infinitivus passivi van het werkwoord <i>gebruiken</i> ; een deponens; heeft een ablativus bij zich (hier: re): <i>iets gebruiken</i>
	nulla re	<i>geen enkele ding = niets</i>
	HOOFDZIN DR VERVOLG	
sed omnibus ^{5p} eget ^{pr} pv [†] .	omnibus	een ablativus vanwege egeo (<i>behoefte hebben, missen</i>)
	egeo <> opus est	betekenen allebei <i>behoefte hebben aan</i> , maar in egeo zit meer het aspect van <i>gebrek hebben</i> en <i>missen</i> , en heeft dus een negatieve connotatie
	HOOFDZIN	met twee nevengeschikte delen (est, eget) zonder voegwoord gekoppeld (<i>asyndeton</i>)
Sapienti ^{3s} et manibus ^{5p} et oculis ^{5p} et multis [•] ad cotidianum ^{••} usum ^{4s} •• necessariis ^{5p} •) opus est ^{pv} , eget ^{pv} nulla ^{•••} re ^{5s f} •••;	ablativi	vanwege opus est (eerste gedeelte) en eget (tweede gedeelte)
	et ... et ... et ...	<i>polysyndeton, anafora</i>
	HOOFDZIN	met twee nevengeschikte delen zonder voegwoord (<i>anafora</i>)
egere ^{inf ond} enim necessitatis ^{2s} est ^{pv} , nihil ^{1s ond} necesse sapienti ^{3s} est ^{pv} .	egēre	de infinitivus van een werkwoord kan, zoals hier, als zelfstandig naamwoord in de nominativus gebruikt worden: <i>het ontbreken</i>
	necessitatis	predicaatsgenitivus
	sapienti	een dativus vanwege necesse est

-
- 9.15 Ergo quamvis se ipso contentus sit, amicis illi opus est; hos cupit habere quam plurimos, non ut beate vivat; vivet enim etiam sine amicis beate. Summum bonum extrinsecus instrumenta non quaerit; domi colitur, ex se totum est; incipit fortunae esse subiectum si quam partem sui foris quaerit.
- Dus, hoewel hij genoeg heeft aan zichzelf, heeft hij behoefte aan vrienden; van hen wil hij er zoveel mogelijk hebben, (maar) niet om gelukkig te leven; hij zal immers ook zonder vrienden gelukkig leven. Het hoogste goed zoekt geen middelen buiten; binnen vormt het zich; het is alles uit zichzelf; onderworpen te zijn aan het lot begint als het enig deel van zichzelf buiten zoekt.
-

Ergo quamvis se ^{5s} ipso ^{5s} contentus ^{1s} sit ^{coni} pv, amicis ^{5p} illi ^{3s} opus est;	BIJZIN	concessieve bijwoordelijke bijzin (<i>hoewel</i>) [85]
	HOOFDZIN	
	amicis illi opus est	wat er nodig is, staat in de ablativus (amicis); voor wie het nodig is, is het meewerkend voorwerp (indirect object) en staat in de dativus (illi)
	HOOFDZIN	
hos ^{4p} lijd cupit ^{pr} pv habere ^{inf} quam plurimos ^{4p} ,	hos quam plurimos	quam + superlativus = <i>zo veel mogelijk</i>
	habere	aanvullingsinfinitivus; hos habere is geen ACI want hos is niet het onderwerp van habere
	BIJZIN	finale bijwoordelijke bijzin met non in plaats van ne [59]
	non	Gebruikelijk is ne als ontkenning van een finale bijzin. Maar als hier ne had gestaan, had de zin iets anders betekend

vivet ^{indi fut pv} enim ^{BW} etiam ^{BW} sine amicis ^{5p} beate ^{BW} .	HOOFDZIN	- ne ut beate vivat = <i>om niet gezegend te leven</i> (het doel is dan “niet gezegend te leven”) - non ut beate vivat = <i>niet om gezegend te leven</i> : het doel (gezegend te leven) wordt ontkend
Summum* bonum ^{1s n • ond} extrinsecus ^{BW} instrumenta ^{4p lijd} non quaerit ^{indi pr pv} ;	HOOFDZIN	Merk op dat de twee woorden dicht bij elkaar geplaatst staan om nadruk te geven
domi ^{5s} colitur ^{pas pv} , ex se ^{5s} totum ^{1s n predn} est;	extrinsecus	een bijwoord, niet een woord met een naamval en congruentie met een ander woord
	domi	twee nevengeschikte hoofdzinnen zonder voegwoord
	colitur	<i>thuis</i> ; ablativus loci
	totum est	< colo (colere), onder andere <i>verbouwen, kweken</i> ; een vergelijking dus met het verbouwen van gewassen
incipit ^{pr pv} fortunae ^{3s} esse subiectum ^{1s n}	HOOFDZIN	<i>het is alles/in het geheel</i> ; “het” slaat terug op bonum; totum is naamwoordelijk deel van het gezegde; de onzijdige vorm congrueert met bonum
	incipit	neutrale specifieke voorwaardelijke zin in het heden met twee keer een indicativus praesentis [150]; dit deel is de conclusie
	subiectum	onderwerp nog steeds summum bonum
	esse	< subiectus; subiectus + dativus = <i>onderworpen aan</i> ; subiectum is onzijdig, nog steeds door bonum
si quam* partem ^{4s f • lijd} sui ^{2s} foris ^{BW} quaerit ^{pr pv} .	aanvullingsinfinitivus	de voorwaarde van de voorwaardelijke zin
	BIJZIN	onderwerp is nog steeds summum bonum; personificatie
	quam	= aliquam; bijvoeglijk bij partem (<i>enig deel</i>)
	sui	partem sui = <i>deel van hemzelf</i> ; reflexief en slaat terug op summum bonum

9.16	'Qualis tamen futura est vita sapientis, si sine amicis relinquitur in custodiam coniectus vel in aliqua gente aliena destitutus vel in navigatione longa retentus aut in desertum litus eiectus?' Qualis est Iovis, cum resoluto mundo et dis in unum confusis paulisper cessante natura acquiescit sibi cogitationibus suis traditus. Tale quiddam sapiens facit: in se reconditur, secum est.	"Hoe zal het leven van de wijze niettemin zijn, als hij zonder vrienden zou worden achtergelaten, in de gevangenis geworpen of in de steek gelaten bij een of ander vreemd volk of vastgehouden tijdens een lange bootreis danwel afgezet op een verlaten kust?" Zoals dat van Jupiter is, wanneer hij, nadat de wereld uit elkaar is gevallen en de goden in één (god) versmolten zijn, terwijl de natuur een tijdje tot stilstand komt, bij zichzelf rust vindt overgeleverd aan zijn eigen gedachten. De wijze doet iets dergelijks: hij trekt zich terug in zichzelf, hij is met zichzelf.
	'Qualis tamen futura^{pfa} est^{pv} vita sapientis^{2s}, si sine amicis relinquitur^{coni pv} in custodiam coniectus^{ppp} vel in aliqua* gente^{5s f *} aliena* destitutus^{ppp} vel in navigatione^{5s f **} longa** retentus^{ppp} aut in desertum*** litus^{4s n ***} eiectus^{ppp?} Qualis est^{indi pr pv} Iovis^{2s}, cum^{vw} resoluto^{ppp AA} mundo^{AA} et dis^{AA} in unum^{4s m} confusis^{ppp AA} paulisper cessante^{ppa AA} natura^{AA} acquiescit^{indi pr pv} sibi^{3s} cogitationibus^{3p *} suis* traditus^{ppp}.	HOOFDZIN qualis vita BIJZIN voorwaardelijke toekomstige zin; deze heeft gewoonlijk een "als zou"-structuur met twee keer een coniunctivus potentialis: "X (de conclusie) <u>zou</u> optreden, <u>als</u> Y (de voorwaarde) het geval <u>zou</u> zijn". Deze zin heeft drie bijzonderheden: • geen coniunctivus in de conclusie, maar een futurum ([171]), • en dan geen gewone futuro, maar een pfa met een vorm van esse (futura est⁴⁷; [160]), en ten derde • geen mededeling maar een vraag als "conclusie" (qualis est? [187]). hoe(danig) [zal] het leven [zijn] de basis is si relinquitur, <i>als hij achtergelaten wordt</i>; dat wordt gevolgd door vier situaties steeds met een ppp; de ppp's kun je in het Nederlands gewoon als voltooid deelwoorden vertalen, of met een bijzinnetje (<i>nadat, wanneer</i>) retentus = <i>vastgehouden</i>, m.a.w. als hij niet van het schip af kan in litus eiectus = "<i>uitgeworpen op een strand/kust</i>" = <i>afgezet wordt op een strand/kust</i>
	HOOFDZIN BIJZIN resoluto mundo dis ... confusis unum cessante sibi	HOOFDZIN BIJZIN Een verkorte hoofdzin die het antwoord geeft op de vraag in de vorige qualis-zin. Denk erbij Vita est, qualis ...: [<i>Het leven is,</i>] zoals dat van Jupiter, ... Daarmee is deze qualis een relatieve aansluiting: <i>zodanig als</i> De zin staat in de tegenwoordige tijd omdat deze een "feitelijke gebeurtenis" beschrijft. Zie de opmerking bij dis ... confusis. een temporele bijwoordelijke bijzin met cum (<i>wanneer</i>) [38]; ook hier een aantal opsommingen in de vorm van drie ablativi absoluti. • 2 met een ppp – voortijdig: <i>nadat</i> • de derde (cessante natura) met een ppa, dus gelijktijdig: <i>terwijl</i> Aan het eind nog een ppp congruerend met het onderwerp (<i>Jupiter</i>). <i>nadat de wereld opgelost is</i> <i>nadat de goden in één [god] zijn versmolten</i> Het idee is dat eens in de zoveel tijd de hele wereld eindigt, met inbegrip van alle goden, en dat Jupiter alleen over is om de wereld (en de goden) opnieuw te scheppen. = unum deum = Jupiter < cessans, ppa van cesso (cessare), hier <i>niets doen</i> bij acquiescit: <i>bij zichzelf rust/troost vindt</i>; er is immers op dat moment ook niets of niemand anders...

⁴⁷ Deze vorm van een toekomstige tijd gevormd door een pfa met een vorm van *esse* heet eerste periphrastische conjugatie (zie A&G § 194).

	cogitationibus suis	bepaling bij traditus; een dativus vanwege traditus (<i>overgeleverd aan</i>)
Tale [•] quiddam ^{4s} • sapiens ^{ond} facit ^{pr} pv;	HOOFDZIN	
	tale quiddam	"een zodanig iets" = iets dergelijks; tale = accusativus onzijdig congruerend met quiddam
in se ^{5s} reconditur ^{pv} , secum est ^{pv} .	HOOFDZIN 2X	met twee nevengeschikte delen
	reconditur	passief-reflexief: <i>zich terugtrekken</i> ; het woordenboek geeft misschien "se recondo", dus in de actieve vorm, als <i>zich terugtrekken</i> . De "se" in deze zin, in "in se", is niet de se van "se condo". "Reconditur" is op zich al <i>hij trekt zich terug</i> . "In se reconditur" is <i>hij trekt zich terug in zichzelf</i> .
	secum	= cum se = met zichzelf

9.17 Quamdiu quidem illi licet suo arbitrio res suas ordinare, se contentus est; et ducit uxorem, se contentus; et liberos tollit; se contentus est et tamen non viveret si foret sine homine victurus.

Zolang het hem echter vrijstaat zijn zaken naar eigen goeddunken te regelen, heeft hij genoeg aan zichzelf; en hij trouwt, hij heeft (nog steeds) genoeg aan zichzelf; en hij voedt kinderen op; hij heeft genoeg aan zichzelf en toch zou hij niet (echt) leven, als hij zonder (enig ander) mens zijn leven zou slijten.

Quamdiu quidem illi ^{3s} licet ^{indi} pv suo [•] arbitrio ^{5s} • res ^{4p} •• suas ^{••} ordinare ^{inf} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met quamdiu (<i>zolang als</i>) en een indicativus [51]
	licet	licet + dativus = <i>het staat iemand vrij</i>
	arbitrio	ablativus modi: beschrijft de manier waarop
	res	object bij ordinare
	ordinare	aanvullingsinfinitivus bij licet
se ^{5s} contentus ^{1s} est ^{pv} ;	HOOFDZIN	
et ducit ^{pr} pv uxorem ^{4s} lijd, se contentus;	HOOFDZIN 2X	met twee nevengeschikte delen; het tweede deel is verkort en heeft geen persoonsvorm.
et liberos ^{4p} lijd tollit ^{pr} pv;	HOOFDZIN	
	tollit	< tollo (tollere), <i>omhoogheffen</i> , en, zoals hier, ook <i>grootbrengen</i>
se ^{5s} contentus est et tamen non viveret ^{coni impf} pv	HOOFDZIN 2X	met twee nevengeschikte delen gekoppeld door et; het tweede deel (tamen ...) is een voorwaardelijke zin; hij heeft twee conjunctivi imperfecti (<i>zou</i>): een irrealis in het heden [153]
	non viveret	<i>hij zou niet leven</i>
si foret ^{coni impf} pv sine homine ^{5s} victurus ^{pfa} .	BIJZIN	de voorwaarde; het bijzondere hier is de futurum vorm foret victurus (zie voetnoot 47 hierboven)
	foret	is een andere vorm voor esset (conjunctivus imperfecti)
	[si] foret victurus	= [si] esset victurus = <i>[als] hij levend zou zullende te zijn</i> Dat is te veel voor het Nederlands. Een pfa constructie zoals deze geeft een "bedoelde handeling in de toekomst weer": <i>als hij van plan zou zijn om te leven ...</i>

Ad amicitiam fert illum nulla utilitas sua, sed naturalis irritatio; nam ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae.

Geen van zijn behoeften, maar een natuurlijke prikkel brengt hem tot vriendschap; want zoals die (prikkel) voor ons een aangeboren verlangen is wat betreft andere dingen, zo ook (is die dat) wat betreft vriendschap.

Ad amicitiam ^{4s} fert ^{pv} illum ^{4s} lijd (nulla [•] utilitas ^{1s} f • • ond sua [•]), sed naturalis ^{••} irritatio ^{1s} f • • ond;	HOOFDZIN	met als onderwerp twee nevengeschikte delen gescheiden door sed (<i>maar</i>); de structuur is dus iets als " <i>niet dit maar dat brengt [hem tot vriendschap]</i> "
	nulla utilitas sua	het onderwerp; in het Nederlands kunnen we niet zowel een woord als nulla (<i>geen</i> , een telwoord in het Nederlands) als een bezittelijk voornaamwoord (sua, <i>zijn</i>) combineren; dus we veranderen <i>geen</i> in <i>geen van</i> ; dat forceert in het Nederlands

nam ut ^{8W} aliarum [*] nobis ^{3p mew} rerum ^{2p} • innata ^{**} dulcedo ^{1s f} • • est ^{PV} , sic amicitiae ^{2s} .	HOOFDZIN	een meervoud van utilitas (<i>behoefte</i>); in het Latijn staat een enkelvoud gekoppeld aan de vorige door nam (<i>want</i>); dulcedo lijkt het onderwerp (“ <i>het verlangen is ...</i> ”), maar is predicaatsnomen (zie hieronder) (“ <i>... is een verlangen</i> ”); het onderwerp is de <i>prikkel</i> (irritatio) uit de vorige zin
	dulcedo	gewoonlijk <i>bekoring, zoetheid</i> , en, zoals hier, <i>verlangen</i> ; predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde); daarom een nominativus
	ut	het bijwoord ⁴⁸ <i>ut, zoals</i> ; er is hier geen sprake van een bijzin, maar van een vergelijking binnen één zin
	ut ... sic ...	omdat <i>ut</i> in het Nederlands met <i>zoals</i> wordt vertaald, wordt <i>sic, zo, wat</i> dubbelop; letterlijk <i>zoals [A], zo [is B]</i> ; <i>ut</i> en <i>sic</i> koppelen hier twee woordgroepen in de genitivus obiectivus (<i>tot, wat betreft, ...</i>)
	aliarum rerum, amicitiae	

Quomodo solitudinis odium est et appetitio societatis, quomodo hominem homini natura conciliat, sic inest huic quoque rei stimulus qui nos amicitiarum appetentes faciat.		Zoals wij een hekel hebben aan eenzaamheid, en een verlangen naar gezelschap, zoals de natuur de (ene) mens wint voor een (ander) mens, zo zit er in deze zaak ook een prikkel die moet zorgen dat wij naar vriendschappen verlangen.
---	--	---

Quomodo solitudinis ^{2s} odium ^{1s ond} est ^{PV} et appetitio ^{1s ond} societatis ^{2s} , quomodo hominem ^{4s lijd} homini ^{3s} natura ^{1s ond} conciliat ^{Indi pr PV} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste bijwoordelijke vergelijkende bijzin [96] • het is een dubbele bijzin; quomodo ..., quomodo ...; zonder voegwoord (<i>anafora, asyndeton</i>) • in het eerste deel is er weer een tweesplitsing: odium et appetitio (<i>tegenstelling, chiasme</i>) • in de hoofdzin staat een correlativum sic; quomodo ... sic ... = <i>zoals ... zo ...</i>
	odium est	denk erbij nobis; odium/appetitio nobis est = <i>haat/verlangen is voor ons = wij hebben een haat/verlangen</i>
	conciliat	< concilio (conciliare), <i>verwerven, winnen</i> ; concilio + dativus = <i>winnen voor iets/iemand</i>
	homini	dativus vanwege conciliat
sic inest ^{PV} huic [*] quoque rei ^{3s} • stimulus ^{1s ond}	HOOFDZIN	
qui ^{1s ond} nos ^{ACI} amicitiarum ^{2p} appetentes ^{ppa 4s ACI} faciat ^{coni PV} .	BIJZIN	dativus vanwege inest (<i>zijn in</i>) finale betrekkelijke bijzin bij rei [22]; de bijzin gebruikt een coniunctivus
	nos appetentes amicitiarum	ACI; infinitivus esse is weggelaten genitivus vanwege appeto (appetere): <i>verlangen naar</i>

9.18 Nihilominus cum sit amicorum amantissimus, cum illos sibi comparet, saepe praeferat, omne intra se bonum terminabit et dicet quod Stilbon ille dixit, Stilbon quem Epicuri epistula insequitur.		Desalniettemin, hoewel hij zeer van zijn vrienden houdt, hoewel hij hen aan zichzelf gelijktelt, (hen) dikwijls boven (hemzelf) stelt, zal hij al het goede begrenzen tot binnen hemzelf en zeggen wat die Stilbon zei, Stilbon die door de brief van Epicurus bespot werd.
--	--	---

Nihilominus	HOOFDZIN	hoofdzin met 3 bijzinnen
cum sit ^{coni PV} amicorum ^{2p} amantissimus,	BIJZIN	een concessieve bijwoordelijke bijzin met cum (<i>hoewel</i>) [33]
	sit amantissimus	“ <i>hij zeer beminend is</i> ” = <i>hij zeer veel houdt van</i>
cum illos ^{4p lijd} sibi ^{3s} comparet ^{coni PV} ,	BIJZIN	tweede bijzin met cum (<i>hoewel</i>)
	comparet	kan van twee werkwoorden komen:

⁴⁸ In het Latijn is *ut*, zoals het hier is gebruikt, een bijwoord, en geen voegwoord (*ut* als *opdat, zodat*). In het Nederlands is *zoals*, de vertaling van *ut* hier, wel een voegwoord.

saepe praeferat ^{+coni pv} ,	BIJZIN	- comparo (comparare, een samengesteld werkwoord van com en parare, <i>gereedmaken</i>), <i>zorgen voor</i>, <i>verwerven</i> - comparo (comparare, afgeleid van het bijvoeglijk naamwoord par, <i>gelijk</i>), <i>vergelijken met</i>, <i>gelijk stellen aan</i> (+dat) Grammaticaal kan het allebei: - hoewel hij hen voor zichzelf verwerft - hoewel hij hen aan zichzelf gelijkstelt Bedoeld is hier de tweede betekenis. derde bijzin, nu zonder cum Je kan 'm ook als deel van de vorige beschouwen en dan nevenschikt zonder voegwoord (asyndeton), als een soort correctie: "<i>gelijkstelt, nee, dikwijls bóven hem acht</i>".
omne [•] intra se ^{4s} bonum ^{4s} • lijd terminabit ^{fut pv}	HOOFDZIN VERVOLG	
et dicet ^{fut pv}	HOOFDZIN	tweede hoofdzin nevenschikt met et (<i>en</i>); de zin is incompleet en de bijzin vult 'm aan
quod ^{4s lijd} Stilbon [•] ond ille [•] dixit ^{pf pv} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin [118]
Stilbon	BIJSTELLING	bijstelling (appositie) bij Stilbon in de bijzin
quem ^{4s lijd} Epicuri ^{2s} epistula ^{1s} ond insequitur ^{indi pv} .	BIJZIN	bijzin bij de bijstelling; betrekkelijke bijzin ([1] variant [18])
	insequitur	< insequor (insequi, een deponens), gewoonlijk <i>volgen</i> , <i>achtervolgen</i> , en ook, zoals hier, <i>bespotten</i>
	epistula	onderwerp; de brief bespot Stilbon dus
	quem	quem [epistula insequitur] = <i>die de brief bespot</i> ; in het Nederlands kun je niet zien of horen wat wie of wie wat bespot, dus passief maken: <i>die door de brief wordt bespot</i>

Hic enim capta patria, amissis liberis, amissa uxore, cum ex incendio publico solus et tamen beatus exiret, interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio urbium Poliorcetes fuit, num quid perdidisset, 'omnia' inquit 'bona mea mecum sunt'.		Hij immers, nadat zijn vaderstad was ingenomen, hij zijn kinderen verloren had, hij zijn vrouw verloren had, toen hij alleen en toch gelukkig aan de vernietiging van zijn stad ontkwam, zei aan Demetrius, die door het verwoesten van steden de bijnaam Poliorcetes had, en die hem vroeg of hij iets verloren had: "Al mijn goede zaken heb ik bij mij."
--	--	---

Hic ^{1s} ond enim capta ^{AA} patria ^{AA} , amissis ^{AA} liberis ^{AA} , amissa ^{AA} uxore ^{AA} ,	HOOFDZIN	Hoofdzin met de persoonsvorm (inquit) bijna aan het eind. Structuur:
		- aan het begin 3 ablativi absoluti, temporeel (<i>toen/nadat</i>) - dan een cum zin (<i>toen</i>) - weer een ablati, nu praesens, ook temporeel (<i>terwijl/toen</i>) - dan een betrekkelijke bijzin - een afhankelijke vraag, en dan eindelijk - de persoonsvorm met een stuk directe rede
	amissis, amissa	< amitto (amittere), <i>weg laten gaan</i> , maar ook, zoals hier, <i>verliezen</i>
cum ex incendio ^{5s} • publico [•] solus ^{1s} et tamen beatus ^{1s} exiret ^{coni impf pv} ,	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin met cum (<i>toen</i>) en een coniunctivus [40]
	incendio publico	"[uit] de publieke brand"; incendium kan ook <i>vernietiging</i> betekenen; als je publicus dominant vertaalt, kun je vertalen: <i>[uit] de vernietigde staat/stad</i>
	solus, beatus	bij het onderwerp (<i>hij</i>) van exiret
interroganti ^{3s} Demetrio ^{3s} mew,	HOOFDZIN VERVOLG	
	interroganti Demetrio	geen ablati; een ppa gebruikt in een ablati een -e als uitgang voor de ablativus; hier is Demetrio een indirect object (meewerkend voorwerp, dativus) bij inquit verderop; interroganti is dan hier ook een dativus: "[hij zei] aan de vragende Demetrius"
		; als een ppa bijvoeglijk wordt gebruikt, hier een -i; als je inquit als een praesens vertaalt (zie verderop), kun je de ablati hier

cui ^{3s} cognomen ^{1s} <i>ond</i> ab exitio ^{5s} urbium ^{2s} Poliorcetes ^{1s} fuit ^{pv} ,	BIJZIN	met <i>terwijl/wanneer</i> vertalen, anders met <i>toen</i> ; het laatste is logischer, want in de vorige zin werd dixit (<i>hij zei</i>) gebruikt
	cui fuit	<i>“aan wie was” = die had</i>
	Poliorcetes	predicaatsnomen; “Belegeraar” ⁴⁹
num quid ^{4s} <i>n lijd</i> perdidisset ^{coni papf pv} ,	BIJZIN	een afhankelijke vraag; de bijzin fungeert als object bij interroganti [116];
	quid	= aliquid (<i>iets</i>)
	perdidisset	de coniunctivus is vanwege de afhankelijke vraag
'omnia* ¹ inquit ^{pv} 'bona ^{1p} <i>n *</i> mea* ¹ me ^{5s} cum sunt ^{pv} .'	HOOFDZIN VERVOLG	het stuk in de directe rede fungeert als lijdend voorwerp van inquit [124]
	inquit	kan zowel praesens (hij zegt) zijn, als perfectum (<i>hij heeft gezegd/hij zei</i>); hier lijkt een perfectum logische (zie ook hierboven)
	omnia	Het lijkt bijna een woordspeling. Je verwacht, gezien het voorgaande, “‘alles’, zei hij, ‘[heb ik verloren]’”, waarbij je omnia als onzijdig meervoud leest. Maar het wordt: <i>al mijn goede dingen</i> [<i>heb ik bij me</i>].

⁴⁹ Grieks: πολιορκέω, *belegeren*, van πόλις (*stad*) + ἔρκος (*omheining*)

9.19	Ecce vir fortis ac strenuus! Ipsam hostis sui victoriam vicit. 'Nihil' inquit 'perdidi': dubitare illum coegit an vicisset. 'Omnia mea mecum sunt': iustitia, virtus, prudentia, hoc ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit.	Kijk, een man dapper en sterk! Zelfs de overwinning van zijn vijand heeft hij overwonnen. "Niets", zei hij, "heb ik verloren." Hij dwong hem te betwijfelen of hij overwonnen had. "Al mijn zaken heb ik bij mij": rechtvaardigheid, moed, verstand, dit met name, (namelijk) niets als iets goeds te beschouwen dat weggerukt kan worden.
Ecce ^{imp} vir ^{1s} • fortis • ac strenuus •!	HOOFDZIN	
Ipsam • hostis ^{2s} •• sui •• victoriam ^{4s} lijd vicit ^{pf} pv.	HOOFDZIN	
	hostis	kan zowel nominativus als genitivus zijn; hier een genitivus; dus geen onderwerp ("de vijand overwon")
	sui	bij hostis, zijn vijand
	ipsam ... victoriam	hyperbaton
	vicit	perfectum van vinco (vincere), overwinnen
'Nihil' ^{4s} lijd ¹ inquit ^{pv} 'perdidi' ^{pv} :	HOOFDZIN DR	hoofdzin met directe rede (DR) [124]
dubitare ^{inf} illum ^{4s} lijd coegit ^{pv}	HOOFDZIN	
	dubitare	aanvullingsinfinitivus bij coegit
	dubitare illum	geen ACI ("hij dwong dat hij twijfelde") ⁵⁰
an vicisset ^{pv} .	BIJZIN	afhankelijke vraag; direct zou zijn: "vicisti?" (heb je overwonnen?); de bijzin fungeert als lijdend voorwerp bij dubitare [124]
'Omnia' ^{1p} • ond mea • me ^{5s} cum sunt ^{pv} :	HOOFDZIN	Kun je als een losse hoofdzin zien, of een tweede lijdendvoorwerpszin bij inquit in de vorige zin
	omnia	denk erbij bona
iustitia ^{1s} , virtus ^{1s} , prudentia ^{1s} , hoc ^{1s} n •• ipsum ••,	HOOFDZIN	Gezien de plaatsing van de aanhalingstekens, is dit geen deel van de directe rede, maar kennelijk commentaar van Seneca. Het is een onvolledige zin want de persoonsvorm mist.
	iustitia, ...	De drie woorden iustitia, virtus en prudentia, en ook hoc en putare, zijn nominativi. Als het Seneca's woorden zijn, kun je de zin aanvullen door bijvoorbeeld: "[iustitia, ...] enim tecum sunt".
nihil ^{4s} n lijd bonum ^{4s} n putare ^{inf} 1s n ••	bijstelling	bij hoc ipsum; putare is de kern van de bijstelling en congrueert met hoc: "juist dit, [namelijk] [...] te denken"
	putare	een infinitivus kan als nominativus gebruikt worden; een werkwoord dat als zelfstandig naamwoord wordt gebruikt is onzijdig;
		putare + dubbele accusativus = iets beschouwen als
	nihil	object bij putare;
	bonum	tweede object bij putare; zelfstandig gebruikt bijv. nw. bonus, goed: iets dat goed is = iets goeds
quod ^{1s} eripi ^{inf} pas possit ^{coni} pv.	BIJZIN	definiërende betrekkelijke bijzin na een ontkennend woord (nihil) ([26] variant [15]); zo'n bijzin gebruikt gewoonlijk een coniunctivus;
		antecedent is nihil
	eripi	passieve infinitivus: weggerukt te worden; aanvullingsinfinitivus bij possit

⁵⁰ Je zou kunnen denken aan een ACI om twee redenen. Ten eerste is illum inderdaad de handelende persoon voor de infinitivus dubitare: "illum" twijfelt. Het onderwerp van coegit is niet degen die twijfelt. In het verlengde en ten tweede is het onderwerp van coegit dus niet dezelfde als dat van dubitare. Bij een aanvullingsinfinitivus is dat nu juist meestal wel het geval. De infinitivus is dan een extra handeling naast de handeling uitgedrukt door de persoonsvorm die door dezelfde persoon wordt uitgevoerd. De reden dat het geen ACI is, is dat het geheel "illum dubitare" niet als lijdend voorwerp (object) fungeert van coegit. Je kunt het geheel niet vervangen door bijvoorbeeld "dit". "Hij dwong dit" is geen volledige zin. In een zin als "video eum venire" kan dat wel: "ik zag dat". Zie ook A&G § 456, 457 en 459.

Miramur animalia quaedam quae per medios ignes sine noxa corporum transeunt: quanto hic mirabilior vir qui per ferrum et ruinas et ignes inlaesus et indemnus evasit!		Wij bewonderen sommige dieren die midden door vuur gaan zonder schade aan hun lichaam: hoeveel meer is deze man bewonderenswaardig die door het wapengeweld en de puinhopen en de vuurzeeën heen ontsnapte, ongedeerd en zonder schade!	
Miramur ^{pr} animalia ^{4p} • lijd quaedam [*]	HOOFDZIN		
quae ^{1p} n per medios ^{**} ignes ^{4p} sine noxa ^{5s} corporum ^{2p} transeunt ^{indi pr pv} .	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met een indicativus ([1] variant [15]); de indicativus geeft aan dat de mededeling als feit is bedoeld	
	medios ignes	medios dominant vertalen: “door de middelste vuren” = door het midden van het vuur; het meervoud ignes kun je verwoorden door het in het Nederlands onbepaald te houden: midden/dwars door vuur	
	noxa	< noxa, -ae	
	corporum	net als bij ignes, wordt het wat geforceerd in het Nederlands om het meervoud te vertalen; “aan hun lichaam” bedoelt in het Nederlands natuurlijk ook een meervoud: aan het lichaam van elk beest dat door vuur loopt.	
quanto hic [*] mirabilior [*] predn vir ^{1s} • ond	HOOFDZIN	denk erbij est	
	quanto	quanto + comparativus = hoeveel [meer bewonderenswaardig]	
	mirabilior	predicaatsnomen	
qui ^{1s} ond per ferrum ^{4s} et ruinas ^{4p} et ignes ^{4p} inlaesus ^{1s} et indemnus ^{1s} evasit!	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [15]); antecedent is hic vir	
	per	te verbinden met evasit: hij ontsnapt terwijl hij door de wapens, vernielingen en vuur heen rent; niet “ongedeerd door [...]”	
	inlaesus	ongedeerd, d.w.z. zonder wonden	
	indemnus	zonder schade, d.w.z. zonder verlies	
Vides quanto facilius sit totam gentem quam unum virum vincere? Haec vox illi communis est cum Stoico: aequae et hic intacta bona per concrematas urbes fert; se enim ipse contentus est; hoc felicitatem suam fine designat.		Je ziet hoeveel makkelijker het is een heel volk te overwinnen dan één man. Deze uitspraak deelt hij met de stoïcijn: op gelijke wijze draagt ook hij zijn goede zaken ongedeerd door de platgebrande steden; juist hij heeft immers genoeg aan zichzelf; met die grens bepaalt hij zijn geluk.	
Vides ^{indi pr pv}	HOOFDZIN	De vraag is of vides als vraag (“Zie je, hoeveel ...?”), retorisch of niet, of als mededeling is bedoeld (“Je ziet, hoeveel ...”). Het vraagteken aan het eind heeft er nooit gestaan aangezien het Latijn geen interpunctie kende. ⁵¹ Persoonlijk zie ik deze zin als een conclusie, dus mededelend, van het voorgaande.	
		De zin is onvolledige zin en de bijzin fungeert als lijdend voorwerp.	
quanto ^{BW} facilius ^{1s} n • predn sit ^{coni pr act} totam ^{**} gentem ^{4s} f • • quam unum ^{***} virum ^{4s} m • • • vincere ^{inf} n • ?	BIJZIN	afhankelijke vraag als lijdendvoorwerpszin; de afhankelijke vraag regeert een coniunctivus [116]	
	quanto	de ablativus van quantus gebruikt als bijwoord ⁵² (hoeveel)	
	facilius	< facilius, de comparativus van het bijvoeglijk naamwoord facilis (makkelijk): makkelijker; en dan daarvan het onzijdig; dus niet het bijwoord makkelijker (ook facilius)	
		het bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt omdat het naamwoordelijk deel van het gezegde is (predicaatsnomen)	

⁵¹ Zoals de tekst is afgedrukt, met een vraagteken aan het eind, is er volgens de Nederlands interpunctieregels een directe vraag van gemaakt: “Zie je [...]?”. Daarbinnen is de quanto-zin dan een afhankelijke vraag. Bedoeld is misschien niet “zie je [...]?”, maar “je ziet, [...]”. Vides is dan een mededeling en de quanto-zin een afhankelijke vraag. In het Nederlands staat er achter zo’n zin géén vraagteken. De brontekst heeft ook een vraagteken, staat in een Engels boek en het Engels volgt deze regel ook (zie bijvoorbeeld [hier](#)). Graver vertaalt echter “You see how much easier ...” en geen vraag.

⁵² In het Nederlands is *hoeveel* een onbepaald hoofdtelwoord.

	vincere	- het is onzijdig omdat (zie hieronder) vincere als zelfstandig naamwoord gebruikt werkwoord onzijdig is als zelfstandig naamwoord gebruikt werkwoord; structuur: - de basis is een mededeling: "Facilius est gentem vincere [quam ...]." ("Een volk overwinnen is gemakkelijker [dan ...]") - de directe vraag wordt dan: Quanto facilius <u>est</u> gentem [quam ...] vincere?" (Hoeveel makkelijker is het een volk te overwinnen [dan ...?]) - indirect wordt est een coniunctivus van de indirecte rede: "Vides, quanto facilius <u>sit</u> [quam ...]" (Je ziet hoeveel makkelijker het is [dan ...])
Haec• vox ^{1s f} • illi ^{3s} communis ^{1s} est ^{pv} cum Stoico ^{5s} :	gentem, virum	object bij vincere
	HOOFDZIN	
	vox	stem, woord, maar ook uitspraak
	vox <u>illi</u> est	"de uitspraak is <u>voor hem</u> [gemeenschappelijk] = <u>hij</u> heeft deze uitspraak [gemeenschappelijk] = <u>hij</u> deelt deze uitspraak
	Stoico	< stoïcus, de stoïcijn
	HOOFDZIN	
aeque ^{BW} et ^{BW} hic ^{ond} intacta• bona ^{4p} • lijd ^{per} per concrematas ^{ppp} •• urbes ^{4p f} •• fert ^{pr pv} ;	aeque	op dezelfde wijze
	et hic	et als bijwoord nemen (ook) en niet als voegwoord (en); bij hic trekken: ook hij
se ^{5s} enim ipse ^{1s} contentus ^{1s} est ^{pv} ;	HOOFDZIN	
	se ... ipse	niet in de verleiding komen om "hij [heeft] aan zichzelf [genoeg]" te vertalen, met ipse = <u>zelf</u> ; dat zou "se ipso" zijn; dus: <u>juist</u> (=ipse) hij [heeft] aan zichzelf (=se) [genoeg]
hoc ^{5s} hy felicitatem ^{4s f} •• lijd ^{per} suam•• fine ^{5s m} • hy designat ^{pv} .	HOOFDZIN	
	hoc ... fine	hyperbaton

2.1.4 Epistula 34

34	Seneca Lucilio suo salutem	Seneca groet zijn Lucilius
	Seneca ^{ond} Lucilio ^{3s} • suo [•] salutem ^{4s lijd}	HOOFDZIN
1	Cresco et exsulto et discussa senectute recalesco quotiens ex iis quae agis ac scribis intellego quantum te ipse - nam turbam olim reliqueras - superieceris.	Ik groei en juich en omdat mijn ouderdom is verdreven, word ik weer warm, elke keer als ik uit die dingen die jij doet en schrijft, begrijp hoezeer jij jezelf hebt overtroffen – want je had de menigte allang achtergelaten.
	Cresco ^{pr pv} et exsulto ^{pr pv} et discussa ^{ppp • AA} senectute ^{5s f AA} recalesco ^{pr pv}	HOOFDZIN (3x)
		Drie nevenschikte hoofdzinnen verbonden door et (polysyndeton); de derde heeft een ablabs
	cresco	groeien; niet letterlijk; kan vertaald worden met <i>zwellen</i> , of geïnterpreteerd worden als <i>moed krijgen</i> , <i>van trots zwellen</i> ; maar je kan die interpretaties ook (net als Cicero?) aan de lezer overlaten en gewoon <i>groeien</i> vertalen
	discussa	< discutio (discutere), <i>stukslaan</i> , <i>uiteendrijven</i> , <i>verdrijven</i> ; als je wat vrijer met <i>afschudden</i> vertaalt, dan maakt je van de passieve ablabs (<i>de ouderdom wordt afgeschud</i>) een actieve bijzin: <i>nadat/omdat ik mijn ouderdom heb afgeschud</i> ; je kan voor een causale (<i>omdat</i>) of temporele (<i>nadat</i>) bijzin kiezen
	quotiens ^{BW} ex iis ^{5p n}	BIJZIN 1
		bijwoordelijke temporele bijzin [54]; qua context zal deze bijzin bij het geheel van de drie hoofdzinnen horen
	quae ^{4p n} agis ^{pr pv} ac scribis ^{pr pv}	BIJZIN 2
	intellego ^{pr pv}	BIJZIN 1 VERVOLG
	quantum ^{BW} te ^{4s} ipse ^{1s ond} – [...] – superieceris ^{coni pv}	BIJZIN 3
		indirecte vraag als lijdendvoorwerpszin bij intellego [116]
	quantum	het bijwoord <i>hoezeer</i> in de vragende vorm: “ <i>Hoezeer ben jij gegroeid?</i> ” ⁵³ ; en hier dan als relativum gebruikt in de indirecte vraag (<i>ik begrijp hoezeer ...</i>)
	te	let op: een accusativus; dus geen onderwerp maar reflexief: <i>jij hebt jezelf overtroffen</i> ; dan komt daar ipse (<i>zelf</i>) bij en dat is een nominativus dus wél onderwerp; letterlijk is dat dan “ <i>[hoezeer] jij zelf jezelf hebt overtroffen</i> ” Dat gaat in het Nederlands niet en we zullen er gewoon “ <i>jij jezelf</i> ” van moeten maken.
	nam ^{VW} turbam ^{4s lijd} olim reliqueras ^{indi plqpf act pv}	HOOFDZIN
	nam	nam (<i>want</i>) is een voegwoord; het leidt geen bijzin in, maar begint een hoofdzin
	reliqueras	let op: een perfectum vorm; < relinquo (relinquere), reliqui, relictus (let op het ennetje); plusquamperfectum
	Si agricolam arbor ad fructum perducta delectat, si pastor ex fetu gregis sui capit voluptatem, si alumnum suum nemo aliter intuetur quam ut adolescentiam illius suam iudicet, quid evenire credis iis qui ingenia educaverunt et quae tenera formaverunt adulta subito vident?	Als een boom die tot (het dragen van) vruchten is gebracht zijn boer blij maakt, als de herder genoeg vindt in het jongen van zijn kudde, als niemand zijn pupil op een andere manier bekijkt dan dat hij diens volwassen worden gelijk stelt aan zijn eigen (volwassen worden), wat denk je dat hun overkomt die karakters hebben gevormd en (die deze karakters) welke zij als jonge (karakters) hebben gevormd, plotseling als volwassen (karakters) zien?
	Si agricolam ^{4s m lijd} arbor ^{1s f • ond} (ad fructum perducta ^{ppp} • delectat ^{indi pr pv} ,	BIJZIN “ALS” 1
		Een van drie vooropgeplaatste voorwaarden van een voorwaardelijke zin. De hele zin is
		• een voorwaardelijke zin in vragende vorm ([187]),

⁵³ Of als uitroep: *Hoezeer heb jij je [wel niet] overtroffen[, zeg]!*

		- de hoofdzin begint verderop met “quid ...?” (<i>wat ...?</i>) en - is een realis in het heden (met indicativi) [150].
	agricolam arbor	let op: de boer is het lijdend voorwerp en de boom is het onderwerp
	perducta	< perductus, ppp van perduco (perducere); perducere as = <i>brenge tot</i>
	fructum	< fructus, <i>vrucht</i> ; “ <i>tot vrucht brengen</i> ” betekent dan zover “gebracht” dat er vruchten zijn, dat er opbrengst is
si pastor ^{ond} (ex fetu ^{5s} gregis ^{2s}) sui ^{3s} mew capit ^{pr} pv voluptatem ^{4s} lijd,	BIJZIN “ALS” 2	2 ^e voorwaarde
	pastor	de boer was hierboven lijdend voorwerp, maar de herder is hier gewoon onderwerp
	sui capit voluptatem [ex]	letterlijk “ <i>voor zichzelf genoeg neemt [uit]</i> ” = <i>genoeg beleeft [aan]</i>
	fetu	< fetus, <i>vrucht, kind, jong</i> , maar ook <i>het voortbrengen, het jongen</i> ; fetu is enkelvoud; om te vertalen “[<i>genoeg beleeft aan de jongen</i>] (= de jonge dieren) [<i>van de kudde</i>]” is dus op het randje; de vertaling met “[<i>genoeg beleeft aan het jongen</i>] [<i>van de kudde</i>]” is dan beter, maar is wat ongebruikelijk Nederlands; een omschrijving met een bijzin is misschien het beste: “[<i>blij is</i>] <i>als de kudde jongen voortbrengt</i> ”
si alumnum ^{4s} • suum • nemo ^{ond} aliter intuetur ^{indi} pr pv quam	BIJZIN “ALS” 3	3 ^e voorwaarde; climax ; De structuur van de zin is:
		- de hoofdstructuur van de zin is een werkwoord + 2x accusativus: “<i>hij bekijkt A als B</i>”. A = alumnum; B = “aliter quam ut ... iudicet” De eerste (A) is het lijdend voorwerp (direct object); de tweede (B) heet een predicaatsaccusativus. - Dat B-deel had een eenvoudig zelfstandig naamwoord kunnen zijn, zoals als “niemand bekijkt zijn pupil anders dan ‘zijn zoon’ (om maar wat te verzinnen). Maar hier is het B-deel een complete bijzin: <i>ut ...</i>. Wij kunnen in het Nederlands precies hetzelfde doen: “anders dat <i>dat ...</i>”. - Het B-deel is in de kern een vergelijking in de vorm van een comparativus + quam (zoals in “groter dan”). Aliter (<i>anders</i>) is geen comparativus maar heeft hier wel die rol: <i>anders dan</i>. - De combinatie comparativus + quam + ut + coniunctivus is een vaste combinatie. Zie hieronder.
	nemo aliter	dubbele ontkenning (“ <i>niemand</i> bekijkt het <i>anders dan zo</i> ” = “ <i>iedereen</i> bekijkt het zo”).
ut (adulescentiam ^{4s} lijd illius ^{2s}) suam ^{4s} iudicet ^{con} pv,	BIJZIN 4	bijzin bij bijzin 3; grammaticaal is dit een bijzin van gevolg [84]
	quam ut + con	een vaste combinatie (<i>anders dan dat</i>); de coniunctivus wordt beschouwd als een coniunctivus consecutivus (van gevolg)
	iudicet	<iudico (iudicare), <i>oordelen, menen</i> ; met een dubbele accusativus: <i>beschouwen als, houden voor</i> ; Ook hier dus, net als intuetur in de hoofdzin, een werkwoord met een dubbele accusativus.
	adulescentiam	de “eerste” accusativus bij iudicet
	suam	de “tweede” accusativus bij iudicet; dus niet bij adulescentiam trekken, maar het woord er wel opnieuw bij denken: “adulescentiam illius” tegenover “adulescentiam suam”
	illius	verwijst naar alumnum
quid ^{4s} lijd evenire ^{inf} credis ^{indi} pr pv iis ^{3p}	HOOFDZIN “DAN”	De “conclusie” van de als-dan zin, maar dan wel in een vragende vorm (directe vraag).
	quid	lijdend voorwerp (object) bij credis: <i>wat geloof je?</i>

	evenire	aanvullingsinfinitivus bij credis; quid evenire is geen ACI ⁵⁴ ; quid is zowel lijdend voorwerp van credis als “onderwerp” van evenire
qui ^{1p ond} ingenia ^{4p n • lijd} educaverunt ^{pf pv}	iis BIJZIN 1A	= eis feitelijke betrekkelijke bijzin; relativum is onderwerp in de bijzin; antecedent van qui is iis ([1] variant [15])
et	qui BIJZIN 1B	onderwerp van bijzin 1A hier en, hieronder, ook van vident in bijzin 1B.
	qui ... et quae	tweede betrekkelijke bijzin, nevengeschikt aan de eerste; quae begint niet een tweede bijzin op het niveau van de qui-zin; de structuur is: qui [...] educaverunt et [...] vident
quae ^{4p n lijd} tenera ^{4p •} formaverunt ^{tindi pf pv}	BIJZIN 2	bij bijzin 1b; vooropgeplaatst met ingesloten antecent ([4] variant [18]); het antecedent is ingesloten want in bijzin 1b staat ingenia niet herhaald; er staat letterlijk “[en] welke zij [...] gevormd hebben, zien zij [...]”; inhoudelijk slaat quae natuurlijk wel terug op ingenia en dat bepaalt ook het getal en geslacht (onzijdig meervoud); de hele bijzin fungeert als lijdend voorwerp van bijzin 1b [118]
	tenera BIJZIN 1B VERVOLG	predicaatsaccusativus: “als”; denk er ingenia bij
adulta ^{4p •} subito ^{BW} vident ^{tindi pr pv?}	adulta	net als tenera een predicaatsaccusativus: “als”; denk er ingenia bij; het is de tegenhanger van tenera

34.2	Adsero te mihi; meum opus es. Ego cum vidissem indolem tuam, inieci manum, exhortatus sum, addidi stimulos nec lente ire passus sum sed subinde incitavi; et nunc idem facio, sed iam currentem hortor et invicem hortantem.	Ik maak je tot de mijne; jij bent mijn werk. Toen ik jou aanleek had gezien, heb ik mijn hand op (je) gelegd, heb ik je aangespoord, heb ik je aangezet en heb ik niet toegestaan om langzaam te gaan, maar heb ik je steeds weer opgejut; en nu doe ik hetzelfde maar ik spoor iemand aan die al rent en op zijn beurt (mij) aanspoort.
------	--	--

Adsero ^{pr pv} te ^{4s lijd} mihi ^{3s} ;	HOOFDZIN	
meum [•] opus ^{1s • n} es ^{pv} .	adsero	met een dativus: <i>rekenen tot, toekennen aan</i> ; dus letterlijk: “ik ken je aan mij toe”
Ego ^{ond} cum vidissem ^{coni pppf} indolem ^{4s f • lijd} tuam [•] ,	HOOFDZIN	temporele bijwoordelijke bijzin met cum [40]
inieci ^{pf pv} manum ^{4s lijd} ,	BIJZIN	opsomming van 3 korte hoofdzinnen zonder voegwoord: asyndeton
(exhortatus ^{ppp} sum) ^{pv} ,	HOOFDZIN 1A	
	HOOFDZIN 1B	
addidi ^{pf pv} stimulos ^{4p lijd}	exhortatus sum	exhortator is een deponens; dus exhortatus sum is <i>ik heb aangespoord</i> , niet “ik ben aangespoord”
nec lente ^{BW} ire ^{ACI} (passus ^{ppp} sum) ^{pv}	HOOFDZIN 1C	
	HOOFDZIN 2 DEEL 1	4 ^e hoofdzin, nu wel met een voegwoord (nec, en niet); bestaat uit twee nevengeschikte delen: [en] <u>niet</u> [...], <u>maar</u> [...]
	lente	bijwoord bij ire
	ire	denk er “te”, jij, bij, wat dan de “A” van de ACI is
	passus sum	patior is een deponens; dus passus sum is <i>ik heb toegestaan</i> , niet “ik ben toegestaan” (als dat al goed Nederlands zou zijn)
sed subinde ^{BW} incitavi ^{pf pv} ;	HOOFDZIN 2 DEEL 2	
et nunc idem ^{4s n} facio ^{pr pv} ,	HOOFDZIN 3 DEEL 1	volgende hoofdzin met et (en) gekoppeld aan de vorige en met twee nevengeschikte delen (... sed ...)

⁵⁴ In deze zin zien we een aanvullingsinfinitivus als 3^e object. Zie Kroon § 3.2.3, p. 54: de aanvullingsinfinitivus bij een drieplaatsig werkwoord. Het eerste object is het onderwerp (jij), Het tweede is het lijdend voorwerp (quid, wat). En evenire (overkomen) is het derde object. Het kenmerk van deze constructie is dat het tweede object het onderwerp is van het werkwoord: dat wat jij gelooft overkomt hun. Hier is dus geen sprake van en ACI. Als je het zinnenet als een ACI leest, betekent het wat anders. Als ACI is is quid wel het onderwerp (subjects accusativus) van evenire, maar niet van credis. Dan bedoel je “geloof jij wat hun overkomt?”. Hoewel een Romein deze bedoeling waarschijnlijk met een bijzin met een afhankelijke vraag en coniunctivus zou hebben geformuleerd: “credis quid eis eveniat?”

sed iam currentem^{ppa 4s lijd} hortor^{pr pv} et invicem^{BW}
hortantem^{ppa lijd}.

HOOFDZIN 3 DEEL 2

dit tweede deel heeft een lijdend voorwerp met weer twee nevenschikte delen: currentem et hortantem

currentem

zelfstandig gebruikt: *een rennende* = *iemand die rent*

hortanten

tweede lijdend voorwerp bij hortor: *een aansporende* = *iemand die aanspoort*

hortor hortantem

“ik spoor de aansporende aan” **polyptoton**

invicem

op z'n beurt, omgekeerd; bij hortantem; een bijwoord, dus geen congruentie met hortantem; een vertaling met “die omgekeerd aanspoort” betekent *die mij aanspoort*; als je op zijn beurt vertaalt, kan je dat ook interpreteren die nu zelf anderen aanspoort

34.3 'Quid illud?' inquis 'adhuc volo.' In hoc plurimum est, non sic quomodo principia totius operis dimidium occupare dicuntur. Ista res animo constat; itaque pars magna bonitatis est velle fieri bonum. Scis quem bonum dicam? perfectum, absolutum, quem malum facere nulla vis, nulla necessitas possit.

“Hoezo?”, zeg je, “Ik wil nog steeds.” Daar zit het mééste in, niet zoals men zegt dat het begin de hélf van het werk is. Deze zaak hangt af van je instelling; dus een groot deel van goedheid is goed te willen worden. Weet je wie ik goed noem? Iemand die volmaakt, voltooid is, die door geen enkele kracht, geen enkele noodzaak slecht gemaakt kan worden.

'Quid illud?' inquis 'adhuc^{BW} volo^{pr pv}.'

HOOFDZIN

met een ingebedde hoofdzin als directe rede [124]

quid illud

een uitdrukking: *wat zou dat?*

In hoc^{5s} plurimum^{1s n} est^{pv},

HOOFDZIN A

hoc

slaait terug op “volo”

plurimum

staat tegenover dimidium in de volgende zin; je kunt het met “zeer veel” vertalen, maar “het meeste” benadrukt beter dat het dus méér dan de helft is.

non sic

HOOFDZIN B

verkorte hoofdzin; gaat verder op zin A; neem in gedachten over: [in hoc] non [est] sic ... en lees dat dan in de trant van “daar zit niet zo [de helft] in, [zoals ...]”

sic

zo, correlatief bij quomodo (zoals): [niet] zo, zoals ...

quomodo principia^{1p n NCI} (totius[•] operis^{2s •} dimidium^{4s n}) occupare^{inf NCI} dicuntur^{indi pv}.

BIJZIN

vergelijkende zin met quomodo (zoals) en een indicativus [96]

principia

< principium, *begin*; in het meervoud dus iets als *de eerste zaken*; we vertalen het hieronder eerst letterlijk, en dan maken we er in de vertaling enkelvoud van (*begin*)

principia [dimidium] occupare

de eerste zaken [de helft] in beslag te nemen; NCI bij dicuntur; de NCI fungeert als onderwerp van dicuntur; letterlijk “*de eerste zaken [de helft] in beslag te nemen wordt gezegd*”, waarbij we in het Nederlands zelfs bij zo'n kromme letterlijke vertaling “wordt” moeten zeggen in plaats van “worden”, wat er in het Latijn staat

De vertaling van de NCI is dan, met principia als enkelvoud vertaald: *men zegt dat het begin de helft [...] in beslag neemt*. Als je dan *in beslag neemt* vervangt door *is*, zijn we bij ons Nederlandse spreekwoord aangekomen.

dimidium

object bij occupare

Ista[•] res^{1s f • ond} animo^{5s} constat^{indi pr pv},

HOOFDZIN

constat

< consto (constare), *stil staan, vaststaan* (zowel letterlijk als figuurlijk); + ablativus: *berusten op*

animo

< animus, hier *instelling*

itaque pars^{1s f • ond} magna[•] bonitatis^{2s} est^{pv} velle^{inf} fieri^{inf} bonum^{4s m}.

HOOFDZIN

velle

willen; het werkwoord is zelfstandig gebruikt: *het willen*; daarmee is het naamwoordelijk deel van het gezegde bij est (predicaatsnomen): *een groot deel is willen*

fieri

fieri kun je op twee manieren lezen

- als passieve vorm van facio (facere, *maken*): *gemaakt te worden*, en
- als worden, zoals hier: *goed worden*

Scis ^{PV}	quem ^{4s lijd} bonum ^{4s} dicam ^{coni PV?}	HOOFDZIN	aanvullingsinfinitivus bij velle: <i>willen worden</i>
		BIJZIN	< bonus; het bijvoeglijk naamwoord <i>goed</i> ; predicatief gebruikt bij [velle] fieri: <i>goed [willen] worden</i> ⁵⁵ ;
perfectum ^{4s m lijd} , absolutum ^{4s m lijd} ,		HOOFDZIN	directe vraag
		BIJZIN (2x)	afhankelijke vraag bij de directe vraag (direct: “Quis bonum dico?”, “Wie noem ik goed?”) [116]; het relativum quem is het lijdend voorwerp van de bijzin [18]
quem ^{4s m lijd} malum facere ^{inf} nulla ^{1s f • ond} , nulla ^{••}		HOOFDZIN	< bonus; het bijvoeglijk naamwoord <i>goed</i> en dan zelfstandig gebruikt, <i>een goed mens</i> ; bonum is het zogenaamde tweede object bij dicam (het eerste object is het lijdend voorwerp quem)
	necessitas ^{1s f • ond} possit ^{coni pr PV}	BIJZIN (2x)	het antwoord op de vraag uit de vorige zin als een verkorte hoofdzin; denk erbij “dico bonum” (“ik noem ... een goed mens”)
		BIJZIN (2x)	zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden: <i>de volmaakte (mens)</i> , <i>de voltooide (mens)</i>
		BIJZIN (2x)	twee definiërende bijzinnen die vervlochten zijn;
		BIJZIN (2x)	- als je ze uit elkaar zou willen trekken, wordt het, met de aanvullingen onderstreept: quem malum facere nulla vis <u>possit et</u> <u>quem malum facere</u> nulla necessitas possit - Er zijn dus twee onderwerpen: vis en necessitas - Het definiërende karakter zou je gewoonlijk met “kunnen” uitdrukken, maar dat woord staat er al (possit). Je zou ook “met zo’n karakter dat” kunnen toevoegen, maar dat is wat overdreven. Dus de coniunctivus zien we niet terug in de vertaling. - Om de zin in het Nederlands duidelijker te maken, kun je ‘m passief maken.
	malum		predicatief bij facere: <i>slecht maken</i> ; een accusativus omdat het zich naar quem richt
	facere		aanvullingsinfinitivus bij possit
	nulla, nulla		anafora

34.4 Hunc te prospicio, si perseveraveris et incubueris et id egeris ut omnia facta dictaque tua inter se congruant ac respondeant sibi et una forma percussa sint.

Als hem zie ik jou, als je volhard zult hebben en je je erop gestort zal hebben en dit gedaan zult hebben, (namelijk) dat al je daden en woorden onderling overeenstemmen en aan zichzelf beantwoorden en uit één vorm geslagen zijn.

Hunc ^{4s m} te ^{4s lijd} prospicio ^{PV} ,	HOOFDZIN “DAN”	voorwaardelijke zin van het heden; hier de conclusie; de hoofdzin gebruikt een praesens (heden), de voorwaarde in het verleden (futurum exactrum) [162]
	hunc	predicatief (predicaatsaccusativus): <i>als ...</i> ; verwijst terug naar bonum, perfectum en absolutum
si perseveraveris ^{fex PV}	BIJZIN A	de voorwaarden van voorwaardelijke zin; een stel nevenschikte bijzinnen (A, B en C) verbonden door et; futuri exacti als werkwoordsvorm (<i>zult hebben ...</i>); dat geeft aan dat de voorwaarden vervuld moeten zijn voordat de conclusie waarheid wordt (voortijdigheid)
et incubueris ^{fex PV}	BIJZIN B	
et id ^{4s lijd} egeris ^{fex PV}	BIJZIN C	
	egeris	< ago (agere), <i>drijven, handelen, doen</i> ; de laatste betekenis, <i>doen</i> , kan ook de nuance <u>proberen te doen</u> hebben; zie ook het commentaar bij bijzin 1 hieronder
	id	voorlopig lijdend voorwerp; id verwijst niet vooruit naar facta en dicta in de bijzin (want dan zou het meervoud moet zijn), maar naar de hele bijzin, dus het overeenstemmen (congruant) van die facta en dicta

⁵⁵ Waarom de accusativus “bonum”? Je had misschien hier een nominativus verwacht (“velle fieri bonus”) omdat de hele constructie predicaatsnomen is bij est. Maar bonum is predicatief bij [velle] fieri. En een bijvoeglijk naamwoord dat predicatief bij een zelfstandig gebruikt werkwoord, zoals hier velle fieri, wordt gebruikt, staat altijd in de accusativus. Zie A&G § 452 noot 2.

ut omnia* facta^{1p n ond} dicta^{1p n ond} que tua* inter se^{4p} BIJZIN 1
congruant^{coni pr pv}

eerste bijzin bij bijzin C; een consecutieve/finale bijwoordelijke bijzin die fungeert als lijdend voorwerp van bijzin C met ut in de betekenis van “namelijk (zo)dat” [78]

- Als je egeris als *zult hebben gedaan* vertaalt, dan geven de bijzinnen het gevolg aan (consecutief: *zodat*). Bij de laatste wringt dat een beetje.
- Als je egeris met *zult geprobeerd hebben te doen* vertaalt, worden de bijzinnen meer bijzinnen van doel (finaal), en is ut te vertalen met *namelijk om*. Dat past wat beter bij de derde bijzin. De bijzin is dan geen lijdendvoorwerpszin meer en wordt een finale bijwoordelijke bijzin (*namelijk om te*). Wel wringt id in bijzin C dan een beetje want het verwijst niet vooruit naar iets wat al gebeurd is.

facta, dicta
inter se
ac respondeant^{coni pr pv} sibi^{3p}
et una* forma^{5s f} • percussa^{ppp 4p} sint^{coni pr pv}.
una forma
percussa

zelfstandige naamwoorden (< factum, *daad* en < dictum, *uitspraak*); als je ze als ppp's leest (omnia facta/dicta = *alles wat gedaan/gezegd is*) past tua er niet bij
onder elkaar, met se verwijzend naar de facta en dicta
tweede bijzin bij bijzin C; zelfde vorm als de vorige ([78])
dativus meervoud
derde bijzin bij bijzin C; zelfde vorm als de vorige ([78])
ablativus enkelvoud: ablativus instrumenti (*door middel van, met*)
accusativus meervoud congruerend met facta en dicta

Non est huius animus in recto cuius acta discordant.
Vale.

De geest is niet in orde van iemand van wie de daden niet sporen. Gegroet.

Non est^{pv} huius^{2s} animus^{1s ond} in recto^{5s}
cuius^{2s} acta^{1p} discordant^{indi pr pv}.

HOOFDZIN
BIJZIN

feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [16]), antecedent van cuius is huius

huius animus, cuius
acta

parallelisme: (a) huius (b) animus, (a) cuius (b) acta
alliteratie: huius animus, cuius acta

Vale^{imp}

HOOFDZIN

2.1.5 Epistula 35

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM

salutem

Seneca groet zijn Lucilius

letterlijk: *Seneca aan zijn Lucilius gezondheid/een groet*

< salus, salutis, *gezondheid, geluk*, ook, overdrachtelijk, *groet*

35.1 Cum te tam valde rogo ut studeas, meum negotium ago: habere amicum volo, quod contingere mihi, nisi pergis ut coepisti excolere te, non potest.

Wanneer ik jou zozeer vraag om je best te doen, handel ik uit eigenbelang: ik wil jou als een vriend hebben, wat mij niet ten deel kan vallen, tenzij je voortgaat zoals je begonnen bent je te vervolmaken.

Cum te^{4s lijd} tam valde rogo^{pr pv}

BIJZIN 1

temporele bijwoordelijke bijzin met een indicativus; cum = *wanneer* [38]

ut studeas^{coni pr pv},

BIJZIN 2

bij bijzin 1; finale bijwoordelijke bijzin met een coniunctivus (ut = *opdat, om te*) [55]

meum[•] negotium^{4s n lijd} ago^{pr pv}:

HOOFDZIN

negotium

bezigheid, taak, zaak; hier dat laatste; negotium agere = *zaken doen*, hier meer *iets doen voor jezelf, handelen uit eigenbelang*

habere^{inf} amicum^{4s} volo^{pr pv},

HOOFDZIN

Een korte hoofdzin maar wel met één, diep geneste bijzin

- de bijzin is een voorwaardelijke zin ("als-dan") maar dan in de vorm "altijd-tenzij" (nisi), en hij is als betrekkelijke bijzin aan de hoofdzin verbonden
- het dan-gedeelte (quod ...) is ontkennend (non possit), dus het wordt uiteindelijk iets als: "nooit-tenzij"
- de voorwaarde (nisi-deel) is een korte zin (pergis) die verduidelijkt wordt met de volgende bijzin, en dat is een
- vergelijkende bijwoordelijke bijzin met zoals (ut): "*... doorgaat, zoals je begonnen bent*"
- en dan staan er ook nog eens, op drie plekken, aanvullingsinfinitivi

habere

aanvullingsinfinitivus bij volo

amicum

twee mogelijkheden:

- vertalen als lijdend voorwerp: [*ik wil*] *een vriend [hebben]*; Graver vertaalt het zo; ook het boek van Eisma vertaalt het zo
- predicatief vertalen: [*ik wil jou*] *als vriend [hebben]*; het boek van Harmaion vertaalt het zo

quod^{1s n ond} contingere^{inf} mihi^{3s mew},

BIJZIN 1

betrekkelijke bijzin; het antecedent is een gedeelte van de hoofdzin: het *hebben van een vriend*; het antecedent is het onderwerp van de bijzin ([7] variant [15])

De bijzin is ook een voorwaardelijke zin met hier de "conclusie" (het "dan"-gedeelte) [184]

quod

betrekkelijk voornaamwoord; onzijdig omdat het antecedent habere, een werkwoord, als onzijdig wordt beschouwd

contingere

aanvullingsinfinitivus bij potest;

"Quod contingere" is geen ACI, want quod is niet alleen (grammaticaal) het onderwerp van potest, maar ook (inhoudelijk) van contingere. Dat maakt contingere een aanvullingsinfinitivus bij potest.

nisi pergis^{pr pv}

BIJZIN 2 "TENZIJ"

bijwoordelijke bijzin als voorwaarde, maar dan met nisi (*tenzij*) in plaats van si (*als*); de conclusie is dus *altijd* waar, *behalve* als aan de voorwaarde wordt voldaan [177]

ut coepisti^{indi pr pv} excolere^{inf} te^{4s},

BIJZIN

gewone vergelijkende bijzin (*zoals*) met een indicativus [96]

excolere

aanvullingsinfinitivus bij coepisci

te

object bij excolere; wel reflexief: *jezelf*; slaat dus terug op het onderwerp (*jij*)

non potest^{pr pv}.

BIJZIN 1 VERVOLG

Nunc enim amas me, amicus non es. 'Quid ergo? Haec inter se diversa sunt?' Immo dissimilia.		Nu houd je immers van mij, (maar) een vriend ben je niet. "Wat nu? Zijn er verschillen tussen deze zaken?" Ja, ze zijn zelfs helemaal ongelijk!	
Nunc enim amas ^{pv} me ^{4s lijd} ,	HOOFDZIN		
amicus ^{1s predn} non es ^{pv} .	HOOFDZIN		zonder voegwoord aan de vorige gekoppeld; je zou sed (maar) verwachten, en misschien, als tegenhanger van nunc, nog.
'Quid ergo?	HOOFDZIN (DR)		directe rede, directe vraag; meer een vaste uitroep dan een echte zin
Haec ^{4p • ond} inter se ^{4p} diversa ^{ppp •} sunt ^{pv?} '	quid ergo HOOFDZIN		Wat nu? of Hoezo? directe rede, directe vraag
	inter se [diversa sunt]		"[zijn] onder elkaar [verschillend]" = [zijn] onderling [verschillend]
Immo dissimilia ^{4p n} .	HOOFDZIN		verkorte hoofdzin als antwoord; denk erbij haec (deze zaken) en sunt (zijn)
	diversa, dissimilia		In de vertaling is het wat worstelen om het verschil tussen diversa en dissimilia aan te geven. Je kunt het interpreteren als: verschillend hoeft niet helemaal verschillend te betekenen. Er kunnen ook nog wat overeenkomsten zijn. Nee, zegt Seneca dan, ze zijn wél helemaal verschillend.
Qui amicus est amat; qui amat non utique amicus est; itaque amicitia semper prodest, amor aliquando etiam nocet.		Wie een vriend is, bemint; wie bemint, is niet in elk geval een vriend; dus vriendschap baat altijd, (maar) liefde schaadt soms zelfs.	
Qui ^{1s ond} amicus ^{predn} est ^{pv}	BIJZIN		vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin; in een vertaling zoals "Hij, die een vriend is, bemint." is het antecedent het impliciete onderwerp van amat (hij); in een vertaling zoals "Wie een vriend is, bemint." en in het Latijn zelf, is het onderwerp niet uitgedrukt; de bijzin fungeert dan als onderwerpszin, en het antecedent is ingesloten in wie (Nederlands) of qui (Latijn) [125]
amat ^{pv} ;	HOOFDZIN		
qui ^{1s ond} amat ^{pv}	BIJZIN		vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin (bij de volgende hoofdzin) met ingesloten antecedent; [125]
non utique amicus ^{predn} est ^{pv} ;	HOOFDZIN		
itaque amicitia ^{1s ond} semper prodest ^{pv} ,	HOOFDZIN		in de interpretatie van deze en de volgende zin is het logisch een "maar" tussen de zinnen te plaatsen
amor ^{1s ond} aliquando ^{BW} etiam nocet ^{indi pr pv} .	HOOFDZIN		
	aliquando		als bijwoord betekent het soms
35.2 Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas. Festina ergo dum mihi proficis, ne istuc alteri didiceris.		Ga dan vanwege dit, als niet vanwege iets anders, voort om te leren beminnen. Dus haast je, terwijl je om mij voortgang maakt, opdat je het niet voor een ander geleerd hebt.	
Si nihil ^{4s n •} aliud [*] ,	BIJZIN "ALS"		grammaticaal de voorwaarde van een voorwaardelijke zin, maar meer een uitdrukking bij ob hoc "tenminste [vanwege dit]"; de zin is verkort: denk er bijvoorbeeld est bij
	nihil		zelfstandig naamwoord; denk er "ob" bij zoals dat in de hoofdzin staat
ob hoc ^{4s} profice ^{imp} ,	HOOFDZIN "DAN"		voorwaardelijke zin; realis in de toekomst; gewoonlijk heeft zo'n zin een toekomstige tijd ("als ... dan <u>z</u> ul je ..."), maar een imperativus geeft ook aan dat het nog gebeuren moet [159]
	ob		regeert een accusativus
ut amare ^{inf} discas ^{coni pr pv} .	BIJZIN		finale bijwoordelijke bijzin met ut (om te, opdat) [55]

Festina ^{imp} ergo	amare	aanvullingsinfinitivus bij discas
dum mihi ^{3s mew} proficis ^{indi pr pv} ,	HOOFDZIN	met een imperativus
ne istuc ^{4s lijd} alteri ^{3s mew} didiceris ^{coni pf pv}	BIJZIN	temporele bijwoordelijke bijzin met een indicativus; dum = <i>terwijl</i> (geeft een zogenaamde “doorlopende handeling” aan) [52]
	BIJZIN	ontkennende finale bijwoordelijke bijzin met ne (<i>opdat niet</i>) [58]
	ne	de standaard vertaling is <i>opdat niet</i> ; dat is wat ouderwets; als “om niet te” niet in de Nederlandse zin past, kun je, zoals hier, de ontkenning eruit halen met “om te voorkomen dat”
	istud	= istud
	didiceris	<disco (discere), <i>leren</i> ; perfectum is didici, <i>ik heb geleerd</i> ; dit is de coniunctivus vorm
	mihi - alteri	tegenstelling

Ego quidem percipio iam fructum, cum mihi fingo uno nos animo futuros et quidquid aetati meae vigoris abscessit, id ad me ex tua, quamquam non multum abest, rediturum; sed tamen re quoque ipsa esse laetus volo.	Ik in ieder geval pluk nu al de vruchten, wanneer ik mij voorstel dat wij één van geest zullen zijn en dat alle kracht die aan mijn leeftijd verloren ging, van jouw leeftijd, hoewel die niet veel verschilt, tot mij terug zal keren; maar toch wil ik ook met de huidige situatie blij zijn.
--	---

Ego ^{ond} quidem percipio ^{pr pv} iam fructum ^{4s lijd} ,	HOOFDZIN	
	quidem	bij een voornaamwoord (hier ego) versterkend; dat kun je bijvoorbeeld aangeveb door ik te benadrukken met een accent (<i>ik</i>) of met <i>in ieder geval</i> .
	percipio fructum	letterlijk “de opbrengst in bezit nemen” = oogsten; hier overdrachtelijk; wij gebruiken dan de uitdrukking <i>de vruchten plukken</i>
cum mihi ^{3s mew} fingo ^{pv} uno [•] nos ^{ACI} animo ^{5s •} futuros ^{ACI} et	BIJZIN 1 DEEL 1 (MET 1 ^e ACI)	temporele bijwoordelijke bijzin met cum en indicativus (cum = <i>wanneer</i>) [38]; de bijzin heeft 2 ACI’s: • nos [...] futuros, en • id [...] rediturum Die tweede ACI heeft vervolgens twee bijzinnen (bijzin 2 en bijzin 3). De eerste (bijzin 2) vooropgeplaatst bij “id” en de tweede, erna komend, bij “tua”.
	cum	het voegwoord; dus niet cum bij mihi proberen te trekken en “cum mihi” als “met mij” vertalen (“met mij” zou “cum me” zijn geweest)
	mihi fingo	letterlijk: “ik verzin voor mij(zelf)” = <i>ik beeld me in = in stel me voor</i>
	uno animo	“met/van één geest” kun je in het Nederlands mooi zeggen met “ <i>één in geest</i> ” ⁵⁶
	futuros	< futurus [esse], <i>te zullen zijn</i> (infinitivus van het futurum)
quidquid ^{1s n ond} aetati ^{3s f •} meae [•] vigoris ^{2s m} abscessit ^{pf pr pv} ,	BIJZIN 2	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin bij id na de komma hieronder (“ <i>alwat [...], dat ...</i> ”) [12]; merk op dat dit een bijzin bij een ACI is
	quidquid	onderwerp van abscessit
	meae	congrueert met aetati, niet met vigoris, want vigor is mannelijk en meae is vrouwelijk
	quidquid vigoris	Quidquid is in het Latijn een zelfstandig naamwoord en daar hoort de genitivus van vigor bij. In de vertaling wordt quidquid “ <i>al wat</i> ” en daarin is “ <i>al</i> ” (= <i>alles</i>) het zelfstandige naamwoord. In een vertaling komt “ <i>alles</i> ” dan in de hoofdzin (en leidt “ <i>wat</i> ” de bijzin in). Hier is bijzin 2 geen bijzin bij een hoofdzin, maar bij een bijzin (bijzin 1) en verhuist “ <i>van kracht</i> ” dus naar bijzin 1 deel 2. De vertaling “ <i>alles aan kracht, wat</i> ” wordt wat vlotter

⁵⁶ Dat is niet helemaal wat er in het Latijn staat. Er staat dat Seneca en Lucilius eenzelfde soort geest (één geest) hebben. “Eén in geest” zegt dat Seneca en Lucilius hetzelfde zijn (één zijn) wat betreft hun geest.

id ^{ACI} ad me ^{4s} ex tua ^{5s f} ,	BIJZIN 1 DEEL 2 (MET 2 ^E ACI)	als je dat omwerkt naar “ <i>alle kracht, die</i> ”. Door kracht buiten de bijzin te plaatsen, hoeft je “id” niet meer te vertalen. Al dit geschuif met woorden heeft niets te maken met wat er in het Latijn staat, maar alleen met hoe je het in het Nederlands zegt.
quamquam non multum ^{BW} abest ^{PV} ,	tua	tweede ACI
rediturum ^{4s n ACI} ,	BIJZIN 3	vrouwelijk; kennelijk moet je er aetate (<i>leeftijd</i>) bij denken, want dat is het enige vrouwelijke woord in de buurt
sed tamen re ^{5s f} • quoque ^{BW} ipsa [*] esse ^{inf} laetus ^{1s predn} volo ^{PV} .	multum abest	concessieve bijwoordelijke bijzin met quamquam (<i>ofschoon, hoewel</i>) en een indicativus [89]
	abest	< multum absum (abesse), een vaste combinatie: [<i>niet</i>] veel verschillen; multum is hier een bijwoord en absum een zelfstandig werkwoord
	rediturum	De vraag is, wát er niet veel verschilt. Dat is “tua aetas” (<i>jouw leeftijd</i>).
	BIJZIN DEEL 2 VERVOLG	slot van de tweede ACI en daarmee van de hele bijzin
	rediturum	onzijdig enkelvoud vanwege id/quidquid
	HOOFDZIN	
	re ipsa	re < res, <i>zaak, ding</i> ; res kan heel veel betekenen, en res ipsa is letterlijk de <i>zaak zelf</i> ; maar re ipsa is ook een uitdrukking voor <i>in werkelijkheid</i> ; hier is de bedoeling “ <i>de huidige werkelijkheid</i> ” = <i>de situatie zoals die nu is</i> ;
	quoque	re is een ablativus causae (van oorzaak, <i>door</i>); in het Nederlands zegt je <i>blij zijn met</i>
	esse	het bijwoord <i>ook</i> ; niet de dativus of ablativus van quisque; congrueert hier dus niet met re
	laetus	aanvullingsinfinitivus
		predicatief bij esse: <i>blij zijn</i>

35.3 Venit ad nos ex iis, quos amamus, etiam absentibus gaudium, sed id leve et evanidum:

Blijdschap komt tot ons vanuit hen die wij beminnen, ook als zij afwezig zijn, maar die (blijdschap) is onbeduidend en vergankelijk:

Venit ^{pr PV} ad nos ^{4p} ex iis ^{5p *} ,	HOOFDZIN	een hoofdzin met de persoonsvorm (venit) nu eens helemaal aan het begin en het onderwerp (gaudium) helemaal aan het eind, uiteraard om nadruk te leggen
quos ^{4p lijd} amamus ^{PV} ,	venit	kan zowel praesens zijn als perfectum; hier gewoon praesens, want de zin is een algemene “tijdloze” mededeling
etiam ^{BW} absentibus [*] gaudium ^{1s n ond} ,	iis	= eis
	[Venit] ad nos ex iis	[Het komt] tot ons van hen: parallelisme (a) ad (b) nos (a) ex (b) iis
	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met het relativum als lijdend voorwerp; antecedent is iis ([1] variant [18])
	HOOFDZIN VERVOLG	
	etiam	bijwoord bij absentibus
	absentibus	< absens, <i>afwezig</i> , een bijvoeglijk naamwoord; de woordgroep is “iis etiam absentibus”; absentibus is dus een bijvoeglijk naamwoord congruerend met iis; verder:
		- absens is geen ppa; er is wel een werkwoord <i>afwezig zijn</i>, absento (absentare), maar het ppa daarvan is absentans - aan een ablabs denken is helemaal niet verkeerd, want door het etiam krijgt etiam absentibus de lading van een bijwoordelijke bepaling (net als een ablabs) en de vertaling kan niet anders zijn dan “<i>zelfs wanneer ze afwezig zijn</i>”, dus met een bijwoordelijk bijzinnetje - om het vorige punt te onderstrepen: het kan nooit puur bijvoeglijk bedoeld zijn: “<i>van hen die zelfs afwezig zijn</i>”
sed id ^{1s n ond} leve ^{1s n predn} et evanidum ^{1s n predn} :	HOOFDZIN	nevengeschild aan de vorige door sed (<i>maar</i>); verkort door weglating van de persoonsvorm: est

	id	onderwerp; slaat terug op gaudium
	leve	geen bijwoord, maar de onzijdige nominativus van levis
conspectus et praesentia et conversatio habet aliquid vivae voluptatis, utique si non tantum quem velis, sed qualem velis, videas.		de aanblik en aanwezigheid en omgang hebben iets van een natuurlijk genot, vooral als je niet alleen de man zou zien die je wilt, maar ook een man van een soort zou zien die je wilt.
conspectus ^{1s ond} et praesentia ^{1s ond} et conversatio ^{1s ond} habet ^{or pv} aliquid ^{4s lijd} vivae* voluptatis ^{2s *} ,	HOOFDZIN "DAN"	een mededelende zin met een versterking onder een voorwaarde (... si ...) met een coniunctivus potentialis (zou) [169]
	... et ... et ...	drievoudig onderwerp gescheiden door voegwoorden: polysyndeton
	habet	merk op dat dit een enkelvoud ⁵⁷ is terwijl er toch drie onderwerpen zijn; in het Nederlands gebruik je wél een meervoud;
	vivae voluptatis	twee interpretaties: - vivae < vivus, <i>levend</i>; vivus is een bijvoeglijk naamwoord; congrueert met voluptatis: "[iets van] <i>levend genot</i>"; dat zou dan zoiets moeten zijn – als je vivus dominant vertaalt – <i>echt, natuurlijk genot</i> - vivae < viva, <i>leven</i>; dus: "[iets] van <i>genot van het leven</i>" De bedoeling zal in beide gevallen hetzelfde zijn...
utique si non tantum ^{BW}	BIJZIN "ALS"	voorwaarde; de bijzin heeft een structuur zoals: "vooral als je niet alleen [dit] maar ook [dat] ziet". Op de plek van dit en dat staan de twee betreffende bijzinnen. De persoonsvorm staat helemaal achteraan.
quem ^{4s m lijd} velis ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 1	kan zowel <i>in elk geval</i> als <i>vooral</i> betekenen; Hermaion vertaalt het als <i>in elk geval</i> ; Eisma en Graver als <i>vooral</i> betreffelijke bijzin met ingesloten antecedent en het relativum als lijdend voorwerp ([3] variant [18]); de bijzin is het lijdend voorwerp van de videas-zin [118] Hier werkt zo'n lijdendvoorwerpszin in het Nederlands wel (" <i>zien wie je wilt</i> "), maar in de volgende bijzin met qualem kan dat niet in het Nederlands.
	utique	letterlijk: "[als je zou zien,] <i>wie je wilt</i> "
	quem	De coniunctivus wordt gebruikt omdat videas in de si-bijzin een coniunctivus is (attractie ⁵⁸). Je hoeft 'm niet te vertalen.
	velis	
sed,	BIJZIN "ALS" VERVOLG	
qualem ^{4s m lijd} velis ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 2	net als hierboven een betreffelijke bijzin met ingesloten antecedent als lijdendvoorwerpszin ([3] variant [18], en [118])
	qualem	letterlijk: "[als je zou zien,] <i>een hoedanige je wilt</i> ", met qualem zelfstandig gebruikt en, net als quem, als lijdend voorwerp; deze letterlijke vertaling is alleen geen Nederlands Deze Latijnse lijdendvoorwerpszin kunnen we hier niet in het Nederlands met een lijdendvoorwerpszin vertalen. Een vertaling als "[als je ziet] <i>wat voor soort iemand je wilt</i> " klinkt niet als een goede Nederlandse lijdendvoorwerpszin. We moeten het omwerken: " <i>een hoedanige</i> " wordt " <i>een man van een soort [die je wilt]</i> ". Dan betrek je <i>willen</i> (velis) op " <i>soort</i> ". Als we in deze bijzin "een man" uit het bijzinnetje halen, kunnen we dat beter bij bijzin 1 ook doen: " <i>als je de man zou zien die je wilt</i> ".

⁵⁷ Er zijn nogal wat verschillende situaties wanneer een Romein bij een opsomming een enkel- of juist een meervoud gebruikte. Een opsomming met "et" heeft in de regel een meervoudsvorm van het werkwoord, maar meestal niet als het abstracte begrippen zijn (dus niet telbaar). Zie A&G § 317.b, met name de noot.

⁵⁸ Zie Kr p. 160, noot 41, A&G § 593

videas^{coni pr pv}.	velis HOOFDZIN VERVOLG videas velis / videas	De coniunctivus wordt gebruikt om dat er in de si-bijzin een coniunctivus staat (attractie⁵⁹). Je hoeft 'm niet te vertalen. coniunctivus potentialis in de voorwaarde let op dat je potentialis alleen bij zien gebruikt; dus niet “<i>als je zou zien wie je <u>zou</u> willen</i>”; de coniunctivus van velis heeft een syntactische reden (attractie) en geen semantische reden.
Affer itaque te mihi, ingens munus, et quo magis instes, cogita te mortalem esse, me senem.		Geef je dus aan mij, een geweldig geschenk, en opdat je (je er) des te meer op toelegt, bedenk dat jij sterfelijk bent, (en) ik oud.
Affer^{imp pv} itaque^{BW} te^{4s lijd} mihi^{3s mew}, ingens* munus^{4s n *}, et quo magis instes^{coni pr pv}, cogita^{imp pv} te^{ACI} mortalem^{predn} esse^{ACI}, me^{ACI} senem^{predn}	HOOFDZIN 1 itaque ingens munus BIJZIN quo magis instes HOOFDZIN 2 mortalem me senem	twee nevengeschikte hoofdzinnen verbonden door et het bijwoord <i>dus</i>, en niet “et ita” (<i>en zo</i>) appositie (bijstelling) bij te; munus is dus een accusativus, en ingens ook (bijvoeglijk naamwoord verbogen volgens groep 3 met één uitgang) vooropgeplaatste finale bijwoordelijke bijzin met quo (<i>opdat des te</i>) [62] grammaticaal de onzijdige ablativus van quis, het betrekkelijke voornaamwoord, maar als voegwoord gebruikt en wel, met een coniunctivus, in de betekenis van ut eo, <i>opdat des te meer</i>, een bijwoord; het is zelf geen comparativus (en het heeft ook geen comparativus) < insto (instare), <i>blijven staan, nazitten, zich toeleggen op; zich [meer] op toeleggen</i> in de zin van <i>haast maken</i> (gezien de context van ouder worden) tweede hoofdzin met een imperativus, die iets verderop staat (cogita); met twee ACI's zonder voegwoord (<i>anafora</i>) naamwoordelijk deel van het gezegde bij esse; in de accusativus omdat het congrueert met de subjectsaccusativus “te” tweede ACI; denk er esse bij

⁵⁹ Zie Kr p. 160, noot 41, A&G § 593

35.4	Propera ad me, sed ad te prius. Profice et ante omnia hoc cura, ut constes tibi.	Haast je naar mij, maar eerst naar jezelf. Maak vorderingen en zorg vóór alles ervoor dat je jezelf trouw blijft.
Propera ^{imp pv} ad me ^{4s} , sed ad te ^{4s} prius ^{BW} .	HOOFDZIN A HOOFDZIN B prius	tweede verkorte hoofdzin waar het werkwoord propera niet is herhaald het bijwoord van prior, <i>eerder</i> ; omdat het hier een vergelijking betreft tussen twee alternatieven (me en te) vertaal je <i>eerder</i> met <i>eerst</i>
Profice ^{imp pv} et ante omnia ^{4p n} hoc ^{4s lijd} cura ^{imp pv} , ut constes ^{coni pv} tibi.	HOOFDZIN A HOOFDZIN B ante omnia hoc BIJZIN constes tibi	 voor alle dingen = voor alles voorlopig lijdend voorwerp als introductie op de ut-zin consecutieve/finale bijwoordelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin in appositie bij hoc [78] < sibi consto (constare); letterlijk “bij zichzelf blijven” = zichzelf trouw blijven, consequent zijn; de letterlijke vertaling is overigens prima, want in het Nederlands betekent dat overdrachtelijk hetzelfde als <i>jezelf trouw blijven</i>
Quotiens experiri voles an aliquid actum sit, observa an eadem hodie velis quae heri: mutatio voluntatis indicat animum nutare, aliubi atque aliubi apparere, prout tulit ventus.	Telkens wanneer je zult willen ervaren of iets bereikt is, let dan op of je vandaag hetzelfde wilt als de dag ervoor: een verandering in je willen betekent dat je geest weifelt, telkens ergens anders verschijnt, al naar gelang waar de wind hem bracht.	
Quotiens experiri ^{inf} voles ^{fut pr pv} an aliquid ^{1s n • ond} actum ^{ppp • sit} con ^{coni pv} , observa ^{imp pv} an eadem ^{4p n} hodie ^{BW} velis ^{coni pr pv} quae ^{4p n} heri ^{BW} : mutatio ^{1s ond} voluntatis ^{2s} indicat ^{indi pr pv} animum ^{ACI} natare ^{ACI} , aliubi atque aliubi apparere ^{ACI} , prout ^{VW} tulit ^{indi pf pv} ventus ^{1s ond} .	BIJZIN 1 voles experiri BIJZIN 2 HOOFDZIN BIJZIN 3 eadem BIJZIN 4 quae HOOFDZIN animus natat apparere aliubi atque aliubi BIJZIN prout	 vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met quotiens en een indicativus (<i>telkens wanneer</i>) [54] let op: geen coniunctivus maar een indicativus futuri: <i>jij zult willen</i> aanvullingsinfinitivus bij <i>willen</i> afhankelijke vraag als lijdendvoorwerpszin bij bijzin 1; gebruikt een coniunctivus [116] De directe vraag zou zijn: “Aliquid actum est?” (“Is er iets bereikt?”) Deze zin heeft dus twee bijzinnen: de vooropgeplaatste bijzin hiervoor (bijzin 1) en de “an”-zin die nu komt (bijzin 3). afhankelijke vraag als lijdendvoorwerpszin ; gebruikt een coniunctivus [116] onzijdig meervoud: <i>dezelfde dingen</i> betrekkelijke bijzin; verkort door het weglaten van de persoonsvorm (bijvoorbeeld volebas, <i>jij wilde</i>); dezelfde verkorting passen we ook in het Nederlands toe maar dan met een vergelijking Dus letterlijk staat er: <i>of jij dezelfde dingen vandaag wilt, die [jij] gisteren [wilde] = of jij vandaag hetzelfde wilt als gisteren</i> congrueert met eadem; betrekkelijk voornaamwoord: <i>welke dingen</i> hoofdzin met twee ACI’s < animus natat, <i>je geest zwemt = je weifelt</i> een tweede ACI’s, of eigenlijk alleen een tweede handeling voor dezelfde subjectsaccusativus (animum) zonder een voegwoord (<i>asyndeton</i>) aliubi, <i>ergens anders</i> ; “ <i>ergens anders en ergens anders</i> ” = <i>steeds ergens anders</i> bijwoordelijke bijzin met een gewone vergelijking (gebruikt een indicativus) [96] <i>al naar gelang</i>

Non vagatur quod fixum atque fundatum est: istud sapienti perfecto contingit, aliquatenus et proficienti provectoque.		Wat vast is en een fundament heeft, zwerft niet: dat valt de volmaakte wijze ten deel, tot op zekere hoogte ook hem die vorderingen maakt en gevorderd is.
Non vagatur ^{pv} quod ^{1s n ond} fixum ^{predn} atque fundatum ^{predn} est ^{pv} :	HOOFDZIN BIJZIN fixum, fundatum	onvolledige hoofdzin; de bijzin fungeert als lijdend voorwerp betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent ([3] variant [15]) als lijdendvoorwerpszin [118] < fixus, fundatus; allebei bijvoeglijke naamwoorden afgeleid van ppp's.
istud ^{4s n ond} sapienti ^{3s • mew} perfecto [*] contingit ^{indi pr pv} , aliquatenus ^{BW} et ^{BW} proficienti ^{3s ppa mew} provecto ^{3s mew} que.	HOOFDZIN 1 HOOFDZIN 2 aliquatenus et proficienti provecto	verkorte aanvullende hoofdzin door weglaten van de persoonsvorm en onderwerp <i>tot op zekere hoogte</i> het bijwoord <i>ook</i> , niet het voegwoord <i>en</i> < proficiens, ppa van proficio (proficere), <i>vorderen</i> ; zelfstandig gebruikt: <i>hij die vordert</i> ; en in de dativus dan <i>aan hem die vordert</i> < provectus, bijvoeglijk naamwoord afgeleid van het ppp van proveho (provehere), <i>vooruitgaan, vorderen</i> ; ook zelfstandig gebruikt: <i>hij die gevorderd is</i>
Quid ergo interest? Hic commovetur quidem, non tamen transit, sed suo loco nutat; ille ne commovetur quidem. Vale.		Wat is het verschil? De laatste beweegt weliswaar, toch verplaatst hij niet, maar weifelt op zijn plek; de eerste beweegt zelfs niet. Gegroet.
Quid ^{1s n ond} ergo ^{BW} interest ^{pr pv} ? Hic ^{ond} commovetur ^{pr pv} quidem, non tamen transit ^{pr pv} , sed suo [*] loco ^{3s} nutat ^{pr pv} , ille ^{ond} ne commovetur ^{pr pv} quidem. Vale ^{imp pv} .	HOOFDZIN HOOFDZIN 1A hic HOOFDZIN 1B HOOFDZIN 1C nutat HOOFDZIN 2 ille hic ... ille HOOFDZIN	directe vraag drie nevenschikte hoofdzinnen; de eerste twee zonder voegwoord, de laatste verbonden met het voegwoord <i>maar</i> <i>deze</i> = "de dichtstbijzijnde" = "die net genoemd is" = de laatste < nuto (nutare), <i>toeknikken, wiebelen, weifelen</i> ; hier dat laatste de tegenstelling met de eerste drie zinnen <i>die</i> = "die verder weg is" = "die eerder genoemd is" = de eerste hic = de laatste = hij die vorderingen maakt ille = de eerste = de volmaakte wijze

2.1.6 Epistula 63

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM

Seneca groet zijn Lucilius

63.1	Moleste fero decessisse Flaccum, amicum tuum, plus tamen aequo dolere te nolo. Illud, ut non doleas, vix audebo exigere; et esse melius scio.		Ik betreur het dat Flaecius, jouw vriend, is overleden; toch wil ik niet dat je meer verdriet hebt dan redelijk is; dat je niet treurt, dat zal ik nauwelijks durven te verlangen; en toch, ik weet dat het beter is.
	Moleste ^{BW} fero ^{pr pv} decessisse ^{ACI} Flaccum ^{ACI} , amicum ^{4s •} tuum [•] ,	HOOFDZIN amicum tuum decessisse moleste fero	bijstelling (appositie) bij Flaccum infinitivus perfecti fero, infinitivus = ferre, <i>dragen</i> , (letterlijk: “ik draag het met moeite”); <i>kwelijk nemen, betreuren</i> ; hier dat laatste
	plus tamen aequo ^{5s} dolere ^{ACI} te ^{ACI} nolo ^{pr pv} .	HOOFDZIN [plus] aequo	ablatus comparationis: <i>[meer] dan redelijk</i>
	Illud ^{4s n lijd} ,	HOOFDZIN illud	voorlopig lijdendvoorwerp
	ut non doleas ^{coni pr pv} ,	BIJZIN	consecutieve/finale bijwoordelijke bijzin in appositie bij illud (<i>dit, dat ...</i>) [78]
	vix audebo ^{fut pv} exigere ^{inf} ;	HOOFDZIN VERVOLG exigere	aanvullingsinfinitivus bij audebo
	et esse ^{ACI} melius ^{4s n ACI} scio ^{pr pv} .	HOOFDZIN et melius	hier contrasterend: <i>en toch</i> onzijdige accusativus van melior, <i>beter</i> , de comparativus van bonus, <i>goed</i> ; een bijvoeglijk naamwoord predicatief gebruikt
	Sed cui ista firmitas animi continget nisi iam multum supra fortunam elato? Illum quoque ista res vellicabit, sed tantum vellicabit.		Maar aan wie zal die sterkte van de geest ten deel vallen, behalve aan iemand die al zeer boven het lot verheven is? Die zaak zal ook hem steken, maar hij zal slechts steken.
	Sed cui ^{3s mew} ista [•] firmitas ^{1s f • ond} animi ^{2s} continget ^{indi fut pv} nisi iam ^{BW} multum ^{BW} supra fortunam ^{4s} elato ^{3s mew} ?	HOOFDZIN nisi elato nisi ... elato iam multum	directe vraag in een hoofdzin is nisi <i>behalve</i> ; het leidt dus geen bijzin in (<i>als niet</i>); tweede meewerkend voorwerp; < elatus, ppp van efferre (<i>efferre</i>), <i>verheffen</i> ; zelfstandig gebruikt, <i>een verhevene</i> = <i>iemand die verheven is</i> één woordgroep; letterlijk “ <i>behalve aan een niet veel boven het lot verhevene</i> ” bijwoorden bij elato: <i>niet zeer [verheven]</i>
	Illum ^{4s lijd} quoque ista [•] res ^{1s • ond} vellicabit ^{fut pv} ,	HOOFDZIN vellicabit illum	< vellico, <i>plukken, steken</i> verwijst naar de “elatum” uit de vorige zin
	sed tantum ^{BW} vellicabit ^{fut pv} .	HOOFDZIN	nevengeschikt door sed aan de vorige
	Nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrimas, si non nimiae decucurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico nec fluant; lacrimandum est, non plorandum.		Wij, die in tranen raken, kunnen wel vergeven worden, als er niet te veel liepen, als we hen zelf hebben tegenhouden. Laten ogen noch droog zijn wanneer een vriend weggevallen is, noch leegstromen; er moet geweend worden, niet gejammerd.
	Nobis ^{3p •} autem ignosci ^{inf} potest ^{pr pv} prolapsis ^{ppp •} ad lacrimas ^{4p} ,	HOOFDZIN “DAN”	voorwaardelijke zin (realis in de toekomst); hier de conclusie; in plaats van een futurum is <i>kunnen</i> gebruikt [161]

	ignosci	infinitivus passivi: <i>vergeven te worden</i> ; ignosco regeert een dativus (nobis)
	prolapsis	< prolapsus, ppp van prolabor, <i>uitglijden, instorten</i> , maar, zoals hier, ook <i>raken in, zich laten meeslepen</i> ; prolabor is een deponens, dus prolapsis actief vertalen
si non nimiae ^{1p f} decucurrerunt ^{pf pv} ,	BIJZIN “ALS” 1	eerste voorwaarde; gebruikt een perfectum: aan de voorwaarde moet daarom voldaan zijn voordat de conclusie waar wordt ([162])
	nimiae	bijvoeglijk naamwoord; denk er lacrimae, <i>tranen</i> , bij; letterlijk staat er dus: “ <i>als niet te veel [tranen] hebben gelopen</i> ”; “ <i>veel</i> ” is in het Nederlands een telwoord.
si ipsi ^{1p ond} illas ^{4p f lijd} repressimus ^{pf pv} .	BIJZIN “ALS” 2	tweede voorwaarde; zonder voegwoord (<i>asyndeton</i>); ook met een perfectum ([162])
Nec sicci ^{predn} sint ^{coni pv} oculi ^{1p m ond} amisso ^{AA} amico ^{AA}	HOOFDZIN 1A	vrouwelijk vanwege lacrimas twee hoofdzinnen nevenschikt door nec ...nec ...; coniunctivus adhortativus
	amisso amico	letterlijk staat er een passieve constructie: “ <i>een vriend verloren zijnde</i> ”; als je dat actief vertaalt, wordt het: “ <i>wanneer we een vriend verloren hebben</i> ”; ons werkwoord <i>wegvallen</i> kun je passief gebruiken en staat dicht bij amitto (<i>verliezen</i>)
nec fluant ^{coni pr pv} ;	HOOFDZIN 1B	tweede hoofdzin; ook met een coniunctivus adhortativus
lacrimandum ^{gdivum} est,	HOOFDZIN 2A	twee hoofdzinnen; zonder voegwoorden (<i>asyndeton</i>)
	lacrimandum	gerundivum van verplichting: <i>moeten</i> ;
non plorandum ^{gdivum} .	HOOFDZIN 2B	ontkennend gerundivum van verplichting: <i>mag niet</i> ; in het Nederlands kun je een tweede “ <i>moet</i> ” of een “ <i>mag</i> ” ook gewoon weglaten
	non plorandum	

63.2	Duram tibi legem videor ponere, cum poetarum Graecorum maximus ius flendi dederit in unum dumtaxat diem, cum dixerit etiam Niobam de cibo cogitasse?	Lijk ik je een harde regel op te leggen, hoewel de grootste van de Griekse dichters het recht gaf om te huilen voor slechts één dag, hoewel hij zei dat zelfs Niobe aan de maaltijd dacht?
	Duram [*] tibi ^{3s mew} legem ^{4s f} • lijd videor ^{pr pas pv} ponere ^{inf} ,	HOOFDZIN directe vraag
		videor passieve vorm: <i>ik schijn</i>
		ponere aanvullingsinfinitivus
		legem object bij ponere
cum poetarum ^{2p} • Graecorum [*] maximus ^{1s ond} ius ^{4s n lijd} flendi ^{2s gdivum} dederit ^{coni pf pv} in unum ^{••} dumtaxat ^{BW}	BIJZIN 1	concessieve bijwoordelijke bijzin met cum + coniunctivus [85]
diem ^{4s m ••} ,	maximus	zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord: <i>de grootste</i>
	flendi	gerundium, genitivus: <i>om te</i>
	dumtaxat	<i>slechts, enkel</i>
	in diem	<i>voor (=gedurende) een dag</i>
cum dixerit ^{coni pf pv} etiam ^{BW} Niobam ^{ACI} de cibo ^{5s} cogitasse ^{ACI} ?	BIJZIN 2	Twee interpretaties: • een tweede concessieve bijwoordelijke bijzin bij de hoofdzin met cum (<i>hoewel</i>) + coniunctivus [85]; zo is het hierboven vertaald⁶⁰, • een temporele bijzin met cum (<i>toen</i>) bij bijzin 1⁶¹. Als je de tekst leest waar deze zin op gebaseerd is, blijkt dat de eerste interpretatie de juiste is ⁶² .

⁶⁰ Eisma vertaalt de tweede cum op deze manier.

⁶¹ Hermaion vertaalt de tweede cum op deze manier. Om deze bijzin, vertaald met “*toen*” niet als bijzin bij bijzin 1 maar als bijzin bij de hoofdzin te vertalen, kan niet gezien de inhoud. Het “eten” van Niobe heeft geen verband met de “harde regel” van Seneca, laat staan een *temporeel* verband (“*toen*”).

⁶² De “grootste dichter” is Homerus. Beide bijzinnen komen uit verschillende delen van de Ilias. Zie ook Graver, p. 535, noot 63.2. De eerste uitspraak, dat er maar één dag gehuild mag worden, komt uit boek 19.226-230. De context daar is het slagveld. Lees de vertaling van Bijnsdorp [hier](#). De verwijzing naar Niobe staat in 24.602-617 ([hier](#)). Daar is de context de hoogmoed van Niobe die de godin Leto beledigde. Zij hield negen dagen, maar dacht wel aan eten. De tekst van Ilias zegt niet wanneer ze at: na één dag, elke dag, pas na negen dagen? De context van Niobe staat los van de Trojaanse Oorlog. Een temporeel cum, *toen*, bij de eerste bijzin is dus niet op z’n plaats.

	etiam cogitasse	bijwoord bij de ACI = cogitavisse (infinitivus perfecti)
Quaeris unde sint lamentationes, unde immodici fletus? Per lacrimas argumenta desiderii quaerimus et dolorem non sequimur sed ostendimus; nemo tristis sibi est. O infelicem stultitiam! Est aliqua et doloris ambitio.		Vraag je waar dat gejammer vandaan komt, waar die mateloze tranen vandaan komen? Door middel van tranen zoeken we bewijzen van het gemis en wij streven niet naar verdriet, maar we tonen het; niemand is verdrietig voor zichzelf. O ongelukkige dwaasheid! Er is zelfs een of andere eierzucht naar verdriet.
Quaeris ^{indi pr act}	HOOFDZIN	Twee mogelijkheden, afhankelijk of de uitgever bij het plaatsen van de interpunctie – die er in het Latijn oorspronkelijk niet stond –, de Nederlandse regels heeft gerespecteerd.
		- Als je in het Nederlands een vraagteken achter deze zin zet, is het een directe vraag: “<u>Vraag je</u>, vanwaar [...]?”⁶³ - Als deze zin bedoeld is als mededelende zin, dan hoort er in het Nederlands géén vraagteken achter te staan: “<u>Je</u> <u>vraagt</u>, vanwaar [...].”⁶⁴
unde sint ^{coni pr pv} lamentationes ^{4p ond} ,	BIJZIN 1	Hoe je de hoofdzin ook leest, de bijzin is een afhankelijke vraag. De afhankelijke vraag fungeert als lijdend voorwerp van de hoofdzin [116]. De coniunctivus is vanwege de afhankelijke vraag.
unde immodici* fletus ^{1p • ond}	BIJZIN 2	tweede afhankelijke vraag [116]; verkort door weglating van sint
	fletus	meervoud; je kunt enkelvoud vertalen (<i>gehuil</i>), dat is een letterlijke vertaling (fletus < fleo, <i>huilen</i>); of je kan meervoud vertalen: <i>tranen</i> ; dan vertaal je metonymisch (het resultaat van het huilen zijn de tranen)
Per lacrimas ^{4p} (argumenta ^{4p lijd} desiderii ^{2s}) quaerimus ^{indi pr pv}	HOOFDZIN 1	Een groep van drie hoofdzinnen door voegwoorden verbonden (et, sed)
et dolorem ^{4s lijd} non sequimur ^{indi pr pv}	HOOFDZIN 2	
	sequimur	< sequor (sequi), <i>volgen</i> ; hier metaforisch, <i>navolgen</i> , <i>aanhangen</i> , <i>streven naar</i> ; letterlijk: “ <i>wij volgen het verdriet</i> <i>niet</i> ”; dat is in het Nederlands onduidelijk omdat verdriet niet als een bewegend object letterlijk gevolgd kan worden. De betekenis <i>streven naar</i> , lijkt het beste.
sed ostendimus ^{indi pr pv} ;	HOOFDZIN 3	verkort door weglating van dolorem, het lijdend voorwerp
nemo ^{1s ond} tristis ^{predn} sibi ^{3s mew} est ^{ov} .	HOOFDZIN	
O infelicem* stultitiam ^{4s •} !	HOOFDZIN	een uitroep zonder persoonsvorm
	stultitiam	accusativus exclamationis
Est ^{ov} aliqua* et doloris ^{2s} ambitio ^{1s f • ond} .	HOOFDZIN	
	doloris	
	et	zo ingeklemd is “et” hier ook
	aliqua	Bij ambitio, <i>een zekere ambitie</i> ; je kunt aliqua ook als bijwoord lezen, <i>op de een of andere manier lezen</i> ⁶⁵ .
63.3 'Quid ergo?' inquis 'Obliviscar amici?' Brevem illi apud te memoriam promittis, si cum dolore mansura est: iam istam frontem ad risum quaelibet fortuita res transferet.		“Wat nu?”, zeg je, “Moet ik mijn vriend vergeten?” Je belooft hem dat je zijn herinnering kort bij je draagt, als die even lang zal duren als je verdriet: weldra zal een toevalligheid je gezicht tot iets van een lach brengen.

⁶³ Hermaion vat het op deze manier op.

⁶⁴ Eisma vat het op deze manier op, maar zet onterecht een vraagteken achter de zin.

⁶⁵ Beide schoolboeken doen dat niet. Graver vertaalt “*zelfs*”.

[...] inquis [...]	HOOFDZIN	met grammaticaal twee lijdend voorwerpszinnen [124]
Quid ergo?	HOOFDZIN	meer een uitroep, uitdrukking: <i>wat nu</i>
Obliviscar ^{coni pr pas} amicit ^{2s?}	HOOFDZIN	hoofdzin met coniunctivus dubitativus
	amici	genitivus vanwege obvisor: <i>iets/iemand vergeten</i>
Brevem ^{hy} illi ^{3s} apud ^{V2} te ^{4s} memoriam ^{4s f • lijd hy}	HOOFDZIN “DAN”	de conclusie van een voorwaardelijke zin; met praesens in conclusie en voorwaarde: realis ([150])
promittis ^{indi pr act} ,	illi	bij promittis, <i>jij belooft hem</i> ; niet bij memoriam (“ <i>een herinnering aan hem</i> ”) want memoria heeft een genitivus bij zich (<i>illius</i> memoriam = “ <i>een herinnering aan jou</i> ”)
	brevem illi [...]	“ <i>Een korte aan jou [...]</i> ” De twee hoofdbegrippen (het lijdend en meewerkend voorwerp) worden voor in de zin geplaatst.
	brevem memoriam	hyperbaton (uit elkaar geplaatste delen van een woordgroep)
	[brevem memoriam]	letterlijk: <i>een korte herinnering bij jou</i> , een wat vlottere vertaling is dan met een werkwoord en bijzin: <i>dat je zijn herinnering kort bij je draagt</i>
	apud te	
si cum dolore ^{5s} mansura ^{1s f pfa} est ^{pv} :	BIJZIN “ALS”	de voorwaarde van de voorwaardelijke zin
	mansura est	<i>is zullende voortduren</i> = <i>zal voortduren</i> ; de constructie met een pfa geeft een doel of intentie aan (“ <i>als je van plan bent</i> ”)
	mansura, est	slaat terug op memoriam, vandaar de vrouwelijke vorm; ook het onderwerp van est is memoria
iam istam [•] frontem ^{4s f • lijd} ad risum ^{4s} quaelibet ^{••} fortuita ^{••}	HOOFDZIN	
res ^{1s f •• ond} transferet ^{• indi fut act} .		
	iam	<i>meteen</i>
	transferet [ad ...]	< transfero (transferre), <i>overzetten, verplaatsen</i> (ad = <i>naar</i>), en dat dan metaforisch: <i>veranderen in</i>
	transferet	een futurum

Non differo in longius tempus quo desiderium omne mulcetur, quo etiam acerrimi luctus residunt: cum primum te observare desieris, imago ista tristitiae discedet.

Ik zal dat niet uitstellen tot een later tijdstip, waarop elk gemis wordt verzacht, waarop zelfs de hevigste rouw bedaat: zodra je gestopt zal zijn om op jezelf te letten, zal dat beeld van droefheid weggaan.

Non differo ^{indi fut act pv} in longius [•] tempus ^{4s n •}	HOOFDZIN	
	longius tempus	onzijdig accusativus vanwege tempus; tempus heeft een accusativus vanwege in; longius is het onzijdig van longior, <i>langer</i> , de comparativus van longus;
		de comparativus heeft hier niet de betekenis van <i>later</i> (= later dan iets anders), maar <i>nogal laat</i> (= ver in de toekomst)
quo ^{5s} desiderium ^{4s n •} omne [•] mulcetur ^{indi pr pas pv} ,	BIJZIN 1	eerste betrekkelijke bijzin ([1] variant [19])
	quo	antecedent is tempus; ablativus temporis (<i>waarop</i>)
	mulcetur	< mulceo (mulcēre), <i>aaien, kalmeren, verzachten</i> ; niet de coniunctivus van mulco (mulcare), <i>afranselen</i> ;
quo ^{5s} etiam acerrimi [•] luctus ^{1p m • ond} residunt ^{indi pr act pv} :	BIJZIN 2	tweede betrekkelijke bijzin ([1] variant [19])
	luctus	onderwerp en meervoud; je kunt enkelvoud vertalen, maar ook
	residunt	< residuo (residēre), <i>gaan zitten, bedaren</i> ; niet van resideo (residēre), <i>zitten, overblijven</i>
cum ^{VW} primum te ^{4s} observare ^{inf} desieris ^{indi fex act pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met cum primum (<i>zodra</i>) [42]; de bijzin heeft ook een voorwaardelijke bijmaak: je kunt in de hoofdzin het woord “dan” erbij denken;
	te	object bij observare
	observare	aanvullingsinfinitivus bij desieris; te observare is geen ACI; te is niet het onderwerp van <i>letten op</i> , maar het “lijdend voorwerp” (object)
	desieris	< desino (desinere) + inf., <i>ophouden met</i> , perfectum is desii (<i>ik ben opgehouden met</i>); desieris kan een futurum of een coniunctivus zijn:

imago ^{1s f • ond} ista [•] tristitia ^{2s} discedet ^{indi fut act pv} .	HOOFDZIN	- indicativus futuri exacti – <i>ik zal zijn opgehouden met</i> - coniunctivus perfecti – <i>dat ik ben opgehouden met</i> Cum primum, <i>zodra</i>, heeft gewoonlijk een indicativus (feitelijk temporeel), dus hier is desieris het futurum. als voorwaardelijke zin heeft deze zin de structuur van een realis in de toekomst [158] < discedēre, dus de uitgang -et is een futurum
	discedet	

Nunc ipse custodis dolorem tuum; sed custodienti quoque elabatur, eoque citius quo est acrior desinit.		Nu bewaak je zelf je verdriet; maar dat [verdriet] ontsnapt ook aan zijn bewaker, en stopt des te sneller naarmate het heviger is.
--	--	--

Nunc ipse ^{1s ond} custodis ^{indi pr act pv} dolorem ^{4s m • lijd} tuum [•] ;	HOOFDZIN	
	custodis	< custodio (custodire), <i>bewaken</i> ; dus niet van custos, custodis, <i>bewaker</i>
sed custodienti ^{3s} quoque ^{BW} elabatur ^{indi fut pas} ,	HOOFDZIN	
	custodienti	< custodiens, ppp van custodio, verzelfstandigd: <i>hij die bewaakt</i> = <i>bewaker</i>
	elabatur	< elabor (elabi), <i>ontsnappen (aan)</i> ; deponens; heeft een dativus bij zich; onderwerp is het verdriet (dolor)
eo ^{5s} que citius ^{BW}	HOOFDZIN	de persoonsvorm staat achteraan (desinit)
	eoque	= et eo
	eo ... quo ...	beide met een comparativus: <i>des te ... naarmate ...</i>
		Beide woorden zijn een ablativus (ablativus mensurae).
	citius	bijwoord, en daar de comparativus van: <i>sneller</i>
quo ^{5s} est ^{pv} acrior ^{1s predn}	BIJZIN	betrekkelijke bijzin [11]
	acrior	bijvoeglijk naamwoord als naamwoordelijk deel van het gezegde
desinit ^{indi pr act} .	HOOFDZIN VERVOLG	

63.4	Id agamus ut iucunda nobis amissorum fiat recordatio. Nemo libenter ad id redit quod non sine tormento cogitaturus est, sicut illud fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu amissorum quos amavimus nomen occurrat; sed hic quoque morsu habet suam voluptatem.	Laten wij ervoor zorgen dat de herinnering aan wie wij verloren hebben, voor ons aangenaam wordt. Niemand keert graag terug naar iets, waaraan hij niet zonder kwelling zal denken, [net] zoals het onvermijdelijk is, dat de naam van hen die wij verloren hebben en van wie wij gehouden hebben, met een zekere scherpste ons te binnen schiet; maar ook deze scherpste heeft zijn genoeg.
------	--	--

Id ^{4s n lijd} agamus ^{coni pr act pv}	HOOFDZIN	
	agamus	coniunctivus adhortativus
	id	voorlopig lijdend voorwerp
ut iucunda ^{• hy} nobis ^{3p mew} amissorum ^{2p} fiat ^{coni pr act pv} recordatio ^{1s f • ond hy} .		consecutieve bijwoordelijke bijzin [78] met ut (<i>zodat</i>) en coniunctivus
	amissorum	< amissus, ppp van amitto (amittere), <i>verliezen</i> (hier: door te sterven); zelfstandig gebruikt: (letterlijk passief) <i>van hen die verloren zijn</i> = (actief gemaakt) <i>van hen die wij verloren hebben</i>
Nemo ^{1s ond} libenter ^{BW} ad id ^{4s} redit ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	
quod ^{1s n predn} non sine tormento ^{5s} cogitaturus ^{pf a 1s} est,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin ([1] variant [18]) bij id
	quod	antecedent is id; quod is niet het onderwerp van est (dan had er ook cogitatur <u>um</u> gestaan), maar naamwoordelijk deel van het gezegde bij est
	cogitaturus est	<i>hij is zullende denken aan</i> = <i>hij zal denken</i>
	non sine	dubbele ontkenning

sicut^{8W} illud^{ACI} fieri^{ACI} necesse est^{pv},

ut^{VW} cum^{VZ} aliquo^{• hy} nobis^{3p} morsu^{5s • hy}
amissorum^{2p}

quos^{4p} lijd^{amavimus} indi pf act pv
nomen^{1s ond} occurrat^{coni pr act pv},

BIJZIN 1

sicut

illud

illud fieri necesse
est [ut ...]

BIJZIN 2

ut

nobis

morsu

amissorum

BIJZIN 3

BIJZIN 2 VERVOLG

occurat

comparatieve bijwoordelijke bijzin met sicut (*zoals*) en een indicativus [96]

zoals; heeft een indicativus (hier: est); sicut is *zoals* en niet *zodat* (consecutief met een coniunctivus)⁶⁶

voorlopige subjectsaccusativus bij fieri; de ut bijzin vult "*dat*" in

letterlijk: *het is noodzakelijk (=onvermijdelijk) dat dit gebeurt [namelijk dat ...] = het kan niet anders of/dat = het is onvermijdelijk dat*

bijzin bij de ACI van bijzin 1; consecutieve bijwoordelijk bijzin [77]

namelijk dat

een dativus vanwege occurat

< morsus, *beet*, *scherpte*, *bitterheid*

zie hierboven

betrekkelijke bijzin bij bijzin 2 ([1] variant [18])

een coniunctivus omdat dit een bijzin is bij een ACI, en een ACI wordt gezien als een vorm van indirecte rede

⁶⁶ Sicut als voegwoordelijk gebruikt bijwoord *zoals*, zoals hier, is dus wat anders dan sic in de hoofdzin als correlativum *zo* en ut als voegwoord (*zo*)*dat* met een coniunctivus in de bijwoordelijke bijzin.

63.5	Nam, ut dicere solebat Attalus noster, 'Sic amicorum defunctorum memoria iucunda est quomodo poma quaedam sunt suaviter aspera, quomodo in vino nimis veteri ipsa nos amaritudo delectat; cum vero intervenit spatium, omne quod angebat exstinguitur et pura ad nos voluptas venit'.	Want, zoals onze Attalus gewoon was te zeggen: "De herinnering aan onze overleden vrienden is net zo zoet als sommige appels aangenaam scherp zijn, net zoals juist de bitterheid in zeer oude wijn ons genoeg schenkt; wanneer echter de tijd verstrijkt, wordt alles wat knelt, uitgedoofd en komt het pure genot tot ons."
	Nam, ut dicere^{inf} solebat^{indi impf act} Attalus^{1s • ond} noster*, 'Sic [...] venit'.	HOOFDZIN BIJZIN dicere HOOFDZIN VERVOLG Het woord "nam", <i>want</i>, en het hele stuk in de directe rede is de hoofdzin. Of je denkt er "het volgende is waar" en een dubbele punt bij: "Want [het volgende is waar], [zoals ... zegt]: <directe rede>". Of je schuift in gedachten nam, <i>want</i>, de directe rede in: "Want de herinnering ...". tussenzin (parenthese) [98] met ut = <i>zoals</i> aanvullingsinfinitivus bij solebat
	'Sic amicorum^{2p •} defunctorum* memoria^{1s ond} iucunda^{predn} est^{pv} quomodo poma^{1p • ond} quaedam* sunt^{pv} suaviter^{BW} aspera^{predn}, quomodo in vino^{5s •} nimis^{BW} veteri^{5s •} ipsa^{•• hy} nos^{4p lijd} amaritudo^{1s f •• hy ond} delectat^{indi pr act pv}, cum vero^{BW} intervenit^{indi pr act} spatium^{1s n ond}, omne^{1s n ond} quod^{1s n ond} angebat^{indi impf act pv} exstinguitur^{indi pr pas pv} et pura*^{hy} ad nos^{4p} voluptas^{1s f • hy ond} venit^{indi pr act pv}.	HOOFDZIN DR sic amicorum BIJZIN 1 quomodo suaviter nimis veteri BIJZIN intervenit spatium HOOFDZIN 1 DR BIJZIN HOOFDZIN 1 VERVOLG HOOFDZIN 2 DR een vergelijkende zin: sic ... [est], quomodo ... [sunt] ([het is] zo ..., zoals [... zijn]) zo; in het Nederlands kun je de vergelijking wat kracht bijzetten door <i>net zo</i> te vertalen een genitivus vanwege memoria comparatieve bijwoordelijke bijzin [96] <i>zoals</i>, of, meer letterlijk vertaald: <i>op de(zelfde) manier als</i> bij aspera bijwoord bij veteri: <i>zeer [oude wijn]</i>; nimis kan ook <i>te, te veel</i> zijn, maar dat past hier minder <veterus, oud; het bijvoeglijk naamwoord veterus wordt volgens groep 3 verbogen, maar meestal met vetere als ablativus; hier echter als i-stam en dus een -i in de ablativus temporele bijwoordelijke bijzin [38] met cum (<i>wanneer</i>) en een indicativus letterlijk [wanneer] "<i>een tijdsperiode ertussen komt</i>"; wij zeggen dat niet zo in het Nederlands; het wordt dus iets als: <i>wanneer de tijd verstrijkt</i> twee nevengeschikte zinnen feitelijke betrekkelijke bijzin [1] variant [15]; antecedent is omne
63.6	Si illi credimus, 'amicos incolumes cogitare melle ac placenta frui est: eorum qui fuerunt retractatio non sine acerbitate quadam iuvat. Quis autem negaverit haec acria quoque et habentia austeritatis aliquid stomachum excitare?'	Als wij hem geloven, "denken aan vrienden die ongedeerd zijn is als genieten van honing en koek: het in gedachten terughalen van hen die geweest zijn, geeft genoeg maar niet zonder enige bitterheid. Wie zou echter kunnen ontkennen dat ook deze heftigheden, die ook wat bitters hebben, de maag prikkelen?"
	Si illi^{3s} credimus^{indi pr act}, 'amicos^{4p •} incolumes* cogitare^{inf ond} melle^{5s} ac placenta^{5s} frui^{inf predn} est^{pv}:	HOOFDZIN illi HOOFDZIN DR voorwaardelijk zin, maar alleen met een voorwaarde; het meest logisch lijkt dat de "conclusie" de quis-vraag is in de volgende zin; maar aan de andere kant is die vraag ook deel van de directe rede en dus geen "conclusie" van Seneca dativus vanwege credimus structuur: cogitare frui est = <i>denken aan is (als) genieten</i>, waarbij de twee werkwoorden respectievelijk onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde zijn van est; de werkwoorden zijn als zelfstandige naamwoorden gebruikt

	amicos <> melle, palcenta	metafoor Geen vergelijking. Bij een vergelijking had er iets gestaan als “Denken aan vrienden is net zo prettig als genieten van ...” object bij cogitare: <i>denken aan vrienden</i> ablativi vanwege frui: frui + ablativus = <i>genieten van</i> genieten; infinitivus passivi; fruo (frui) is een deponens
	amicos melle, placenta frui amico [...] cogitare melle [...] frui	parallelisme (a) amico [...] (b) cogitare (a) melle [...] (b) frui
eorum ^{2p}	HOOFDZIN DR	
qui fuerunt ^{†indi pf act}	eorum BIJZIN	de genitivus wordt verklaard hieronder bij retractatio feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [15]; antecedent is eorum perfectum van sum (esse): <i>zijn geweest</i>
retractatio ^{1s ond} non sine acerbitate ^{5s •} quadam [•] iuvat ^{†indi pr act pv}	HOOFDZIN VERVOLG	
	retractatio	letterlijk: <i>het terugtrekken</i> (van retracto); vandaar de genitivus van eorum: zij worden teruggetrokken; en dat dan metaforisch: <i>in gedachten terugtrekken</i> = <i>terughalen</i> = <i>herinneren</i>
	iuvat non sine	< iuvo (iuvare), <i>helpen</i> , maar ook <i>genot geven</i> dubbele ontkenning
Quis ^{1s ond} autem negaverit ^{con i pf act} haec [•] acria ^{4p n •• ACI} quoque et habentia ^{ppa ••} austeritatis ^{2s} aliquid ^{4s n} stomachum ^{4s} excitare ^{inf ACI ?}	HOOFDZIN DR	directe vraag (nog steeds in de directe rede) met potentialis en een ACI < nego (negare), <i>ontkennen</i>
	negaverit	- De vorm is een perfectum en kan een futurum exactum zijn (<i>zal hebben ontkend</i>) of een coniunctivus perfecti (<i>dat hij heeft ontkend</i>). De context vraagt niet om de voortijdigheid van een futurum exactum (eerst iets hebben ontkend en dan pas iets anders). Hier is de coniunctivus bedoeld. - Coniunctivus potentialis; vertalen met <i>zou</i> of <i>zou kunnen</i>. Niet het perfectum ook nog vertalen met <i>hebben</i>. In het Nederlands is de verleden tijd al aanwezig in “zou” en duidt overigens ook niet op iets voltooids.
	haec acria	< acer, <i>scherp, heftig</i> ; je kan het op twee manier lezen - acria zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord, vandaar het onzijdig: <i>deze heftige dingen</i> - of haec als <i>deze dingen</i> vertalen en daarbij acria attributief: <i>deze heftige dingen</i> Voor de betekenis en uiteindelijke vertaling maakt het niets uit.
	quoque et habentia	en ook < habens, ppa van habeo, <i>hebben</i> ; accusativus onzijdig meervoud congruerend met acria
	aliquid austeritatis	<i>iets</i> ; object bij habentia bij aliquid: <i>iets wrangs</i> ; in het Nederlands is <i>wrangs</i> ook een genitief
	stomachum	object bij excitare

63.7 Ego non idem sentio: mihi amicorum defunctorum cogitatio dulcis ac blanda est; habui enim illos tamquam amissurus, amisi tamquam habeam.

Ik denk er niet hetzelfde over: voor mij is de gedachte aan mijn overleden vrienden zoet en lieflijk; ik heb hen gehad [met het idee dat]/alsof ik ze zou verliezen, ik heb ze verloren [maar het is] alsof ik ze nog heb⁶⁷.

Ego^{ond} non idem^{4s n} sentio^{†indi pr act pv}.

HOOFDZIN

⁶⁷ Deze laatste zin is erg compact. In het Nederlands gaat dat niet. Graver vertaalt ook uitgebreider: “For when I had friends, I had them as one who would lose them; now that I have lost them, I am as one who still has them.”

	non idem sentio non idem	letterlijk: <i>ik denk niet hetzelfde</i> dubbele ontkenning, litotes: non idem = <i>niet hetzelfde</i> = <i>heel wat anders</i>
mihi ^{3s} mew amicum ^{2p} defunctorum ^{1s} cogitatio ^{1s} f ^{2s} ond dulcis ^{2s} predn ac blanda ^{2s} predn est ^{pv} ;	HOOFDZIN defunctorum	< defunctus, <i>overleden</i> , net als in het Nederlands een bijvoeglijk naamwoord afgeleid van het ppp van defungor, <i>overlijden</i>
habui ^{indi} pf act enim illos ^{4p} lijd tamquam amissurus ^{1s} m pfa,	cogitatio HOOFDZIN 1 tamquam [tamquam] amissurus	+ genitivus: <i>gedachte aan</i> hoofdzin met een tweetal hypothetische vergelijkingen (<i>alsof, als het ware</i>); <i>alsof, als het ware</i> ; deze eerste tamquam is een vergelijking binnen zin; de tweede hierna leidt als voegwoord een bijzin in amissurus: gezien de naamval bij het onderwerp (<i>ik</i>); letterlijk: [<i>ik</i>] [<i>als ware</i>] zullende verliezen = <i>ik als iemand die [hen] zou verliezen</i> Je gebruikt een verleden tijd, <i>zou</i> , omdat de tijd die van habui volgt.
amisi ^{indi} pf act pv tamquam habeam ^{con} pr act pv.	HOOFDZIN 2 BIJZIN habui / habeam	zonder voegwoord aan de vorige verbonden: asyndeton bijwoordelijke vergelijkende bijzin; een hypothetische vergelijking gebruikt tamquam (<i>alsof</i>) + coniunctivus [100] anafora

Fac ergo, mi Lucili, quod aequitatem tuam decet, desine beneficium fortunae male interpretari: abstulit, sed dedit.

Doe dus, mijn Lucilius, wat goed past bij jouw gemoedsrust, stop met de weldaad van het lot verkeerd uit te leggen: het heeft weggenomen, maar het heeft ook gegeven.

Fac ^{imp} ergo, mi ^v Lucili ^v ,	HOOFDZIN	bijstelling bij het impliciete onderwerp van fac
quod ^{1s} n ond aequitatem ^{4s} f ^{2s} lijd tuam ^{2s} decet ^{indi} pr act pv,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin (met ingesloten antecedent; [3] variant [15]) als lijdend voorwerpszin ([118])
	aequitatem	< aequitas, (letterlijk) <i>vlakheid</i> , (overdrachtelijk) <i>billijkheid, rechtsgelijkheid</i> ; Het is wat zoeken naar wat hier bedoeld wordt. Hermaion interpreteert het woord als <i>kalmte, gemoedsrust</i> . Eisma vertaalt rechtvaardigheid en dan <i>gevoel voor rechtvaardigheid</i> . Graver doet dat ook: <i>sense of fairness</i> . En Gummere doet als Hermaion: <i>serenity of mind</i> .
desine ^{imp} beneficium ^{4s} fortunae ^{2s} male ^{BW} interpretari ^{inf} pas:	HOOFDZIN	< desino (desinere), <i>ophouden, stoppen</i>
	desine beneficium	object bij interpretari; "beneficium interpretari" is geen ACI, want de weldaad legt niets uit en is dus geen onderwerp (subjectsaccusativus)
abstulit ^{indi} pf act pv,	interpretari HOOFDZIN 1	aanvullingsinfinitivus; deponens
	abstulit	< aufero (auferre), <i>wegnemen</i> ; stamtijden: aufero, abstuli, ablatus
sed dedit ^{indi} pf act pv.	HOOFDZIN 2	nevenschikt door sed aan de vorige
	dedit	< do (dare), <i>geven</i>

63.8 Ideo amicis avide fruamur quia quamdiu contingere hoc possit incertum est. Cogitemus quam saepe illos reliquerimus in aliquam peregrinationem longinquam exituri, quam saepe eodem morantes loco non viderimus: intellegemus plus nos temporis in vivis perdidisse.

Daarom, laten we hartstochtelijk genieten van onze vrienden aangezien het onzeker is hoelang ons dat ten deel kan vallen. Laten we bedenken hoe dikwijls we hen hebben achtergelaten wanneer we het plan hadden om weg te gaan voor een of andere lange buitenlandse reis weg, hoe dikwijls we hen niet zagen hoewel we op dezelfde plek verbleven:

		we zullen [dan] inzien dat we te veel tijd hebben verspild tijdens hun leven.
Ideo amicis ^{5p} avide ^{BW} fruamur ^{coni pr pas}	HOOFDZIN	hoofdzin met coniunctivus adhortativus
	amicis	ablativus vanwege fruor, <i>genieten</i>
	fruamur	< fruor (frui), <i>genieten</i> (van = +ablativus); deponens
	avide	bijwoord van avidus, <i>begeerlijk, hartstochtelijk</i>
quia	BIJZIN 1	causale bijwoordelijke bijzin met quia (<i>aangezien, omdat</i>) + indicativus [65]
quamdiu contingere ^{inf} hoc ^{1s n ond} possit ^{coni pr act pv}	BIJZIN 2	lijdendvoorwerpszin met een afhankelijke vraag (is ook indirecte rede) [116]
	contingere	aanvullingsinfini-tivus bij possit
	hoc	onderwerp, slaat terug op de hoofdzin, met name het genieten, en vandaar onzijdig
	possit	een coniunctivus vanwege de indirecte rede
incertum ^{1s predn} est ^{pv} .	BIJZIN 1 VERVOLG	
Cogitemus ^{coni pr act}	HOOFDZIN	met een coniunctivus adhortativus
quam saepe illos ^{4p lijd} reliquerimus ^{coni pf act} in aliquam [*] peregrinationem ^{4s f *} longinquam [*] exituri ^{1p pfa} ,	BIJZIN 2	eerste lijdendvoorwerpszin met een afhankelijke vraag (is ook indirecte rede) [116]
	reliquerimus	coniunctivus van de indirecte rede; de vorm kan ook een futurum exactum zijn, maar dat past hier niet vanwege de afhankelijke vraag; de vorm niet verwarren met <i>relinquimus</i> ^{indi pr act} = <i>wij laten achter</i>
	peregrinationem	< peregrinatio, <i>buitenlandse reis</i> ;
	in [...] longinquam	de hele woordgroep is een bepaling bij exituri
	longinquam	< longinquus, <i>lang, ver</i> ; hier <i>lang</i> (want een peregrinatio is van zichzelf al ver)
	exituri	< exiturus, pfa van exeo (exire), <i>weggaan</i> : letterlijk [<i>wij</i>] <i>weg zullende gaan</i> = <i>wij die van plan zijn weg te gaan</i> ; het pfa geeft een intentie aan
quam saepe eodem [*] morantes ^{1p ppa} loco ^{5s *} non viderimus ^{coni pf act} .	BIJZIN 2	tweede lijdendvoorwerpszin met een afhankelijke vraag (is ook indirecte rede) [116]
	eodem loco	bij morantes
	morantes	< morans, pfa van moror (morari), <i>verblijven</i> ; deponens
	quam saepe (2x)	asyndeton, anafora
intellegemus ^{indi fut act} plus nos ^{ACI} temporis ^{2s} in vivis perdisisse ^{inf pf ACI} .	HOOFDZIN	
	plus	comparativus, hier van het zelfstandig naamwoord multum, <i>veel: meer</i> ; een comparativus kan ook met <i>te</i> of met <i>nogal</i> vertaald worden: <i>te veel, nogal veel</i>
	plus temporis	<i>"veel van tijd"</i> (genitivus partitivus) = <i>veel tijd</i>
	in	hier + abl en in de betekenis van <i>met betrekking tot</i>
	vivis	< vivus, <i>levend</i> (bijvoeglijk naamwoord); zelfstandig gebruikt: <i>de levenden</i>
	in vivis	<i>met betrekking tot de levenden</i> = <i>terwijl ze [nog] leefden</i>
63.9 Feras autem hos qui neglegentissime amicos habent, miserrime lugent, nec amant quemquam nisi perdiderunt? Ideoque tunc effusius maerent quia verentur ne dubium sit an amaverint; sera indicia affectus sui quaerunt.		Kun/moet jij dan hen verdragen die op zeer nonchalente wijze met hun vrienden behandelen, (maar) op een zeer verwerpelijke manier rouwen, en niet van iemand houden tenzij zij hem verloren hebben? En zij treuren daarom dan nogal overdreven omdat ze vrezen dat er twijfel is of zij bemind hebben; ze zoeken late bewijzen van hun gevoelens.
Feras ^{coni pr act pv} autem hos ^{4p lijd}	HOOFDZIN	hoofdzin van twijfel of mogelijkheid; in een vragende vorm komen beide dicht bij elkaar
	feras	coniunctivus dubitativus of potentialis
qui ^{1p ond} neglegentissime ^{BW} amicos ^{4p lijd} habent ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN 1	eerste feitelijke betrekkelijke bijzin met een indicativus; antecedent van qui is hos ([1] variant [15]);

	amicos habent	met een bijwoordelijke bepaling (hier het bijwoord <i>neglegentissime</i>) vertaal je “ <i>zij hebben vrienden</i> ” als “ <i>zij behandelen (hun) vrienden</i> ”
miserrime ^{BW} lugent ^{indi pr act} ,	BIUZIN 2	tweede betrekkelijke bijzin, zonder voegwoord (<i>asyndeton</i>) en zonder herhaling van qui Er zit een zekere tegenstelling tussen deze en vorige bijzin: als je ze nog hebt (habent) ben je nonchalant, als ze er niet meer zijn, treur (lugent) je vreselijk (<i>tegenstelling</i>). Graver maakt dat expliciet in haar vertaling: “ <i>Some people are careless about their friends while they have them, then grieve terribly for them when they are gone.</i> ”
nec amant ^{indi pr act pv} quemquam ^{4s lijd}	BIUZIN 3	derde betrekkelijke bijzin (<i>tricolon</i>); de bijzin is tevens de conclusie van een voorwaardelijk zin met de volgende bijzin (bijzin 3B) als voorwaarde ([177])
nisi perdiderunt ^{indi pf act pv?}	nec BIUZIN 3B	<i>en niet</i> ; denk er wel weer “qui” bij: <i>en die niet</i> bijwoordelijke bijzin als voorwaarde voor bijzin 3, en dan ontkennend voor het “niet houden van”; oftewel een <i>dubbele ontkenning</i> : Seneca had ook gewoon kunnen zeggen: “ze houden alleen van hun vriend als hij nog leeft.”
Ideoque tunc effusius ^{BW} maerent ^{indi pr act}	perdiderunt HOOFDZIN	[tenzij] zij [hem = de vriend] verloren hebben
	tunc	geeft niet zozeer een tijdstip aan (<i>nu, toen</i>), maar de voortgang van de redenering (<i>dan, vervolgens</i>)
	effusius	bijwoord, comparativus (van het bijvoeglijke naamwoord <i>effusus</i>): <i>nogal overdreven</i>
quia verentur ^{indi pr pas}	BIUZIN 1	causale bijwoordelijke bijzin [65] met een quia en een indicativus
	verentur	< vereor (vereri), <i>vrezen</i> ; “vereri, ne ...” is letterlijk “ <i>vrezen dat niet</i> ”, maar daarmee bedoelt de Romein “ <i>vrezen dat ...</i> ”
ne dubium ^{1s n predn} sit ^{coni pr act pv}	BIUZIN 2	bij bijzin 1; het tekstdeel “ne ...” in de constructie met “vereor, ne ...” wordt beschouwd als een lijdendvoorwerpszin ([109]); het is een finale bijzin en daarom heeft-ie een coniunctivus
an amaverint ^{coni pf act pv,}	BIUZIN 3	bij bijzin 2; weer een vaste constructie “twijfel of”: het tekstdeel “of ...” is een afhankelijke vraag, en ook zo’n bijzin heeft altijd een coniunctivus omdat een afhankelijke vraag als indirecte rede wordt beschouwd ([123])
	[an] amaverint	de directe vraag zou heel simpel zijn: “Amaverunt?” (“ <i>Beminnen zij?</i> ”)
sera* indicia ^{4p • lijd} affectus ^{2s ••} sui** quaerunt ^{indi pr act pv.}	HOOFDZIN	
	sera	< serus, <i>laat</i>
	affectus	verbogen volgens groep 4; hier een genitivus
	sui	< suus, <i>zijn, haar, hen</i> ; suus kan zowel enkelvoud als meervoud zijn; hier meervoud, <i>hen</i> , en reflexief. Het slaat dus op het onderwerp van quaerunt (<i>zij</i>).

63.13	Annum feminis ad lugendum constituere maiores, non ut tam diu lugerent, sed ne diutius: viris nullum legitimum tempus est, quia nullum honestum.	Onze voorvaders hebben voor vrouwen een jaar vastgesteld om te rouwen, niet om zo lang te rouwen, maar om niet langer te rouwen. Voor mannen is er geen wettelijke termijn, omdat geen enkele [termijn] eervol is.
-------	--	--

Annum ^{4s m lijd} feminis ^{3p} ad lugendum ^{4s n gdium} constituere ^{indi pf act pv} maiores ^{1p ond} ,	HOOFDZIN	
	annum / lugendum	er is hier geen sprake van congruentie; annum is het lijdend voorwerp en daarom een accusativus; lugendum is een gerundium (ad lugendum = om te rouwen) en een onzijdige accusativus
	constituere	= constituerunt
non ut tam diu lugerent ^{coni impf act pv,}	BIUZIN 1A	ontkennende finale bijwoordelijke bijzin [59, niet 58]

sed ne diutius^{BW}: viris^{3p mew} nullum^{1s} • legitimum^{1s} • tempus^{1s n predn} est^{pv}, quia nullum • honestum^{1s n}.	BIJZIN 1B diutius HOOFDZIN BIJZIN	Let op waar de ontkenning betrekking op heeft. Het is "[...], <u>niet opdat</u> zij zo lang [...]" en niet "<u>opdat</u> zij <u>niet</u> zo lang [...]" verkorte ontkenkende finale bijwoordelijke bijzin; nevensgeschikt door sed aan de vorige bijzin; hier wél "<u>opdat niet</u>" (zie de opmerking bij de vorige bijzin) [58, niet 59]; denk er "lugerent" bij bijwoord, comparativus, <i>langer</i> est is hier geen koppelwerkwoord maar het zelfstandige werkwoord "<i>zijn</i>" (= "<i>bestaan</i>") causale bijwoordelijke bijzin [65] met quia en een indicativus; de persoonsvorm is weggelaten; denk er "est" bij; ook tempus^{1s n ond} is niet herhaald
Quam tamen mihi ex illis mulierculis dabis vix retractis a rogo, vix a cadavere revulsis, cui lacrimae in totum mensem duraverint?		Welke vrouw bij dat alles ga je mij noemen van dat soort vrouwtjes, met moeite teruggetrokken van de brandstapel, met moeite weggerukt van het lijk, voor wie de tranen tot wel een hele maand hebben geduurd?
Quam^{4s f lijd} tamen mihi^{3p mew} ex illis • mulierculis^{5p} • dabis^{indi fut act pv} vix retractis^{ppp} • a rogo^{5s}, vix a cadavere^{5s} revulsis^{ppp} •, cui^{3s mew} lacrimae^{1p f ond} in totum • mensem^{4s} • duraverint^{coni pf act?}	HOOFDZIN quam mulierculis vix dabis retractis, revulsis BIJZIN duraverint in	directe vraag De bedoeling van de zin is om aan te geven dat er maar weinig vrouwen zijn die het zelfs een maand volhouden om te rouwen – ook al blijven ze lang bij de brandstapel – , laat staan een heel jaar, zoals in de vorige zin is genoemd. zelfstandig vragend voornaamwoord (accusativus als lijdend voorwerp) Het levert een wat duidelijker Nederlandse zin op als je het woord "<i>vrouw</i>" toevoegt en dus quam bijvoeglijk maakt. < muliercula, -ae, <i>vrouw</i>, <i>vrouwtje</i> <i>net</i> (=niet lang geleden), <i>nauwelijks</i> (= met moeite); de tweede vertaling lijkt hier toepasselijker⁶⁸ <i>jij zult geven</i> = <i>jij zult noemen</i> (en dat dan vragend: <i>zul je noemen</i>); uit de context van de zin blijkt dat wij in het Nederlands daar <i>kun je noemen</i> van moeten maken; je kan ook wat dichter bij een futurum blijven en "<i>ga je [mij] noemen</i>"; dan leg je er een beetje ironie in ("dat lukt je niet...") ppp's, dus <i>teruggetrokken</i>, <i>weggerukt</i>; je kunt er, zoals je meestal doet, bijzinnen van maken: "<i>die nauwelijks teruggetrokken/weggerukt zijn</i>". Maar dan leg je teveel nadruk op de voortijdigheid en het temporeel aspect; je ziet dat dan in de vertalingen "kunnen" wordt toegevoegd. Graver: "<i>who can hardly be dragged away from the bier</i>". Maar als je in het Nederlands er geen bijzin van maakt, maar als voltooid deelwoord in de zin plaatst, heb je dat probleem niet. definiërende betrekkelijke bijzin met een coniunctivus ([27] variant [17]); zo'n bijzin vertaal je, om het definiërende aspect aan te geven, bijvoorbeeld door "<i>die het karakter hebben dat</i>" tussen te voegen. Dat wordt hier wel een hele mond vol. Hier hebben we het opgelost door het woord "soort" eerder in de zin toe te voegen en de coniunctivus dan als indicativus te vertalen. coniunctivus; heeft hier dezelfde betekenis als in "in multam noctem" = <i>tot diep in de nacht</i>; je kan er iets van maken als "<i>tot wel een hele maand</i>"
Nulla res citius in odium venit quam dolor, qui recens consolatorem invenit et aliquos ad se adducit,		Niets maakt zich sneller gehaat dan verdriet, dat als het vers is (wel) een trooster vindt en sommige mensen tot zich trekt,

⁶⁸ Hermaion vertaalt *net*; Eisma, Gummere en Graver vertalen *nauwelijks*

inveteratus vero deridetur, nec immerito; aut enim simulatus aut stultus est.	echter als het oud is, uitgelachen wordt, en niet ten onrechte; dat is immers of geveinsd of dwaas.	
Nulla [•] res ^{1s f • ond} citius ^{BW} in odium ^{4s} venit ^{indi pr act} quam dolor ^{1s m} ,	HOOFDZIN	met een vergelijking (... quam ...) in het onderwerp; met vier nevenschikte bijzinnen
	nulla res	<i>geen enkele zaak = niets</i>
	in odium venit	<i>"komt [sneller] in haat" = maakt zich [sneller] gehaat</i>
	recens	predicatief bij het onderwerp (qui)
qui ^{1s ond} recens ^{1s} consolatore ^{4s lijd} invenit ^{indi pr act}	BIJZIN 1	feitelijke betrekkelijke bijzin [1 variant [15]]
	qui	antecedent is dolor
	recens	bijvoeglijk naamwoord, geen ppa
et aliquos ^{4p lijd} ad se ^{4s} adducit ^{indi pr act} ,	BIJZIN 2	feitelijke betrekkelijke bijzin [1 variant [15]]; "qui recens" is niet herhaald, maar er is wel een voegwoord (et)
inveteratus ^{1s} vero ^{BW} deridetur ^{indi pr pas} ,	BIJZIN 3	derde bijzin, nu zonder voegwoord; feitelijke betrekkelijke bijzin [1 variant [15]]
nec immerito ^{BW} ;	inveteratus	predicatief bij het onderwerp (nog steeds qui)
	BIJZIN 4	verkorte bijzin zonder persoonsvorm en onderwerp; het is wel een nieuw zinnetje want het begint met een nevenschikkend voegwoord: nec = <i>en niet</i>
aut enim simulatus ^{1s m predn} aut stultus ^{1s m predn} est ^{indi pr act} .	HOOFDZIN	met een naamwoordelijk deel van het gezegde dat uit twee nevenschikte delen bestaat
	aut ... aut ...	polysyndeton
	simulatus, stultus	mannelijk (-us) en slaat daarom terug op dolor

63.14	Haec tibi scribo, is qui Annaeum Serenum carissimum mihi tam immodice flevi ut, quod minime velim, inter exempla sim eorum quos dolor vicit. Hodie tamen factum meum damno et intellego maximam mihi causam sic lugendi fuisse quod numquam cogitaveram mori eum ante me posse. Hoc unum mihi occurrebat, minorem esse et multo minorem – tamquam ordinem fata servarent!		Deze zaken schrijf ik je, ik, zo iemand die zo mateloos om de mij enorm dierbare Annaeus Serenus heeft gehuild dat, wat ik allerminst zou willen, tot de voorbeelden behoort van hen, die door verdriet zijn overwonnen.
	Haec ^{4p} n lijd tibi ^{3s} mew scribo ^{indi pr act} , is ^{1s} predn	HOOFDZIN haec HOOFDZIN	deze zaken denk er “sum” bij: <i>ik ben zo iemand</i> de constructie hier is: “is (sum), qui ... <werkwoord in de 1 ^e persoon>”; - dat werkwoord is hier flevi, <i>ik heb gehuild</i>, en verderop sim, <i>ik ben</i> “is” (het aanwijzende voornaamwoord <i>die/dat</i> in z’n betekenis van het persoonlijke voornaamwoord <i>hij/zij/het</i>) wordt dan gelezen als <i>zo iemand</i> - de vertaling is: “(<i>ik ben</i>) <i>zo iemand</i>, <i>die</i> ... <werkwoord in de 3^e persoon>” - de constructie is vaak, en ook hier, een aanloop naar een consecutieve bijzin; dat is hier de ut zin
	qui ^{1s} ond Annaeum ^{4s} • lijd Serenum • carissimum • mihi ^{3s} tam ^{BW} immodice ^{BW} flevi ^{indi pr act}	BIJZIN 1 mihi qui flevi	De eerste persoon enkelvoud van het werkwoord lezen als een 3 ^e persoon; de vorm richt zich naar het weggelaten sum in de hoofdzin (zie uitleg hierboven) bij carissimum Twee opmerkingen: - Je had misschien verwacht “qui ... flevit” (3^e persoon). De 1^e persoon wordt gebruikt omdat de vorm van het werkwoord in een betrekkelijke bijzin die van de hoofdzin volgt. - Je had misschien ook een coniunctivus in de bijzin verwacht (fleveris) omdat het antecedent (“is”) onbepaald is en er dan meestal een definiërende bijzin volgt⁶⁹. Kennelijk wil Cicero hier toch een feit vermelden en niet in het algemeen zeggen: “<i>iemand met zo’n karakter dat hij huilt ...</i>” Het perfectum en de context geeft ook aan dat het een feit betreft, en dat dus een indicativus op z’n plaats is.
	ut,	BIJZIN 2	bij de hoofdzin; deel van de constructie “ik ben zo iemand dat”
	quod ^{4s} lijd minime ^{BW} velim ^{coni pr act} ,	BIJZIN 3 / TUSSENZIN	Twee interpretaties van de structuur en vorm van deze zin. - als een bijzin en quod is een relativum - Dan is het een vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin met als “antecedent” de hele ut-zin die volgt: dat-ie zo’n voorbeeld is, dát wil-ie eigenlijk helemaal niet. - Het is een concessieve bijzin ([33]) die je met <i>hoewel</i> vertaalt: <i>hoewel ik dat allerminst wil</i> - Zo’n bijzin is een variant op de definiërende betrekkelijke bijzin en geeft een karaktertrek weer van het onderwerp in de “hoofdzin” (dat is in dit geval de ut-zin). - als een hoofdzin in de vorm van een tussenzin: “... – wat ik niet zou willen – ...” - Quod is een relatieve aansluiting, met weer de ut-zin als antecedent. - De zin fungeert als een hoofdzin. - De coniunctivus velim is een optativus: een wens.

⁶⁹ Zie bijvoorbeeld het eerste voorbeeld in A&G § 535.3, waar ook een qui-zin in de 1^e persoon wordt aangehaald.

inter exempla ^{4p} sim ^{coni pr act} eorum ^{2p}	BIJZIN 2 VERVOLG	consecutieve bijwoordelijke bijzin (ut = <i>zodat</i>) met een coniunctivus [74]
	[ut] inter exempla sim eorum	letterlijk: <i>[zodat] ik tussen de voorbeelden van hen ben</i> = <i>[zodat] ik behoort tot de voorbeelden van hen</i>
quos ^{4p} lijd dolor ^{1s ond} vicit ^{indi pr act} .	BIJZIN 4	bij bijzin 2; feitelijke betrekkelijke bijzin ([1 variant [18])
	quos	antecedent is eorum
	quos dolor vicit	" <i>[van hen] die verdriet overwint</i> " is in het Nederlands ondubbelzinnig in de zin dat je weet dat het verdriet hen overwint en niet andersom. Je kunt de zin ook passief maken om het nog duidelijker te zeggen: " <i>[van hen] die door verdriet overwonnen worden</i> ". Merk op dat je dan ook wat beter het lidwoord "het" voor verdriet kunt weglaten om het algemene karakter van de uitspraak te onderstrepen.
Hodie tamen factum meum damno et intellego maximam mihi causam sic lugendi fuisse quod numquam cogitaveram mori eum ante me posse.		Vandaag veroordeel ik toch mijn handelen en ik begrijp dat voor mij de belangrijkste reden om zo te treuren is geweest dat ik nooit gedacht had dat hij voor mij kon sterven.
Hodie tamen factum ^{4s • lijd} meum [•] damno ^{indi pr act}	HOOFDZIN A	met een nevengeschikt tweede deel (et ...)
	factum	letterlijk: <i>daad</i> ; dat kan je zo gebruiken, maar klinkt een beetje hard. Afzwakken tot <i>gedrag</i> of <i>handeling</i> klinkt beter.
et intellego ^{indi pr act} maximam [•] mihi ^{3s mew} causam ^{4s f ACI} sic lugendi ^{2s gdium} fuisse ^{inf pf ACI}	HOOFDZIN B	tweede deel
	intellego	dit is een werkwoord "van waarneming en geestelijke activiteit" (verbum sentiendi) dat meestal een ACI heeft
	maximam	<i>grootste</i> ; wij zeggen: <i>belangrijkste</i>
	lugendi	gerundium in de genitivus: <i>om te</i>
quod ^{VW} numquam cogitaveram ^{indi plqpf act} mori ^{inf} eum ^{4s ACI} ante me ^{4s} posse ^{inf ACI} .	BIJZIN	voorwerpszin als object bij de ACI [148]
		- De hele bijzin kun je door een of ander woord in de hoofdzin vervangen: "<i>ik begrijp dat mijn naïviteit de belangrijkste oorzaak was</i>". - Die vervanging is dan naamwoordelijk deel van het gezegde in de ACI.
	quod	niet het betrekkelijke voornaamwoord, maar het voegwoord (<i>dat, het feit dat</i>)
	eum, me	allebei een accusativus, maar om verschillende redenen: - eum is een subjectsaccusativus van de ACI (het "onderwerp" van posse mori) - me is een accusativus vanwege het voorzetsel "ante"
	mori	aanvullingsinfinitivus bij posse
Hoc unum mihi occurrebat, minorem esse et multo minorem - tamquam ordinem fata servarent!		Dit ene kwam bij mij op: dat hij jonger was en veel jonger – alsof het lot een volgorde in acht neemt!
Hoc [•] unum ^{1s n • ond} mihi ^{3s} occurrebat ^{indi impf act} , minorem ^{4s m ACI} esse ^{ACI} et multo minorem ^{4s ACI} -	HOOFDZIN	met twee ACI's; beide verkort. Bij de eerste (minorem esse) kun je eum denken; de tweede (minorem) is nog verder verkort en mist zowel eum als esse.
	[hoc] unum	< unus, één; onzijdig en verzelfstandigd: <i>[dit] ene</i>
	minorem esse, minorem	beide zijn een appositie (bijstelling) bij unum
tamquam ordinem fata ^{1p n ond} servarent ^{coni impf act} !	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van vergelijking; tamquam + coniunctivus is een hypothetische vergelijking: <i>alsof</i>
		Het is niet zozeer een bijzin bij de hoofdzin ervoor. Het is meer een zelfstandige uitroep waarbij de hoofdzin ontbreekt.
	servarent	een coniunctivus imperfectum;

- de coniunctivus wordt afgedwongen door tamquam in de betekenis van *alsof*;
 - de verleden tijd wordt afgedwongen door de verleden tijd van *occurebat* in de hoofdzin
 - Je kunt vertalen "*alsof [het lot de volgorde] in acht neemt*", of "*alsof [het lot de volgorde] in acht zou nemen*". Dat is een Nederlandse keuze. Met "*zou*" onderstreep je wat sterker het hypothetische karakter.
-

63.15

Itaque assidue cogitemus tam de nostra quam omnium quos diligimus mortalitate. Tunc ego debui dicere, 'minor est Serenus meus: quid ad rem pertinet? Post me mori debet, sed ante me potest'.

Laten we dus voortdurend net zo denken aan onze (eigen) sterfelijkheid als aan die van hen die we liefhebben. Toen had ik moeten zeggen: “Mijn Serenus is jonger, wat doet dat ertoe? Hij behoort na mij te sterven, maar voor mij kan het (ook).”

Itaque assidue ^{BW} cogitemus ^{coni pr act pv} tam de nostra [*] quam omnium ^{2p}	HOOFDZIN	met een vergelijking tam ... quam ... (zo ...als ...)
quos diligimus ^{indi pr act pv} mortalitate ^{5s *} .	cogitemus [tam] de ... mortalitate BIJZIN HOOFDZIN VERVOLG	coniunctivus adhortativus woordgroep: [zo] over de dood ... betrekkelijke bijzin ([1] variant [18]); antecedent is omnium
Tunc ego ^{ond} debui ^{indi pr act pv} dicere,	HOOFDZIN	met een directe rede; de directe rede fungeert als het lijdend voorwerp van de hoofdzin
'minor ^{predn} est ^{indi pr act pv} Serenus ^{1s *} meus [*] :	debui dicere komma HOOFDZIN DR minor	<i>ik heb moeten zeggen</i> ; dat is dan in de betekenis van “ <i>ik behoorde te zeggen</i> ”; wij zeggen dan in het Nederlands: <i>ik had moeten zeggen</i> In plaats van een komma had er, als het een Nederlandse zin was geweest, een dubbele punt moeten staan. <i>jonger</i>
quid ^{1s n ond} ad rem ^{4s} pertinet ^{indi pr act?}	HOOFDZIN DR quid pertinet	relatieve aansluiting; het congrueert niet met rem < pertineo, <i>reiken tot, betreffen, toebehoren, dienen tot</i> hier dat laatste;
Post me ^{4s} mori ^{inf pas} debet ^{indi pr act pv} ,	quid ... HOOFDZIN DR	letterlijk “ <i>dient dat tot de/een zaak?</i> ” = <i>heeft dat zin? wat heeft dat ermee te maken?</i>
sed ante me ^{4s} potest ^{indi pr act pv†} .	HOOFDZIN DR	verkorte zin; mori is weggelaten

Quia non feci, imparatum subito fortuna percussit. Nunc cogito omnia et mortalia esse et incerta lege mortalia; hodie fieri potest quidquid umquam potest.

Aangezien ik dat niet gedaan heb, heeft het lot mij, onvoorbereid, onverwacht getroffen. Nu denk ik eraan dat alles zowel sterfelijk is maar dat alles ook sterfelijk is volgens een onzekere wetmatigheid; vandaag kan gebeuren wat op elk moment kan gebeuren.

Quia non feci ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste causale bijwoordelijke bijzin met quia (omdat) + indicativus [65]; de zin heeft geen lijdend voorwerp; in het Nederlands hebben we dat wel nodig
imparatum ^{4s lijd} subito ^{BW} fortuna ^{1s ond} percussit ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN imperatum	bijvoeglijk naamwoord (<i>onvoorbereid</i>), zelfstandig gebruikt (<i>de onvoorbereide</i>)
Nunc cogito ^{indi pr act pv} omnia ^{4p n ACI} et mortalia ^{4p n predn} esse ^{ACI} et incerta [*] lege ^{5s *} mortalia ^{4p n predn} ;	HOOFDZIN mortalia omnia mortalia esse et ... et ... lege	met een ACI (omnia esse) en twee keer hetzelfde predikaat (mortalia) < mortalis (bijv. nw.) <i>dat alle dingen sterfelijke zijn = dat alles sterfelijk is</i> zowel ... als ...; hier meer: <i>niet alleen ... maar zelfs</i> ablativus causae (<i>door = ten gevolge van</i>)
hodie ^{BW} fieri ^{inf pas} potest ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	onvolledige hoofdzin; de bijzin vormt het onderwerp
quidquid umquam ^{BW} potest ^{indi pr act pv} .	quidquid	betrekkelijke bijzin als onderwerpszin [12] <i>alles wat</i> ; als je “ <i>alles</i> ” wilt vertalen, komt het als onderwerp in de hoofdzin en begint “ <i>wat</i> ” de bijzin: <i>alles kan vandaag gebeuren, wat ...</i>

63.16	Cogitemus ergo, Lucili carissime, cito nos eo perventuros quo illum pervenisse maeremus; et fortasse, - si modo sapientium vera fama est recipitque nos locus aliquis - quem putamus perisse praemissus est. Vale.		Laten we dus bedenken, mijn allerdierbaarste Lucilius, dat wij (zelf) snel het punt zullen bereiken waarop wij treuren over het feit dat hij daar (al) aangekomen is; en misschien – als het verhaal van de wijzen tenminste waar is en een of andere plek ons opvangt – is hij, van wie we denken dat hij vergaan is, vooruitgestuurd. Het ga je goed!
	Cogitemus ^{coni pr act pv} ergo ^{BW} , Lucili ^v carissime ^v , cito nos ^{ACI} eo ^{BW} perventuros ^{ACI}	HOOFDZIN	met een ACI: nos perventuros [esse], <i>dat wij zullen aankomen</i>
		eo	bijwoord: daarheen
		eo [perventuros]	letterlijk “ <i>daarheen [zullen aankomen]</i> ” = <i>daar zullen aankomen</i> ; hier niet letterlijk een plek, maar, overdrachtelijk, een situatie (“ <i>in die situatie zullen belanden</i> ”)
	quo ^{BW} illum ^{ACI} pervenisse ^{ACI} maeremus ^{indi pr act pv} ;	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met een aci
		quo	bijwoord: waar naartoe (vragend en betrekkelijk, hier dat laatste); <i>op welke plek/op welk moment/in welke situatie</i>
		maeremus + ACI	in het Nederlands kun je dichtbij de ACI blijven met “ <i>wij betreuren dat ...</i> ”; maar dat is in het dagelijks taalgebruik meer “ <i>wij vinden het vervelend dat ...</i> ”; dus beter is <i>wij treuren over ...</i>
		structuur	Het is dus niet zoals “ <i>... dat wij aankomen waar hij aangekomen is</i> ”. De structuur is “ <i>... dat wij aankomen waar wij treuren</i> ”.
	et fortasse ^{BW} ,	HOOFDZIN “DAN”	voorwaardelijke zin; realis van het heden [150]: “ <i>als</i> het verhaal waar is, (<i>dan</i>) zijn ze vooruitgestuurd”
	- si modo sapientium ^{2p} vera ^{1s f predn} fama ^{1s f ond} est ^{indi pr act pv}	BIJZIN 1 “ALS”	twee nevengeschikte bijzinnen; bijwoordelijk (<i>als</i>)
		streepjes	de streepjes hadden er beter niet kunnen staan; de zin is niet onafhankelijk
		si modo	een vaste combinatie: <i>als tenminste</i>
		sapientium	bij fama
	recipit ^{indi pr act pv} que nos ^{4p lijd} locus ^{1s • ond} aliquis [•] -	BIJZIN 2 “ALS”	si is niet herhaald
	quem ^{4s lijd} putamus ^{indi pr act pv} perisse ^{inf}	BIJZIN	betrekkelijke bijzin bij het onderwerp van de hoofdzin; de structuur kun je op twee manieren lezen ⁷⁰ : - als ACI: putamus + ACI = <i>wij geloven dat</i> De bijzin heeft de structuur als [20]: het betrekkelijke voornaamwoord (quem) is deel van de ACI. - als een “gewone” betrekkelijke bijzin ([1] variant [18]) met putamus + dubbele accusativus = <i>iets beschouwen als</i>
		perisse	Voor de betekenis en vertaling maakt het weinig of niets uit. = periisse; zelfstandig gebruikte infinitivus als tweede object bij putamus (de “B” in “A beschouwen als B”); we kunnen in het Nederlands dat ook (“die wij beschouwen als <u>vergaan te zijn</u> ”), maar een bijzin klinkt beter (zie vertaling boven)
	praemissus ^{ppp est} ^{indi pf pas pv} .	HOOFDZIN VERVOLG	
	Vale.	HOOFDZIN	

⁷⁰ Eisma benoemt quem perisse als ACI. Voor puto + dubbele accusativus (als drieplaatsig werkwoord): zie Kroon, p. 54.

2.1.7 Epistula 81

81.19	Omnia facienda sunt ut quam gratissimi simus. Nostrum enim hoc bonum est, quemadmodum iustitia non est (ut vulgo creditur) ad alios pertinens: magna pars eius in se redit.		We moeten alles doen om zo dankbaar mogelijk te zijn. Dat immers is ons voordeel, net zoals rechtvaardigheid niet iets is dat (zoals algemeen gedacht wordt) (alleen) op anderen betrekking heeft: een groot deel ervan komt bij zichzelf terug.
	Omnia ^{1p n ond} facienda ^{edivum predn} sunt ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	met een gerundivum van verplichting letterlijk: <i>alle dingen zijn moetende worden gedaan = alles moet gedaan worden</i>
		facienda	een gerundivum is passief; je kunt het passief vertalen met bijvoorbeeld: <i>"alles moet in het werk gesteld worden [om ...]";</i> of je maakt het actief: <i>"wij moeten alles doen [om ...]"</i>
	ut ^{vw} quam ^{bw} gratissimi ^{1p predn} simus ^{coni pr act pv} .	BIJZIN	finale bijwoordelijke bijzin met ut (<i>opdat, om te</i>) + coniunctivus [55]
		quam	+ superlativus = zo ... <i>mogelijk</i>
	Nostrum* enim hoc ^{1s n ond} bonum* ^{predn} est ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN	slaat terug op "het dankbaar zijn"
		hoc	
		bonum	hier: <i>voordeel</i>
	quemadmodum iustitia ^{1s} • non est ^{indi pr act pv}	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van vergelijking (quemadmodum = <i>zoals</i>) + indicativus [96]
		quemadmodum	<i>zoals</i>
		iustitia non est pertinens	letterlijk: <i>"[zoals] rechtvaardigheid niet betrekking hebbend is [op]" = [zoals] rechtvaardigheid niet iets is dat betrekking heeft [op]</i>
	(ut vulgo ^{bw} creditur ^{indi pr act pv})	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van vergelijking (ut = <i>zoals</i>) + indicativus [96]
		vulgo	bijwoord, <i>algemeen</i> ; niet van vulgus, <i>volk</i>
		creditur	onpersoonlijk: <i>er wordt geloofd = men gelooft</i>
	ad alios ^{4p} pertinens ^{ppa predn} •:	BIJZIN VERVOLG	
	magna* pars ^{1s f • ond} eius ^{2s} in se ^{4s} redit ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
		eius	slaat terug op hoc

Nemo non, cum alteri prodest, sibi profuit, non eo nomine dico, quod volet adiuvare adiutus, protegere defensum, quod bonum exemplum circuitu ad facientem revertitur (sicut mala exempla recidunt in auctores nec ulla miseratio contingit iis qui patiuntur iniurias quas posse fieri faciendo docuerunt), sed quod virtutum omnium pretium in ipsis est.		Niemand is niet, wanneer hij voor de ander nuttig is, voor zichzelf nuttig geweest; ik zeg (dat) niet in die zin, dat hij die geholpen is zal willen helpen, dat hij zal willen beschermen die verdedigd is, (om)dat een goed voorbeeld met een omweg terugkeert bij hem die het geeft (zoals slechte voorbeelden teruggaan tot hen die zo handelen en zoals er geen enkel medelijden aan hen ten deel valt die getroffen worden door onrecht, waarvan zij (zelf) lieten zien dat het kon gebeuren door het (zelf) te doen), maar dat de beloning van alle deugden in die deugden zelf zit.
Nemo^{1s ond} non,	HOOFDZIN	
	nemo non	dubbele ontkenning of litotes⁷¹
cum alteri^{3s mew} prodest^{indi pr act pv},	BIJZIN	Je kan nemo non met “niemand ... niet” vertalen. Anders wordt het simpelweg “iedereen”.
sibi^{3s mew} profuit^{indi pf act pv},	alteri nemo – alteri	temporele bijwoordelijke bijzin met cum (<i>wanneer</i>) + indicativus; “<i>wanneer</i>” heeft hier een algemeen karakter (“<i>telkens wanneer</i>”) en kun je daarmee ook een beetje voorwaardelijk aspect (“<i>als</i>”) [41]
non eo nomine dico^{indi pr act pv},	HOOFDZIN VERVOLG	< alter, <i>de ander</i> (van twee); hier “de ander” als “niet jezelf” tegenstelling
	sibi	reflexief: <i>voor zichzelf</i>
quod volet^{indi fut act pv} adiuvare^{inf} adiutus^{ppp 1s ond},	HOOFDZIN A	De komma achter profuit is verwarrend. In het Nederlands hoort hier een puntkomma te staan, of gewoon een punt. Structuur: non dico, quod ... (3x), sed quod ... (“<i>ik zeg niet, dat ... (3x), maar dat ...</i>”)
	eo nomine	<i>in die zin</i>
protegere^{inf} defensum^{ppp 1s ond},	BIJZIN A1	voorwerpszin met quod + indicativus [141]; verklaart eo nomine nader
	volet	futurum: <i>hij zal willen</i>
	adiuvare	aanvullingsinfinitivus
	adiutus	zelfstandig gebruikt: <i>hij die geholpen is</i>
quod bonum* exemplum^{1s n ond} circuitu^{5s} ad facientem^{ppa 4s} revertitur^{indi pr pas pv}	BIJZIN A2	voorwerpszin met quod + indicativus [141]; verklaart eo nomine nader; verkort door het niet herhalen van “quod volet”
	defensum	zelfstandig gebruikt: <i>hij die verdedigd is</i>
(sicut mala* exempla^{1p n ond} recidunt^{indi pr act pv} in auctores^{4p}	BIJZIN A3	Deze quod zin kun je ook als een voorwerpszin met quod zien [141] net als de eerste twee. Dan is het een veralgemenisering van de eerste twee voorbeelden. Maar een causale quod zin met <i>omdat</i> ([65]) is gezien de betekenis waarschijnlijker.
	circuitu	<i>met een omweg</i>
	revertitur	geen futurum, maar gewoon praesens⁷²; passief-reflexief: <i>terugkeren</i>
	facientem	< faciens, zelfstandig gebruikt ppa: <i>hij die maakt/does</i> (namelijk het goede voorbeeld geven)
nec ulla* miseratio^{1s f ond} contingit^{indi pr act pv} iis^{3p}	BIJZIN A3.1 (TUSSENZIN 1)	eerste vergelijkende bijwoordelijke bijzin met sicut (<i>zoals</i>), bij bijzin A3 ([96])
	auctores	< auctor, een zelfstandig naamwoord; de “dader”, d.w.z. degenen die slechte voorbeelden geeft
	BIJZIN A3.2 (TUSSENZIN 2)	tweede bijzin bij bijzin A3, nevengeschikt aan bijzin A3.1 door nec (<i>en niet</i>)

⁷¹ De twee zijn niet hetzelfde. Voor de litotes en de dubbele ontkenning zie het Algemeen Letterkundig Lexicon ([hier](#) en [hier](#)). Een litotes gebruikt vaak een dubbele ontkenning en wel om door middel van een schijnbare afzwakking juist een versterking te bereiken. “Niet onaardig” betekent dan heel leuk. Een dubbele ontkenning is op zich neutraal. De ene ontkenning kan eenvoudig de andere teniet doen (“nooit geen” is “altijd”) zonder een versterking na te streven. Of een versterking nagestreefd wordt, hangt van de context af. Een litotes gebruikt vaak een dubbele ontkenning, maar soms ook niet. Een litotes als “niet onaardig” gebruikt wel een dubbele ontkenning; een litotes zoals “niet grappig” voor “erg vervelend” doet dat niet. Of in het tekstvoorbeeld hier een litotes is beoogd, laten we aan de lezer.

⁷² Hermaion vertaalt met een perfectum: *heeft gegeven*.

	qui ^{1p ond} patiuntur ^{indi pr act pv} iniurias ^{4p lijd}	contingit	+ dativus: <i>ten deel vallen aan</i> (hier is de dativus iis)
		BIJZIN 1	bij iis;
		patiuntur	feitelijke betrekkelijke bijzin bij bijzin A3.2 ([1] variant [15])
			< patior (pati), <i>lijden, ervaren, getroffen worden door</i> ; hier is de laatste betekenis toepasselijker dan de “standaard” vertaling lijden
	quas ^{4p ACI} (posse ^{inf fieri} ACI) faciendo ^{5s gdiom}	BIJZIN 2	bij iniurias in bijzin 1;
	docuerunt ^{indi pf act pv} ,		feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [18])
		docuerunt	< doceo (docēre), leren (=onderwijzen), tonen;
			onderwerp (zij) slaat terug op qui in bijzin 1
sed		quas	is geen object bij docuerunt; ze toonden niet een onrecht, maar ze toonden dat het op kon treden ⁷³
		fieri faciendo	polyptoton (een woord herhaald in een andere verbuiging of voeging)
		HOOFDZIN B	verkorte hoofdzin door het niet herhalen van eo nomine dico (<i>ik zeg ...</i>), nevenschikt door sed aan hoofdzin A
			voorwerpszin met quod + indicativus [141]
	quod virtutum ^{2p •} omnium [•] pretium ^{1s n ond} in ipsis ^{5p}	BIJZIN B1	
	est ^{indi pr act pv} .		
		virtutum	geen accusativus want virtus, virtutis wordt verbogen volgens groep 3; het is dus een genitivus meervoud (en wel bij pretium)
Non enim exercentur ad praemium: recte facti fecisse merces est.			Ze worden immers niet uitgeoefend voor een beloning: ze op de juiste manier gedaan te hebben is het loon van de daad.
	Non enim exercentur ^{indi pr pas} ad praemium ^{4s} .	HOOFDZIN	
		exercentur	onderwerp is “de deugden”
	recte ^{8W} facti ^{2s} fecisse ^{inf predn} merces ^{1s ond} est ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
		recte	bij fecisse
		fecisse	predicaatsnomen bij est
		facti	bij merces: <i>loon voor de daad</i> ; hyperbaton
		merces	<i>loon</i> ; <i>loon voor</i> = merces + genitivus
81.20	Gratus sum non ut alius mihi libentius praestet priori inritatus exemplo, sed ut rem iucundissimam ac pulcherrimam faciam; gratus sum non quia expedit, sed quia iuvat.		Ik ben dankbaar niet opdat een ander mij grager iets geeft aangezet door een eerder voorbeeld, maar om iets heel aangenaams en moois te doen; ik ben dankbaar niet omdat het helpt, maar omdat het genot geeft.
	Gratus ^{predn sum} indi pr act pv	HOOFDZIN	
	non ut alius ^{1s ond} mihi ^{3s mew} libentius ^{8W} praestet ^{coni pr act pv}	BIJZIN	finale bijwoordelijke bijzin (ut + coni. = opdat) met een ontkenning [59]
	priori inritatus exemplo,		
		non ut	<i>niet opdat</i> ; niet: “ <i>opdat niet</i> ”; dan zou “ne” gestaan hebben
sed		libentius	comparativus van het bijwoord libenter, <i>graag</i>
		praestet	< praesto (praestare), <i>geven</i> ; niet van praesto, <i>overtreffen</i>
		HOOFDZIN VERVOLG	verkorte hoofdzin; denk er “ <i>ik ben dankbaar</i> ” bij
			finale bijwoordelijke bijzin (ut + coni. = opdat) [55]
	ut rem ^{4s f • lijd} iucundissimam [•] ac pulcherrimam [•]	BIJZIN	
	faciam ^{coni pr act pv} ;		
	gratus ^{predn sum} indi pr act pv	HOOFDZIN	
	non quia expedit ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN	causale bijwoordelijke bijzin met quia (omdat) + indicativus [65]

⁷³ Eisma benoemt posse (fieri) als aanvullingsinfinitivus bij docuerunt: “zij leerden te kunnen (gebeuren)”. Maar, hoewel doceo een drieplaatsig werkwoord is (zie Kroon. p. 54), is het veronderstelde lijdend voorwerp (aan wie ze iets toonden/leerden) niet diegene die “kan gebeuren”, al was het maar omdat “kan gebeuren” intransitief is. De zin is niet vergelijkbaar met een zin als “Ik leer hem praten” (Doceo eum loqui) want quas heeft hier niet dezelfde rol als “eum”. Quas is niet het lijdend voorwerp (object) van docuerent, maar het subject van posse fieri. En daarmee is quas posse fieri een ACI.

sed quia iuvat^{indi pr act pv}.	expedit HOOFDZIN BIJZIN iuvat	onpersoonlijk gebruikt van expedio (expedire): <i>het is bruikbaar</i> verkorte hoofdzin; denk er “<i>ik ben dankbaar</i>” bij causale bijwoordelijke bijzin met quia (omdat) + indicativus [65] < iuvo (iuvare), meestal <i>helpen</i>, maar ook <i>genot</i> geven
--	---	--

Hoc ut scias ita esse, si gratum esse non licebit nisi ut videar ingratus, si reddere beneficium non aliter quam per speciem iniuriae potero, aequissimo animo ad honestum consilium per mediam infamiam tendam.		Zodat je weet dat het volgende zo is: als het niet mogelijk zal zijn om dankbaar te zijn zonder dat ik ondankbaar lijk, als ik een weldaad niet anders kan vergoeden dan door de schijn van onrecht, (dan) zal ik met een zeer kalm gemoed naar zo'n eervol besluit streven dwars door het onrecht.
Hoc ^{ACI} ut scias ^{coni pr act pv} ita esse ^{ACI} ,	BIJZIN	een bijzin zonder een hoofdzin; kun je consecutief interpreteren (ut = zodat; [74]) of finaal (ut = opdat; [55])
si gratum ^{predn} esse non licebit ^{indi fut act pv}	BIJZIN "ALS" 1	eerste voorwaarde van een voorwaardelijke zin
	licebit	< licet, een onpersoonlijke vorm: <i>het mag, het is mogelijk</i> ; hier dat laatste
	esse	aanvullingsinfinitivus bij licebit
	gratum	< gratus, <i>dankbaar</i> ; onzijdig vanwege het onpersoonlijke karakter van het werkwoord; naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) van esse
nisi ut videar ^{coni pr pas pv} ingratus ^{predn} ,	BIJZIN	consecutieve uitbreidende bijwoordelijke bijzin [82]
	nisi ut	letterlijk " <i>behalve dat het gevolg is dat</i> " (consecutief) = <i>zonder dat</i>
si reddere ^{inf} beneficium ^{4s lijd} non aliter ^{BW} quam ^{BW} per speciem ^{4s} iniuriae ^{2s} potero ^{indi fut act pv} ,	BIJZIN "ALS" 2	tweede voorwaarde van de voorwaardelijke zin
	reddere	aanvullingsinfinitivus bij potero
	[non] aliter quam	[niet] <i>anders dan</i> ; quam is dan als het volgt op een comparativus (bijvoorbeeld "groter") of een woord of uitdrukking met de betekenis van een comparativus, zoals bijvoorbeeld malo, <i>ik wil liever</i> , of, zoals hier, aliter, <i>anders</i>
	potero	ik zal kunnen
aequissimo* animo ^{5s} * ad honestum** consilium ^{4s n} ** per mediam*** infamiam ^{4s f} *** tendam ^{indi fut act pv} .	HOOFDZIN "DAN"	voorwaardelijk zin, realis van de toekomst ([151]): zowel in de voorwaarden als hier in de conclusie een futurum
	tendam	< tendo, letterlijk (transitief) <i>spannen, strak trekken</i> , (intransitief) <i>zich inspannen</i> ; hier intransitief; je kunt vertalen met streven naar; denk aan het Nederlands <i>intentie</i> , of het Engelse <i>tend to (neigen tot)</i>
	temdam	een futurum en geen coniunctivus vanwege de als-dan constructie (realis van de toekomst); een coniunctivus zou een potentialis zijn en dan had je ook een coniunctivus in de voorwaarde gehad (" <i>als ... zou zijn, dan zou/kan ik ...</i> ")
Nemo mihi videtur pluris aestimare virtutem, nemo illi magis esse devotus quam qui boni viri famam perdidit ne conscientiam perderet.		Niemand lijkt mij deugd hoger op waarde te schatten, niemand lijkt mij de deugd meer toegewijd te zijn, dan hij die zijn reputatie van goed man ten gronde heeft gericht om niet zijn eigen geweten ten gronde te richten.
Nemo ^{1s ond} mihi ^{3s} videtur ^{indi pr pas pv} pluris ^{2s} aestimare ^{inf} virtutem ^{4s} , nemo illi ^{3s} magis esse ^{inf} devotus ^{predn} quam	HOOFDZIN	
	nemo mihi videtur	<i>niemand wordt door mij gezien [...]</i> = <i>niemand schijnt/likt mij [...]</i>
	mihi	dativus auctoris
	pluris	<i>meer</i> ; genitivus van plus, de comparativus van multum, <i>veel</i> ; de genitivus wordt geregeerd door aestimare
	aestimare	aanvullingsinfinitivus bij videtur ⁷⁴
	virtutem	object bij aestimare
	illi	slaat terug op virtus, <i>de deugd</i> ; de dativus wordt geregeerd door devotus
	esse	aanvullingsinfinitivus bij videtur

⁷⁴ Aestimare in "nemo videtur aestimare" wordt hier, in navolging van de aantekeningen van Eisma, als een aanvullingsinfinitivus geassocieerd en "nemo aestimare" dus niet als een NCI. Eerder, in de brief aan Laelius, is dat wel gedaan. Zie blz. 99.

qui ^{1s ond} boni [•] viri ^{2s •} famam ^{4s lijd} perdidit ^{indi pf act pv}	BIJZIN	betrekkelijke feitelijke bijzin met ingesloten antecedent (qui = <i>hij die</i>) na quam; de bijzin is deel van de vergelijking “A <i>schat trouw hoger in dan B</i> ”, met A = nemo en B = deze bijzin; [13] variant [15]
famam		< fama, <i>reputatie</i> , hier <i>goede reputatie</i> ; bedoeld is “ <i>zijn eigen reputatie</i> ”, dus van het onderwerp qui/nemo
boni viri		<i>van een goed man/mens</i> ; maar vertalen zonder “ <i>een</i> ”: <i>reputatie van goed mens/man</i> ; er wordt hier niet een bepaalde “goede man” ten tonele gevoerd van wie de reputatie ten gronde is gericht; de bedoeling is dat je je eigen reputatie dat je een goed mens bent, ten gronde richt
ne conscientiam perderet ^{coni impf act pv}	BIJZIN	ontkennende bijwoordelijke finale bijzin met ne (<i>opdat niet</i>) en een coniunctivus
perderet		een verleden tijd omdat perdidit een verleden tijd is; je kan met <i>zou</i> of <i>had</i> vertalen, of <i>om te</i> gebruiken

81.21 Itaque, ut dixi, maiore tuo quam alterius bono gratus es; illi enim vulgaris et cotidiana res contigit, recipere quod dederat, tibi magna et ex beatissimo animi statu profecta, gratum fuisse.

Dus, zoals ik heb gezegd, voor jouw voordeel ben je dankbaar, een voordeel dat groter is dan het voordeel voor de ander; hem viel iets gewoons en dagelijks ten deel, te ontvangen wat hij had gegeven, aan jou iets groots en iets voorgekomen uit een zeer gelukkige gemoedstoestand: dankbaar te zijn geweest.

Itaque,	HOOFDZIN	
ut dixi ^{indi pf act pv} ,	BIJZIN	tussenzin [98]
maiore [•] tuo [•] quam alterius ^{2s} bono ^{5s •} gratus ^{predn} es ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN VERVOLG	
[maiore tuo] bono		ablativus respectus (<i>wat betreft</i>); in het Nederlands zeggen we <i>dankbaar voor</i> ;
alterius		genitivus objectivus
maiore ... bono		erg compact geformuleerd; van links naar rechts: “[<i>dankbaar voor</i>] <i>jouw grotere dan van de ander het voordeel</i> ” = “[<i>dankbaar voor</i>] <i>jouw grotere [voordeel] dan [het voordeel] van de ander</i> ” = [<i>dankbaar voor</i>] <i>jouw voordeel, dat groter is dan het voordeel van de ander</i>
		De strekking is, gezien de volgende zin, dat je dankbaar bent <i>voor het feit dat</i> , of <i>omdat</i> , jouw voordeel groter is dan dat van de ander.
illi ^{3s} enim vulgaris [•] et cotidiana [•] res ^{1s f • ond} contigit ^{indi pf act pv} ,	HOOFDZIN	met een bijstelling
recipere ^{inf 1s ond}		
contigit		<contingo (contingere), <i>ten deel vallen aan</i>
recipere		bijstelling (appositie) bij res; recipere is hier zelfstandig gebruikt (dus als zelfstandig naamwoord), en wel als een nominativus congruerend met res, het onderwerp
quod ^{4s n lijd} dederat ^{indi plqpf act pv} ,	BIJZIN	bij recipere; feitelijke betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent [3] variant [18]; de bijzin fungeert ook als lijdendvoorwerpszin ([118])
tibi ^{3s} magna [•] et ex beatissimo ^{••} animi ^{2s} statu ^{5s ••} profecta ^{1s f ppp •} , gratum ^{1s n predn} fuisse ^{inf pf n ond} .	HOOFDZIN	verkort door het niet herhalen van het onderwerp en de persoonsvorm (res contigit); ook met een bijstelling (bij het weggelaten res)
profecta		denk er res bij: [<i>een zaak</i>] <i>voortgekomen</i>
ex statu		bij [res] profecta
animi		bij status
gratum fuisse		bijstelling bij [res] profecta
fuisse		zelfstandig gebruikte infinitivus
gratum		nominativus enkelvoud van gratus, <i>dankbaar</i> (een bijvoeglijk naamwoord); het is een nominativus omdat het het naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) is van fuisse (<i>te zijn geweest</i> ; een koppelwerkwoord); het is

onzijdig omdat een zelfstandig gebruikt werkwoord onzijdig is
(net als in het Nederlands: "het zijn")

Nam si malitia miseros facit, virtus beatos, gratum autem esse virtus est, rem usitatam reddidisti, inaestimabilem consecutus es, conscientiam grati, quae nisi in animum divinum fortunatumque non pervenit.		Want als slechtheid mensen ongelukkig maakt, deugd hen gelukkig maakt, dankbaar te zijn verder een deugd is, [dan] heb jij iets gewoons gegeven, [maar dan] heb je een iets van onschatbare waarde verkregen, [namelijk] je bewust te zijn van een goede daad, iets dat alleen een goddelijke en gelukkige geest bereikt.	
Nam si malitia^{1s ond} miseros^{4p lijd} facit^{indi pr act pv},	BIUZIN “ALS” 1	voorwaardelijk zin met 3 voorwaarden (hier de eerste) en 2 conclusies [164]; de 5 zinsdelen zijn zonder voegwoorden opgesomd (<i>asyndeton</i>)	
	miseros	< miser, miseri, <i>ongelukkig</i> (een bijvoeglijk naamwoord); zelfstandig gebruikt: <i>ongelukkige mensen</i>; dus er staat “[als ...] <i>ongelukkige mensen maakt</i>”; dat kun je in het Nederlands beter predicatief vertalen: “... mensen <i>ongelukkig maakt</i>”	
virtus^{1s ond} beatos^{4p lijd},	BIUZIN “ALS” 2	tweede voorwaarde; verkort door weglating van si facit	
	beatos	net als miseros een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord	
gratum^{1s n predn} autem esse^{inf 1s ond} virtus^{1s predn} est^{indi pr act pv},	BIUZIN “ALS” 3	derde voorwaarde; verkort door weglating van si	
	gratum esse	<i>dankbaar te zijn</i>; het onderwerp van est; esse zelfstandig gebruikt (“het zijn”)	
rem^{4s • lijd} usitatam • reddidisti^{indi pf act pv},	HOOFDZIN “DAN” 1	eerste conclusie	
	HOOFDZIN “DAN” 2	met een bijstelling	
inaestimabilem^{4s lijd} consecutus^{ppp 1p} es^{indi pr act pv},	inaestimabilem	< inaestimabilis, <i>onschatbaar</i>; zelfstandig gebruikt: <i>iets onschatbaars</i>; of je leest de woordgroep als een derde verkorte hoofdzin, waar “rem” is weggelaten	
	consecutus es	< consequor, <i>volgen, achtervolgen</i>, en ook <i>bereiken, verkrijgen</i>; deponens; consecutus es = <i>jij hebt bereikt/verkregen</i>	
conscientiam^{4s lijd} grati^{2s},	conscientiam grati	bijstelling bij inaestimabilem	
	grati	Twee interpretaties: < gratus, <i>dankbaar</i>, het bijvoeglijke naamwoord; dat dan zelfstandig gebruikt: <i>een dankbaar iemand/mens</i>⁷⁵ < gratum, -i, <i>goede daad</i>; een van gratus afgeleid zelfstandig naamwoord⁷⁶	
quae^{1s f ond} nisi in animum^{4s •} divinum • fortunatum • que non pervenit^{indi pr act pv}	BIUZIN	betrekkelijke feitelijke bijzin; antecedent van quae is conscientiam ([1] variant [15])	
	in ... pervenit	pervenio + in = <i>iets bereiken</i>	
	nisi ... non	“behalve niet”; dubbele ontkenning; wordt vertaald met <i>alleen</i>	
[In] Contrarium autem huic adfectum summa infelicitas urget: nemo sibi gratus est qui alteri non fuit. Hoc me putas dicere, qui ingratus est miser erit? non differo illum: statim miser est.		Maar de grootste ongelukkigheid dringt zich op aan het hieraan tegenovergestelde gevoel: niemand is dankbaar voor zichzelf, die niet dankbaar is geweest voor de ander. Denk je dat ik het volgende zeg, (dat) hij die ondankbaar is, ongelukkig zal zijn? Ik geef hem geen uitstel: hij is meteen ongelukkig.	
[In] Contrarium • autem huic^{3s} adfectum^{4s lijd} summa • infelicitas^{1s • • ond} urget^{indi pr act pv}.		HOOFDZIN	
	[In]	weglaten in de vertaling want de uitgever geeft met de haken aan dat de tekst waarschijnlijk onterecht later is toegevoegd	
	contrarium	< contrarius, <i>tegengesteld</i>; aan = + dativus	
	huic	bij contrarium; slaat terug op conscientiam grati	
	nemo^{1s ond} sibi^{3s} gratus^{predn} est^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	

⁷⁵ Eisma vertaalt het zo.

⁷⁶ Hermaion vertaalt het zo

qui alteri ^{3s} non fuit ^{indi pf act pv} .	gratus	dankbaar; voor = + dativus
Hoc ^{4s} me ^{ACI} putas ^{indi pr act pv} dicere ^{ACI} ,	BIJZIN	betrekkelijke feitelijke bijzin ([1] variant [15]); verkort door het weglaten van gratus
qui ^{1s ond} ingratus ^{predn} est ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	met een ACI
miser ^{predn} erit ^{indi fut act pv?}	hoc	object ("lijdend voorwerp") bij dicere; voorlopig lijdend voorwerp, verwijst vooruit naar de tekst "qui ... erit"
non differo ^{indi pr act pv} illum ^{4s lijd} .	BIJZIN DR	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin bij "miser erit"; ([3] variant [15]); de bijzin is ook een onderwerpszin bij erit ([125])
statim ^{BW} miser ^{predn} est ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN DR	samen met de bijzin hiervoor een stukje directe rede; de uitgever had een dubbele punt en aanhalingstekens kunnen gebruiken; de zin is een lijdendvoorwerpszin bij het voorlopig lijdend voorwerp "hoc" [120]
	HOOFDZIN	differo, <i>verspreiden, uitstellen</i> ; hier dat laatste; met een accusativus wordt "uitstellen": <i>iemand/iets uitstel geven</i>
	HOOFDZIN	

81.22 Itaque ingrati esse vitemus non aliena causa sed nostra.

Dus laten we vermijden ondankbaar te zijn, niet vanwege de ander maar vanwege onszelf.

Itaque ingrati ^{1p} esse ^{inf} vitemus ^{coni pr act pv} non aliena ^{5s} causa ^{5s} sed nostra ^{5s} .	HOOFDZIN	
	vitemus	coniunctivus adhortativus
	causa	in de abl. + bezittelijk voornaamwoord, bijvoorbeeld mea causa: <i>ter wille van mij</i> ; hier dus: <i>ter wille van een ander en ter wille van ons(zelf)</i>
	esse	aanvullingsinfinitivus bij vitemus
	ingrati	naamwoordelijk deel van het gezegde bij esse; een nominativus meervoud omdat het als naamwoordelijk deel van het gezegde congrueert met het onderwerp

Minimum ex nequitia levissimumque ad alios redundat: quod pessimum ex illa est et, ut ita dicam, spississimum, domi remanet et premit habentem, quemadmodum Attalus noster dicere solebat, 'malitia ipsa maximam partem veneni sui bibit'.

Het kleinste en onbeduidendste deel van slechtheid treft anderen: wat het slechtste deel ervan is en, om het zo te zeggen, het taaiste deel, dat blijft thuis en drukt op zijn bezitter, zoals Attalus het ons placht te zeggen: "de slechtheid drinkt zelf het grootste deel van zijn eigen gif".

Minimum ^{4s n lijd} ex nequitia ^{5s} levissimum ^{4s n lijd} que ad alios ^{4p} redundat ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
	redundat	< redundo (redundare), <i>overstromen</i> , [metaforisch] <i>uitstorten</i> ; hier dat laatste; redundo ad = <i>treffen</i>
quod ^{1s ond} pessimum ^{predn} ex illa ^{5s f} est ^{indi pr act pv} et,	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent ([4] variant [15]) als lijdendvoorwerpszin bij de twee hoofdzinnen (remanet/premit) ([118])
ut ita dicam,	illa	slaat terug op nequitia
spississimum ^{predn} ,		Een uitdrukking: " <i>om het zo te zeggen</i> "; geen echte bijzin dus. "Dicam" is een coniunctivus. In het Nederlands hoor je de terug als je vertaalt met " <u>laat</u> ik het zo zeggen".
domi remanet ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN A	eerste deel
et premit ^{indi pr act pv} habentem ^{ppa 4s lijd} ,	domi	<i>thuis</i> ; een oude naamvalsvorm (locativus)
quemadmodum ^{VW} Attalus ^{1s • ond} noster [•] dicere ^{inf} solebat ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN B	zelfstandig gebruikt ppa: " <i>hij/zij die heeft</i> "
'malitia ^{1s f • ond} ipsa [•] maximam ^{••} partem ^{4s f ••} veneni ^{2s •••} sui ^{•••} bibit ^{indi pr act pv} .	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van vergelijking met quemadmodum (<i>zoals</i>) + indicativus [96]
	dicere	aanvullingsinfinitivus
	HOOFDZIN DR	directe rede

Illud venenum quod serpentes in alienam perniciem proferunt, sine sua continent, non est huic simile: hoc habentibus pessimum est.		Het vergif dat slangen tot andermans verderf tevoorschijn brengen, (maar) zonder nadeel (voor henzelf) bij zich houden, is niet gelijk aan dat [gif]: dat [gif] is [juist] zeer slecht voor z'n bezitter.
Illud* venenum ^{1s n • ond}	HOOFDZIN	
	illud	<i>dat [vergif];</i> in het Nederlands klinkt het beter om gewoon <u>het vergif</u> te zeggen
quod ^{4s lijd} serpentes ^{1p ond} in alienam* perniciem ^{4s f •}	BIJZIN 1	betrekkelijke bijzin [1] variant [18]
proferunt ^{indi pr act pv} ,		Hierna volgt een tweede bijzin, zonder voegwoord: asyndeton
sine sua ^{5s f} continent ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN 2	tweede bijzin; alleen uit de context kun je afleiden dat dit een tweede bijzin bij venenum is en niet het vervolg van de hoofdzin (“ <i>dat vergif dragen zij zonder eigen nadeel bij zich</i> ”)
	[sine] sua	denk erbij pernicie: “ <i>[zonder] eigen verderf</i> ” = <i>zonder verderf voor zichzelf</i> = <i>zonder gevaar/nadeel voor zichzelf</i>
non est ^{indi pr act pv} huic ^{3s} simile ^{1s n predn} :	HOOFDZIN VERVOLG	
	huic	een dativus vanwege simile (< similis, <i>gelijk aan</i> + dativus); verwijst terug naar het vergif uit de vorige zin: het vergif van slechtheid
	simile	predicatief; onzijdig vanwege venenum
hoc ^{1s n ond} habentibus ^{3p} pessimum ^{1s n predn} est ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
	hoc	In het Nederlands is het wat onduidelijk welk gif nu wordt bedoeld; dus we moeten wat woorden toevoegen
	habentibus pessimum	de bedoeling is om een tegenstelling aan te geven. Slangengif is niet slecht voor z'n bezitter, de slang dus. Het gif van de slechtheid is <u>wél</u> slecht voor z'n bezitter. In het Nederlands komt dat alleen tot uitdrukking door accenten of extra woorden te plaatsen. De vraag is of je dat moet doen, want in het Latijn wordt die tegenstelling ook niet echt benadrukt.

81.23 **Torquet se ingratus et macerat; odit quae accepit, quia redditurus est, et extenuat, iniurias vero dilatat atque auget.**

De ondankbare martelt zichzelf en kwelt zich; hij haat wat hij heeft ontvangen, aangezien hij het terug zal [moeten] geven, en hij zwakt het af; zijnonrecht echter meet hij breed uit en hij vergroot het.

Torquet ^{indi pr act pv} se ^{4s} ingratus ^{1s ond}	HOOFDZIN	deze en alle volgende korte zinnen hebben indicativi
	ingratus	zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord: <i>de ondankbare</i>
et macerat ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN	met een voegwoord verbonden aan de vorige
odit ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	zonder voegwoord
quae ^{4p lijd} accepit ^{indi pf act pv} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin [3] variant [18]; is ook een lijdendvoorwerpszin bij odit [118]
	accepit	let op: perfectum
quia redditurus ^{1s} est ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN	bijwoordelijke causale bijzin met quia (<i>aangezien</i>) + indicativus [65]
	redditurus [est]	letterlijk: <i>[hij is] zullende terug te geven</i> ; het weggelaten lijdend voorwerp is “quae”, de dingen die hij heeft geaccepteerd; het futurum is vaak, zoals hier, niet zozeer een vaststaande gebeurtenis in de toekomst (“de zon zal morgen weer opkomen”), maar een onvermijdelijkheid, een bedoeling of doel, of zelfs een gebod; dat kunnen we in het Nederlands vaak met “moeten” aangeven
et extenuat ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN	nu wel met een voegwoord
iniurias ^{4p lijd} vero ^{BW} dilatat ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
	iniurias	meervoud in het Latijn, maar in het Nederlands kun je het enkelvoud <i>onrecht</i> gebruiken
	dilatat	<i>uitbreiden</i> ; het woord komt van dis- (<i>uiteen</i>) en latus (<i>breed</i> , een bijvoeglijk naamwoord); dus een mooie vertaling is hier <i>breed uitmeten</i> in overdrachtelijke zin
atque auget ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	weer met een voegwoord

Quid autem eo miserius cui beneficia excidunt, haerent iniuriae? At contra sapientia exornat omne beneficium ac sibi ipsa commendat et se adsidua eius commemoratione delectat.	Wat echter is er ellendiger dan een man, voor wie de weldaden wegvallen, [maar] aan wie onrechtvaardigheden blijft kleven? Maar de wijsheid daarentegen verfraait elke weldaad en beveelt deze zelf aan zichzelf aan, en geniet door een voortdurende herinnering eraan.
---	--

Quid ^{1s n ond} autem eo ^{5s} miserius ^{1s n predn}	HOOFDZIN	denk er “est” bij
cui ^{3s mew} beneficia ^{1p n ond} excidunt ^{indi pr act pv} ,	quid	vragend voornaamwoord: <i>wat</i>
haerent ^{indi pr act pv} iniuriae ^{1p ond?}	eo	<i>dan hij</i> ; ablativus comparationis bij miserius
	miserius	< miser, <i>ongelukkig</i> , bijvoeglijk naamwoord; comparativus (<i>ongelukkiger</i>); onzijdig vanwege quid
	BIJZIN 1	betrekkelijke bijzin; antecent is “eo”; [1] variant [17]
	BIJZIN 2	als de vorige; verkort door het niet herhalen van cui
	beneficia excidunt, haerent iniuriae	chiasme (a) beneficia (b) excidunt, (b) haerent (a) iniuriae
At contra ^{BW} sapientia ^{1s • ond} exornat ^{indi pr act pv} omne ^{••} beneficium ^{4s n •• lijd}	HOOFDZIN 1	drie hoofdzinnen nevenschikt verbonden door ac en et
	contra	hier niet het voorzetsel maar het bijwoord: <i>daarentegen</i>
	beneficium	aan de vorm kun je niet zien of beneficium onderwerp of lijdend voorwerp is; maar als je het als onderwerp zou lezen kun je de zin niet invullen omdat exornat voor een contextuele zinvolle vertaling een lijdend voorwerp nodig heeft
ac sibi ^{3s mew} ipsa ^{• ond} commendat ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN 2	verbonden door ac
	ipsa	slaat terug op de sapientia; dus de wijsheid beveelt zichzelf iets aan: personificatie
et se adsidua ^{•••} eius ^{2s} commemoratione ^{5s f •••} delectat ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN 3	verbonden door et
	se delectat	[de wijsheid] geniet: personificatie
	commemoratione	< commemoratio, -onis, <i>herinnering</i> ; + genitivus = <i>een herinnering aan</i>
	eius	slaat terug op beneficium; dus niet “ <i>zijn herinnering</i> ” als de “ <i>herinnering van de wijsheid</i> ”

81.24	Malis una voluptas est et haec brevis, dum accipiunt beneficia, ex quibus sapienti longum gaudium manet ac perenne.	Voor slechte mensen is er [maar] één genot en die is van korte duur, gedurende het moment dat zij de weldaden ontvangen, uit welke [weldaden] voor de wijze een lange en voortdurende vreugde blijft bestaan.
-------	---	---

Malis ^{3s mew} una voluptas ^{1s f ond} est ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN 1	
	malis	< malus, <i>slecht</i> ; een bijvoeglijk naamwoord; hier zelfstandig gebruikt: <i>voor slechte mensen</i> ; dativus possessivus
	malus est	<i>voor slechte mensen is [er] ... = slechte mensen hebben ...</i>
	una	Je kunt hier beide manieren van lezen gebruiken.
	[maar]	< unus, <i>één</i> (bijvoeglijk naamwoord); niet het bijwoord of voorzetsel una
et haec ^{1s f ond} brevis ^{1s predn} ,	HOOFDZIN 2	in het Nederlands wil je een tegenstelling horen en dat vraagt om de toevoeging van “ <i>maar</i> ”
	haec	verkort door het weglaten van est
dum ^{VW} accipiunt ^{indi pr act pv} beneficia ^{4p lijd} ,	BIJZIN	slaat terug op voluptas
	dum	bijwoordelijke temporele bijzin (dum = <i>terwijl</i> , <i>zolang als</i>) [51]; bij hoofdzin 2
	accipiunt	de betekenissen <i>gedurende de tijd dat</i> (= <i>terwijl</i>), <i>zolang als</i> en <i>zolang totdat</i> liggen dichtbij elkaar; hier is de gelijktijdigheid met die korte duur (brevis) wat bedoeld wordt
ex quibus ^{5p} sapienti ^{3s mew} longum [•] gaudium ^{2s n • ond} manet ^{indi pr act pv} ac perenne [•] .	BIJZIN	onderwerp is de slechte mensen
		betrekkelijke bijzin; antecedent is beneficia ([1] variant [19])

Non enim illum accipere sed accepisse delectat, quod
inmortale est et adsiduum. Illa contemnit quibus laesus
est, nec obliviscitur per neglegentiam sed volens.

Immers, niet het ontvangen meer het ontvangen te hebben
geeft hem genoeg, wat onsterfelijk is en voortdurend. Hij
veracht zaken waardoor hij is gekwetst, en vergeet ze niet
door nalatigheid maar bewust.

Non enim illum^{4s} lijd accipere^{predn} sed accepisse^{predn}
delectat^{tindi pr act pv},

HOOFDZIN

illum

lijdend voorwerp bij delectat; slaat terug op de wijze (sapienti
in de vorige zin); delectat betekent letterlijk *vermaken*, en dat
is een transitief werkwoord (ook in het Nederlands): je kunt
iemand vermaken

- dus geen object bij accipere en accepisse (wat er
ontvangen wordt): “*het geeft genoeg dat te
ontvangen*”; want wat is “dat” dan?
- en ook geen ACI (A=illum, I=accipere/accepisse): “*het
geeft genoeg dat hij ontvangt*”; dat het geen ACI is,
blijkt alleen uit de context

accipere

zelfstandig gebruikte infinitivus: *het ontvangen*; de infinitivus
is een nominativus (een predicaatsnominativus)

delectat

onpersoonlijk gebruikt: *het doet genoeg, het geeft plezier
het ontvangen te hebben*; zie accipere

accepisse

twee manieren van lezen⁷⁷:

- als een betrekkelijke bijzin bij accepisse: quod = *wat*
([1] variant [15])
- als een bijwoordelijke feitelijke causale bijzin (quod =
omdat) met een indicativus [65]

quod inmortale^{1s n predn} est^{tindi pr act pv} et adsiduum^{1s n predn}.

BIJZIN

Illa^{4p n lijd} contemnit^{tindi pr act pv}

HOOFDZIN

een onvolledige hoofdzin; “Hij veracht zaken” is niet af.

illa

antecedent van quibus; wijst niet terug op iets in een vorige
zin

quibus^{5p} (laesus est)^{tindi pr pas pv},

BIJZIN

betrekkelijke bijzin ([1] variant [19]); omdat de hoofdzin
onvolledig is, fungeert de bijzin ook als lijdendvoorwerpszin
die “illa” invult ([120])

nec obliviscitur^{tindi pr pas pv} per neglegentiam^{4s} sed volens^{1s}.

laesus est

indicativus perfecti passivi: *hij is gekwetst (geworden)*

HOOFDZIN

gekoppeld met nec (*en niet*)

obliviscitur

< obliviscor (oblivisci), *vergeten*; een deponens

volens

of lezen als ppa van volo (velle), of als bijvoeglijk naamwoord
van dat ppa afgeleid; voor de betekenis maakt dat niets uit

81.25 Non vertit omnia in peius nec quaerit cui inputet casum,
et peccata hominum ad fortunam potius refert. Non
calumniatur verba nec vultus; quidquid accidit benigne
interpretando levat.

Hij verdraait niet alles tot iets slechters en zoekt niet naar
iemand om hem een voorval aan te rekenen, en herleidt
liever de misstappen van mensen tot het toeval. Hij
bekritiseert woorden en een blik niet. Al wat gebeurt,
verzacht hij door [het] welwillend op te vatten.

Non vertit^{tindi pr act pv} omnia^{4p n lijd} in peius^{4s n}

HOOFDZIN

[vertit] in peius

Twee manier van lezen:

- “verto (vertere) in” vertalen als “*veranderen in*”⁷⁸. Dan
wordt in peius: *tot [iets] slechters*; peius is de
comparativus onzijdig, nominativus of accusativus
(*slechter*) van het bijvoeglijk naamwoord peior
De vertaling wordt dan iets als “Hij verdraait/verandert
niet alles in iets slechters.”⁷⁹

⁷⁷ Eisma vertaalt de bijzin op de eerste manier. Hermaion vertaalt de zin op de tweede manier.

⁷⁸ Hermaion vertaalt het zo.

⁷⁹ Vertaal liever niet “ten slechter keren”. De uitdrukkingen in het Nederlands zijn met “ten goede” of “ten kwade”: iets ten kwade duiden, iets keert ten goede/kwade. Die laatste is intransitief. Je kunt niet iets ten kwade keren.

		“verto (vertere) in” vertalen als “<i>uitleggen als</i>”⁸⁰. Dan wordt de vertaling iets als “Hij vat niet alles slecht op.” De comparativus (slechter) kun je in het Nederlands niet kwijt.
nec quaerit ^{indi pr act pv}	HOOFDZIN	onvolledige hoofdzin; de bijzin vormt het missende lijdend voorwerp in
cui ^{3s} inputet ^{coni pr act pv} casum ^{4s lijd} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent en een coniunctivus; de coniunctivus is het best te duiden als een finalis: hij zoekt iemand <i>met het doel</i> om die persoon iets aan te rekenen ([22] variant [17]; de hele bijzin fungeert als lijdend voorwerp van de hoofdzin (“hij zoekt <u>iemand</u> die ...”) [118])
	inputet	< inputo (inputare), <i>aanrekenen</i> ; let op: een coniunctivus (zie hierboven)
et peccata ^{4p lijd} hominum ^{2p} ad fortunam ^{4s} potius ^{BW} refert.	HOOFDZIN	
	refert	< refero (referre); het woordenboek geeft heel veel betekenissen, maar de grondbetekenis is terugbrengen (re + ferre), en dat is voor het begrip prima hier
	potius	<i>liever</i> ; een bijwoord
Non calumniatur ^{indi pr act pv} verba ^{4p lijd} nec vultus ^{4p} ;	HOOFDZIN	
	calumniatur	< calumnior (calumniari), <i>ten onrechte aanklagen, overdreven kritiek uitoefenen</i> ; een deponens; hier met een lijdend voorwerp: <i>woorden/een blik bekritisieren = kritiek uitoefenen op woorden/blikken</i>
	vultus	let op: meervoud
	verba, vultus	alliteratie
quidquid accidit ^{indi pr act pv}	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met quisquis (<i>al wie, al wat</i>) [12]; de bijzin is het lijdend voorwerp van de hoofdzin [118]
benigne ^{BW} interpretando ^{adivum 5s} levat ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
	interpretando	gerundium in de ablativus: <i>door het opvatten</i> ; de bijzin is het object van levat, niet van interpretando; strikt genomen staat er dus niet “... <i>door het welwillend op te vatten</i> ”, maar “door welwillend op te vatten”; het Nederlands vereist eigenlijk wel dat we “het” toevoegen

Non offensae potius quam officii meminit; quantum potest in priore ac meliore se memoria detinet, nec mutat animum adversus bene meritos nisi multum male facta praecedunt et manifestum etiam coniventi discrimen est;

Hij herinnert zich niet een belediging liever dan een (bewezen) dienst; zoveel als hij kan houdt hij zich vast aan een eerdere en betere herinnering, en verandert zijn houding niet tegenover mensen die zich zeer verdienstelijk maken, tenzij wandaden erg de overhand hebben en zelfs voor iemand die z’n ogen sluit het onderscheid duidelijk is;

Non offensae ^{2s} potius quam officii ^{2s} meminit ^{indi pf act pv} ,	HOOFDZIN	
	non	non ontkent het werkwoord; niet bij potius proberen te trekken (“liever niet”)
	meminit	< memini (meminisse), <i>zich herinneren</i> ; wat je je herinnert staat in de genitivus
quantum ^{BW} potest ^{indi pr act}	BIJZIN	met een uitdrukking en tussenzinnetje, dan een volwaardige bijzin ([10]); de vertaling kan ook zonder bijzin: - als bijzin: <i>zoveel het kan</i> [houdt hij zich vast ...] - als bijwoordelijke bepaling in de hoofdzin: hij houdt zich <i>zoveel mogelijk</i> vast [...]
	quantum	een bijwoord in het Latijn; in een Nederlandse vertaling met <i>zoveel</i> is <i>zoveel</i> een telwoord of we omschrijven het met een paar woorden als bijwoordelijke bepaling: <i>in zoverre, in wele mate, ...</i>
in priore* ac meliore* se memoria ^{5s} • detinet ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN	

⁸⁰ Zo vertaalt Eisma het.

	in memoria	in bij memoria, en dan priore en meliore ook bij memoria; se onderbreekt de woordgroep
	se detinet in [...]	< se detinere in: letterlijk: <i>iets als zichzelf in [iets] (vast)houden</i> = <i>zich vasthouden aan, bezig blijven met [...], blijven bij [...]</i>
nec mutat ^{tindi pr act pv} animus ^{4s lijd} adversus ^{VZ} bene ^{BW} meritis ^{4p ppp}	HOOFDZIN “DAN”	nevengeschikt door nec (en niet) aan de vorige zin; de zin is, samen met het volgende samenstel aan bijzinnen een voorwaardelijke zin; de zin is een realis van het heden ([150]; 2x een praesens)
	animus mutare	<i>zijn houding veranderen</i> ; animus is dan het lijdend voorwerp in de zin
	meritis	< meritis, ppp grammaticaal twee mogelijkheden • ppp van mereo (merere), <i>verdienen</i>; • ppp van het werkwoord als deponens: mereor (mereri), <i>zich verdienstelijk maken</i> Hier het laatste, en dan is het ppp zelfstandig gebruikt: meritis, <i>mensen die zich verdienstelijk maken</i> (actief vertaald ⁸¹⁸²) = <i>weldoeners</i>
nisi ^{VW} multum ^{BW} male ^{BW} facta ^{4p ond} praecedunt ^{tindi pr act pv}	bene	bijwoord bij meritis: “die zich <u>goed</u> verdienstelijk maken”
	BUZIN “ALS” 1	voorwaarde met ontkenning (tenzij) [177]
	nisi	<i>tenzij</i>
	multum	bijwoord en dat dan bij de persoonsvorm
	praecedunt	< praecedo (praecedere); letterlijk <i>voorgaan, vooropgaan</i> , hier overdrachtelijk: <i>overtreffen</i> ; om multum soepel in de zin te passen, kun je dan ook <i>de overhand hebben</i> vertalen
	facta	< factum, <i>daad</i> ; een zelfstandig naamwoord
	male	bijwoord, maar wel bij facta vertalen; je zou bij een zelfstandig naamwoord een bijvoeglijk naamwoord verwachten (“mala facta”), maar – zo geeft het woordenboek aan – factum wordt vaak door een bijwoord nader bepaald; zo dus ook hier; je vertaalt wél met een bijvoeglijk naamwoord (<i>slechte daden</i>)
	male facta	<i>slechte daden</i> = <i>wandaden</i>
	multum male	alliteratie
et manifestum ^{• predn} etiam ^{BW} coniventi ^{3s ppa} discrimen ^{1s n ond} est ^{tindi pr act pv} ;	BUZIN “ALS” 2	tweede voorwaarde; nisi niet herhaald
	coniventi	< conivens, ppa van conniveo (conivere), <i>de ogen sluiten, een oogje dichtknippen</i> ; zelfstandig gebruikt
tunc quoque in hoc dumtaxat, ut talis sit post maiorem iniuriam qualis ante beneficium. Nam cum beneficio par est iniuria, aliquid in animo benivolentiae remanet.		dan ook slechts in zoverre dat hij zo is na een nogal groot onrecht als [hij] voor een weldaad [is]. Want wanneer onrecht gelijk is aan een weldaad, blijft er (toch) iets van welwillendheid over in de geest.
tunc quoque in hoc ^{4s} dumtaxat ^{BW} ,	HOOFDZIN	Er mist een persoonsvorm; wat je erbij moet denken is de vorige kernzin: mutat animus; en dat dan in combinatie met nisi (tenzij), zoiets als: “[als hij dan zijn houding verandert], dán slechts (dumtaxat) in zoverre (in hoc), dat (ut) ...”
ut talis sit ^{coni pr act pv} post maiorem [•] iniuriam ^{4s •} qualis ante beneficium ^{4s} .	dumtaxat	fungeert als bijwoord
	BUZIN	consecutieve bijwoordelijke bijzin [83]
	talis ... qualis ...	zodanig ... als ...

⁸¹ Het ppp van een deponens kan zowel een actieve als een passieve betekenis hebben zoals bij niet-deponentia. Voorbeeld met hortor (hortari), *aansporen*: hortatus is het ppp. Hortatus kan gebruikt worden in de betekenis van *aansporend* (actief) als *aangespoord zijnde* (passief). Nu terug naar mereo (merere) in de betekenis van *zich verdienstelijk makend*. Deze betekenis is alleen actief mogelijk. Je kan niet zeggen “ik word verdienstelijk gemaakt”.

⁸² Hermaion vertaalt “die zich verdienstelijk gemaakt hebben”. Die verleden tijd zit niet in meritis besloten want participia zijn indefiniete werkwoordsvormen. Het ppp beschrijft een actieve handeling die in principe gelijktijdig met het hoofdwerkwoord plaatsvindt. De keuze om hier voortijdigheid te vertalen is dus kennelijk context gedreven. Eisma heeft dat probleem niet want die vertalen met “weldoeners”.

Nam cum ^{VW} beneficio ^{3s} par ^{-1s predn} est ^{indi pr act pv} iniuria ^{1s ond} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met cum (<i>wanneer</i>) dat ook een zeker voorwaardelijk aspect heeft (<i>wanneer = als</i>) [41]
	cum beneficio	geen woordgroep ("met de weldaad"); cum is het voegwoord (<i>wanneer</i>) en beneficio is de dativus die hoort bij par (<i>gelijk aan ...</i>)
	par	in de betekenis van <i>gelijk aan</i> heeft een dativus bij zich (hier: beneficio); par is hier het bijvoeglijk naamwoord als naamwoordelijk deel van het gezegde gebruikt
aliquid ^{4s n lijd} in animo ^{5s} benivolentiae ^{2s} remanet ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN benevolentiae	bij aliquid

2.2 Cicero

2.2.1 Laelius De Amicitia

20	Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio;		Immers, vriendschap is niets anders dan eensgezindheid in alle goddelijke en menselijke zaken samen met welwillendheid en liefde;
	Est ^{pv} enim amicitia ^{1s ond} nihil ^{1s n} • predn aliud • nisi ^{VW} omnium • divinarum • humanarum • que rerum ^{2p} • cum benevolentia ^{5s} et caritate ^{5s} consensio ^{1s predn} ;	HOOFDZIN	met vooropgeplaatste persoonsvorm en het kernwoord consensio juist helemaal achteraan structuur: est amicitia consensio (<i>vriendschap is overeenstemming</i>)
	nisi		na een ontkenning in een hoofdzin is nisi <i>behalve, dan</i> ; een voegwoord dat hier de nevenschikte delen nihil en consensio verbindt
	rerum		bij consensio: <i>overeenstemming van zaken</i> ; genitivus vanwege consensio
	cum		het voorzetsel <i>met</i>
	consensio		predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)
	qua quidem haud scio an excepta sapientia nihil melius homini sit a dis immortalibus datum.		Ik weet in ieder geval niet of iets beters dan dit, uitgezonderd wijsheid, door de onsterfelijke goden aan de mens is gegeven.
	qua ^{5s f} quidem haud scio ^{pv}	HOOFDZIN	letterlijk: <i>dan hetwelk ik in ieder geval niet weet, [of ...]</i> In het Nederlands verplaats je <i>dan hetwelk</i> naar de bijzin ("an ...") en je vertaalt het dan als <i>dan dit</i> .
	qua		relatieve aansluiting; antecedent is amicitia; ablativus comparationis: <i>dan hetwelk</i> ;
	an excepta ^{AA} sapientia ^{AA} nihil ^{1s n ond} melius ^{1s n predn} homini ^{3s mew} sit ^{coni pv} a dis ^{5p} • immortalibus • datum ^{ppp n} .	BIJZIN	indirecte vraag als lijdendvoorwerpszin [116]; structuur: • letterlijk: [<i>dan hetwelk ik niet weet</i>], of <i>niets beter [gegeven is]</i> ;
	nihil melius		er staat " <i>niets [is gegeven] beter [dan dat]</i> ", maar in het Nederlands zeg je <i>iets</i> vanwege de eerdere ontkenning haud
	iets beters		In het Nederlands zeggen we <i>iets beters</i> , wat dan het onderwerp is van <i>is gegeven</i> en de "s" van beters duidt op een oude Nederlandse genitivus; maar er staat letterlijk: <i>of iets gegeven is beter dan dat</i> ; in die formulering is <i>iets</i> nog steeds het onderwerp, maar <i>beter</i> (zonder de s!) het naamwoordelijk deel van het gezegde
	melius		bijvoeglijk naamwoord; comparativus en dan onzijdig; hier naamwoordelijk deel van het gezegde.
	dis		= deis
	sit datum		<i>is gegeven (geworden)</i> : coniunctivus perfecti passivi
	Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: beluarum hoc quidem extremum;		Sommigen plaatsen rijkdom voorop, sommigen een goede gezondheid, sommigen macht, sommigen hun carrière, velen zelfs hun driften: dit laatste is zeker eigen aan beesten.
	Divitias ^{4p lijd} alii ^{1p ond} praeponunt ^{or pv} , bonam • alii valetudinem ^{4s} •, alii potentiam ^{4s} , alii honores ^{4p} , multi ^{1p} etiam voluptates ^{4p} ;	HOOFDZIN (5x)	de nominatiivi zijn steeds het onderwerp; de accusatiivi steeds het lijdend voorwerp; de persoonsvorm (praeponunt) wordt niet herhaald; je kunt het als een reeks van 5 korte hoofdzinnetjes zien, of als één langere met nevenschikte delen zonder voegwoord (<i>asyndeton</i>)
	divitias		< divitiae, <i>rijkdom</i> ; niet te verwarren met divinitas, <i>goddelijkheid</i>
	alii		steeds het onderwerp

	alii ... alii	bij twee keer kun je gewoon vertalen <i>sommigen ... anderen</i> ; bij een heel rijtje moet je kiezen wat je in het Nederlands doet: meerdere keren <i>sommigen</i> , alleen maar <i>sommigen</i> , of meerdere keren <i>anderen</i> Het 3 ^e en 4 ^e deel beginnen steeds met alii: anafora .
	honores	< honor; in het enkelvoud meestal <i>eer, eerbewijs</i> ; in het meervoud ook <i>ambt, loopbaan, openbare functie</i>
	voluptas	in het enkelvoud: <i>genot</i> ; in het meervoud: <i>zinnelijk genot</i>
beluarum ^{2p} hoc ^{1s} • <i>predn</i> quidem extremum ^{1s n} •;	HOOFDZIN	de persoonsvorm (est) is weggelaten
	hoc [extremum]	slaat inhoudelijk terug op voluptates
	beluarum	< belua, <i>wild dier, monster</i> ; ook overdrachtelijk: <i>bruut, monster</i> ; “van dieren” = <i>eigen aan dieren</i> ; predicaatsgenitief De vraag is of het hier letterlijk bedoeld is, gezien het “zinnelijk genot” (voluptas), of dat er bepaalde mensen mee bedoeld worden. Of dat de keuze juist subtiel in het midden gelaten wordt. Wat dat laatste betreft kun je het in de vertaling ook in het midden laten door met “ <i>beesten</i> ” te vertalen.
	extremum	< extremus, bijvoeglijk naamwoord (<i>uiterst, laatst</i>); niet van het zelfstandige naamwoord extremum (<i>uiterste</i>); het is ook niet het bijwoord (<i>uiterst</i>); denk er “est” bij; extremum verwijst naar voluptates [alii] praeponunt; niet alleen naar voluptates (want dan zou het meervoud zijn geweest) maar naar het hele zinnetje (en een zin geldt als een onzijdig iets)
illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris quam in fortunae temeritate.		die eerdere zaken echter zijn vergankelijk en onzeker, berustend niet zozeer op ons inzicht als wel op blind toeval.
illa ^{1p n} • <i>ond</i> autem superiora ^{1p n} • caduca • <i>predn</i> et incerta • <i>predn</i> , posita ^{ppp} • <i>predn</i> non tam in consiliis ^{5p} •• nostris •• quam in fortunae ^{2s} temeritate ^{5s} .	HOOFDZIN	structuur: “die zaken zijn A en B, [en] C” • de persoonsvorm (sunt) is weggelaten • illa superiora is onderwerp • het naamwoordelijk deel van het gezegde is dieldelig (A=caduca, B=incerta, C=posita) • de eerste gescheiden door het voegwoord et (<i>en</i>) • de derde zonder voegwoord (asyndeton) • de derde is langer en bevat een vergelijking (niet als een bijzin); climax
	illa	<i>die</i> ; onzijdig meervoud, dus <i>die zaken</i> ; illa staat tegenover het hoc in de vorige zin;
	superiora	< superior, <i>hoger, eerder</i> ; hier <i>eerder</i> = <i>eerdergenoemd</i> ; bij illa; de combinatie van deze twee bijvoeglijke naamwoorden is dan zelfstandig gebruikt: <i>die eerder(genoemde) zaken</i> ; verwijst naar de eerste vier genoemde zaken in de vorige zin
	non tam ... quam ...	<i>niet zozeer ... als wel ...</i>
	posita	< pono (ponere), <i>plaatsen</i> ; positum esse in + ablativus = <i>berusten op</i> ; sunt is weggelaten
	consiliis	< consilium, ondermeer: <i>plan, besluit, onderling overleg, inzicht</i> ; je kunt bij de vertaling een paar kanten op; Falconer vertaalt <i>inzicht</i> (“human foresight”); een andere vertaling geeft “ <i>beraadslagingen</i> ”.
	temeritate	< temeritas, <i>toeval, onbezonnenheid</i> ; het bijwoord temere is <i>toevallig, blindelings</i> ; fortuna, <i>lot, toeval</i> ; fortunae temeritate, letterlijk <i>door de toevalligheid van het lot</i> , is dus wat dubbelop; <i>blind toeval</i> is een mooi Nederlands equivalent
Qui autem in virtute summum bonum ponunt, praeclare illi quidem, sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet, nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.		Zij echter die hun hoogste goed op de deugd baseren, doen dat zeker voortreffelijk, maar juist die deugd zelf brengt zowel vriendschap voort en houdt haar ook in stand, en op geen enkele manier kan er vriendschap zonder deugd zijn.

Qui ^{1s} ^{ond} autem in virtute ^{5s} summum* bonum ^{4s} n • lijd	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin met qui (<i>die</i>) ([2] variant [15]); het antecedent staat in de hoofdzin verderop (illi)
ponunt ^{pr} ^{pv} ,	ponunt	zie bij posita hierboven
praeclare ^{8w} illi ^{1p} ^{ond} quidem,	HOOFDZIN 1	denk erbij faciunt, <i>zij doen</i>
sed haec* ipsa* virtus ^{1s} f ^{ond} amicitiam ^{4s} lijd et gignit ^{indi} ^{pr} ^{pv} et	HOOFDZIN 2	nevengeschild aan de vorige, gekoppeld door sed (<i>maar</i>); twee nevengeschildte persoonsvormen gekoppeld door et ... et; zo je wilt mag je het zien als twee aparte hoofdzinnen waarbij nummer twee sterk verkort is
continet ^{indi} ^{pr} ^{pv} ,		
nec sine virtute ^{5s} amicitia ^{1s} ^{ond} esse ^{inf} ullo* pacto ^{5s} • potest ^{pv} .	HOOFDZIN 3	
	esse	aanvullingsinfinitivus bij potest
	ullo pacto	de standaard uitdrukking is nullo pacto, <i>op geen enkele wijze</i> ; maar omdat de ontkenning hier al in nec zit, wordt dat [nec] ullo pacto: [<i>en niet</i>] <i>op enige wijze</i>

21	iam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur, nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur, virosque bonos eos, qui habentur, numeremus: Paulos, Catones, Galos, Scipiones, Philos.	Laten we nu de deugd volgens onze dagelijkse gewoonte en ons gewone taalgebruik uitleggen, en niet met een grootsheid van woorden afmeten, zoals sommige geleerden (dat doen), en laten wij hen goede mannen noemen die als zodanig beschouwd worden: mannen als Paulus, Cato, Galus, Scipio, Philus.
	iam virtutem^{4s f lijd} ex consuetudine^{5s} (vitae^{2s} sermonis^{2s} •que nostri*) interpretemur^{coni pr pv}, nec eam^{4s f lijd}, ut^{8w} quidam • docti^{1p} •, verborum^{2p} magnificentia^{5s} metiamur^{coni pr}, viros^{4p} •que bonos • eos^{4p lijd}, qui habentur^{indi pr pv}, numeremus^{coni pv}: Paulos, Catones, Galos, Scipiones, Philos.	HOOFDZIN vitae, sermonis interpretemur HOOFDZIN eam ut ... docti consuetudine vitae/sermonis ... magnificentia verborum metiamur HOOFDZIN eos viros bonos BIJZIN habentur HOOFDZIN VERVOLG numeremus opsomming Paulos, ... coniunctivus in een hoofdzin beide genitivus en beide bij ex consuetudine < interpretor (interpretari), <i>uitleggen</i>; een deponens; coniunctivus adhortativus nevengeschiedt aan de vorige door nec, <i>en niet</i> slaat terug op virtutem er staat wel een komma voor ut, maar ut leidt hier geen bijzin in; ut is hier een bijwoord dat voegwoordelijk wordt gebruikt (<i>zoals</i>) in een vergelijking binnen de hoofdzin⁸³. congrueert met het onderwerp “wij” van metiamur; de vergelijking is dus tussen “wij (niet)” en “de geleerden (wel)” <i>tegenstelling</i> coniunctivus adhortativus nevengeschiedt met -que (<i>en</i>) Structuur: - De zin gebruikt twee werkwoorden die allebei een dubbele accusativus gebruiken (<i>noemen</i> en <i>beschouwen als</i>). In het Nederlands kunnen je bij <i>noemen</i> ook gewoon twee lijdend voorwerpen plaatsen (“ik noem hem een goede man”); bij <i>beschouwen</i> willen we het woordje <i>als</i> horen. - De ene staat in de hoofdzin, de tweede in het bijzinnetje. - Bij de tweede is die tweede accusativus weggelaten. het lijdend voorwerp tweede object bij eos numeremus feitelijke betrekkelijke bijzin met indicativus ([1] variant [15]) < habeo (habēre), <i>hebben, houden</i>, maar ook, zoals hier, met dubbele accusativus, <i>iemand/iets beschouwen als</i>; de tweede accusativus is hier weggelaten maar is dezelfde als in de hoofdzin; in het Nederlands aan te vullen met bijvoorbeeld zo of door <i>goede mannen</i> te herhalen met dubbele accusativus: <i>iemand/iets beschouwen als</i>; eos is de eerste, viros [bonos] de tweede <i>asyndeton</i> de namen staan in het meervoud; wij kunnen dat in het Nederlands ook, maar dat is wel een beetje spreektaal: de Jannen, Pieten en Hansen; beter is iets als <i>mannen als Paulus, ...</i>
	His communis vita contenta est, eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur.	Met hen is het gewone leven tevreden; laten we hen echter vergeten die helemaal nergens worden gevonden.

⁸³ In de Nederlandse grammatica kan “zoals” een bijzin inleiden (“Reken maar uit zoals je op school hebt geleerd.”) of een bijwoordelijke bepaling (“constituent”) in de zin zelf (“Hij is timmerman zoals zijn vader.”). De voorbeelden komen uit de ANS ([hier](#)). In het Nederlands is “zoals” altijd een voegwoord. In het Latijn is ut (*zoals*) in een vergelijking een bijwoord dat voegwoordelijk, zoals hier, gebruikt kan worden.

His ^{5p} (communis [•] vita ^{1s} [•]) contenta [•] predn ^{est} pv,	HOOFDZIN 1	
	his	ablativus vanwege contentus (<i>tevreden met</i>)
	communis	een nominativus en congruerend met vita; communis congrueert niet met his (dan zou er communibus hebben gestaan)
eos autem omittamus ^{con} pv,	HOOFDZIN 2	tweede hoofdzin, zonder voegwoord aan de eerste gekoppeld (<i>asyndeton</i>)
	his – eos	<i>tegenstelling</i>
	omittamus	coniunctivus adhortativus
qui omnino ^{BW} nusquam reperiuntur ^{indi} pv.	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met indicativus ([1] variant [15])
	omnino	<i>in het geheel</i>

22 **Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere.** **Tussen zodanige mannen heeft de vriendschap derhalve zo veel voordelen als ik nauwelijks kan noemen.**

Tales ^{4p} • igitur inter viros ^{4p} • amicitia ^{1s} ond tantas ^{••} opportunitates ^{4p} f •• lijd habet ^{indi} pv,	HOOFDZIN	
quantas ^{••} lijd vix ^{BW} queo ^{pr} pv dicere ^{inf} .	BIJZIN	< talis, <i>zodanig</i> ; een bijvoeglijk naamwoord; bij viros <u>betrekkelijke</u> bijzin met correlativa tantus/quantus [10]; de vertaling is een vergelijkende <u>bijwoordelijke</u> bijzin [96]
	tantas	< tantus, <i>zo groot, zo veel</i> ; bijvoeglijk naamwoord en als <u>aanwijzend</u> voornaamwoord gebruikt
	quantas	< quantus, <i>hoe groot?, hoe veel?</i> ; bijvoeglijk naamwoord en <u>betrekkelijke</u> gebruikt: <i>zo groot als, zo veel als</i>
	queo	infinitivus is <i>quire, kunnen</i> , en dat wordt vervoegd als <i>ire (gaan)</i> ; dus zoals <i>eo = ik ga, zo queo = ik kan</i>
	dicere	aanvullingsinfinitivus

Principio qui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, quae non in amici mutua benevolentia conquiescit? **Ten eerste, hoe kan een leven waard zijn om te leven, zoals Ennius zegt, dat geen rust vindt in de wederzijdse genegenheid van een vriend?**

Principio ^{5s} qui ^{BW} potest ^{pv} esse vita ^{1s} ond vitalis ^{1s} predn,	HOOFDZIN	vragende zin: directe vraag (<i>Hoe kan ...?</i>)
	quī	<i>hoe</i> , een bijwoord; dus hier niet het betrekkelijk voornaamwoord <i>die/dat</i> ; qui leidt dus hier ook geen bijzin in
	principio	< principium; ablativus temporis; <i>in het begin, ten eerste</i> ; hier dat laatste
	vitalis	bijvoeglijk naamwoord; <i>levens-, tot het leven behorend, leven schenkend</i> ;
	vita vitalis	letterlijk zo iets als een “[<i>hoe kan</i>] een leven leven schenkend [<i>zijn</i>]”, maar dat zegt niets in het Nederlands; dus je moet het omschrijven, bijv. een “[<i>leven waard om te leven</i>]”
ut ^{BW} ait ^{indi} pr act pv Ennius ^{ond} ,	BIJZIN	vergelijkende bijzin met ut als bijwoord (<i>zoals</i>) [98]
quae ^{1s} f ond non in amici ^{2s} mutua [•] benevolentia ^{5s} • conquiescit ^{indi} pr pv?	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [15])
	quae	antecedent = vita
	in	de woordgroep is “in [...] benevolentia”; in hoort dus bij benevolentia
	conquiescit	niet “ <i>rust op</i> ”, maar <i>rust [vindt] in</i>

Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? **Wat is aangenamer dan iemand te hebben met wie je alles zo durft te bespreken als met jezelf?**

Quid ^{1s} n ond dulcius ^{1s} n predn quam habere ^{inf} predn	HOOFDZIN	directe vraag; de persoonsvorm (est) is weggelaten;
---	----------	---

De structuur van de zin is grammaticaal complex, maar laat zich eigenlijk gewoon van links naar rechts lezen omdat de structuur in het Nederlands vrijwel hetzelfde is:

- VLNR letterlijk: “Wat aangenamer dan te hebben met wie alles je durft zo te bespreken als met jezelf?”

Wat maakt het complex?

- Er zijn twee woorden weggelaten die wij in het Nederlands wél willen horen: de persoonsvorm “est” en het voorlopig antecedit “iemand” bij habere.
- Er zitten twee vergelijkingen in: quam, en sic...ut.
- Het gebruik van het werkwoord habere als zelfst. nw. en quī in plaats van quo.
- De coniunctivus van audeas.

dulcius	< dulcior, de comparativus (zoeter) van het bijvoeglijke naamwoord dulcis (zoet, aangenaam); en van dulcior is dulcius de onzijdige nominativus; het is een onzijdige vorm vanwege quid, wat
quam	na een comparativus: dan; quam is hier een bijwoord; quam habere is geen bijzin
habere	werkwoord gebruikt als zelfstandig naamwoord in het predicaat; het wordt gezien als een nominativus;
dulcius, habere	beide naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) bij quid [est]
qui ^{5c} cum omnia ^{4p} audeas ^{coni pr pv} sic loqui ^{inf ut} ^{BW} te ^{5c} cum?	BIJZIN betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedit en die als het object van habere fungeert; je kunt de hele bijzin door iets als “zo’n iemand” vervangen bij habere in de hoofdzin: “dan <u>zo’n iemand te hebben</u> ” [119]; de bijzin is definiërend want het weggelaten antecedit “iemand” is onbepaald [29]
quicum	= quocum = cum quo ^{5s} , met wie
audeas	coniunctivus in de definiërende betrekkelijke bijzin ⁸⁴ : “met iemand <u>die zo’n karakter heeft dat jij durft te ...</u> ”
omnia	object bij loqui
sic	correlativum bij het eropvolgende ut: zo ... als
ut	het bijwoord ut en dan voegwoordelijk gebruikt, zoals; dus niet het voegwoord ut (opdat, zodat, om te) dat een bijzin inleidt

Qui esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis aequae ac tu ipse gauderet?

Hoe zou je genoeg zo groot kunnen zijn in voorspoed, tenzij je iemand had die zich daarover net zoals jijzelf verheugt?

Qui^{BW} esset^{coni impf} tantus^{predn} fructus^{1s m ond} in prosperis[•] rebus^{5p} •,

HOOFDZIN

voorwaardelijke zin als een directe vraag; de vraag (Qui ...) is de “conclusie”, de nisi-bijzin is de “voorwaarde”⁸⁵; het is een irrealis in het heden (zou kunnen); het is een algemene voorwaardelijke zin (met “je” in de voorwaarde in de betekenis van “men”) ([153] varianten [187] en [180])

structuur: qui esset [...] fructus? = hoe zou het genoeg [...] kunnen zijn? Op de puntjes staat dan tantus (zo groot).

quī

hoe

⁸⁴ Een misschien wat verwarrende bijkomstigheid is hier dat de definiërende coniunctivus voortkomt uit het invullen van het karakter van “die iemand”, maar dat dat beschreven wordt door een werkwoord waar “die iemand” niet de handelende persoon is. Vaak heeft zo’n bijzin de vorm van “iemand, die (qui) ... is” en dan is qui het onderwerp in de bijzin.

⁸⁵ De algemene terminologie van voorwaarde (het als-deel van een voorwaardelijke zin) en conclusie (het dan-deel van een voorwaardelijke zin) is hier verwarrend omdat de “voorwaarde” ontkennend is (tenzij) én de conclusie geen mededeling maar juist een vraag (hoe?)

	tantus	zo groot; niet in de verleiding komen om te vertalen met <i>hoe groot</i> ⁸⁶ [<i>is het genoeg</i>]; je zou in die verleiding kunnen komen door qui (hoe) en omdat de zin vragend is; tantus is hier predicaatsnomen;
nisi haberes ^{coni impf pv}	in prosperis rebus	"in voorspoedige zaken" = in voorspoed
	BIJZIN 1	de "voorwaarde" van de zin;
	haberes	heeft geen expliciet lijdend voorwerp; de bijzin (qui ...) fungeert als lijdend voorwerp (net als bij habere in de vorige zin); dus denk er weer bij "iemand"; haberes eigenlijk als <u>zou hebben</u> vertalen, maar dat is wat overdreven in het Nederlands: <i>had</i> klinkt beter en betekent hetzelfde
qui ^{1s} and illis ^{5p} aequae ac tu ^{1s} and ipse [*] gauderet ^{coni impf pv?}	BIJZIN 2	bij de nisi-zin; betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin, ingesloten antecedent, qui is onderwerp ([119] variant [1])
	qui	hier is qui wél gewoon het betrekkelijk voornaamwoord <i>die</i> ;
	aequae ac	<i>net zo als</i> ; onderschikkende voegwoordelijke uitdrukking van vergelijking; verbindt qui met tu
	illis	illis verwijst terug naar rebus; beide zijn meervoud; als je prosperis rebus met <i>voorspoed</i> (dus enkelvoud) vertaalt, moet je hier niet " <i>naar die [zaken]</i> " vertalen, maar iets als <i>daarover</i>
	gauderet	een coniunctivus; de regel is dat een bijzin een coniunctivus gebruikt als het een bijzin is van een andere bijzin die zelf een coniunctivus gebruikt

⁸⁶ "Hoe groot zou het genoeg zijn?" is "Quantus fructus esset?"

Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam quam tu ferret.		Tegenslagen zouden werkelijk moeilijk te dragen zijn zonder hem, die die tegenslagen zelfs vervelender zou vinden dan jij.	
Adversas ^{4p} • lijd ^{4p} vero ^{BW} ferre ^{inf} ond difficile ^{predn} esset ^{coni} impf pv sine eo ^{5s} , qui ^{1s} ond illas ^{4p} gravius ^{BW} etiam quam ^{BW} tu ferret ^{coni} impf pv.	HOOFDZIN	voorwaardelijke zin (irrealis in het heden) met een verborgen voorwaarde (sine eo) die uitgewerkt wordt in de bijzin [182]	
	adversas	object bij ferre, <i>dragen</i> ; denk er res bij: res adversa = <i>tegenslag</i>	
	[adversas] ferre difficile esset	letterlijk: “ <i>Tegenslagen te dragen is moeilijk</i> ”; dat is op zich prima Nederlands Je kunt ook zeggen: “ <i>Het is moeilijk tegenslagen te dragen</i> ”. Dan introduceer je in het Nederlands een voorlopig onderwerp “het”. Dat is ook een prima vertaling. En dan kun je in het Nederlands de zin omgooien en tegenslagen tot onderwerp te maken: “ <i>Tegenslagen zijn moeilijk te dragen</i> ”. Dat is niet wat er staat, maar wel hoe je het waarschijnlijk in het Nederlands zou zeggen.	
	ferre	infinitivus zelfstandig gebruikt: <i>het dragen [is moeilijk]</i>	
	sine eo	leidt inhoudelijk de voorwaarde in, die vervolgens pas echt vorm krijgt in de bijzin	
	eo	slaat terug op qui in de vorige zin	
	BIJZIN	betrekkelijke bijzin [25] met irrealis van het heden; de bijzin bevat de “echte voorwaarde”	
	illas	slaat terug op adversas	
	gravius	comparativus van het bijwoord graviter, <i>ernstig, onaangenaam</i>	
	gravius ferret	gravius ferre is een uitdrukking: <i>met tegenzin dragen, lastig vinden</i>	
	quam	quam + comparativus = <i>dan</i>	
Denique ceterae res, quae expetuntur, opportunaesunt singulae rebus fere singulis: divitiae ut utare, opes ut colare, honores ut laudare, voluptates ut gaudeas, valetudo ut dolore careas et muneribus fungare corporis.		Tenslotte zijn de overige zaken, die worden nagestreefd, alleen bruikbaar voor gewoonlijk één ding: rijkdom om te gebruiken, invloed om vereerd te worden, een positie om geprezen te worden, lichamenlijk genot om blij te worden, een goede gezondheid om vrij te zijn van pijn en om lichamenlijke taken te verrichten.	
Denique ceterae [•] res ^{1p} • ond, quae ^{1p} f ond expetuntur ^{pv} , opportunaes ^{1p} •• predn sunt ^{pv} singulae ^{••} rebus ^{3p} ••• fere singulis ^{•••} : divitiae ^{1p} ond ut utare, opes ^{1p} ond ut colare ^{coni} pv, honores ^{1p} ond ut laudare ^{coni} pv, voluptates ^{1p} ond ut gaudeas ^{coni} pv, valetudo ^{1s} ond ut dolore ^{5s} careas ^{coni} pv et muneribus fungare ^{coni} pv corporis ^{2s} .	HOOFDZIN		
	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin (met indicativus); ([1] variant [15])	
	HOOFDZIN VERVOLG		
	opportunaes	een bijvoeglijk naamwoord; het predicaatsnomen: [<i>de overige dingen</i>] zijn bruikbaar	
	singulae	< singulus, <i>telkens één, op zichzelf staand</i> ; een tweede bijvoeglijk naamwoord naast ceterae en dan als bijstelling (appositie) bij res; letterlijk: res [...] opportunaes sunt singulae rebus singulis = “ <i>de [...] dingen zijn bruikbaar, alle op zichzelf voor op zichzelf staande dingen</i> ” Je kan dat wat bondiger vertalen met <i>alleen bruikbaar voor “voor enkelvoudige/individuele dingen</i> ”; in het Nederlands maak je daar een enkelvoud van: <i>voor één ding</i>	
	rebus singulis	een opsomming van doelen: divitiae, opes, etc.; met steeds bij elk doel een korte finale bijzin met ut ([55]); de bijzinnen zijn zonder voegwoorden opgesomd (<i>asyndeton</i>); de zelfstandige naamwoorden zijn nominativi vanwege res aan het begin van de zin en je kan er dus bijdenken “sunt opportunaes” (<i>zijn bruikbaar</i>)	
	6 BIJZINNEN	de 6 werkwoorden zijn steeds in de 2 ^e persoon enkelvoud (<i>jij</i>); een aantal gebruiken verkorte vormen, zoals utare voor utaris	
	werkwoordsvormen		

utare	= utaris; coniunctivus praesentis passivi van utor (uti), <i>gebruiken</i> (een deponens)
opes	< ops, <i>macht, kracht</i> ; in het meervoud <i>middelen, macht, invloed</i> ; hier een van de twee laatste
colare	= colaris; coniunctivus praesentis passivi van colo (colère), <i>verbouwen, vereren</i> ; hier dat laatste
opes ut colare	= <i>invloed opdat jij vereerd wordt</i> = <i>invloed om vereerd te worden</i>
honores	< honor, <i>eer</i> ; honores wordt ook gebruikt voor publieke functies (zoals consul, praetor of tribuun) waarmee je aanzien en macht hebt
laudēre	= laudēris; coniunctivus praesentis passivi van laudo (laudare), <i>prijzen</i>
dolore	< dolor, <i>verdriet, pijn</i> ; hier dat laatste
careas	< careo (carēre), <i>missen, niet hebben</i> ; heeft een ablativus bij zich
fungare	= fungaris; coniunctivus praesentis passivi van fungo (fungi), <i>verrichten</i> (een deponens); heeft een ablativus bij zich
muneribus	< munus, <i>functie, taak</i> ; muneribus corporis = <i>de functies/taken van het lichaam</i> = <i>lichamelijke taken</i> ; bedoeld is <i>om te werken</i>

Amicitia res plurimas continet, quoquo te verteris praesto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est.

Vriendschap omvat zeer veel zaken; waarheen je je ook wendt, ze is nuttig; bij geen enkele gelegenheid wordt ze uitgesloten; nooit komt ze ongelegen, nooit is ze een last.

Amicitia^{1s ond} res^{4p f} plurimas^{*} continet^{indi pr pv},

HOOFDZIN 1

deze hoofdzin wordt met een komma afgesloten, maar het quoquo-zinsdeel dat erachter komt is geen bijzin bij deze hoofdzin, maar een bijzin bij de volgende hoofdzin; dat merk je pas als je weer verder leest en bij praesto est komt; merk ook op dat de uitgever tussen verteris en praesto géén komma heeft geplaatst

quoquo^{BW} te^{4s} verteris^{fut pas}

BIJZIN

betrekkelijke vooropgeplaatste bijzin met ingesloten antecedent bij praesto est [4]; de zin werkt ook als een voorwaarde voor de hoofdzin: “als [je ook maar ergens naar toe gaat], dan [is vriendschap nuttig]”; het is dan een potentialis van het heden met een coniunctivus perfectum [169] en [170]

quoquo
te verteris

waarheen ook; niet te verwarren met quoque (*ook*)
< vertere (vertere), *draaien*; passief-reflexief vertor (een passieve vorm) én se vertere (een actieve vorm), *zich draaien, zich wenden*; hier komt het niet van vertere of vertor, maar van se vertere (de aanwijzing is het gebruik van te) en dan kan vertere zijn:

- coniunctivus perfectum, *dat jij je wendt*
Als je vertere zo leest⁸⁷, interpreteer je de bijzin als een voorwaarde (potentialis van het heden); zie hierboven bij “bijzin”; je hoeft niet per se te vertalen met “kunnen”
In de vertaling hierboven hebben we vertere als coniunctivus gelezen.
- futurum exactum: *jij zult je hebben gewend*
Als je vertere zo interpreteert⁸⁸, dan moet je vertalen met “zullen”: *zult hebben gewend*

praesto^{BW} est^{pv},

HOOFDZIN 2

denk erbij eo, *daar: zij is daar nuttig, waarheen je je ook ...*

Zie ook de opmerking bij de bijzin hierboven.

nullo^{*} loco^{5s} excluditur^{pr pas},

praesto est

HOOFDZIN 3

een uitdrukking: praesto esse, *aanwezig zijn, behulpzaam zijn*
de 3 hoofdzinnen (**tricolon**) zijn zonder voegwoorden verbonden (**asyndeton**)

⁸⁷ Hermaion kiest voor deze interpretatie.

⁸⁸ Eisma kiest voor deze interpretatie.

	loco	< locus; je kunt het op een aantal manier interpreteren: • van plaats (letterlijk): <i>op geen enkele <u>plaats</u> = nergens</i> • van tijd: <i>op geen enkel <u>moment</u> = nooit</i> • metaforisch: <i>bij geen enkele <u>gelegenheid</u></i>
numquam intempestiva ^{1s f predn} , numquam molesta ^{1s f predn} est ^{pv} .	HOOFDZIN 4	met twee nevenschikte delen zonder voegwoord verbonden (<i>asyndeton</i>); ze horen bij elkaar omdat in het eerste deel de persoonsvorm is weggelaten
	numquam ... numquam ...	<i>anafora</i>

Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, locis pluribus utimur quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit.	Dus gebruiken we geen water, geen vuur, zoals men zegt, bij meer gelegenheden dan vriendschap ⁸⁹ (en ik praat nu niet over de gewone of de middelmatige, die toch op zich genoeg geeft en ook nuttig is, maar over de ware en volmaakte, zoals van die paar mannen, die erom worden geroemd).	
Itaque non aqua ^{5s} , non igni ^{5s} ,	HOOFDZIN	aqua een ablativus vanwege utimur verderop; de combinatie aqua en igni (zie hieronder) kan alleen maar een ablativus zijn igni vuur; een pure i-stam met een ablativus, net als de dativus, op -i
ut aiunt ^{indi} ,	BIJZIN	vergelijkende bijwoordelijke bijzin [98]; ut + indicativus = zoals anafora, asyndeton
locis ^{5p} • pluribus • utimur ^{pv} quam amicitia ^{5s}	HOOFDZIN VERVOLG	utimur < utor, <i>gebruiken</i> ; wát je gebruikt staat in de ablativus; hier is dat aqua, igni en amicitia locis < locus, <i>plaats, moment, gelegenheid</i> ; hier dat laatste pluribus < plures, <i>meer</i> (multus, plures, plurimus = <i>veel, meer, meest</i>); een bijvoeglijk naamwoord
Neque ego ^{1s} ^{ond} nunc de vulgari ^{5s} aut de mediocri ^{5s} ,	HOOFDZIN	structuur: • onderwerp (ego) helemaal vooraan in de zin en persoonsvorm (loquor) helemaal achteraan • met twee nevengeschikte voorzetselbepalingen: neque de ... (<i>niet over ...</i>) sed ... (<i>maar over ...</i>) • elk deel heeft weer twee nevengeschikte delen (vulgari/mediocri en vera/perfecta) neque ... eerste deel; hierna komt sed ...; te verbinden met loquor: <i>en niet [over ... praat ik]</i> vulgari, mediocri respectievelijk van vulgaris en mediocri, beide verbogen volgens groep 3 met twee uitgangen (zoals fortis); • het zijn ablativi en • ze zijn vrouwelijk congruerend met amicitia
quae ^{1s f} ^{ond} tamen ipsa ^{1s f} et delectat ^{indi pr} et prodest ^{indi pr} ^{pv} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin ([1] ⁹⁰ variant [15]) bij het weggelaten amicitia dat je bij vulgari en mediocri kan denken; met twee persoonsvormen ⁹¹ et ... et ... polysyndeton quae merk op dat het relativum, ipsa en de beide persoonsvormen, enkelvoud zijn en dus allemaal betrekking hebben op de vriendschap
sed de vera ^{5s} et perfecta ^{5s} loquor ^{pv} , qualis ^{1s} ^{predn} eorum,	HOOFDZIN VERVOLG BIJZIN 1	het nevengeschikte deel ingeleid door sed betrekkelijke bijzin ([1] variant [15]) bij het weggelaten amicitia dat je in de hoofdzin bij vera en perfecta kunt denken; een kort zinnetje; denk er in deze bijzin " <i>die</i> " (=amicitia) (als nominativus en onderwerp) bij; qualis wordt dan het naamwoordelijk deel van het gezegde; structuur: • kan verwarrend zijn omdat de persoonsvorm pas verderop staat (fuit), en • we in het Nederlands niet déze Latijnse volgorde (eorum fuit) moeten kiezen (<i>[een vriendschap], zoals [die] van hen is</i>), want dan komen we niet uit met de qui-bijzin,

⁸⁹ De combinatie van de ontkenning "geen" en de vergelijking "bij meer ... dan" levert eigenlijk geen goede Nederlandse zin op. Beter is het om de redenering om te draaien en te zeggen: "Dus gebruiken we vriendschap bij meer gelegenheden dan vuur en water..."

⁹⁰ Je kan grammaticaal muggenziften over de vraag of er nu wel een antecedit is, omdat de bijvoeglijke naamwoorden vulgari en mediocri zelfstandig gebruikt zijn (*de gewone, de middelmatige*), of niet, omdat amicitia weggelaten is.

⁹¹ En je kan (vergelijk de vorige voetnoot) ook van mening verschillen of er dan twee zinnen zijn (omdat er twee persoonsvormen zijn) of dat één zin meerdere nevengeschikte persoonsvormen kan hebben.

		• maar de volgorde om moet draaien: “<i>zoals [die] is van hen, die ...</i>”
	qualis	hier betrekkelijk gebruikt: (<i>zodanig</i>) als en zonder een corresponderend talis in de hoofdzin; slaat terug op het weggelaten amicitia uit de hoofdzin; er had kunnen staan: “de tali amicitia loquor, qualis ...” (“<i>ik praat over een zo’n vriendschap, als ...</i>”) Merk op dat talis (<i>zodanig, zo’n</i>) en qualis (<i>hoedanig, zodanig als</i>) in het Latijn bijvoeglijke naamwoorden zijn en dat ze verbogen worden volgens groep 3 met twee uitgangen (zoals fortis)
	eorum	predicaatsgenitivus (zie ook voetnoot 92); • het gaat hier dus om een bepaalde soort (= qualis = <i>zo’n</i>) vriendschap van een bepaald soort mensen (eorum, qui = <i>van hen, die</i>) • wat dat dan voor soort mensen zijn, staat in de qui-bijzin • je kan tenslotte interpreteren dat het om mannen gaat, want eorum is mannelijk en Cicero doet geen moeite om expliciet mannen én vrouwen te benoemen
qui ^{1p} ^{ond} pauci ^{1p} nominantur ^{indi pr pv} ,	BIJZIN 2	betrekkelijke bijzin bij bijzin 1 ([1] variant [15]); antecedent is eorum (<i>van hen, die ...</i>)
	pauci	bijstelling (<i>als weinigen</i>) bij het antecedent eorum; de bijstelling is in de bijzin geplaatst; opmerkingen: • verwarrend kan zijn dat de bijstelling (pauci) een andere naamval heeft (nominativus) als het woord in de hoofdzin (eorum, genitivus) waar het bij hoort; • pauci hoort bij eorum (<i>van die weinigen</i>), niet bij qui (“<i>die als weinigen</i>”)⁹² • je herkent zo’n bijstelling bij het antecedent maar die in de bijzin is geplaatst als je een woord in de bijzin moeilijk daar kan plaatsen
	nominantur	< nomino (nominare), <i>noemen</i> , maar ook, <i>roemen</i> ⁹³ ; in het Nederlands hebben we wel een bepaling nodig bij het woord <i>roemen</i> (<i>iemand roemen om iets</i>); dus zet er in de vertaling iets bij als “ <i>daarom</i> ”.
fuitt ^{pv});	HOOFDZIN SLOT	

nam et secundas res splendiores facit amicitia, et adversas, partiens communicansque, leviores.		want vriendschap maakt zowel voorspoed prachtiger als tegenspoed lichter, omdat het die verdeelt en deelt.
nam et (secundas [•] res ^{4p} • lijd) splendiores [•] facit ^{pv} amicitia ^{1s} •• ^{ond} , et adversas ^{4p} lijd, partiens ^{ppa} •• communicans ^{ppa} •• que, leviores [•] .	HOOFDZIN	met twee nevenschikte delen (et ... et ...; polysyndeton) als lijdend voorwerp
	secundas res	als geheel een uitdrukking: <i>voorspoed</i>
	facit	< facio (facere), <i>maken</i> ; facere + dubbele accusativus = <i>iets/iemand maken tot iets/iemand</i>
	adversas	adversas res = <i>tegenspoed</i>
	secundas / adversas	tegenstelling
	partiens	<partior (partiri), <i>verdelen, toedelen</i> ; partior is een deponens, en een deponens heeft wel het ppa als actieve vorm (en dan ook uiteraard in een actieve betekenis)
	partiens communicansque	De Romein zegt dus kennelijk “verdeelde smart is gedeelde smart”. Wij zeggen “gedeelde smart is halve smart”. • partior = verdelen = halve smart • communico = delen = gedeelde smart

⁹² Zie A&G §§ 307.e én 307.f; vraag blijft hier maar even onbeantwoord of er in het Nederlands verschil is tussen “*van die weinigen*” en “*die als weinigen*”...

⁹³ Hermaion vertaalt *noemen*, Eisma *roemen*

26	Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, utrum propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis, quod quis minus per seipse posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet, an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior et pulchrior et magis a natura ipsa profecta alia causa.	Hoe vaker ik daarom nadenk over vriendschap des te meer lijkt het mij dat het volgende overdacht moet worden, (namelijk) of vriendschap wegens zwakheid en gebrek verlangd is, om door het geven en ontvangen van diensten, dat te krijgen van een ander en op zijn beurt terug te geven, wat iemand niet op eigen kracht kan, of dat, hoewel dit weliswaar eigen is aan vriendschap, er een andere oorzaak is, ouder en mooier en meer uit de natuur afkomstig.
----	--	---

	STRUCTUUR	En lange zin met veel bijzinnen en nevenschikte delen. Sterk versimpeld staat er: “Ik vraag me af, of (utrum) vriendschap gewenst wordt uit zwakte, of (an) dat⁹⁴ er een andere oorzaak is.” • hoofdzin Saepissime ... solet, met ◦ ppa: cogitanti (bij mihi) ◦ gerundivum: considerandum ◦ aanvullingsinfinitivus bij solet: [mihi] videri • twee afhankelijke vragen ◦ utrum ... desiderata sit ◦ an esset ... • de tweede vraag bestaat uit twee delen ◦ ... quidem ... sed ...
Saepissime^{8W} igitur mihi^{3s} •• de amicitia^{5s} cogitanti^{ippa} •• maxime illud^{1s} n • NCI ond considerandum^{gdivum} • NCI ond videri^{inf} solet^{pr} pv,	HOOFDZIN	Letterlijk: “Zeer vaak dus over vriendschap nadenkend ben ik gewoon te denken dat vooral dit overwogen moet worden, ...” Je kan de combinatie cogitanti/solet vertalen met “Hoe meer ik nadenk over vriendschap, des te meer lijkt me dat overwogen moet worden [of ...]”.⁹⁵ Maar dat “hoe meer” is wel wat vrij vertaald. Je zou ook kunnen zeggen: <i>Ik denk daarom erg vaak over vriendschap na en vind dan meestal dat het volgende overdacht moet worden, ...</i>
igitur		dus, daarom; kennelijk is er een logisch verband met de tekst die hiervoor staat
mihi videri		sibi videri is letterlijk “door jezelf gezien te worden”; de constructie heeft een NCI bij zich om aan te geven wat er door je gezien wordt; de NCI fungeert als onderwerp van “gezien te worden”;
		“door mijzelf gezien te worden” betekent: ik geloof, ik denk
		mihi = dativus auctoris; de NCI wordt dan een bijzin: “ik denk/geloof dat ...”
[mihi] videri solet		videri is een aanvullingsinfinitief bij solet: “het is gewoon [door mij] gezien te worden” = [ik] geloof gewoonlijk;
		als videri een NCI heeft, zoals hier, wordt dat een NCI bij videri solet
saepissime / solet		saepissime bij solet trekken is dubbelop: als je iets gewoon bent, doe je dat dus al zeer vaak; saepissime bij cogitanti trekken betekent dat je zeer vaak (saepissime) nadenkt over de vriendschap, en als je dat doet, denk je gewoonlijk (solet) dat een en ander overwogen moet worden.
illud considerandum		denk erbij esse; illud considerandum [esse] is een NCI bij videri solet ⁹⁶ ; het fungeert dan als onderwerp voor videri solet; letterlijk: “dit-overwogen-te-moeten-worden geloof ik

⁹⁴ De toevoeging van het woordje “dat” in dit voorbeeld is een puur Nederlands iets. Zie de ANS [hier](#) bij voorbeeld 10.

⁹⁵ De boeken van Eisma en Hermaion doen dit, evenals Falconer en Freeman.

⁹⁶ Zie voor een discussie ook [hier](#).

	<i>gewoonlijk</i> = ik geloof gewoonlijk dat dit overwogen moet worden;
mihi cogitanti	<i>"door mij denkend [over vriendschap]" = terwijl ik denk [over ...]</i>
illud	is een voorlopig onderwerp en is vooruitwijzend op de dubbele afhankelijke vraag (utrum ... an ... : <i>[dit moet overwogen worden] (namelijk) of ... of ...</i>

utrum propter imbecillitatem ^{4s} atque inopiam ^{4s} desiderata ^{ppp} sit ^{con} amicitia ^{1s ond} ,	BIJZIN 1A	afhankelijke vraag bestaande uit 2 delen (utrum ... an ...); hier het eerste deel; de vraag is een bijstelling bij illud ([138]); illud was het grammaticale onderwerp van de NCI en deze vragen vullen dat verder in
	sit	Een afhankelijke vraag is een vorm van indirecte rede.
	desiderata sit	Considerandum leidt deze indirecte rede in.
ut dandis ^{gdivum} recipiendis ^{gdivum} que meritis ^{5p} ,	BIJZIN 2	coniunctivus vanwege de indirecte rede; <i>verlangd is</i> (coniunctivus perfecti passivi)
	ut	finale bijzin (ut = <i>opdat</i>) bij de afhankelijke vraag (bijzin 1A) [55]
	meritis	kan finaal (<i>opdat</i>) maar ook wel consecutief (<i>zodat</i>) gelezen worden
	dandis, recipiendis	ablativus instrumenti (<i>door middel van</i>); dus geen ablabs congruerende gerundiva bij een zelfstandig naamwoord (meritis); letterlijk “ <i>door diensten gegeven en ontvangen moetende worden</i> ”; in zo’n gerundivum constructie is het “moeten” afgezwakt of zelfs afwezig (zoals hier); dan lees je: <i>door het geven en ontvangen van diensten</i>
quod ^{4s n lijd} quis ^{1s} minus per se ^{4s} ipse ^{1s} • posset ^{con} impf pv,	BIJZIN 3	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin bij id in bijzin 2 (ut ...); quod is het lijdend voorwerp in de bijzin ([2] variant [18]); merk ook op dat het een bijzin is in een tekstdeel (utrum ...) in de indirecte rede ([14])
	quis	= aliquis, <i>iemand</i>
	minus	<i>niet, niet echt</i> ; comparativus van parum, <i>te weinig</i>
	posset	- Een coniunctivus omdat het een bijzin is binnen de indirecte rede (utrum ...). Je vertaalt ‘m dan als een indicativus. - Merk ook op dat het een imperfectum is. Die wordt afgedwongen omdat “desiderata sit” in de directe vraag een verleden tijd zou zijn: “desiderata est”⁹⁷. Je hoeft ‘m in het Nederlands niet als verleden tijd te vertalen.
id ^{4s lijd} acciperet ^{con} impf pv ab alio ^{5s} vicissim ^{BW} que redderet ^{con} impf pv,	BIJZIN 2 VERVOLG	dit zijn imperfecti; zie bij posset hierboven
an esset ^{con} impf pv hoc ^{4s n ond} quidem proprium ^{4s predn} amicitiae ^{2s} , sed antiquior [•] et pulchrior [•] et magis ^{BW} a natura ^{5s f} ipsa ^{••} profecta [•] alia [•] causa ^{1s f} • ond.	BIJZIN 1B	tweede deel van de afhankelijke vraag; bestaat uit twee nevenschikte delen gescheiden door sed (<i>maar</i>)
		De vertaling van quidem (<i>weliswaar</i>) als deel van een vraag (an, of) lijkt krom: “[overdenken,] of dit weliswaar eigen is aan vriendschap [maar ...]”. Iets dat je toegeeft, hoef je je niet af te vragen. De vraag is of dat een Nederlands probleem is, of dat ook de Latijnse formulering krom is. Zie voetnoot 98 voor een discussie.

⁹⁷ Als je de vraag direct maakt, wordt het: “Amicitia propter imbecillitatem atque inopiam desiderata est, ut, quod quis non posset, id acciperet et redderet?” De coniunctivus “sit” wordt een indicativus (“est”) en “desiderata est” is een verleden tijd (een perfectum; een perfectum verwijst naar iets dat in het verleden is gebeurd). De tijden van een bijzin richten zich dan naar de tijd van het hoofdwerkwoord in de hoofdzin, desiderata est, volgens de consecutio temporum (zie A&G § 482ff). Die schrijft een voltooid of onvoltooid verleden tijd voor. Dat wordt hier voor acciperet en redderet een imperfectum vanwege het duratief aspect (voortdurende handeling). Posset volgt dat: je accepteert en geeft steeds wat je zelf steeds maar niet voor elkaar krijgt.

⁹⁸ Er zijn een aantal puzzels bij dit tweede gedeelte. Dat tweede gedeelte bestaat weer uit twee delen. Het eerste van die twee is het quidem-deel: “esset [...] amicitiae”. Het tweede is het sed-deel: “sed [...] causa”.

- Is het quidem-deel met esset krom Latijn?
“Esset” hoort ontegenzeggelijk bij het quidem-deel. Je kan dit quidem-deel vertalen in de vragende vorm. Zowel de werkvertalingen van Eisma als Hermaion doen dit. Dat wordt dan iets als “*of dit weliswaar eigen aan vriendschap is*”, waarbij “dit” terugslaat op het utrum-deel van de zin en de zin afgemaakt wordt met het sed-deel: “of dat ...”. Nu ontstaat er in het Nederlands in dat eerste deel een inhoudelijk vreemde zin. Je vraagt je iets af waarvan je in de vraag al stelt dat het waar is. De bedoeling is natuurlijk om te *stellen* dat het ervoor genoemde eigen is aan vriendschap en je *af te vragen*, in het sed-deel, of er een diepere oorzaak is. De feitelijke vraag betreft dus alleen het sed-deel. Daarmee is de Nederlandse vertaling krom, maar de interessantere vraag is of de Latijnse tekst ook krom is.
Als we kijken naar twee Engelse vertalingen dan zie je dat beide vertalers het probleem herkennen. Falconer lost het op door van het quidem-deel een bijzin te maken met hoewel: “[...] or, *although this mutual interchange is really inseparable from friendship, whether there is not another cause, older, more beautiful, and emanating more directly from Nature herself.*” (p. 136). En Freeman maakt een aparte zin van het tweede gedeelte en, net als Falconer, formuleert het quidem-deel als een mededeling, niet als een vraag: “*This is undeniably a part of being a friend, but I wonder if there isn’t a deeper and more beautiful reason for friendship than this, something that comes to us from nature herself.*” Beiden

an	vraagpartikel van het tweede deel; de constructie is utrum ... an ... = <i>of ... of ...</i>
an ... alia causa [sit]	De vertaling hierboven is gebaseerd op de aanwijzing in het boek van Hermaion om “sit” bij causa te denken. Zie ook voetnoot 98.
antiquior ... profecta	drie bijstellingen bij alia Je kunt in plaats van bijstellingen de bijvoeglijke bepalingen ook bij causa nemen: “ <i>maar dat er een oudere en mooiere en meer uit de natuur afkomstige andere oorzaak is</i> ”.
quidem ... sed ...	weliswaar ... maar ... In de vertaling hierboven is een concessieve bijzijn met hoewel gebruikt. Zie voetnoot 98 voor een discussie. Zowel Falconer als Freeman volgen deze aanpak; Eisma en Hermaion niet.
proprium	<i>eigen bezit, eigendom</i> ; dat is wat anders dan <i>eigenschap</i> , maar dat is waarschijnlijk wél een betere vertaling dan eigen bezit of eigendom; een vertaling met “ <i>eigen aan</i> ” respecteert niet de genitivus maar komt beter in de buurt van bezit.
magis	bijwoord bij profecta
profecta	< profectus, ppp van proficiscor (proficisci), <i>vertrekken</i> , en ook, zoals hier, <i>afkomstig zijn van</i> (+ab); dus niet van proficio (proficere), <i>verder komen, tot stand brengen</i> ; Een vertaling met “ <i>afgeleid</i> ” is minder zuiver want dat veronderstelt een handelend iets buiten de natuur zelf dat “het afleiden” uitvoert.

Amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam coniungendam;

Liefde immers, waarnaar “vriendschap” is genoemd, is bijzonder geschikt om wederzijdse genegenheid te vinden;

Amor^{1s ond} enim,

HOOFDZIN

ex quo^{5s} amicitia^{1s f • ond} nominata^{ppp predn} est^{pv},

BIJZIN

betrekkelijke bijzin met antecedent (amor) met het relativum in de ablativus in een voorzetselbepaling ([1] variant [19])

nominata est

indicativus perfecti passivi

princeps^{1s predn} est^{pv} ad benevolentiam^{4s ••} coniungendam^{edivum ••};

HOOFDZIN VERVOLG

princeps

princeps, een bijvoeglijk naamwoord, *eerste, voornaamste*, en ook, zoals hier, *geschikt voor*

vertalen het quidem-deel dus niet als deel van de vraag maar als een stellende zin. Impliciet corrigeren ze dus het Latijn. Overigens is “krom” niet “fout”. Een taal is geen wiskunde, en als dit de manier was in het Latijn om zo’n weliswaar-maar vraag te formuleren, dan is dat zo. In het Nederlands is het naar mijn bescheiden mening niet correct.

- Hoort “esset” ook bij het sed-deel?
In de aantekeningen van de Hermaion uitgave wordt aangegeven om bij alia causa “sit” te denken. Dat is consistent met de eerste afhankelijke vraag van de zin: “utrum [propter ...] desiderata sit amicitia” (*of vriendschap gewenst is [vanwege ...]*). Eisma daarentegen geeft aan een tweede “esset” te denken bij profecta – dus niet bij causa. Moet je die “esset” dan ook niet bij antiquior en puchrior denken?
- Koppel- of zelfstandig werkwoord?
Met “sit” bij causa (zie de opmerking hierboven) kun je dat werkwoord op twee manieren lezen: als een koppelwerkwoord of als zelfstandig werkwoord. Als koppelwerkwoord vertaal je iets als “*[of] een andere oorzaak ouder/mooier/natuurlijker is*”. Zie ook A&G § 284.b. De tricolon *ouder/mooier/natuurlijker* is predicaatsnomen. Je vraagt je niet af of er een andere oorzaak is, maar hoe die is. Als zelfstandig werkwoord (*zijn = bestaan*) wordt het iets als “*[of] (er) een andere oorzaak is, ouder/mooier/natuurlijker*”. Nu vraag je je af of er een andere oorzaak is. De tricolon wordt een bijstelling bij causa. Falconer en Freeman vertalen het zo. Merk op dat Freeman “alia” weglaat. Hermaion vertaalt ook “sit” als zelfstandig werkwoord, maar de tricolon niet als bijstelling: *[er moet overdacht worden] “of dat dit weliswaar eigen was aan vriendschap, maar (dat) er een oudere [...], mooiere en meer uit de natuur afkomstige andere oorzaak is*”. Met “esset” bij profecta (en antiquior en pulchrior) kan je “esset” alleen als koppelwerkwoord lezen. Eisma vertaalt dan: *[er moet overdacht worden] “of dit weliswaar karakteristiek voor vriendschap is, maar een andere oorzaak belangrijker en voortreffelijker en meer van de natuur zelf afgeleid is*.” Met het gebruik van “een” wordt dan vervolgens niet afgevraagd of er een andere oorzaak is, maar wordt dat aangenomen, en alleen afgevraagd hoe die is.
- Waarom is esset een imperfectum?
En niet, zoals sit in het utrum-deel, een praesens? Als je “sit” bij causa denkt, helpt de consecutio temporum (zie voetnoot 97) misschien. Dan is er een verleden tijd om dezelfde reden als bij acciperet, redderet en posset. Als je een tweede “esset” (en geen “sit”) denkt in het sed-deel, is het lastiger dat imperfectum te begrijpen.

coniungendam	gerundivum van coniungo, <i>verbinden</i> , of, van bijvoorbeeld vriendschappen, <i>sluiten</i> , <i>aanknopen</i> ; genegenheid of welwillendheid sluit je niet en knoop je niet aan, maar vind je; je kunt een woord als <i>wederzijds</i> of <i>bij elkaar</i> toevoegen om wat dichter bij “ <i>aanknopen</i> ” te komen
ad benevolentiam coniugendam	gerundivum constructie; letterlijk “ <i>tot genegenheid aangeknoopt moetende worden</i> ”; zo’n constructie vertaal je met “ <i>om genegenheid aan te knopen</i> ” = <i>om tot genegenheid te komen</i> ; besef wel dat je dan een passieve constructie actief gemaakt hebt;

nam utilitates quidem etiam ab eis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa;	want voordelen worden immers ook vaak van hen verkregen, die onder het voorwendsel van vriendschap worden vereerd en gerespecteerd vanwege de omstandigheden;	
nam utilitates ^{1p ond} quidem etiam ab eis ^{5p} percipiuntur ^{pv} saepe,	HOOFDZIN	ab eis niet “<u>door hen [verkregen]</u>” (ablativus auctoris) maar <u>van hen [verkregen]</u> (ablativus separationis/originis) quidem <i>immers</i>; bouwt een tegenstelling op met autem in de volgende zin; je zou ook wat vrijer kunnen vertalen met <i>weliswaar ... maar ...</i>
qui ^{1p ond} simulatione ^{5s} amicitiae ^{2s} coluntur ^{pv} et observantur ^{pv} temporis ^{2s} causa;	BIJZIN	simulatione betrekkelijke bijzin met antecedent eis ([1] variant [15]) causa ablativus instrumenti temporis <i>wegens</i>, regeert een genitivus < tempus, <i>tijd, moment</i>, ook, zoals je hier kunt vertalen, overdrachtelijk <i>gelegenheid, omstandigheden</i>
in amicitia autem nihil fictum est, nihil simulatum, et quidquid est, id est verum et voluntarium.	in vriendschap is echter niets verzonnen, niets geveinsd, en al wat er is, is echt en gebeurt uit vrije wil.	
in amicitia ^{5s} autem nihil ^{1s n ond} fictum ^{• predn} est ^{pv} , nihil ^{1s n ond} simulatum ^{• predn} , et	HOOFDZIN DEEL 1	met twee nevenschikte delen gekoppeld door et; het eerste deel met twee onderwerpen, zonder voegwoord (<i>asyndeton</i>)
quidquid ^{4s n ond} est ^{pv} ,	fictum, simulatum	kun je als synoniemen vertalen (<i>veinzen, huichelen, voorwenden</i>), of je kunt ze verschillend vertalen: fictum neutraler als <i>verzinnen</i> en simulatum sterker als <i>veinzen</i>
id ^{1s n • ond} est ^{pv} verum ^{• predn} et voluntarium ^{• predn} .	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin (bij de hoofdzin deel 2 hieronder) met quisquis (<i>al wie, al wat</i>); het “antecedent” is id in de hoofdzin [12] Zie voetnoot 99 voor meer informatie over quisquis.
	est	geen koppelwerkwoord, maar zelfstandig werkwoord (“is” in de betekenis van “bestaan”)
	HOOFDZIN DEEL 2	quidquid est, id est verum [...] Ook al is de constructie met quisquis grammaticaal misschien lastig, de vertaling is (van links naar rechts) letterlijk recht toe recht aan: <i>al wat [er] is, dat is echt [...]</i>;
27 Quapropter a natura mihi videtur potius quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura.	Daarom schijnt het mij toe dat vriendschap eerder uit de natuur is ontstaan dan uit behoefte, meer vanwege een neiging van de geest in combinatie met een bepaald gevoel van liefhebben, dan uit de gedachte hoeveel nut die zaak zal hebben.	

Quapropter a natura^{5s} mihi^{3s} videtur^{pv} potius^{8w} quam ab indigentia^{5s} orta^{ppp • NCI} amicitia^{1s f • NCI}, applicatione^{5s} magis animi^{2s} cum quodam^{••} sensu^{5s m ••} amandi^{8dium 2s}, quam cogitatione^{5s}

HOOFDZIN

begint met een relatieve aansluiting; structuur:

- de kern is: mihi videtur orta amicitia [a ...] (*vriendschap schijnt mij toe ontstaan te zijn [uit ...]*)

⁹⁹ Quidquid is de accusativus van quisquis en dat betekent *alles wat, wat ook*. In het Latijn is quisquis één woord en het wordt als een zelfstandig naamwoord gezien (zie ook [hier](#)). Het is hier het onderwerp van est en est is hier geen koppelwerkwoord (copula) maar een zelfstandig werkwoord met de betekenis *bestaan*. Quisquis is opgebouwd uit twee keer quis. Daar gaan we hier aan voorbij, maar je ziet het wel terug in de Nederlandse vertaling: *alles wat, of al wat*. In het Nederlands dus twee woorden en *wat* is een betrekkelijk voornaamwoord. “Alles wat bestaat ...” is dus een hele korte, maar onvolledige, hoofdzin (“*alles*”), en een bijzin (“*wat bestaat*”). In het Nederlands wordt die hoofdzin afgemaakt met “*is echt*”: “*Alles [wat bestaat,] is echt*.” In het Nederlands dus een keurige hoofdzin (*alles is echt*) en een bijzin (*wat bestaat*). Niet in het Latijn. “Quidquid est” is een hoofdzin die niet af is en als een zelfstandig naamwoord fungeert en dat dan als onderwerp van het tweede est: “Al-wat-bestaat is echt. Dat tweede est is wel een copula. Dus “id est ...” is géén bijzin. Het is ook een hoofdzin en begint met een aanwijzend voornaamwoord. Dat eerste woord, id, herhaalt als het ware de tekst “quidquid est”. Wij kunnen dat in het Nederlands ook: “Alles wat bestaat, dat is echt.” Het is dezelfde constructie als “Een bakker, die bakt brood.” In een bijzin zou er staan “De bakker, die brood bakt, ...”.

		• heeft twee bepalingen bij orta (<i>ontstaan</i>): a natura ... (<i>uit de natuur</i> ...) en applicatione ... (<i>door het willen verbinden</i>) • elke bepaling vergelijkt twee zaken: potius quam (<i>eerder dan</i>) vergelijkt natura en indigentia, en magis quam (<i>meer dan</i>) vergelijkt applicatione en cogitatione
quapropter		relatieve aansluiting; een bijwoord dat betrekkelijk is gebruikt
mihi videtur		< sibi videri, <i>geloven dat, denken dat</i> ; hier dus: [<i>daarom</i>] <i>denk ik [dat]</i> ; videri op zichzelf (letterlijk: <i>gezien worden</i>) wordt ook als <i>schijnen</i> vertaald; die vertaling, samen met mihi, kun je vaak ook in plaats van <i>geloven</i> of <i>denken</i> gebruiken; dan wordt het mihi videtur = <i>het schijnt mij toe dat</i> ...
mihi		dativus auctoris; mihi videtur betekent letterlijk <i>het wordt door mij gezien</i>
orta amicitia		denk erbij esse: orta esse amicitia = “ <i>de vriendschap ontstaan te zijn</i> ”; de NCI bij videri; orta esse is de infinitivus (“i”) en amicitia de nominativus (“N”); de NCI fungeert als onderwerp van videtur ¹⁰⁰
potius quam		potius ¹⁰¹ = comparativus (<i>liever, eerder</i>); quam + comparativus = <i>dan</i>
applicatione animi		<i>een neiging van de geest</i> ¹⁰² ; een wat letterlijker vertaling zou kunnen zijn “[<i>meer</i>] omdat de geest zich wil verbinden”
cum		= <i>samen met</i> , in de betekenis van <i>gecombineerd met</i>
amandi		congrueert nergens mee, dus een gerundium: <i>het liefhebben</i> ; in de genitivus met sensus: sensus amandi = “ <i>een gevoel van het liefhebben</i> ” = <i>een gevoel van liefhebben</i>
quantum ^{1s n} illa [•] res ^{1s f} • predn utilitatis ^{2s} esset ^{coni impf pv} habitura ^{pfa} •.	BIJSTELLING	een afhankelijke vraag als bijstelling bij cogitatione ¹⁰³
	quantum utilitatis	“ <i>hoeveel van nut</i> ” = <i>hoeveel nut</i> quantum is een zelfstandig naamwoord; utilitatis = genitivus partitivus
	esset	• Het is een coniunctivus omdat het een afhankelijke vraag is. • Het is een imperfectum vanwege orta [esse]¹⁰⁴. Je hoeft deze verleden tijd niet te vertalen.

Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat;

Hoe dit nu zit, kan ook in sommige dieren waargenomen worden, die, tot een zeker moment, zo houden van hun jongen en zo door hen worden liefgehad, dat hun gevoel makkelijk zichtbaar is;

Quod^{1s n} • ond quidem quale^{• predn} sit^{coni pv},

BIJZIN

afhankelijke vraag (quale, *hoe*) als betrekkelijke bijzin (quod, *wat*) met een relatieve aansluiting en als onderwerpszin van potest in de hoofdzin; quod is onderwerp van de bijzin ([126] variant [15])

quod

betrekkelijk voornaamwoord; relatieve aansluiting; onzijdige nominativus

¹⁰⁰ Eisma benoemt ora amicitia [ess] hier als een NCI. In brief 81 noemt Eisma aestimare in “nemo mihi videtur [...] aestimare” een aanvullingsinfinitivus (zie blz. 81).

¹⁰¹ Het grondwoord is potis, *machtig, kundig*, een bijvoeglijk naamwoord. Dat heeft geen bijwoord en het wordt niet verbogen. Alleen het neutrum wordt gebruikt: pote. De comparativus is potior, *machtiger*, en die heeft wél een bijwoord: potius, *machtiger*. Dat woord staat hier in de tekst. De superlativus is dan potissimus (bijv. nw.) en potissimum (bijwoord), *machtigst*.

¹⁰² applicatio = *aansluiting, het aansluiten*; applicatio animi = *het (willen) aansluiten van de geest*; daarmee wordt kennelijk bedoeld: *de neiging om* (Eng: inclination to). De Engelse vertaling verwoordt het als “an inclination of the soul”. Zie ook het woordenboek van Lewis & Short [hier](#).

¹⁰³ Zoals “Het brood werd gebakken door de bakker, een harde werker.” Zie ook A&G § 282.c.

¹⁰⁴ In principe volgt een afhankelijke vraag qua tijd het werkwoord in de hoofdzin. Dat is videtur, en dat is een praesens (tegenwoordige tijd). Volgens de consecutio temporis (A&G § 483) heeft de bijzin dan ook gewoon een tegenwoordige tijd. Toch staat hier een imperfectum. Dat komt omdat de bijzin (*quantum* ... esset) afhankelijk is van “orta esse”: “... is ontstaan ... uit de vraag *hoeveel* ...”. Orta esse is een infinitivus perfecti, een perfectum dus. Een coniunctivus in de indirecte rede volgt een infinitivus perfecti waar deze van afhankelijk is, en niet het hoofdwerkwoord dat de indirecte rede inleidde (zie A&G § 585.a). Volgens de consecutio temporis volgt een bijzin een verleden tijd met een perfectum (of plusquamperfectum): esset habitura is een coniunctivus perfecti passivi.

	quale	< qualis, <i>hoe, hoedanig</i> ; bijvoeglijk naamwoord en hier vragend gebruikt (<i>hoe?</i>); het wordt verbogen en congrueert als predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) met het onderwerp: quale is de onzijdige nominativus
	quidem	benadrukt het pronomen quod; niet vertalen
	sit	een coniunctivus vanwege de afhankelijke vraag
etiam in bestiis ^{5p} • quibusdam [*] animadverti ^{inf pas} potest ^{pv} ,	HOOFDZIN	
	animadverti	aanvullingsinfinitivus bij potest; passieve infinitivus: <i>opgemerkt (te) worden</i>
quae ^{1p n ond} ex se natos ^{4p lijd} ita amant ^{pr pv} ad quoddam [*] tempus ^{4s n •} et ab eis ^{5p} ita amantur ^{pr pas pv} ,	BIJZIN 1	dubbele betrekkelijk bijzin waar quae niet herhaald is; antecedent is bestiis [1]
	ex se natos	natos < natus, <i>kind</i> (letterlijk: “ <i>de geborene</i> ”); bij een dier: <i>jong</i> ; ex se natos = “ <i>de uit henzelf geboren</i> ” = <i>hun jongen</i>
	ita	hoort bij het latere ut (correlativum): zó ... (<i>zo</i>)dat ...
ut facile ^{bw} (earum ^{2p} sensus ^{1s f ond}) appareat ^{coni pv} ;	BIJZIN 2	consecutieve bijwoordelijke bijzin bij bijzin 1 [74]
	facile	bijwoord van facilis, <i>gemakkelijk</i>

quod in homine multo est evidentius, primum ex ea caritate, quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere non potest, deinde cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur.		dit is in de mens veel zichtbaarder, allereerst vanwege de liefde die bestaat tussen kinderen en ouders, die niet verbroken kan worden behalve door een afschuwelijke misdaad, vervolgens wanneer een soortgelijk gevoel van liefde is ontstaan als wij iemand hebben ontmoet, met wiens gewoonten en natuur wij overeenstemmen, omdat wij in hem als het ware een zeker lichtend voorbeeld van rechtschapenheid en deugd lijken te zien.
--	--	---

quod ^{1s n ond} in homine multo est ^{pv} evidentius ^{predn} , primum ex ea [*] caritate ^{5s f •} ,	HOOFDZIN	zin met relatieve aansluiting (quod) en een opsomming met de woorden primum (<i>allereerst</i>) en deinde (<i>vervolgens</i>) (<i>polysyndeton</i>); het tweede deel is een bijzin met daarin weer allerlei bijzinnen
		De komma voor primum leidt geen bijzin in.
		Het tweede deel van de opsomming, dat met deinde begint, is wél een bijzin.
	evidentius	comparativus van evidenter, het bijwoord van het bijvoeglijke naamwoord evidens, <i>overduidelijk</i>
	multo	multo + comparativus = <i>heel, veel</i> ; dus, met evidentius, <i>heel zichtbaar</i> of <i>veel zichtbaarder</i>
	ea [caritate], quae	letterlijk: <i>die [liefde], die</i> ; in het Nederlands gebruiken we op deze plaats geen aanwijzend voornaamwoord (ea = <i>die</i>)
quae ^{1s f ond} est ^{pv} inter natos ^{4p} et parentes ^{4p} ,	BIJZIN 1	eerste betrekkelijke bijzin [1] variant [15]; antecedent is caritate
	est	< sum (esse); gebruikt als zelfstandig werkwoord (<i>zijn</i> = <i>bestaan</i>)
quae ^{1s f ond} dirimi ^{inf pas} nisi detestabili [*] scelere ^{5s •} non potest ^{pv} ,	BIJZIN 2	tweede feitelijke betrekkelijke bijzin, ook bij caritate ([1] variant [15]); tussen de twee bijzinnen is geen voegwoord gebruikt (<i>asyndeton</i>)
	dirimi	< dirimo (dirimere), <i>uit elkaar nemen, scheiden, verbreken</i> ; passieve infinitivus: <i>verbroken (te) worden</i>
	scelere	ablativus causae
deinde cum similis [*] sensus ^{1s • ond} exstitit ^{pr pf pv} amoris ^{2s} ,	BIJZIN 3	bij de hoofdzin; volgende deel in de opsomming (primum ... deinde ...); nu als een temporele bijwoordelijke bijzin met cum + indicativus; de bijzin is ook een voorwaardelijke zin, waarbij dit deel de conclusie is, en de voorwaarde in de volgende bijzin volgt ¹⁰⁵ [183] (een combinatie van bijw. bijzin [38] en voorw. zin [150])

¹⁰⁵ Dus als zelfstandige voorwaardelijke zin zou het zijn “Similis sensus amoris exsistit, si aliquem nanciscimur, quae [...]” (“Er bestaat een gelijk gevoel van liefde, als wij iemand ontmoeten, die [...]”). De zin wordt, door het gebruik van het perfectum, zoals dat heet, teruggeworpen in de tijd.

	cum	het voegwoord (hier: <i>wanneer</i>), niet het voorzetsel (<i>samen met</i>); het voegwoord is hier gebruikt met een indicativus (temporeel: <i>wanneer</i> = <i>op het moment dat</i>)
	exstitit	< exsisto (exsistere), <i>ontstaan</i> ¹⁰⁶ : is <i>ontstaan</i>
	amoris	bij sensus
si aliquem ^{4s lijd} nacti ^{ppp 1p} sumus ^{pv} ,	BIJZIN 4	de voorwaarde (si = <i>als</i>) van bijzin 3; maar de echte inhoudelijk mededeling wat die voorwaarde dan is, zit in de volgende bijzin (bijzin 5)
	nacti	< nactus, ppp van nanciscor (nancisci), deponens, <i>krijgen, verkrijgen</i>
	nacti sumus	nanciscor is een deponens, dus nactus sum = <i>ik heb verkregen</i> , niet passief <i>ik ben verkregen</i> ; nacti is een nominativus meervoud vanwege de 1 ^{ste} persoon meervoud van het onderwerp (<i>wij</i>)
cuius ^{2s} cum moribus ^{5p} et natura ^{5s f} congruamus ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 5	definiërende betrekkelijke bijzin [25] bij bijzin 4; hier wordt de eigenlijke voorwaarde verwoord; het relativum cuius (<i>van wie</i>) is deel van de voorzetsel bepaling cum ... (<i>met=in</i> ...)
	cuius cum moribus	= cum cuius moribus, <i>met wiens gewoonten</i> ; als je niet met het ouderwetse <i>wiens</i> wilt vertalen, moet je een extra bijzin introduceren: [... <i> iemand ontmoet hebben,</i>] <i>die gewoonten heeft waarmee wij overeenstemmen</i> [...]
	congruamus	< congruo (congruere), <i>overeenstemmen</i> ; dit werkwoord heeft het voorzetsel cum bij zich om aan te geven waarmee je overeenstemt; de coniunctivus wordt gebruikt vanwege het definiërende karakter omdat het antecedent “onbepaald” is; we vertalen zo’n coniunctivus met een gewone indicativus, of je voegt als je wilt een zinsdeel in als “ <i>met zo’n karakter dat ...</i> ” (dat hoeft hier niet: moribus geeft al aan dat we het over iemands karakter hebben)
quod in eo ^{5s} quasi ^{8w} lumen ^{4s n • lijd} aliquod* probitatis ^{2s} et virtutis ^{2s} perspicere ^{inf} videamur ^{coni pr pas pv} .	BIJZIN 6	causale bijwoordelijke bijzin met quod (<i>omdat</i>) en een coniunctivus bij bijzin 5 (<i>we stemmen overeen omdat</i> ...) [66]
	quasi	hier als bijwoord: <i>als het ware</i>
	lumen	<i>licht = lichtend voorbeeld</i>
	perspicere	aanvullingsinfiniitivus
	videamur	de coniunctivus in combinatie met quod geeft aan dat het niet om een hard feit gaat; dat kun je vertalen met toevoegingen als “ <i>zou</i> ” of “ <i>kan</i> ”; hier hoeft dat niet want de betekenis van videamur (<i>lijkt/schijnt</i>) en het gebruik van quasi verwoordt die intentie al.

28	Nihil est enim virtute amabilis, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter virtutem et probitatem etiam eos, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus.	Niets is immers beminnelijker dan de deugd, er is niets dat meer verlokt tot liefhebben, omdat wij immers door (hun) deugd en rechtschapenheid zelfs diegenen in zeker opzicht liefhebben die wij nooit hebben gezien.	
	Nihil ^{1s n • ond} est ^{pv} enim virtute ^{5s} amabilis ^{1s n • predn} ,	HOOFDZIN	
		virtute	ablativus comparationis: <i>dan</i> ; bij amabilis
		amabilis	bijvoeglijk naamwoord, comparativus (<i>beminnelijker</i>); predicaatsnomen, congrueert daarom met nihil
	nihil ^{ond}	HOOFDZIN	verkorte hoofdzin omdat est uit de vorige zin niet is herhaald: nihil est = <i>er is niets</i> ; merk op dat dit “niet herhaalde” est het zelfstandige werkwoord sum is (<i>zijn = bestaan</i>); het est in de vorige zin is het koppelwerkwoord; omdat de functie van “est” in het eerste en tweede deel verschilt, moet je in het Nederlands “er is” toevoegen
	quod ^{1s n ond} magis alliciat ^{coni pv} ad diligendum ^{edum} ,	BIJZIN	definiërende betrekkelijk bijzin met coniunctivus [26]

¹⁰⁶ Afhankelijk van je woordenboek kun je nog een transitieve betekenis van exsto (exstare), *bestaan*, aantreffen. Exstitit kan grammaticaal ook daarvan het perfectum zijn. Alleen past dat dan hier niet in de context en met de combinatie met cum, *wanneer*.

quippe^{BW} cum^{VW} propter^{VZ} virtutem^{4s} et probitatem^{4s} etiam eos^{4p lijd}, quos^{4p lijd} numquam vidimus^{indi pf pv}, quodam[•] modo^{5s •} diligamus^{conl pv}.	quod	is onzijdig vanwege nihil
	diligendum	gerundium, <i>het liefhebben</i> ; met ad is het een vaste constructie om een doel aan te geven: <i>tot het liefhebben</i>
	BIJZIN 1	bij quod allciat; causale bijwoordelijke bijzin met cum en coniunctivus (<i>omdat</i>) [72]
	quippe cum	een vaste combinatie: <i>omdat immers</i>
	BIJZIN 2	feitelijke betrekkelijke bijzin bij het antecedent eos ([1] variant [18])
	vidimus	hier, in tegenstelling tot viderit verderop, geen coniunctivus; dus geen definiërende bijzin deze keer; immers “het niet gezien hebben” is geen karaktertrek van iemand
	BIJZIN 1 VERVOLG	
	quodam modo	modo < modus, <i>tijd, manier, maat</i> ; quodam < quisdam, <i>een zeker(e)</i> , bijv. nw. quodam modo, <i>op een zekere manier</i> , wij zeggen: <i>in zekere zin, in zeker opzicht</i>
	diligamus	coniunctivus vanwege het causale cum (<i>omdat</i>)

Quis est qui C. Fabrici, M'. Curi non cum caritate aliqua benevola memoriam usurpet, quos numquam viderit?	Is er iemand die niet met een zekere welwillende genegenheid de herinnering levend houdt aan Gaius Fabricius, aan Manius Curius, hoewel hij hen nooit heeft gezien?
--	---

Quis^{1s ond} est^{pv} qui^{1s ond} C. Fabrici^{2s}, M'. Curi^{2s} non cum caritate^{5s f •} aliqua[•] benevola[•] memoriam^{4s lijd} usurpet^{conl pv}, quos^{4p lijd} numquam viderit^{conl pf pv}?	HOOFDZIN	korte hoofdzin met een directe vraag als inleiding op de bijzin
	quis est, qui	letterlijk: “Wie is hij, die ...?”; de bedoeling is te vragen of er iemand is, die ... Met andere woorden: <i>Is er iemand die ...?</i>
	BIJZIN 1	definiërende bijzin bij het onbepaalde “quis” uit de hoofdzin ¹⁰⁷ [25] variant [15]
	C. / M'.	C. = Gai = Gaii; M. = Mani = Manii; er staat M' (met accent) als aanduiding dat het de voornaam Manius betreft; M. (zonder accent) geeft Marcus aan
	memoriam usurpet	letterlijk “[die niet] de herinnering in de mond neemt/noemt”; in het Nederlands moeten we daar iets anders voor verzinnen: een herinnering koester je, of houd je levend. Falconer vertaalt: “who does not dwell with some kindly affection”
	aliqua	het onbepaalde persoonlijk voornaamwoord (< aliquis, <i>enig, bepaald, zeker</i>); niet lezen als het bijwoord <i>op de een of andere manier</i>
	benevola	< benevolus, <i>welwillend, vriendelijk</i>
	BIJZIN 2	bij bijzin 1; concessieve betrekkelijke bijzin met als antecedent de mannen Fabricius en Curius ([33] variant [18])
	viderit	hier, in tegenstelling tot vidimus hierboven, wél een coniunctivus; deze coniunctivus heeft kennelijk inhoudelijke betekenis en moeten we dus vertalen; het is een concessieve coniunctivus: <i>hoewel hij hen nooit heeft gezien</i>

Quis autem est qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit?	Is er echter iemand die Tarquinius Superbus, die Spurius Cassius, of Spurius Maelius niet haat?
--	---

Quis^{1s ond} autem est^{pv} qui^{1s ond} Tarquinius^{4s lijd} Superbum, qui Sp. Cassium^{4s lijd}, Sp. Maelium^{4s lijd} non oderit^{conl pf pv}?	HOOFDZIN	korte hoofdzin met een directe vraag als inleiding op de bijzin
	quis est	zie hierboven bij de vorige zin
	BIJZIN	definiërende bijzin bij het onbepaalde “quis” uit de hoofdzin [25] variant [15] (zie ook voetnoot 107)

¹⁰⁷ “qui ...” kan ook als consecutieve betrekkelijke bijzin opgevat worden ([34]). A&G legt uit dat de consecutieve en definiërende bijzinnen dicht bij elkaar liggen, en dat bij twijfel het best voor de definiërende kan worden gekozen.

	De zin bestaat uit twee delen, waarbij in het gezegde alleen in het tweede deel is geplaatst. Het tweede deel heeft een opsomming als lijdend voorwerp.
Sp.	= Spurius
qui ... qui ...	herhaald qui: anaphora
qui Sp. Cassium, Sp. Maelium	geen voegwoord: asyndeton
	In het Nederlands kun je het ook zonder voegwoord vertalen, maar het klinkt beter met een voegwoord.
oderit	< odi (odisse), <i>haten</i> ; het perfectum heeft een praesens betekenis

Cum duobus ducibus de imperio in Italia est decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.		Met twee leiders is er over de macht in Italië gestreden: Pyrrhus en Hannibal; onze gezindheid is niet al te zeer afkerig van de een wegens zijn rechtschapenheid, deze staat zal de ander wegens zijn wreedheid voor altijd haten.
Cum duobus ^{5p} ducibus ^{5p} • de imperio ^{5s} in Italia ^{5s} est ^{pv} decertatum ^{4s n ppp} , Pyrrho ^{5s} et Hannibale ^{5s} :	HOOFDZIN cum est decertatum Pyrrho et Hannibale cum ... de ... in ...	hoofdzin met een bijstelling (appositie) het voorzetsel (<i>met</i>); dus niet cum + indicativus = <i>wanneer, toen</i> ; dat weet je pas zeker als je est hebt gezien en de zin niet als bijzin bij het vervolg kunt plaatsen. het ppp is onzijdig en er is geen expliciet onzijdig onderwerp, dus: <i>er is gestreden</i> bijstelling bij duobus ducibus, vandaar congruentie in naamval; in het Nederlands is cum duobus ducibus, en dus ook de bijstelling, een voorzetselbepaling met ... over ... in ...; 3 bepalingen op een rijtje
ab altero ^{5s} propter probitatem ^{4s} eius ^{2s} non nimis alienos ^{4p} • ^{lijjd} habemus ^{indi pr pv} , alterum ^{4s lijd} propter crudelitatem ^{4s} semper haec ^{••} civitas ^{1s f ••} ^{ond} oderit ^{fut pv} .	HOOFDZIN ab animos alienos animum alienum habeo eius oderit	nevengeschikte opsomming, ieder deel met een eigen persoonsvorm, en zonder voegwoord (asyndeton) vaak gebruikt om de oorsprong van iets aan te geven (<i>vanaf, door</i>), maar ook om aan te geven waar je je tegen afzet ¹⁰⁸ ; hier vooral in die laatste betekenis vanwege alienus, <i>afkerig (van), vijandig (jegens)</i> < animus, animus heeft veel betekenissen, waaronder <i>stemming, gezindheid, instelling</i> < alienus, <i>vreemd, afkerig, vijandig</i> ; hier gezien de context van Pyrrhus en Hannibal <i>afkerig</i> of <i>vijandig</i> ; de eerste is wat minder heftig dan de tweede; “ <i>afkerig</i> ” maakt daarmee de tegenstelling met Hannibal wat sterker; en <i>rechtschapenheid</i> (probitas) is ook wel een complimenteus woord letterlijk “ <i>een afkerige houding hebben (jegens/van)</i> ”; een wat vlottere vertaling is dan om animos tot onderwerp te maken: “ <i>onze gezindheid is niet afkering jegens/van</i> ” = <i>van die/hem = zijn</i> de vorm kan zowel een futurum als een coniunctivus zijn; hier past het futurum beter; om hier een adhortativus te vertalen (“ <i>laat deze staat ...</i> ”) is vanwege de context (Cicero geeft hier een uitleg en beschrijft een bestaande situatie) niet logisch
62 Sed – saepe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia – querebatur quod omnibus in rebus homines diligentiores essent:		Maar – dikwijls kom ik immers terug bij Scipio, van wie de hele discussie over vriendschap was – hij klaagde dat mensen in alle zaken zorgvuldiger waren:
Sed [...] querebatur ^{impf pv}	HOOFDZIN	Scipio (uit de tussenzin) is het onderwerp

¹⁰⁸ zoals bij werkwoorden als beschermen *voor/tegen* en afhouden *van*

	querebatur	< queror (queri), <i>klagen over, beklagen</i> ; met <u>quod</u> : <i>hij klaagde over <u>het feit dat</u></i> ¹⁰⁹
quod ^{BW} omnibus [•] in rebus ^{5p} • homines ^{1p} •• ond diligentiores ^{•• predn} essent ^{coni pv} :	BIJZIN	lijdendvoorwerpszin bij querebatur: de bijzin fungeert als lijdend voorwerp bij querebatur [141]; het is ook indirecte rede: het beklag is van Scipio, niet van Cicero.
	quod	een bijwoord “ <i>dat</i> ” en niet het betreffende voornaamwoord <i>die/dat</i> ; gebruikt als voegwoord (zie voetnoot 109)
	essent	een coniunctivus vanwege de indirecte rede
	diligentiores	< diligens, <i>zorgvuldig, nauwgezet</i> ; daarvan de comparativus, <i>zorgvuldiger</i> ; en die dan in de nominativus meervoud congruerend met homines en de 1 ^e persoon meervoud van essent
saepe enim redeo ^{pv} ad Scipionem ^{4s} ,	HOOFDZIN	een tussenzin
cuius ^{2s} omnis [•] sermo ^{1s} ond erat ^{pv} de amicitia ^{5s}	redeo	de schrijver is aan het woord
	BIJZIN	betreffende bijzin bij Scipionem; het betreffende voornaamwoord in de genitivus ([1] variant [16])
	sermo	meestal gewoon <i>gesprek, taal</i> , maar ook, zoals hier het <i>onderwerp, thema, de discussie</i>
	cuius sermo erat [de ...]	letterlijk: “ <i>[elk] gesprek/elke discussie [over ...] was van S.</i> ” Bedoeld is niet dat bij Scipio elk gesprek over vriendschap ging maar het onderwerp “vriendschap” van Scipio was, dus dat hij de expert was.
	cuius	predicaatsgenitivus ¹¹⁰

capras et oves quot quisque haberet dicere posse, amicos quot haberet non posse dicere;	dat een ieder kon zeggen hoeveel geiten en schapen hij had, (maar) dat niemand kon zeggen hoeveel vrienden hij had
--	---

capras ^{4p lijd} et oves ^{4p lijd} quot quisque ^{1s ond} haberet ^{coni impf pv}	BIJZIN 1	vooropgeplaatste lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag (quot, <i>hoeveel</i>) bij dicere [116]
	quisque	is het onderwerp van de bijzin; De bijzin met z’n hoofdzin (dicere posse) kun je op twee manieren lezen. Dat staat uitgelegd bij de bespreking van de hoofdzin. Hier volgt de uitleg van de bijzin bij interpretatie 2. Lees, bij interpretatie 2, “capras ... quot <u>quisque</u> haberet dicere posse” als “capras ... quot haberet, <u>quemque</u> dicere posse” Het is gebruikelijk om het woord quisque als onderwerp van een hoofdzin (de “A” van de ACI in dit geval) bij een vooropgeplaatste bijzin naar die bijzin te verplaatsen. Dat is hier het geval. ¹¹¹
	haberet	In deze interpretatie 2 is het onderwerp dus niet “homines” van Scipio’s eerste klacht (“quod ...” in de vorige zin). In interpretatie 1 (zie verderop) wordt homines wél als onderwerp genomen. een imperfectum (“ <i>had</i> ”) vanwege querebatur; een coniunctivus vanwege de indirecte rede; ook als het geen

¹⁰⁹ Van oorsprong is quod een betreffende voornaamwoord (< quis), maar het is verworpen tot het voegwoordelijk gebruikt bijwoord “dat”. In het Nederlands is dat precies zo, en “dat” wordt dan een “grammatisch verbindend voegwoord” genoemd. Dat is vakjargon voor het feit dat “dat” zelf niets aan de zin toevoegt of betrekking heeft op een ander woord in de zin. Zie [hier](#). De bijzin is wel een lijdendvoorwerpszin.

¹¹⁰ A&G § 343.b

¹¹¹ A&G § 313.a

dicere^{inf} posse^{ACI},

ACI INDIRECTE REDE

vraag was geweest, was er een coniunctivus gebruikt omdat het een bijzin is binnen de indirecte rede

Een ACI van de indirecte rede bij querebatur: woorden dus van de klagende Scipio.

Dit is dus geen nieuwe hoofdzin, maar een vervolg van de indirecte rede die in de hoofdzin “Sed querebatur...” is begonnen.

Er zijn twee manieren om deze zin te lezen¹¹².

1 – het onderwerp van de ACI, de “A”, is het “homines” uit de vorige zin¹¹³: *dat zij (= de mensen) niet konden zeggen [hoeveel ... ieder (= quisque) had]*

2 – het onderwerp van de ACI is het quisque uit de bijzin¹¹⁴: *dat een ieder kon zeggen [hoeveel ... hij had]*

Hier volgende we interpretatie 2.

Structuur bij interpretatie 2:

- de “A” van de ACI dicere posse is niet weggelaten maar staat, als nominativus, in de vooropgeplaatste bijzin 1: quisque, *een ieder*
- als je de “A” van de bijzin naar de ACI zelf verplaatst, moet je ‘m in de accusativus lezen: “quemque [dicere posse]” (*hij klaagde dat een ieder kon zeggen*)
- en tenslotte, wát een ieder dan kon zeggen, staat in de vooropgeplaatste quot-bijzin (bijzin 1)

posse

Vertaal je posse met *kon* (verleden tijd) of *kan* (tegenwoordige tijd)? Twee manieren om er naar te kijken:

- Een ACI zelf heeft geen tijd en dan neem je die over van het hoofdwerkwoord querebatur. Dat is een verleden tijd, dus “*kon*”.
- Quisque is een woord dat gebruikt wordt in algemene uitdrukkingen. Zowel in het Latijn als in het Nederlands is het dan gebruikelijk om een tegenwoordige tijd te gebruiken: “*kan*”.

amicos^{4p lijd} quot haberet^{con impf pv}

BIJZIN 2

vooropgeplaatste lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag (quot, *hoeveel*) bij dicere hierna [116];

non posse^{ACI} dicere^{inf},

ACI INDIRECTE REDE

zie de uitleg hierboven bij dicere posse;

derde deel in de indirecte rede

[quisque]

quisque, *een ieder*; is nog steeds het onderwerp; letterlijk: “*een ieder kan niet zeggen [hoeveel ...]*”; dat moeten we in het Nederlands omdraaien tot *niemand kan zeggen [hoeveel ...]*

¹¹² We kijken naar de *structuur* van de zin. Of beide manieren van lezen misschien qua *betekenis* van de zin op hetzelfde neerkomen, laten we maar even in het midden.

¹¹³ Hermaion leest het zo: “*dat zij konden zeggen hoeveel geiten en schapen ieder had*”

¹¹⁴ Eisma, Falconer en Freeman lezen het zo:

Eisma: “*dat een ieder kon zeggen hoeveel geiten en schapen hij had*”

Falconer: “that everybody could tell how many goats and sheep he had”

Freeman: “[He said] that everyone is able to tell you how many goats and sheep they have”

et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis neglegentes esse, nec habere quasi signa quaedam et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicaret.	en dat ze weliswaar zorgvuldigheid toonden in het aanschaffen van die dieren, maar in het uitkiezen van vrienden nalatig waren, dat ze niet, zeg maar, bepaalde kenmerken en tekens gebruikten waarmee ze hen, die geschikt waren voor een vriendschap, konden beoordelen.
et in illis^{5p} • quidem parandis^{gdivum} • adhibere^{ACI} curam^{4s}, in amicis^{5p} •• eligendis^{gdivum} •• neglegentes^{4p predn} esse^{ACI},	ACI INDIRECTE REDE twee keer een ACI van de indirecte rede (adhibere, esse), nog steeds afhankelijk van de klagende Scipio; • de subjectaccusativus (de “A” van de ACI) is weggelaten; uit neglegentes kan worden afgeleid dat het homines uit het begin van de zin moet zijn • de twee ACI’s zijn zonder voegwoord verbonden (asyndeton) en vormen een tegenstelling (antithese) • beide beginnen met “in” (anafora) in illis hoort bij adhibere: adhibeo in + ablativus = <i>tonen jegens/voor</i> verwijst naar “het eerstgenoemde”, en dat zijn de geiten en schapen parandis < parandus, gerundivum van paro (parare), <i>aanschaffen</i>; in illis parandis = letterlijk “voor die aangeschaft moetende worden”, voluit: “[zorgvuldigheid tonen voor] die [dieren] aangeschaft moetende worden” = [zorgvuldigheid tonen voor] die [dieren] die aangeschaft moeten worden; vervolgens vertaal je parandis dominant: voor het aanschaffen van die [dieren] ; dan kun je “in” ook gewoon met in vertalen curam object bij adhibere eligendis < eligendus, gerundivum van eligo (eligere), <i>uitkiezen</i>; net als boven ook weer dominant vertalen: “voor/in vrienden die gekozen moeten worden” = in het kiezen van vrienden neglentes predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij esse • dus de volledige ACI zou zijn: homines^{ACI} neglentes esse^{ACI} = dat de mensen nalatig zijn, met twee keer een accusativus
nec habere^{ACI} quasi^{BW} signa^{4p n} • quaedam • et notas^{4p}, quibus^{5p} eos^{4p lijd},	ACI INDIRECTE REDE volgende ACI als de woorden van Scipio: <i>en dat ...</i>; denk er net als bij de vorige homines bij nec habere nec [homines] habere ... = <i>en dat [de mensen] geen ... hebben</i> quasi een bijwoord; niet geforceerd alleen bij signa et notas proberen te vertalen; het hoort als bijwoord bij het geheel: habere signa et notas quaedam zowel bij signa en notas betrekken; nu congrueert het “toevallig” met beide woorden omdat quaedam zowel nominativus meervoud onzijdig als vrouwelijk is; maar anders had het gecongrueerd met het dichtsbijzijnde zelfstandige naamwoord signa, notas object bij habere BIJZIN 1 bij de ACI “nec habere ...”; • een bijzin binnen een indirecte heeft automatisch een coniunctivus; • maar uit de context begrijpen we dat die tekens een doel hebben, namelijk om vrienden aan te herkennen; • we kunnen hier dus te maken met een finale betrekkelijke bijzin met het relativum (quibus) in de ablativus (<i>waarmee</i>) ([22] variant [19]) • maar je kunt de zin ook opvatten als een voorwaardelijke zin met een potentialis en een verborgen voorwaarde in de qui-zin die teruggeworpen is in de tijd door querebatur helemaal aan het begin; door dat laatste duidt het

qui^{1p} • ond ad amicitiam^{4s} essent^{coni impf pv}
idonei^{predn},

BIJZIN 2

iudicarent^{coni impf pv}.

BIJZIN 1 VERVOLG

imperfectum niet op een irrealis maar een potentialis ([152] met [182] en [175])¹¹⁵

- ook als er geen sprake zou zijn geweest van een indirecte rede, zou er dus een coniunctivus gebruikt zijn¹¹⁶
- je kunt hem vertalen met “kunnen”

bij bijzin 1

- net als iudicarent in de omvattende zin, gebruikt deze bijzin een coniunctivus omdat het een bijzin is binnen de indirecte rede;
- en hier is ook weer de vraag of er ook een coniunctivus had gestaan als er geen indirecte rede was gebruikt (zie ook voetnoot 116);
- dat zou goed kunnen: het is dan een definiërende bijzin bij het onbepaalde eos (*hen*) ([25] variant [15]); een definiërende bijzin hoeft je meestal niet op een bijzonder manier te vertalen

Sunt igitur firmi et stabiles et constantes eligendi, cuius generis est magna penuria. Et iudicare difficile est sane nisi expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia. Ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem.

Daarom moeten trouwe en standvastige en karaktervaste mensen uitgekozen worden, een soort waaraan er een groot gebrek is. En beoordelen is buitengewoon moeilijk tenzij het uitgeprobeerd is. Het beoordelen moet echter uitgeprobeerd worden in de vriendschap zelf. Zo gaat de vriendschap vooraf aan het oordeel en neemt de mogelijkheid om te beproeven weg.

Sunt^{pv} igitur firmi^{1p ond} • et stabiles^{1p ond} • et constantes^{1p ond} • HOOFDZIN
eligendi^{gdivum} •,

firmi, stabiles,
constantes

met een polysyndeton

Je kunt er homines (*mensen, mannen*) of amici (*vrienden*) bijdenken, of de bijvoeglijke naamwoorden als verzelfstandigd lezen. “Mensen” of “mannen” is iets logischer gezien het vervolg: je kiest eerst iemand uit en pas dan merk je of het een goede vriend is.

sunt eligendi

gerundivum van verplichting (*moeten ...*)

cuius^{2s} • generis • est^{pv} magna^{••} penuria^{1s f •• ond}.

BIJZIN

betrekkelijke bijzin waarvan het antecedent (*gener, soort*) in de bijzin is geplaatst; het antecet is niet de woordgroep firmi, stabiles en constantes, of een weggelaten amici, want dat past niet qua getal (meervoud/enkelvoud);

- het antecedent gener is een bijstelling die je in de hoofdzin kunt denken: “je moet trouwe ... vrienden kiezen, een soort, waarvan ...” ([8] variant [16])
- het is verleidelijk om te vertalen “trouwe ... (*vrienden*), *aan/van welke soort er een groot gebrek is*”, maar dat is waarschijnlijk geen goed¹¹⁷ Nederlands

Et iudicare^{inf 1s n ond} difficile^{1s n predn} est^{pv} sane^{BW} nisi expertum^{1s n predn},

HOOFDZIN

iudicare

een infinitivus kan als zelfstandig naamwoord in de nominativus dienen als onderwerp; het is dan onzijdig

difficile

bijvoeglijk naamwoord; onzijdige nominativus; congrueert met iudicare

expertum

< expertus, *beproefd, bewezen*; bijvoeglijk naamwoord; onzijdige nominativus; congrueert met iudicare; ook predicatief gebruikt

Letterlijk: “*tenzij (het) beproefd (is)*”, met “het” = “het beoordelen”; in het Nederlands kun je iets zeggen als *tenzij je de proef op de som hebt genomen* of *tenzij je [dat]*

¹¹⁵ De voorwaarde (als) en conclusie (dan) worden dan zoiets als “als ze tekens hadden die duiden op geschiktheid, dan konden ze hen beoordelen”. Zie A&G § 521.

¹¹⁶ Bijvoorbeeld iets als: “Non habebant signa, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent.” (Zij hebben geen tekens, waarmee zij hen, die geschikt waren voor een vriendschap, kunnen beoordelen.)

¹¹⁷ Wat is “goed”? Is dat verschil in getal een reden om de zin af te keuren? In mijn oren klinkt het niet goed, maar het is wel duidelijk wat er bedoeld wordt.

		uitgeprobeerd hebt; daarmee maak je van de passieve constructie een actieve
experiendum ^{1s n} autem est ^{pv} in ipsa [*] amicitia ^{5s *} .	HOOFDZIN	
	experiendum est	gerundivum van verplichting
	est	Je kan het op twee manieren lezen ¹¹⁸ :
		- onpersoonlijk: <i>er moet beproefd (=getest) worden</i>, of - als onderwerp iudicare nemen, het <i>beoordelen</i>, uit de vorige zin: <i>dat [beoordelen] moet beproefd worden ...</i>
Ita praecurrit ^{pr pv} amicitia ^{1s ond} iudicium ^{4s lijd} , tollit ^{pr pv} que experiendi ^{gedium 2s} potestatem ^{4s lijd} .	HOOFDZIN	met twee nevengeschikte delen
	experiendi	< experiendum, genitivus van het gerundium; “[de mogelijkheid] van het beproeven” = [de mogelijkheid] om te beproeven
	tollit	onderwerp is nog steeds amicitia
63 Est igitur prudentis sustinere ut currum, sic impetum benevolentiae, quo utamur quasi equis temptatis, sic amicitia aliqua parte periclitatis moribus amicorum.		Een verstandig iemand remt daarom, net als [bij] een wagen, de aandrang tot welwillendheid af, opdat we, net als paarden die (eerst) uitgeprobeerd zijn, vriendschap gebruiken (pas) nadat het gedrag van de vrienden enigszins op de proef is gesteld.
Est ^{pv} igitur prudentis ^{2s} sustinere ^{inf 1s n ond} ut ^{BW} currum ^{4s} , sic impetum ^{4s} benevolentiae ^{2s} ,	HOOFDZIN	Letterlijk staat er “ <i>Het is daarom van een verstandige zoals een wagen tegen te houden, zo (ook) de aandrang tot welwillendheid (tegen te houden).</i> ”
	prudentis	< prudens, <i>verstandig</i> ; hier verzelfstandigd: [van een] een <i>verstandig mens</i>
	[est] prudentis	letterlijk: [het] is van een verstandig mens (genitivus qualitatis) = “[het] is een eigenschap van een verstandig mens”
	sustinere	<i>tegenhouden, remmen</i> ; infinitivus als zelfstandig naamwoord gebruikt; is dan het onderwerp van est: “ <i>tegenhouden [is een eigenschap van een verstandig mens]</i> ”
	currum, impetum	object bij sustinere: <i>een wagen/de aandrang tegenhouden/remmen</i>
	ut ... sic ...	<i>zoals [A], zo [B] = [B] net als [A]</i> ; ut is hier niet het voegwoord (opdat, zodat), maar het bijwoord (<i>hoe, zoals</i>)
quo ^{VW} utamur ^{coni pr pv} quasi equis ^{5p *} temptatis ^{ppp *} , sic amicitia ^{5s} aliqua ^{2s} parte ^{5s f *} periclitatis ^{ppp AA} moribus ^{AA} amicorum ^{2p} .	BIJZIN	bijwoordelijke finale bijzin met quo en een coniunctivus [63] Structuur:
		- quo is hier een voegwoord (<i>opdat</i>), geen betrekkelijk voornaamwoord (<i>waardoor</i>) - equis (paarden) en amicitia (vriendschap) staan op hetzelfde niveau: quasi equis, sic amicitia - amicitia is geen nominativus (onderwerp) maar ablativus (en equis ook) - equis temptatis is géén ablabs; periclitatis moribus is dat wél
	quo	quo + coniunctivus = <i>opdat</i> ;
	utamur	< utor (uti), <i>gebruiken</i> ; wat je gebruikt, staat in de ablativus; hier <i>paarden en vriendschap</i>
	equis, amicitia	vertaal het andersom, net als bij ut ... sic hierboven; dus “[gebruiken] vriendschap net als paarden”
	temptatis	< temptatus, ppp van tempto (temptare), <i>proberen</i>
	equis temptatis	geen ablabs; de ablativus van equis wordt geregeerd door utor: gebruik maken van paarden; dus temptatis is een “gewoon” ppp bij equis: <i>de paarden uitgeprobeerd zijnde = [net als] paarden die op de proef zijn gesteld</i> ; uit de context

¹¹⁸ Eisma en Harmaion doen het op de eerste manier. Falconer en Freeman doen het op de tweede manier. Overigens zit er nog wat vreemds in de redenering. “Expertum” in de “Et iudicare ...” zin slaat beslist niet op amicitia, de vriendschap. Maar het is wel de vriendschap die beproefd moet worden, niet het beoordelen. Net zo in het tweede gedeelte: experiendum kan niet op amicitia slaan. Zowel Falconer als Freeman is dit opgevallen want zij vertalen respectievelijk “[... it is very hard to come to a decision without a trial,] while such trial can only be made in actual friendship.” en “[... it’s difficult to determine who has the desirable qualities of a friend without trying them out— and] the only way to try them out is by being their friend”.

(als de rest van de zin duidelijk geworden is) kun je opmaken dat we in het Nederlands het woord “eerst” graag willen horen: “die eerst op de proef ...” (d.w.z. voordat ze gebruikt worden)

aliqua parte	“(ex) aliqua parte” is een vaste combinatie: voor een deel, enigszins; bij periclitatis: enigszins op de proef gesteld
moribus	< mos, gewoonte, meervoud ook: gedrag
periclitatis	< periclitatus, ppp van pericitor (periclitari), beproeven, een deponens; hier een ppp met een passieve betekenis! dat is ongebruikelijk: ppp’s van deponentia hebben gewoonlijk een actieve betekenis (dan zou het “gedrag” iets beproeven)
periclitatis moribus	ablabs: nadat het gedrag is beproefd; het gebruik van nadat, maakt dat we bij temptatis graag “eerst” willen horen

Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur quam sint leves; quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna.

Dikwijls doorziet men bij een kleine geldsom hoe onstandvastig sommigen zijn; anderen echter, op wie een kleine geen indruk kon maken, leert men kennen bij een grote.

Quidam^{1p ond} saepe in parva* pecunia^{5s *} perspiciuntur^{pas pr pv} HOOFDZIN

Letterlijk: “Sommigen worden dikwijls bij een kleine geldsom doorzien hoe onstandvastig ze zijn.”

De structuur volgt dit (versimpelde) schema: perspicio, quam sis = ik doorzie, hoe jij bent; de quam-zin is een afhankelijke vraag.

De hoofdzin hier is echter passief: quidam perspiciuntur = sommigen worden doorzien; dat gaat in het Nederlands niet goed samen met de afhankelijke vraag. Doe het volgende:

- actief (maar wel onpersoonlijk) maken: men doorziet sommigen;
- het onderwerp uit de passieve zin (quidam) is nu het lijdend voorwerp in de actieve zin; alleen past daar in het Nederlands de hoe-zin weer niet zo goed bij: men doorziet sommigen hoe onstandvastig ze zijn
- daarom sommigen (quidam) in het Nederlands naar de bijzin verplaatsen: ... hoe onstandvastig sommigen zijn

enkelvoud: geld, geldsom; parva pecunia = een kleine geldsom;

afhankelijke vraag als bijstelling bij quidam [140]; quidam fungeert in de hoofdzin als het voorlopig onderwerp. Er zijn een paar bijzonderheden aan deze zin:

- Het onderwerp van de bijzin (“zij”) is als onderwerp in de hoofdzin getrokken (quidam).
- Een bijzin heeft altijd een grammaticale rol in de hoofdzin. Hier is die moeilijk te benoemen.
- In de meer gebruikelijke constructie, was de hoofdzin actief en onpersoonlijk: “Men doorziet vaak hoe onstandvastig sommigen zijn.” Dan is de quam-zin een lijdendvoorwerpszin ([116]).
- Als je een hoofdzin passief maakt, wordt het lijdend voorwerp het onderwerp (“Hoe onstandvastig zij zijn wordt vaak doorzien.”; [126]). Maar dat lukt hier niet omdat er al een onderwerp, quidam, in de hoofdzin staat.¹¹⁹

pecunia
BIJZIN

quam^{BW} sint^{conl pv} leves^{1p predn,}

quam
sint
leves

hoe

een coniunctivus vanwege de afhankelijke vraag

< levis, onstandvastig; kan ook als onbetrouwbaar worden vertaald

quidam^{1p ond} autem,

HOOFDZIN

als tegenstelling bij de vorige; beginnen allebei met quidam (anafora)

¹¹⁹ Zie A&G § 576 Note, waar deze zin als voorbeeld wordt gebruikt.

quos^{4p} lijd parva^{1s} ond movere^{inf} non potuit^{pf} pv,

cognoscuntur^{pas pr} in magna^{5s}.

BIJZIN

parva

movere

HOOFDZIN VERVOLG

cognoscuntur

magna

feitelijke betrekkelijke bijzin met het relativum (quos) als lijdend voorwerp en quidam als antecedent ([1] variant [18])

denk erbij pecunia; parva is een nominativus; vergelijk magna verderop, dat een ablativus is

aanvullingsinfinitivus bij potuit; in de betekenis van *indruk maken op* heeft movere een accusativus bij zich (quos)

cognosco (cognoscere) is *leren kennen*; het is hier passief; “leren kennen” kunnen we in het Nederlands niet passief maken; de oplossing is om het onpersoonlijk te maken: “*men leert [hen] kennen*” ;

denk er weer pecunia bij; maar hier zijn dat wel ablativi

Sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam praeferre amicitiae sordidum existiment, ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiae non antepont, ut, cum ex altera parte proposita haec sint, ex altera ius amicitiae, non multo illa malint?

Maar als er echt sommigen gevonden zullen zijn die geld boven vriendschap verkiezen beschamend vinden, waar zullen wij hen aantreffen die niet aan een publieke loopbaan, magistratuur, militaire bevelvoering, macht of middelen de voorkeur geven boven vriendschap, zodat zij, wanneer aan de ene kant deze zaken uitgesteld zouden zijn, en aan de andere kant de wet van de vriendschap, die eerdergenoemde zaken niet veel liever willen?

Sin vero erunt^{indi fut pv} aliqui^{1p ond} reperti^{1p ppp},

BIJZIN "ALS"

de voorwaarde van een vragende voorwaardelijke zin; de conclusie is een vraag: ubi eos ...? [158]

- een realis in de toekomst ("als ... zal, dan zal ...")
- de voorwaarde moet afgerond zijn voordat de conclusie effect krijgt (futurum exactum in de voorwaarde)

qui^{1p ond} pecuniam^{4s} praeferre^{inf} amicitiae^{3s} sordidum^{4s} existiment^{coni pv},

erunt reperti

BIJZIN 1

zij zullen zijn gevonden (indicativus futuri passivi)

betrekkelijke definiërende bijzin bij aliqui ([25] variant [15]); de structuur is existiment + dubbele accusativus, *iets beschouwen als*

- de eerste accusativus is praeferre, *het stellen boven* (het werkwoord is zelfstandig gebruikt);
- de tweede accusativus is sordidum

We hebben dus niet de vorm existiment + ACI, *menen dat ...*

- geen van de accusativi kan, gezien de context, als subjectsaccusativus optreden van praeferre.

pecuniam

object bij praeferre

praeferre

het werkwoord fungeert als zelfstandig naamwoord ("*het stellen boven*"); met een dativus: *boven iets stellen*;

amicitiae

dativus vanwege *stellen boven*

sordidum

accusativus van het bijvoeglijk naamwoord sordidus, *vuil, beschamend* predicatief gebruikt (predicaatsaccusativus¹²⁰); vaak te vertalen met "als"; hier kan je in het Nederlands als weglaten

Merk op dat sordidum niet congrueert met pecuniam (dan had het sordidam moeten zijn) maar met praeferre (een zelfstandig gebruikt werkwoord is onzijdig).

existiment

een coniuunctivus vanwege het definiërend karakter van de bijzin

ubi eos^{4p lijd} inveniemus^{indi fut pv},

HOOFDZIN "DAN"

de "conclusie" van de voorwaardelijke zin; het is een directe vraag

inveniemus

let op: een futurum

betrekkelijke definiërende bijzin bij eos ([25] variant [15]);

in de opsomming is de komma achter opes mogelijk verwarrend, want amicitiae hoort niet meer bij de opsomming

qui^{1p ond} honores^{4p lijd}, magistratus^{4p lijd}, imperia^{4p lijd}, potestates^{4p lijd}, opes^{4p lijd}, amicitiae^{3s} non antepont^{coni pv},

honores, ...

opsomming zonder voegwoorden: **asyndeton**

Deze vijf begrippen zijn verankerd in het Romeinse leven van die dagen. Je moet dus vooral goed zijn in geschiedenis, in plaats van Latijn of Nederlands, om goede vertalingen te kunnen kiezen.

antepont

antepont + accusativus + dativus: *de voorkeur geven aan iets boven iets*;

een coniuunctivus vanwege het definiërend karakter van de bijzin; antepont + dativus = *stellen boven*

ut,

BIJZIN 2

ontkennende consecutieve bijwoordelijke bijzin bij de hoofdzin (ubi ...), met non en een coniuunctivus [74]

cum ex altera* parte^{5s f} • proposita^{4p n ppp} haec^{4p n ond} sint^{coni pv}, ex altera* ius^{1s ond} amicitiae^{2s},

BIJZIN 3

bij bijzin 2; temporele bijwoordelijke bijzin (*wanneer = op het moment dat*); maar gezien het voorwaardelijke karakter van de

¹²⁰ A&G § 393

		hele zin, zit er natuurlijk ook een “beetje voorwaarde” in (<i>wanneer = indien</i>)
cum		het voegwoord, niet het voorzetsel
proposita [sint]		niet zien hier als het zelfstandig naamwoord propositum, <i>voornemen, bedoeling</i> zien maar als ppp van propono (proponere), <i>uitstellen, plaatsen voor, voor ogen houden</i> proposita sint is een coniunctivus perfecti passivi, <i>zij zijn uitgesteld (geworden)</i>
parte, proposita		Je kan de woorden meer letterlijk vertalen (waarbij de bedoeling overdrachtelijk blijft): <i>kant</i> (= <i>plaats, plek</i>) en <i>plaatsen</i> (= <i>neerzetten voor, uitstellen</i>). Dan ziet de lezer als het ware een “stapeltje” links en eentje rechts. Of je kan een meer overdrachtelijke vertaling maken: <i>enerzijds/anderzijds, voor ogen houden, voorstellen</i> . Ook in het Nederlands zijn de overdrachtelijke woorden gebaseerd op de letterlijke, fysieke betekenissen.
ex ... parte		parte < pars, hier <i>zijde, kant: aan de ene kant, aan de andere kant</i>
sint		een coniunctivus; een bijzin bij een zin met een coniunctivus (hier: ut ... malint) heeft ook een coniunctivus, tenzij de schrijver een voor hem duidelijk feit wil aangeven
non multo ^{BW} illa ^{dp n lijd} malint ^{conl pr pv?}	BIJZIN 2 VERVOLG	
multo		bijwoord: <i>veel</i> ; combineren met malint; malo (malle), <i>liever willen</i> > multo malo, <i>veel liever willen</i>
illa		< ille = daar = ver weg = <i>eerstgenoemd</i> (in tegenstelling tot hic = hier = dichtbij = <i>laatstgenoemd</i>)

Imbecilla enim est natura ad contemnendam potentiam;
quam etiamsi neglecta amicitia consecuti sint,
obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit
neglecta amicitia.

Onze natuur is immers te zwak om macht af te wijzen; ook
als ze die door het zich niet bekommeren om vriendschap
hebben bereikt, menen ze dat dit in de vergetelheid zal zijn
geraakt, omdat de vriendschap niet zonder een belangrijke
reden is verwaarloosd.

Imbecilla^{predn} enim est^{pv} natura^{1s • ond} ad
contemnendam^{gdivum ••} potentiam^{4s f ••};

HOOFDZIN

imbecilla

< imbecillus, *zwak*; een bijvoeglijk naamwoord in de stellende trap (positivus); in het Nederlands moet je, als je met *zwak* vertaalt, door de combinatie met “om te ...” (ad ...), er een vergrotende trap (comparativus) van maken: *te zwak*¹²¹.

ad ...

gerundivum constructie: *om te ...*; het gerundivum dominant vertalen: letterlijk “om de macht afgewezen moetende worden” = *om de macht af te wijzen* (dan wordt *macht* dus het object van *afwijzen* in plaats van het gerundivum bijvoeglijk te vertalen bij *macht*)

quam^{4s •• lijd} etiamsi neglecta^{5s f AA} amicitia^{5s f AA}
consecuti^{1p} sint^{conl pr pv},

BIJZIN

vooropgeplaatste concessieve bijwoordelijke bijzin met etiamsi (*ook als, hoewel*) [88];

- maar wel met een “voorwaardelijke bijsmaak” (*als = in het geval dat*); daarmee wordt de hoofdzin hierna een “conclusie”, in de trant van “zelfs als ... dan (toch) ...”.
- merk op dat er in deze bijzin een coniunctivus is gebruikt (sint), maar een gewoon praesens in de hoofdzin (arbitrantur); we hebben hier dus geen irrealis
- De coniunctivus sint is misschien een potentialis, of vanwege de indirecte rede (arbitrantur). Geen van de geraadpleegde vertalingen vertaalt de coniunctivus.

quam

relatieve aansluiting en lijdend voorwerp in de bijzin; slaat terug op potentiam (*macht*)

- quam niet als betrekkelijk voornaamwoord (“de macht, die”) vertalen; dan kun je etiamsi niet meer plaatsen,

¹²¹ Maar er staat dus geen comparativus. Er staat “*zwak om macht af te wijzen*”. Als je imbecillus vertaalt met “*niet goed in staat*”, hoeft je niet “te” toe te voegen.

			ook niet bij obscuratum trekken ("welke [macht] ... zij menen verborgen te zullen zijn", want quam en obscuratum congrueren niet)
	neglecta		< neglectus, ppp van neglego (neglegere), <i>verwaarlozen, zich niet bekommeren om</i> ;
	neglecta amicitia		Je kan deze woordgroep op twee manier lezen ¹²² : - als ablativus absolutus "omdat de vriendschap is verwaarloosd" - als "gewone" ablativus waarbij het participium dominant is: "door een verwaarloosde vriendschap" = "door het verwaarlozen van vriendschap"
(obscuratum ^{4s n ppp} iri) ^{inf ACI} arbitrantur ^{indi pr pv} ,	HOOFDZIN		"conclusie" bij de voorwaardelijke bijzin
	obscuratum [iri]		de vorm obscuratum is geen ppp maar het zogenaamde supinum (geen examenstof); in de infinitivus futuri passivi ¹²³ (obscuratum iri) is het onpersoonlijk gebruikt ¹²⁴ . Iri is de passieve infinitivus van eo (ire), <i>gaan</i> . obscuratum iri = <i>aan de vergetelheid prijsgegeven te zullen zijn (geworden) = vergeten zal zijn</i>
quia non sine magna ^{5s f} causa ^{5s f} sit ^{coni pr pv} neglecta ^{predn} amicitia ^{1s f} ^{ond} .	BIJZIN		bij de hoofdzin (arbitrantur); causale bijwoordelijk bijzin met quia en een coniunctivus [66];
	sit		de coniunctivus geeft aan dat de reden (quia ...) geen feit (in de ogen van Cicero) maar de mening van een ander is; niet van Cicero dus maar van de mensen die op die manier over vriendschap denken; coniunctivus obliquus; je mag dat in de vertaling tot uitdrukking laten komen (<i>zou of volgens hen</i>)
	neglecta		predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde); dus niet bijvoeglijk proberen te maken ("verwaarloosde vriendschap")

64	Itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in eis, qui in honoribus reque publica versantur; ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo?		Dus worden echte vriendschappen zeer lastig aangetroffen bij hen die zich op hoge posities of in een publieke functie bevinden; waar immers kun je iemand vinden die de reputatie van zijn vriend boven zijn eigen stelt?
	Itaque verae ^{5s} amicitiae ^{1p} ^{ond} difficillime ^{BW} reperiuntur ^{pv} in eis ^{5s} ,	HOOFDZIN	letterlijk "vriendschappen worden gevonden"
	qui ^{1p} ^{ond} in honoribus ^{5p} re ^{5s} que publica ^{5s} versantur ^{indi pv} ,	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met een indicativus ([1] variant [15])
	versantur		< versor (versari), een deponens; met in + ablativus: <i>zich bezighouden met</i>
	ubi enim istum ^{4s lijd} invenias ^{coni pv} ,	HOOFDZIN	directe vraag; een hoofdzin met een coniunctivus potentialis van het heden (<i>kan</i>)
	istum		< iste, <i>die, hem</i> ; het is een aanwijzend voornaamwoord; in het Nederlands kun je geen lijdend voorwerp op deze plek met een aanwijzend voornaamwoord maken; met <i>hem</i> vertalen is ook niet fraai; beter is "[waar kun je] zo'n man [vinden]", of gewoon vertalen met <i>iemand</i> .
	qui ^{1s} ^{ond} honorem ^{4s lijd} amici ^{2s} anteponat ^{coni pv} suo ^{3s} ?	BIJZIN	definiërende bijzin bij het onbepaalde istum ([25] variant [15])
	anteponat		< antepono, <i>stellen boven</i> ; regeert een dativus

¹²² Er zit geen tegenstrijdigheid in de manieren van lezen: in beide gevallen ligt de nadruk op de handeling (het werkwoord) en in beide gevallen geeft de ablativus een oorzaak aan (ablativus causativus). Een ablabs kan gebruikt worden om iets te beschrijven dat los staat van de handeling van de pesoonsvorm. De mate waarin hier "zich niet bekommeren om" los staat van "bereiken" is aan de lezer om aan te voelen, zowel de vertaler anno 2025 als de oorspronkelijke Romeinse lezer.

¹²³ De infinitivi zijn: actief: obscurare = *te verbergen*, obscuravisse = *te hebben verborgen*, obscuraturus esse = *te zullen verbergen*; passief: obscurari = *verborgen te worden*, obscuratus esse = *verborgen te zijn (geworden)*, obscuratum iri = *verborgen te zullen zijn (geworden)*; de laatste, die hier is gebruikt, is geen examenstof; de andere wel.

¹²⁴ A&G § 193

Quid? Haec ut omittam ¹²⁵ , quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates?		Wat verder? Afgezien van deze zaken, hoe zwaar, hoe moeilijk vinden de meesten (het niet) om in (de) tegenslagen (van een ander) te delen.
Quid ^{1s n?}	HOOFDZIN	verkorte hoofdzin
Haec ^{4p n} ut omittam,	quid BIJZIN	denk er bijvoorbeeld bij cogitas; <i>wat denk je?</i> meer een standaard frase als tussenzin, dan een volwaardige bijzin; maar als je ‘m wilt benoemen is het een finale bijzin met een coniunctivus (ut finalis = <i>opdat, om te</i>) [55]
quam ^{BW} graves*, quam ^{BW} difficiles* plerisque ^{3p} videntur ^{pr pv} calamitatum ^{2p f} societates ^{1p • ond?}	haec ut omittam HOOFDZIN quam societates calamitatum graves, difficiles plerisque	letterlijk: “ <i>opdat ik deze zaken oversla</i> ” = <i>afgezien van deze zaken, of afgezien daarvan</i> directe vraag; in de vertaling is “ <i>het niet</i> ” als versterking toegevoegd alleen om de zin in het Nederlands beter te laten lopen. <i>hoe?</i> < societas, <i>deelneming</i> ; voor dit meervoud (“ <i>de deelnemingen</i> ”) gebruiken we in het Nederlands een onpersoonlijk enkelvoud: (<i>het</i>) <i>deelnemen</i> . onderwerp bij videntur: “ <i>de deelnemingen schijnen</i> ” genitivus objectivus; het woordenboek geeft een aantal voorbeelden van dit soort genitivi bij societas; hier “ <i>deelnemingen in tegenslagen</i> ” = <i>delen in de tegenslagen</i> ; je zou ook kunnen vertalen: <i>meeleven met de tegenslagen</i> ¹²⁶ predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij videntur: [<i>kameraadschappen</i>] <i>schijnen zwaar/moeilijk</i> ; en dan vragend: <i>hoe zwaar/moeilijk schijnen ...</i> dativus bij videntur: “ <i>aan de meesten schijnen ...</i> ” = <i>de meesten vinden</i>
Ad quas non est facile inventu qui descendant.		Het is niet makkelijk mensen te vinden die zich daartoe verwaardigen.
Ad quas ^{4p} non est ^{pv} facile ^{1s n} inventu	HOOFDZIN ad quas est facile inventu	relatieve aansluiting; quas slaat terug op societates, het deelgenoot willen zijn aan tegenslagen van een vriend; in het Nederlands kun je de combinatie van het voorzetsel <i>ad</i> (<i>tot/naar</i>) en het betrekkelijk voornaamwoord <i>quas</i> (<i>die</i>) niet als zodanig vertalen (“ <i>tot/naar die</i> ”), maar wordt het <i>daartoe/daarnaar</i> ; de woordgroep hoort inhoudelijk in de bijzin (“ <i>die daarnaar willen afdalen</i> ”), maar is uit de bijzin helemaal naar voren getrokken onpersoonlijk: <i>het is</i> ¹²⁷ < facilis, het bijvoeglijke naamwoord gebruikt als predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde); onzijdig vanwege het onpersoonlijke gebruik: <i>het is ...</i> supinum type II: <i>om te ...</i> ¹²⁸ ; wordt met name in combinatie met bijvoeglijke naamwoorden gebruikt; de woordgroep hier is daarmee <i>facile inventu, makkelijk om te vinden</i>

¹²⁵ Sommige edities schrijven: “Quid, haec ut omittam, ...”.

¹²⁶ Een vertaling als “bij tegenslagen” is niet zuiver. Het gaat erom dat jij een deel van de ellende van je vriend op je neemt. Falconer vertaalt “*association in another’s misfortune*”; Freeman: “*to share in the misfortunes of others*”.

¹²⁷ Als je *est* als onpersoonlijke vorm (*het is*) leest, wordt het ingesloten antecedent van *qui* het object van *inventu*: [*het is moeilijk*] *om mensen te vinden*. Een supinum II wordt echter nooit met een expliciet object aangetroffen (zie A&G § 510, voetnoot). De vraag is dus hoe de Romeinse lezer het aanvoelde. Je kunt je andersom ook afvragen waarom er “*est*” staat en geen “*sunt*”: “[*mensen*] *zijn moeilijk te vinden, die ...*”. Dan wordt de *qui*-bijzin een onderwerpszin.

¹²⁸ Het supinum is geen examenstof.

qui ^{1p} ond descendant ^{coni} pv .	BIJZIN	definiërende betrekkelijke bijzin met een conjunctivus: "mensen met zo'n karakter dat ..." [25]
	descendant	< descendere; + ad: <i>af dalen naar, zich verwaardigen om</i>
Quamquam Ennius recte 'Amicus certus in re incerta cernitur', tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.		Ofschoon Ennius terecht zegt "Een wisse vriend doet zich kennen in ongewisse tijden", toch verklaren de volgende twee zaken de meeste mensen schuldig aan wispelturigheid en onstandvastigheid: of ze verachten je, als het hun goed gaat, of, als het jou niet goed gaat, verlaten ze je.
Quamquam Ennius ^{ond} recte ^{BW} '[...]',	BIJZIN	vooropgeplaatste concessieve bijwoordelijke bijzin met quamquam (<i>hoewel, ofschoon</i>) en een indicativus (die je hier niet ziet want de persoonsvorm is weggelaten) [89]; denk erbij bijvoorbeeld dicit, hij zegt
'Amicus <u>certus</u> in <u>re</u> <u>incerta</u> <u>cernitur</u> '	HOOFDZIN DIRECTE REDE	een hoofdzin in de directe rede; fungeert als lijdend voorwerp in de bijzin
	cernitur	Het is spelen met woorden om er een beetje nette vertaling ¹²⁹ van de maken. Letterlijk staat er "Een zekere vriend wordt onderscheiden in een onzekere situatie." Met onderscheiden als "is te herkennen". < cerno (cernere), zien, onderscheiden; hier passief: • vertaling met zien: "[een vriend] wordt gezien" = [een vriend] toont zich als¹³⁰/doet zich kennen; je maakt de vertaling actief • vertaling met onderscheiden: "[een vriend] wordt onderscheiden" = [een vriend] wordt herkend; je houdt de vertaling passief
	certus, incerta	stijlfiguren: antithese , alliteratie (van de c en e)
tamen haec ^{1p} n ond duo levitatis ^{2s} et infirmitatis ^{2s} plerosque ^{4p} lijd convincunt ^{†indi} pr pv , aut si in bonis [•] rebus ^{5p} • contemnunt ^{†indi} pr pv , aut in malis ^{5p} deserunt ^{†indi} pr pv .	HOOFDZIN	Wat de structuur betreft kun je "si" op twee manieren interpreteren ¹³¹ : • bij contemnunt/deserunt: <i>als ze [je] verachten/verlaten</i> In dit geval hebben we een voorwaardelijke zin, als (si) ze je verachten, dan is dat het bewijs van wispelturigheid en zwakte. Het aut/aut deel is in dit geval een dubbele nevenschikte bijzin. • bij in bonis rebus: <i>als [ze] in goede situaties zijn (= als het hen goed gaat)</i> Nu is het aut/aut deel een bijstelling in de vorm van een zelfstandige zin bij haec en is het geen voorwaarde (waar nog iets van onzekerheid in zit) maar een stelling. De voorwaarde (si) verschuift naar wat er precies gebeurt: ze <u>verachten</u> je <u>als</u> ze in goede doen zijn en ze <u>verlaten</u> je <u>als</u> ...
	duo	In deze aantekeningen is voor de laatste interpretatie gekozen. bij haec; is onverbuigbaar, dus het begrip "congruentie" is zinloos
	haec	<i>twee zaken</i> ; welke twee zaken staat verderop: aut ... aut ...

¹²⁹ Wat is een "nette" vertaling? Je kan ervoor kiezen zo dicht mogelijk bij het Latijn te blijven (doen op een examen!). Dan vertaal je letterlijk. Dan kun je nog steeds certus en incerta met verschillende woorden vertalen, omdat dat in het Nederlands beter is, zodat de stijlfiguur verdwijnt: een *betrouwbare* vriend en een *onzekere* situatie. Of je kan twee dezelfde woorden gebruiken, een *zekere* vriend, ook al zeggen we dat niet zo in het Nederlands, en een *onzekere* situatie. In de vertaling in deze tekst zijn de misschien wat ouderwetse woorden *wis* en *ongewis* gebruikt, waarmee we geprobeerd hebben de alliteratie te behouden en toch een goede Nederlandse zin te maken. Of je kan de uitdrukking zoals we die in het Nederlands gebruiken opschrijven (niet op een examen!): "In nood leert men zijn vrienden kennen." Hoe mooi is de Engelse uitdrukking in de vertaling van William Armistead Falconer: "When Fortune's fickle the faithful friend is found".

¹³⁰ niet gewoon "toont zich", als in "komt tevoorschijn"; dus als je met zich tonen wilt vertalen, moet je certus predicatief maken: "een vriend toont zich (als) betrouwbaar"

¹³¹ De beide schoolboekuitgevers, Eisma en Hermaion, doen het op de eerste manier. Peters en Falconer doen het op de tweede manier. Peters: "... [er] zijn twee gevallen waar vrienden als ontrouw en zwak ontmaskerd worden: als het hun goed gaat, kijken ze niet naar je om, gaat het jou slecht, dan blijven ze ver uit je buurt."

convincunt	< convincere; met een accusativus en een genitivus: <i>iemand/iets</i> (=acc; lijdend voorwerp) <i>schuldig verklaren aan iets</i> (=gen)
haec convincerent	“dingen verklaren schuldig”: personificatie
si in bonis rebus contemnunt	si is een voegwoord, dus grammaticaal hebben we hier een verkorte voorwaardelijke bijzin waarbij de persoonsvorm, sunt, is weggelaten. Je leest dan: “[aut] contemnunt, si in bonus sunt, ...” De als-zin is dan de voorwaarde, contemnunt is de persoonsvorm van de hoofdzin, die hier op z’n beurt een bijstelling bij haec vormt
aut in malis deserunt	Het eerste deel (aut ... contemnunt) was al verkort en dit deel is nog verder verkort. Je kunt lezen “aut deserunt, si in malis rebus sunt”.
in bonus, in malis	In de vertaling zie dat “in bonus” wordt betrokken op diegenen die verachten en “in malis” wordt betrokken op diegenen die verlaten worden. Het perspectief verandert dus binnen de zin. Als ik zélf in goeden doen ben, veracht ik jou – ik heb je immers niet nodig want ik ben (invloed)rijk genoeg – en als jij er slecht voor staat, wil ik niets met je te maken hebben. De vraag is of je deze perspectiefverandering volledig uit de context moet afleiden, of dat die aangevoeld moet worden omdat si en rebus niet herhaald zijn.

Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro genere hominum iudicare debemus et paene divino.		Wie zich in vriendschap daarom in beide gevallen zal hebben betoond als serieus, standvastig, en evenwichtig, moeten we als iemand beschouwen die tot een uiterst zeldzame en haast goddelijke soort van mensen behoort.
Qui^{1s ond} igitur utraque[*] in re^{5s} • gravem^{4s}, constantem^{4s}, stabilem^{4s} se in amicitia^{5s} praestiterit^{fex pv},	BIJZIN qui in utraque re gravem, constantem, stabilem praestiterit	vooropgeplaatste feitelijke betrekkelijke bijzin met een futurum exactum (zie ook hieronder bij “praestiterit”) ([2] variant [15]) antecedent is het onbepaalde hunc in de hoofdzin (<i>een man, die</i>) “in ieder geval” (re is enkelvoud) in de betekenis van “in ieder van de twee gevallen”; in het Nederlands gebruiken we het meervoud <i>gevallen</i> asyndeton • < praesto (praestare); dat werkwoord kan twee betekenissen hebben: I <i>zich onderscheiden, overtreffen</i>, en II <i>verlenen, aan de dag leggen, tonen</i>; hier is het de tweede betekenis: <i>tonen</i> • de vorm komt dus niet van praestituo (praestituere), <i>voorschrijven</i>; dan zou er praestituerit hebben gestaan • de vorm op -erit kan twee vervoegingen aangeven: ○ een indicativus futuri exacti: <i>hij zal hebben getoond</i> ○ een coniunctivus perfecti: <i>dat hij heeft getoond</i> • Als je een futurum leest, krijgt de bijzin een ook een voorwaardelijk karakter: qui praestiterit = si quis praestiterit (“als iemand getoond zal hebben”). • Als je een coniunctivus leest, moet je denken aan een definiërende bijzin (“iemand met zo’n karakter dat ...”). Het onbepaalde karakter van hunc ondersteunt dat: “een man, die”; maar het hebben van een bepaald karakter wringt met een perfectum: heeft hij zo’n karakter gehad, maar nu niet meer? Bij een definiërende bijzin, had er misschien gewoon een coniunctivus praesentis gestaan.
hunc^{4s} ex maxime^{BW} raro[*] genere^{5s} • hominum^{2p} iudicare^{inf} debemus^{pr pv} et paene^{BW} divino[*].	HOOFDZIN hunc iudicare ex maxime	tweede object bij iudicare debemus; antecedent van qui: <i>hij, die</i>; dus hunc iudicare niet als een ACI lezen; hunc is geen subjectsaccusativus: hij oordeelt niet, wij oordelen aanvullingsinfinitivus bij debemus iudicare, <i>beoordelen, vinden</i>; met een dubbele accusativus <i>beschouwen als</i>; de bijzin is het eerste object (lijdend voorwerp) en hunc is het tweede: “<u>wie ... moeten wij beschouwen als iemand</u> [uit ...]” de woordgroep is “hunc ex ...”, <i>een man (=iemand) uit ...</i>; ex niet met iudicare verbinden (iudicare ex = <i>beoordelen op grond van</i>) een bijwoord; geen verbuiging van maximus; geen congruentie dus met raro of genere

2.2.2 Epistulae ad Atticum Liber 12 Epistula 14

Scr. Asturae VIII Id. Mart. an. 45		Geschreven in Astura op 8 maart 45	
Scriptum ^{4s} Asturae ^{3s} VIII Idibus ^{5p} • Martiis [•] anno ^{5s} 45		letterlijk: “geschreven in Astura 8 dagen voor de Iden van maart in het jaar 45”	
CICERO ATTICO SAL.		Cicero groet Atticus	
Cicero ^{1s} ond Attico ^{3s} mew sal[utatem ^{4s} lijd dicit ^{pr} pv]		HOOFDZIN	
1	De me excusando apud Appuleium dederam ad te pridie litteras. Nihil esse negoti arbitror. Quemcumque appellaris, nemo negabit.	Wat betreft dat ik mij bij Appuleius verontschuldigde, had ik je gisteren een brief gestuurd. Ik meen dat er geen probleem is. Tot wie je je ook hebt gewend, niemand zal weigeren.	
De me ^{4s} excusando ^{gdivum 5s} apud Appuleium ^{4s} dederam ^{papf pv} ad te ^{4s} pridie ^{aw} litteras ^{4p lijd} .		HOOFDZIN	
		[de me] excusando	excusando is een gerundium (zelfstandig gebruikt werkwoord) in de ablativus vanwege de (over, wat betreft): wat betreft het verontschuldigen; er is dus geen sprake van “moeten” zoals bij een gerundivum van verplichting; in de vertaling neem je de tijd over van het hoofdwkwoord (dederam); dat is een plusquamperfectum, maar in het Nederlands zijn we wat vrijer met tijden en een gewone verleden tijd is prima
		me excusando	< se excuso (se excusare), zich verontschuldigen; reflexief gebruik; me is grammaticaal het object bij excusando
		dederam	epistolair plusquamperfectum ¹³²
		litteras	< littera, letter, in het meervoud, letters of, zoals hier, brief; litteras dare = een brief sturen/schrijven
Nihil ^{4s} n ACI esse ^{ACI} negoti ^{2s} arbitror ^{pv} .		HOOFDZIN	
		nihil	niets; onzijdig woord, hier in de accusativus
		nihil negoti	niets van moeite/last = geen probleem; genitivus partitivus
Quemcumque ^{4s} lijd appellaris ^{indi fex act pv} ,		BIJZIN “ALS”	
		Er valt wel wat te vertellen over dit zinnetje van twee woorden 😊 : vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin met het relativum (quemcumque) als object (lijdend voorwerp) van appellaris (variant [18]; de zin vormt de voorwaarde voor de hoofdzin verderop ([181]: quemcumque = si quemcumque) ¹³³ ; de hele zin (hoofd- en bijzin) is een voorwaardelijke zin in de toekomst (realis in de toekomst: [151]; verder een voltooid toekomstige tijd (futurum exactum) van appellaris (=appellaveris) hier in de bijzin, waar het perfectum voortijdigheid aangeeft: de handeling in de hoofdzin (“het niet weigeren”) vindt pas plaats nadat het “zich wenden” is afgelopen (variant [158]) Dus op een rijtje:	
		• betrekkelijke bijzin • vooropgeplaatst • voorwaardelijk (impliciet zonder si) • in de toekomst (want 2x een futurum)	

¹³² Geen examenstof. Bij een epistolair tijd (perfectum, imperfectum, plusquamperfectum) gebruikt de briefschrijver een verleden tijd voor iets dat op het moment van schrijven gebeurt, zoals in het volgende voorbeeld het schrijven van de brief zelf. In plaats van “Ik schrijf je deze brief omdat we elkaar deze week niet kunnen zien.” kun je ook schrijven “Ik schreef je deze brief omdat we elkaar deze week niet konden zien.” Want als de ontvanger de brief leest, is die geschreven en is de week waarschijnlijk voorbij. Zie ook A&G § 479. Je kan, afhankelijk of dat in het Nederlands goed klinkt met een tegenwoordige tijd vertalen of de verleden tijd respecteren en dus deze stijlfiguur overnemen.

¹³³ Zie voor een soortgelijke situatie de laatste zin van Laelius (praestiterit/debemus).

	quemcumque	• voorwaarde voortijdig (want perfectum) < quicumque/quaecumque/quodcumque, <i>wie/wat ook maar</i> in het Latijn het object (lijdend voorwerp) bij appellaris; in het Nederlands wordt het een voorzetselbepaling (<i>wenden tot...</i>)
	appellaris	= appellaveris De vorm appellaris kan het volgende betekenen: • < appello (appellare), <i>toespreken, zich wenden tot, noemen</i> ○ appellaris = <i>jij wordt toegesproken/genoemd</i> Deze vorm past niet in de context (zie ook hieronder) ○ appellaris = appellaveris = futurum exactum = <i>jij zult hebben toegesproken/genoemd, jij zult je gewend hebben tot</i> (dit is vorm die hier in de tekst is bedoeld) ○ appellaris = appellaveris = coniunctivus perfecti = <i>dat jij hebt toegesproken/genoemd, dat jij je hebt gewend tot</i> • < appello (appellere), <i>drijven (=opjagen) naar, landen</i> (van schepen) ○ appellaris = dat jij wordt gedreven (coniunctivus passivi) Deze vorm kan niet samengaan met een object.
	quemcumque appellaris	<i>tot wie je je ook gewend hebt</i> Grammaticaal kun je quemcumque appellaris ook vertalen als "<i>wie je ook genoemd wordt</i>" = "<i>welke naam je ook gegeven wordt</i>"; maar dat past niet in de context
nemo ^{1s ond} negabit ^{fut pv} .	HOOFDZIN "DAN"	de conclusie bij de voorwaarde
	nemo	<i>niemand</i> (van de augurs) antecedent van quemcumque; dus diegene tot wie hij zich wendt, is dezelfde die niet weigert; dat blijkt alleen uit de context; los van de context zou je kunnen denken dat niemand zal weigeren, op welke willekeurige andere mensen dan ook een of andere beroep is gedaan
	negabit	wat er niet geweigerd wordt, blijft onbenoemd
Sed Septimium vide et Laenatem et Statilium; tribus enim opus est. Sed mihi Laenas totum receperat.		Maar zorg dat je Septimius ziet en Laenas en Statilius; drie zijn er immers nodig. In ieder geval had Laenas dit alles voor mij op zich genomen.
Sed Septimium ^{4s lijd} vide ^{imp} et Laenatem ^{4s lijd} et Statilium ^{4s lijd} ;	HOOFDZIN	gebiedende zin
vide		imperativus: <i>zie! = ga zien!</i>
		Dat betekent " <i>ga 'm bezoeken</i> ", maar in het Nederlands kun je best het werkwoord zien gebruiken.
tribus ^{5p} enim opus est.	HOOFDZIN	
opus est		<i>er is nodig</i> ; een onpersoonlijke uitdrukking; wát er nodig is, staat dan in de ablativus (hier: tribus) en eventueel voor wie/wat het nodig is, staat in de dativus
tribus		< tres, <i>drie</i>
Sed mihi ^{3s mew} Laenas ^{ond} totum ^{4s n} lijd. receperat ^{pqpf pr} .	HOOFDZIN	Opnieuw het woord "sed". Je moet dus kiezen of je simpelweg weer "maar" vertaalt, wat slecht Nederlands oplevert, of dat je een nuance aan wilt brengen, zoals in de vertaling hierboven waar de harde tegenstelling van "maar" weg is gehaald.
receperat		epistolair plusquamperfectum (zie voetnoot 132 op bladzij op pagina 142).

2	Quod scribis a Iunio te appellatum, omnino Cornificius locuples est; sed tamen scire velim quando dicar spopondisse, et pro patre anne pro filio.	Wat betreft het feit dat je door Junius bent aangesproken: inderdaad, Cornificius is rijk; maar toch zou ik het willen weten wanneer men zegt dat ik mij borg heb gesteld, en voor wie, de vader of de zoon.
	Quod scribis ^{indi pr pv} a Iunio ^{5s} te ^{4s m • ACI} appellatum ^{• ACI} ,	BIJZIN
		Een bijzin die begint met quod en als betrekkelijke accusativus ¹³⁴ in de hoofdzin fungeert [142]. Deze constructie is lastig omdat we ‘m in het Nederlands niet kennen ¹³⁵ .
	quod	met een indicativus: <i>omdat, het feit dat</i> , en, met name aan het begin van een zin, <i>wat betreft het feit dat</i> , gevolgd door de hoofdzin zoals hier.
	appellatum	appellatum < appellatus, ppp van appello (appellare), <i>toespreken, noemen</i> ; esse is weggelaten
	te	de “A” van de ACI
omnino ^{BW} Cornificius ^{ond} locuples ^{1s predn} est ^{pv} ;	HOOFDZIN	
sed tamen scire ^{inf} velim ^{coni pr pv}	HOOFDZIN	hoofdzin met een coniunctivus
	velim	coniunctivus potentialis van het heden; in de 1 ^e persoon (<i>ik</i>) drukt een potentialis bij werkwoorden van zeggen, denken, wensen enz. een onvervulde, maar vervulbare wens uit: <i>ik zou [willen]</i>
quando dicar ^{coni pr} spopondisse ^{inf pf NCI} ,	BIJZIN A	indirecte vraag gebruikt als lijdendvoorwerpszin [117]
	quando	<i>wanneer = op het moment dat</i> (temporeel), niet <i>als</i>
	dicar	een coniunctivus vanwege de afhankelijke vraag, die als indirecte rede wordt beschouwd
	spopondisse	infinitivus van het perfectum: <i>beloofd te hebben</i> ;
	dicar spopondisse	letterlijk: “ <i>ik word gezegd beloofd te hebben</i> ” = <i>men zegt dat ik beloofd heb</i> ; dit is een NCI ¹³⁶
et pro patre ^{5s} anne pro filio ^{5s} .	BIJZIN 2	tweede bijzin in mij of meer dezelfde structuur als de eerste maar verkort; het temporele <i>wanneer</i> (quando) is door de verkorting ongemerkt vervangen door <i>of</i> (an), “ <i>[ik wil weten] of ze zeggen dat ik me voor de vader of voor de zoon borg heb gesteld</i> ”; niet verkort zou het iets zijn als: “[scire velim] pro patre anne dicar spopondisse an pro filio”
	anne	<i>of</i> (vraagpartikel in een afhankelijke vraag)
Neque eo minus, ut scribis, procuratores Cornifici et Appuleium praediatorem videbis		En desalniettemin moet je, zoals je schrijft, de zaakwaarnemer van Cornificius en landopkoper Appuleius gaan zien.
Neque eo minus ^{BW} ,	HOOFDZIN	
	minus	comparativus van het bijwoord parum, <i>te weinig: minder</i>
	neque eo minus	letterlijk: “ <i>en niet des te minder</i> ” = <i>en desalniettemin</i>
ut scribis ^{indi pr pv} ,	BIJZIN	vergelijkende bijzin met ut en een indicativus: <i>zoals</i> [98]
	ut	het bijwoord: <i>zoals</i>
procuratores ^{4p lijd} Cornifici ^{2s} et Appuleium ^{4s lijd} praediatorem ^{4s} videbis ^{indi fut pv} .	HOOFDZIN VERVOLG	
	Cornifici	< Cornificius, de genitivus is Cornificii (met de klemtoon op de eennalaatste i), maar kan samentrekken tot Cornifici (met de klemtoon op de eennalaatste lettergreep)
	praediatorem	bijstelling (appositie) bij Appuleium: <i>de landopkoper Appuleium</i>

¹³⁴ Het begrip betrekkelijke accusativus, of accusativus van specificatie, Griekse accusativus of synecdotische accusativus, is geen examenstof.

¹³⁵ In het Nederlands noemen we het gedeelte “quod ... appellatum” geen bijzin maar een aanloop. Zie ANS [hier](#).

¹³⁶ De basis voor een NCI is de actieve tegenhanger: de ACI. Hier zou dat zijn [quando] dicent me spopondisse = *[wanneer] zij zeggen dat ik mij borg heb gesteld*. Maak je dat passief, dan kan dat als onpersoonlijke NCI en als persoonlijke NCI. Onpersoonlijk wordt de NCI: [quando] dicatur ego spopondisse = “*[wanneer] ik borg te hebben gesteld gezegd wordt*” = *[wanneer] men zegt dat ik mij borg heb gesteld*. De persoonlijke NCI is in deze tekst gebruikt: [quando] dicar spopondisse = “*[wanneer] ik gezegd wordt [mij] borg gesteld te hebben*”, met dezelfde vertaling in het Nederlands: *[wanneer] men zegt dat ik mij borg gesteld heb*. In de persoonlijke variant wordt het “me” uit de ACI niet omgezet in “ego”. Zie Kroon p. 59.

videbis

een futurum; soms heeft een futurum de kracht van een imperativus¹³⁷: *jij zal [hen] zien = je moet [hen] zien*; en *zien* is hier bedoeld als *bezoeken*.

3

Quod me ab hoc maerore recreari vis, facis ut omnia; sed me mihi non defuisse tu testis es.

Wat betreft het feit dat je wilt dat ik van dit verdriet herstel, dat is echt iets voor jou; maar jij kan getuigen dat ik de moed niet heb opgegeven.

Quod me^{ACI} ab hoc[•] maerore^{5s m} • recreari^{ACI} vis^{pr pv},

BIJZIN

Voorwerpszin met quod (*wat betreft het feit dat*) die fungeert als betrekkelijke accusatief (zie voetnoot 134 op bladzij 148) in de hoofdzin [142]

recreari

passieve infinitivus: *te worden herschepen*; hier passief-reflexief (se recreor = *jezelf herscheppen* = *herstellen*)

me recreari

ACI: *dat ik herschepen word* = *dat ik herstel* (zie hieboven)

facis^{pr} ut omnia^{4p n};

HOOFDZIN

letterlijk: *“jij doet [dat] zoals [je] alles [doet]”* = *dat is echt iets voor jou*

sed me^{ACI} mihi^{3s} non defuisse^{ACI} tu^{1s ond} testis^{1s predn} es^{pv}.

HOOFDZIN

hoofdzin met een ACI

me

subjectsaccusativus van de ACI: *dat ik [mijzelf niet verwaarloos]*

mihi [non] defuisse

- defuisse = infinitivus van het perfectum; < desum (deesse), *ontbroken te hebben, in de steek gelaten hebben, verwaarloosd te hebben*
- sibi [=dativus] [non] desum = *zichzelf [niet] verwaarlozen/in de steek laten*; hier: *de moed [niet] opgeven*

testis es [+ ACI]

letterlijk: *jij bent een getuige [dat]*;

Nihil enim de maerore minuendo scriptum ab ullo est, quod ego non domi tuae legerim. Sed omnem consolationem vincit dolor. Quin etiam feci, quod profecto ante me nemo, ut ipse me per litteras consolaretur.

Niets is er immers door ook maar iemand geschreven over het verminderen van verdriet, wat ik niet bij jou thuis heb gelezen. Maar het verdriet wint het van elke troost. Ja, ik heb er zelfs voor gezorgd, wat zeker niemand voor mij heeft gedaan, dat ik mijzelf troostte door een boek.

Nihil^{1s n ond} enim de maerore^{5s} • minuendo^{gdivum} • scriptum^{ppp 1s n} ab ullo^{5s} est^{pv},

HOOFDZIN

scriptum est

is geschreven; indicativus perfecti passivi

nihil

onzijdig woord

maerore minuendo

gerundivum constructie met “de” (over); ablativus vanwege “de”

minuendo is bijvoeglijk bij maerore; letterlijk: *“[over] verdriet verminderd moeiende worden”* (gerundivum constructie) = *over het verminderen van verdriet*

ab ullo

door enig [persoon] = *door iemand*; wij kunnen dat zo niet zeggen: *“door enig persoon is niets geschreven”*; dus óf omzetten naar *door niemand is iets [geschreven]*, óf een paar woorden toevoegen: *niets is door ook maar iemand [geschreven]*

quod ego^{ond} non domi^{3s} • tuae • legerim^{coni pf pv}.

BIJZIN

betrekkelijke definiërende bijzin bij nihil (*niets, wat ...*) [26]

domi

locativus: *thuis*; tuae is ook dativus; er staat *“jouw thuis”*, want tuus is een bezittelijk voornaamwoord. Wij zeggen *“bij jou thuis”*, en de kern van die woordgroep is *“bij jou”*

Sed omnem[•] consolationem^{4s lijd} vincit^{indi pr pv} dolor^{1s ond}.

HOOFDZIN

Quin etiam feci^{indi pf pv},

HOOFDZIN

De structuur van de zin is:

- hoofdzin (quin ... feci)

¹³⁷ Net als in het Nederlands: “‘Je zal je huiswerk maken!’ riep zijn vader boos.”

quod ^{4s n} profecto ^{6W} ante me ^{4s} nemo ^{1s ond} ,	quin etiam	ja, zelfs	- bijzin 2 (ut ... consolarer) die als lijdend voorwerp fungeert van de hoofdzin; je kan zien dat de bijzin als lijdend voorwerp fungeert door 'm weg te laten en door "dit" in de hoofdzin te plaatsen: "Ik heb zelfs dit gedaan"¹³⁸ - bijzin 1 levert dan commentaar op bijzin 2, is een vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin (quod) en heeft bijzin 2 als antecedent
	feci	< facio (facere), maken, doen, met ut+coni. ervoor zorgen voor dat, bewerkstelligen dat; zie ook bij bijzin 2 hieronder	
	BIJZIN 1	feitelijke en verkorte betrekkelijke vooropgeplaatste bijzin bij bijzin 2, dus bij een afhankelijke zin [7]; het antecedent is dus het hele deel ut ... consolarer;	
	quod	hier een betrekkelijk voornaamwoord (dat), geen bijwoord of voegwoord; in het Nederlands gebruiken we geen dat maar wat als het antecedent een woordgroep is	
ut ipse ^{1s ond} me ^{4s lijd} per litteras ^{4p} consolarer ^{coni impf pv} .	profecto	het bijwoord; niet het ppp van proficio (tot stand brengen); profecto is hier dus geen werkwoord, en dus niet een persoonsvorm; de persoonsvorm is weggelaten (zie boven)	BIJZIN 2 consecutieve bijwoordelijke bijzin bij een werkwoord dat een inspanning aangeeft (hier: feci): ut = dat; zo'n bijzijn gebruikt een coniunctivus [114]
	consolarer	< consolor (consolari), troosten, een deponens	
	feci, ut consolarer	Zorg in de vertaling dat het Nederlands klopt. Feci is in combinatie met ut+coni. niet doen, maar zorgen voor: ik heb ervoor gezorgd dat ik [mezelf] troostte. Doordat er een bijzin met quod voor staat, ben je misschien geneigd feci en quod te vertalen als: ik heb gedaan wat [niemand ...]. Dat is op zich niet fout, maar dan kun je daarna als vertaling van de ut-zin niet zeggen "..., dat ik mij ... troostte." Immers "Ik heb gedaan dat ik mij troostte." is geen Nederlandse zin.	
	per litteras	bedoeld is door een boek of geschrift, en wel door het schrijven daarvan	

Quem librum ad te mittam, si descripserint librarii. Adfirmo tibi nullam consolationem esse talem.		Dat boek zal ik naar je toesturen als de kopiïsten het overgeschreven hebben. Ik verzeker je dat geen enkele troost zo groot is.
Quem • librum ^{4s m} • ad te ^{4s} mittam ^{indi fut pv} ,	HOOFDZIN "DAN"	Conclusie van een voorwaardelijke zin in de toekomst (2x een futurum) [151]
	quem	relatieve aansluiting: dat boek
	mittam	kan wat betreft de vorm ook een coniunctivus zijn, maar gezien de si-zin, en de context natuurlijk, is een futurum bedoeld; verder zou een coniunctivus iets subjectiefs (de mening van een ander) of iets mogelijks of zelfs irreëls in zich hebben; dat is hier helemaal niet aan de orde
si descripserint ^{indi fut pv} librarii ^{1p ond} .	BIJZIN "ALS"	de voorwaarde; ook hier -erint als een futurum lezen
		het perfectum duidt op voortijdigheid; logisch: eerst het overschrijven afmaken, en dan pas opsturen. In het Nederlands zal niemand een toekomstige tijd (zullen) gebruiken. Maar schrijf 'm op een examen voor de zekerheid maar wel op.
Adfirmo ^{pv} tibi ^{3s} nullam • consolationem ^{4s f} • esse ^{ACI} talem • ^{predn} .	HOOFDZIN	met een ACI
	talem	bijvoeglijk naamwoord en predicaatsnomen bij esse

¹³⁸ In het Latijn is feci transitief en kan dus een lijdend voorwerp hebben. Als zodanig fungeert de bijzin. In het Nederlands met de vertaling "zorgen voor" is dat niet meer zo. In "Ik heb voor troost gezorgd." is "voor troost" geen lijdend voorwerp maar een voorzetselvoorwerp. In "Ik heb ervoor gezorgd, dat ik mij troostte." is "ervoor" het voorlopig voorzetselvoorwerp en de dat-zin geen betrekkelijke of bijwoordelijke bijzin, maar een voorzetselvoorwerpzin. "Dat" is dan een voegwoord (net als "ut" in de Latijnse zin) en geen betrekkelijk voornaamwoord. Zie ANS 20.6.3.3 en 10.3.2.1.

Totos dies scribo, non quo proficiam quid, sed tantisper impediō – non equidem satis (vis enim urget), sed relaxor tamen,		Ik schrijf hele dagen, niet om daardoor iets verder te komen, maar het houdt me zolang bezig – niet voldoende natuurlijk (want de hevigheid [van het verdriet] drukt immers op mij), maar toch kom ik tot mezelf	
omniaque nitor non ad animum sed ad vultum ipsum, si queam, reficiendum,		en ik doe alle moeite om niet zozeer mijn gemoed maar mijn eigen voorkomen, als ik zou kunnen, te herstellen,	
idque faciens interdum mihi peccare videor, interdum peccaturus esse nisi faciam.		en soms, wanneer ik dat doe, denk ik een fout te maken, soms denk ik een fout te zullen maken als ik het niet zal doen	
Totos* dies ^{4p m} • scribo ^{pv} ,	HOOFDZIN 1A	Structuur: een hele reeks van korte hoofdzinnen.	
		- twee keer twee hoofdzinnen - hoofdzin 1 A en B (... scribo, sed ... impediō) - hoofdzin 2 A en B (non satis [impediō], sed ... relaxor) - leder tweetal gescheiden door “sed” (polysyndeton), en tussen de twee geen voegwoord (asyndeton). Allebei de A-delen met een tussenzinnetje (“non ... quid” en “(vis ... urget”), - Weer twee hoofdzinnen - hoofdzin 3 (omnia nitor ...), met een bijzinnetje als voorwaarde (si ... queam) - hoofdzin 4 A en B (id ... videor, interdum faciam)) - Dit due wel gescheiden en wel door -que (polysyndeton)	
totos		< totus, heel, geheel; niet alle dagen, maar hele dagen (dus: gedurende de hele dag, en dat dan meer dan een dag)	
dies		accusativus temporis (gedurende)	
non quo proficiam ^{conl pv} quid,	BIJZIN	finale bijwoordelijke bijzin met quo [63]	
quo		quo met een coniunctivus maar zonder een comparativus = opdat daardoor, met de bedoeling om	
proficiam		< proficio (proficere), verder komen (letterlijk en figuurlijk), bewerkstelligen; de eerste vertaling is intransitief, de tweede transitief	
quid		= aliquid; afhankelijk hoe je proficiam interpreteert, kun je dit lezen als - de verzelfstandigde onzijdige accusativus van het onbepaalde voornaamwoord (iets); dan is het lijdend voorwerp: iets bewerkstelligen - de adverbiale vorm (diezelfde onzijdige accusativus gebruikt als bijwoord), iets=enigszins: iets verder komen	
sed tantisper impediō ^{pas pv}	HOOFDZIN 1B		
impediō		< impedio (impedire), vasthouden, tegenhouden, belemmeren; passieve vorm: vastgehouden worden	
– non equidem satis (...),	HOOFDZIN 2A	hier is bedoeld dat hij niets anders kan doen, en door het schrijven afgeleid wordt	
(vis ^{1s ond} enim urget ^{indi pr pv})	HOOFDZIN 2B	verkorte hoofdzin; denk de persoonsvorm uit het vorige deel, impediō, erbij	
		tussenzin; letterlijk: de kracht immers drukt	
urget		< urgeo (urgēre), dringen (niet: dwingen), drukken; denk er me (mij) bij	
vis		geweld, hevigheid; hier bedoeld als de hevigheid van het verdriet (vis doloris)	
sed relaxor ^{pv} tamen,	HOOFDZIN	nevengevoelt door sed aan de vorige (non ...)	
relaxor		< relaxo (relaxare), geen deponens; het betekent ook ons moderne ontspannen, maar de grondbetekenis is losser of wijder maken; passief en absoluut – en zo is het hier in de zin gebruikt – verminderen, afnemen, tot jezelf komen; die laatste betekenissen sluiten beter aan bij vis (geweld, hevigheid) en het impliciete verdriet	

omnia^{4p n} que nitor^{pv} non ad animum^{4s} sed ad vultum^{4s} • ipsum[•],

si queam^{coni pv},

reficiendum^{gdivum},

id^{4s n} que faciens^{1s ppa} interdum mihi^{3s} peccare^{NCI} videor^{pv},

interdum (peccaturus^{pfa} esse)^{inf NCI}

nisi faciam^{fut pv}.

HOOFDZIN 3

nitor
omnia [nitor]

non ... sed

BIJZIN

queam
[ad ...] reficiendum
HOOFDZIN A

faciens
id
mihi videor + NCI

peccare
faciens peccare mihi
videor

HOOFDZIN B "DAN"

peccaturus esse
BIJZIN "ALS"
nisi
faciam

van de vorige twee hoofdzinnen door -que gescheiden er is een kort tussenzinnetje met *als* (si queam), maar om daardoor de hele zin als een voorwaardelijke zin te bestempelen lijkt me wat ver gaan; de bijzin is meer een tussenzinnetje

steunen op, met ad: *streven naar*, *zich inspannen voor*

cognate accusativus¹³⁹ bij nitor: "*in/met alles streven naar*" = *alle moeite doen om*; aangezien nitor intransitief is – je kan niet "*alles steven naar*" – is omnia geen gewoon lijdend voorwerp.

in het Nederlands hebben we een tussenwoordje nodig, of bij non (*niet zozeer ... maar ...*), of bij sed (*niet ... maar alleen ...*)

voorwaardelijk tussenzinnetje, dat niet als voorwaarde voor de hele zin fungeert (hij spant zich so wie so in), maar alleen op reficiendum betrekking heeft (als-ie dát zou kunnen bereiken...)

coniunctivus potentialis van het heden

gerundivumconstructie: *om ... te herstellen*

Een hoofdzin met als kernzin mihi videor.

- Daarbij dan twee keer een NCI met weggelaten "I" (denk er "ego"bij).
- De eerste NCI ([ego] peccare) heeft een ppa bij die weggelaten "I".
- De tweede NCI ([ego] peccaturus esse) heeft een bijzinnetje (si ...)
- De twee NCI's zijn zonder voegwoord opgesomd (**polysyndeton**)

ppa bij het weggelaten (zie hieronder) onderwerp (*ik*) van de NCI, niet bij videor

object bij faciens

letterlijk: "*ik word door mijzelf gezien te ...*" = *ik denk dat ik ...*

Zie ook voetnoot 136 op bladzij 148 voor meer uitleg over de NCI.

de "I" van de NCI; bij de persoonlijke constructie (zie voetnoot 136) met mihi videor valt de "N" weg; die zou "*ik*" (ego) zijn geweest: *dat ik fouten maak*

letterlijk: *ik word door mijzelf [soms] gezien dat doende fouten te maken* = *ik denk [soms] dat ik, wanneer ik dat doe, fouten maak*

tweede verkorte zin; mihi videor is weggelaten; structuur:

- nu "het doen" niet als een ppa (faciens) maar als de persoonsvorm in een bijzin (faciam); het "fouten maken" (peccare) is wel weer een NCI met alleen de "I", maar nu als toekomstende infinitivus (peccaturus esse);
- de zin is verkort: het deel met videor is weggelaten
- de hele zin ("interdum [mihi videor] peccaturus esse" is een voorwaardelijke zin, en dit is de conclusie;
- het is een voorwaardelijk zin in de toekomst [151]
- deze conclusie gebruikt geen gewoon futurum, maar een pfa (variant [160]), en dat dan in de NCI

beide woorden vormen samen de infinitivus

een bijzin bij de NCI: een ontkennende voorwaarde (*als niet*)

nisi staat hier in een bijzin en als er in de hoofdzin geen ontkenning staat, is nisi *als niet*, en niet *behalve, tenzij*

er is geen reden om faciam als een coniunctivus te lezen; dan zou het een potentialis moeten zijn en dat past niet in de context

¹³⁹ geen examenstof; zie A&G § 390.c

Solitudo aliquid adiuvat, sed multo plus proficeret si tu tamen interesses. Quae mihi una causa est hinc discedendi; nam pro malis recte habebat.	Eenzaamheid helpt enigszins, maar het zou veel meer helpen als jij toch hier zou zijn. Dat is voor mij de enige reden om van hier te vertrekken; want voor zulke ellende heeft deze plek het helemaal.	
Solitudo ^{1s ond} aliquid ^{BW} adiuvat ^{indi pr act pv} , sed multo ^{5s} plus ^{BW} proficeret ^{coni impf pv}	HOOFDZIN	Deze en de volgende hoofdzin nevensgeschikt door “sed”.
	HOOFDZIN “DAN”	conclusie van een voorwaardelijke zin, irrealis van het heden (2x een imperfectum) [153]
	multo plus proficeret	veel meer ¹⁴⁰ < proficio; <i>helpen</i> ; zie ook een paar regels hiervoor waar “proficiam” stond; het verschil is dat het daar werd gebruikt voor een persoon; hier is het gebruikt voor een “ding” (plus); dan is het “ <i>helpen</i> ” en niet “ <i>bewerkstelligen</i> ”
si tu ^{1s ond} tamen interesses ^{coni impf pv} . Quae ^{1s f • ond} mihi ^{3s mew} una [•] causa ^{1s f • predn} est ^{pv} hinc discedendi ^{2s gdiu} ;	BIJZIN “ALS”	de voorwaarde
	HOOFDZIN	beginnend met een relatieve aansluiting
	quae	relatieve aansluiting en onderwerp van de zin; Het antecedent staat dus niet in deze zin, maar in de vorige. Om precies te zijn: de <i>hele</i> vorige zin is het antecedent. Dan zou je in principe misschien een onzijdig relativum hebben (bijvoorbeeld quod, <i>dat</i> , of quae, als onzijdig meervoud, <i>deze zaken</i>). Maar in geval van een predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde), zoals hier, congrueert het relativum gewoonlijk juist met dat predicaatsnomen (hier: causa) en niet met het antecedent. Daarom is het vrouwelijk ¹⁴¹ .
	unus	<i>één, enkel</i> ; niet vertalen met “ <i>een van de [redenen]</i> ”
	hinc	<i>hiervandaan</i> ; bepaling bij discedendi
	discedendi	gerundium, in de genitivus betekent dat: <i>om te [vertrekken]</i>
nam pro malis ^{5p} recte ^{BW} habebat ^{impf pv} .	HOOFDZIN	
	habebat	< habeo, <i>hebben</i> ; hier “ <i>als eigenschap hebben</i> ”; zoals wij in het Nederlands enthousiast bij een woningbezichtiging kunnen zeggen “Dit huis heeft het helemaal!” ¹⁴²
	habebat	epistolair imperfectum (zie voetnoot 132)
	pro	in de betekenis van <i>in overeenstemming met, in verhouding tot, passend bij</i>
Quamquam (id) ipsum doleo. Non enim iam in me idem esse poteris. Perierunt illa quae amabas.	Dit juist, trouwens, betreur ik. Want jij zal naar mij toe immers niet meer dezelfde kunnen zijn. De dingen waar jij van hield, zijn verloren gegaan.	
Quamquam (id ^{4s n • lijd}) ipsum [•] doleo ^{pv} .	HOOFDZIN	
	quamquam	een voegwoord; vaak <i>ofschoon</i> , maar aan het begin van een zin <i>trouwens, evenwel</i>
Non enim ^{BW} iam ^{BW} in me ^{4s} idem ^{1s m} esse ^{inf} poteris ^{indi fut pv} .	HOOFDZIN	
	esse	aanvullingsinfinitivus bij poteris
	poteris	< possum (posse), <i>jij zult kunnen</i> ; niet van poto (potare), <i>jij wordt gedronken</i>
	in me	in heeft hier de betekenis van <i>naar toe</i> : <i>naar mij toe = jegens mij</i>

¹⁴⁰ Plus kan je lezen óf als een zelfstandig naamwoord, óf als een bijwoord. Als zelfstandig naamwoord, *meer* (= *een groter stuk*), is het de comparativus van het zelfstandig naamwoord multum, *veel*; plus is dan onzijdig. Als bijwoord is het *meer* (= *in hogere mate*). Multo is de ablativus van datzelfde multum, een ablativus mensurae (van maat; letterlijk *in/met veelheid*). Niets afdoend aan deze grammaticale uitleg is multo plus natuurlijk meer een vaste uitdrukking dan twee losse woorden.

¹⁴¹ Zie A&G § 306

¹⁴² Winstedt vertaalt: “*for the place is as right as any could be under the circumstances*”. Olivia Elder and Alex Mullen vertalen [hier](#): “*for it does very well in such miserable circumstances*”. De schooluitgaven van Eisma en Hermaion vertalen: “*deze plek past bij mijn ellende*”.

	idem [esse]	<i>hetzelfde/dezelfde [zijn]</i> ; hier mannelijk (=Atticus) want vrouwelijk past niet in de context, dus <i>dezelfde</i>
Perierunt ^{pf pv} illa ^{1p n ond} .	HOOFDZIN	
	illa	onderwerp, onzijdig meervoud: <i>die dingen</i> ;
quae ^{4p n lijd} amabas ^{impf pv}	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin; antecedent is illa ([1] variant [18])
	quae	lijdend voorwerp, onzijdig meervoud
De Bruti ad me litteris scripsi ad te antea. Prudenter scriptae, sed nihil quod me adiuvalet. Quod ad te scripsit id vellem, ut ipse adesset. Certe aliquid, quoniam me tam valde amat, adiuvalet.		Over de brief van Brutus aan mij heb ik je eerder geschreven. Verstandig geschreven, maar niets wat mij hielp. Wat hij jou heeft geschreven, dat zou ik willen, namelijk dat hijzelf hier was. Zeker zou dat iets helpen, aangezien hij mij heel erg liefheeft.
De Bruti ^{2s} ad me ^{4s} litteris ^{5p} scripsi ^{pf pv} ad te ^{4s} antea ^{BW} .	HOOFDZIN	
	de litteris	dit is de woordgroep: <i>over de brief</i> ; Bruti en ad me horen daar dan bij
Prudenter scriptae ^{ppp 1p} ,	HOOFDZIN	verkorte hoofdzin zonder persoonsvorm; denk er sunt bij (<i>zij zijn</i>); het is meervoud omdat <i>brief</i> in het Latijn een meervoud is (<i>litterae</i>); in het Nederland kun je precies dezelfde verkorting toepassen.
	scriptae	
sed nihil ^{4s lijd}	HOOFDZIN	verkorte hoofdzin; denk er iets bij als “ <i>hij bevatte</i> ”; maar ook hier: in het Nederland kun je precies dezelfde verkorting toepassen.
quod ^{1s n ond} me ^{4s lijd} adiuvalet ^{coni impf pv} .	BIJZIN	definiërende betrekkelijke bijzin [26]; in principe vertaal je dan “ <i>hielp</i> ” (niet: <i>kon helpen</i>) of iets zoals “ <i>van dien aard dat het [mij] hielp</i> ”; als je met “ <i>kon helpen</i> ” vertaalt, wat m.i. in het Nederlands wel wat beter klinkt, zeg je in zekere zin: “ <i>[hij bevatte] niets <u>zodat</u> het mij hielp</i> ”. Dan lees je de bijzin als een bijzin van gevolg (consecutief, [34]). Het is bij een coniunctivus in een betrekkelijke bijzin niet altijd hard te maken welke keuze de juiste is.
Quod ^{4s n lijd} ad te ^{4s} scripsit ^{indi pf pv}	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin; antecedent van quod is id (<i>dat, wat ...</i>) [1] variant [18]
id ^{4s n lijd} vellem ^{coni impf pv} ,	HOOFDZIN	hoofdzin met een coniunctivus irrealis van het heden (<i>zou</i>); je denkt misschien aan een optativus maar het aspect “willen” zit in het werkwoord (<i>volo, willen</i>) en niet in de coniunctivus.
		Winstedt heeft een mooie vertaling van de hele zin: “To you he wrote asking if I should like his company.” Hiermee suggereert ze wat Brutus dan in die brief aan Atticus heeft geschreven.
ut ipse ^{1s ond} adesset ^{coni impf pv} .	BIJZIN	consecutieve bijwoordelijke bijzin als bijstelling bij (“in appositie met”) id uit de hoofdzin [78]; de bijstelling kun je tot uitdrukking brengen met de toevoeging “ <i>namelijk</i> ”
Certe ^{BW} aliquid ^{BW} ,	HOOFDZIN	hoofdzin met een coniunctivus irrealis in het heden (<i>zou</i>)
	aliquid	<i>enigszins, iets</i> ; zie opmerking bij quid op bladzij 152
quoniam me ^{4s lijd} tam ^{BW} valde ^{BW} amat ^{pv} ,	BIJZIN	causale bijwoordelijke bijzin [70]
adiuvalet ^{coni impf pv} .	HOOFDZIN VERVOLG	

Quod si quid scies, scribas ad me velim, maxime autem Pansa quando. De Attica doleo, credo tamen Cratero. Piliam angi veta, satis est (me) maerere pro omnibus.

Maar als je iets te weten zult komen, zou ik willen dat je me schrijft, en dan vooral wanneer Pansa [van plan is te vertrekken]. Ik treur om Attica, ik geef toch Cratero mijn vertrouwen. Verbied Piliam zich zorgen te maken, het is voldoende dat ik voor allen bedroefd ben.

(Quod si, quid ^{4s} n lijd scies ^{fut} pv,	BIJZIN "ALS"	voorwaarde behorend bij volgende bijzin
		Structuur van de hele zin:
		• Velim is de hoofdzin • [Quod] si ... scribas ... is een voorwaardelijke zin ("als ... schrijf me dan") • Die hele voorwaardelijke zin fungeert als object (lijdend voorwerp) bij velim ("ik zou <u>dit</u> willen") • Quod verbindt het geheel met de vorige passages (Maar ...) • maxime ... is een tweede bijzin bij scribas: <i>schrijf me wanneer</i>
	quod si	is een woordgroep; wordt ook wel aan elkaar geschreven (quodsi): <i>maar als</i>
	quid	= aliquid (na si valt ali weg)
scribas ^{coni} pv ad me ^{4s}	BIJZIN "DAN"	voorgeplaatste lijdendvoorwerpszin bij velim [113]; deze bijzin is dan weer de conclusie van een voorwaardelijke constructie met de bijzin hiervoor (quod ...)
velim ^{coni} pv,	HOOFDZIN	hoofdzin met velim en een coniunctivus in de bijzin; dit is een vaste combinatie die als optativus (vervulbare wens in het heden) fungeert ¹⁴³ [113]
		Merk op dat de bijzin (scribas ...) geen "ut" (opdat/zodat) gebruikt.
maxime ^{BW} autem ^{BW} Pansa ^{ond} quando.	BIJZIN	tweede bijzin bij scribas; de eerste was de quod si-zin, een voorwaardelijke, deze is een lijdendvoorwerpszin in de vorm van een afhankelijke vraag; de directe vraag zou iets zijn als "Wanneer [is] Pansa [van plan te vertrekken]?" [117]
	quando	het bijwoord <i>wanneer</i> , hier relatief gebruikt (<i>schrijf me, wanneer ...</i>); wanneer = het moment waarop ("laat me zijn vertrek moment weten"), niet het voorwaardelijke wanneer = indien ("als hij vertrek, schrijf me dan")
	Pansa quando	vul aan met profecturus sit: <i>van plan is te vertrekken</i>
De Attica ^{5s} f doleo ^{pv} ,	HOOFDZIN	korte hoofdzin; samen met de volgende korte hoofdzin een chiasme: [De] (a) Attica (b) doleo, (b) credo [tamen] (a) Cratero
credo ^{pv} tamen Cratero ^{3s} .	HOOFDZIN	
Piliam ^{4s} ACI angi ^{inf pas} ACI veta ^{imp} ,	HOOFDZIN	met een ACI; veto + ACI = <i>verbieden dat</i>
	angi	passieve infinitivus van ango (angere), <i>benauwen</i> ; passief betekent het <i>zich zorgen maken</i>
	veta	imperativus van veto (vetare), <i>verbieden</i>
	HOOFDZIN	met een ACI
satis est (me ^{4s} ACI) maerere ^{inf} ACI pro omnibus ^{5p} .	satis	is onverbuigbaar (indeclinabel) en kan als bijvoeglijk naamwoord, bijwoord en zelfstandig naamwoord optreden; hier predicatief als bijvoeglijk naamwoord
	satis me	<i>het is voldoende</i>

¹⁴³ "Velim" is in deze constructie een potentialis van beleefdheid "ik zou kunnen willen" = "zou het erg zijn als ik wil"

2.2.3 Epistulae ad familiares – Liber 5 Epistula 7

1 S. t. e. q. v. b.; e. (v.)

Als jij en je leger het goed maken, is het goed; ik maak het goed.

S(i) t(u) e(xercitus) q(ue) v(aletis) b(ene est); e(go) v(aleo)

Ex litteris tuis quas publice misisti cepi una cum omnibus incredibilem voluptatem; tantam enim spem oti ostendisti qua(nta)m ego semper omnibus te uno fretus pollicebar.

Uit de brief die jij van staatswege hebt gestuurd, heb ik samen met iedereen een ongelooflijke voldoening gehaald; je hebt immers een zo grote hoop op politieke rust getoond, als ik iedereen altijd beloofde vertrouwend op jou alleen.

Ex litteris^{5s} • tuis[•]

HOOFDZIN

quas^{4p} publice^{BW} misisti^{indi pf act pv}

BIJZIN

betrekkelijke bijzin ([1] variant [18])

cepi^{indi pf act pv} una^{BW} cum^{VZ} omnibus^{5p} incredibilem[•] voluptatem^{4s lijd};

HOOFDZIN VERVOLG

voluptatem capere

het genoegen beleven; hier meer: *voldoening halen (uit)*

una cum

+ abl.: *samen met*

una is een bijwoord, *tezamen*; het is een versteende verbuiging van het bijvoeglijke naamwoord unus

omnibus

allen = iedereen

tantam[•] enim spem^{4s} • lijd[•] oti^{2s} ostendisti^{indi pf act pv}

HOOFDZIN

oti

gen. van otium; oti = oti

qua(nta)m ego^{ond} semper omnibus^{3p mew} te^{5s} • uno[•] fretus^{1s} pollicebar^{indi impf pas pv}.

BIJZIN

betrekkelijke bijzin van vergelijking [10]; in een Nederlandse vertaling wordt het een bijwoordelijke bijzin

quantam

zo groot als; congrueert nog met spem

uno

verbuiging van unus, *alleen*

fretus

vertrouwend op; een bijvoeglijk naamwoord + abl.; fretus hoort bij het onderwerp van de zin (*ik*)

pollicebar

< polliceor, *beloven*; een deponens

sed hoc scito, tuos veteres hostes, novos amicos, vehementer litteris perculsos atque ex magna spe deturbatos iacere.

maar je moet dit weten, namelijk dat je oude vijanden, je nieuwe vrienden, hevig geschokt door je brief en van hun grote verwachting beroofd, teneergeslagen zijn.

sed hoc^{4s n lijd} scito^{imp}, tuos[•] veteres[•] hostes^{4p} • ACI, novos[•] amicos^{4p} • ACI, vehementer^{BW} litteris^{5p} perculsos[•] atque ex magna^{••} spe^{5s} •• deturbatos[•] iacere^{ACI}.

HOOFDZIN

de komma's zijn wellicht verwarrend; ze geven geen bijzinnen aan; er is hier sprake van één enkele zin met een persoonsvorm (scito) en daarbij een ACI (hostes/animos iacere)

hoc

voorlopig lijdend voorwerp bij scito; de ACI die volgt vult het "hoc" in

scito

de imperativus futuri¹⁴⁴ van scio (scire), *weten*; een futurum imperativus vertaalt je met moeten: *jij/hij/men moet weten*

hostes, amicos

het gaat hier om één en dezelfde groep mensen, die eerst vijanden en nu vrienden zijn

novos amicos is daarmee een bijstelling bij tuos ... hostes; het is dus geen opsomming

parallelisme: (a) veteres (b) hostes, (a) novos (b) amicos

antithese: oud/nieuw en vijand/vriend

perculsos

< perculsus, ppp van percello (percellere) *hevig slaan, schokken, verslaan*

iacere

liggen, hier: *teneergeslagen zijn*; dus niet iacere, *werpen, gooien*

¹⁴⁴ geen examenstof

2	Ad me autem litteras quas misisti, quamquam exiguum significationem tuae erga me voluntatis habebant, tamen mihi scito iucundas fuisse.		De brief verder die jij mij stuurde, ofschoon die (maar) een klein teken van jou goede wil jegens mij bevatte, weet toch dat die voor mij genoeglijk is geweest.
	Ad me ^{4s} autem litteras ^{ACI} quas ^{4p} misisti ^{indi pf act pv} ,	BIJZIN 1	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin (betrekkelijk voornaamwoord is quas) bij de hoofdzin (... scito ...).
	quamquam ^{VW} exiguum [*] significationem ^{4s} tuae ^{**} erga ^{VZ} me ^{4s} voluntatis ^{2s} habebant ^{indi impf act pv} ,	BIJZIN 2	bijwoordelijke bijzin van toegeving (quamquam + indicatvus = ofschoon) [89]
	tamen mihi ^{3s mew} scito ^{imp} iucundas ^{4p f predn} fuisse ^{ACI} .	erga me HOOFDZIN ACI	bij voluntatis scito + ACI = weet dat ... De "A" van de ACI is eigenlijk de betrekkelijke bijzin, waar het hoofdwoord litteras, dat anders als antecedent in de hoofdzin had gestaan, in is geplaatst. Wij kunnen in het Nederlands die constructie een beetje volgen, alhoewel we de ACI wél met een dat-zinnetje moeten construeren, en het geheel een nogal kromme zin oplevert: "Weet dat welke brieven jij stuurde aangenaam zijn geweest."
	Nulla enim re tam laetari soleo quam meorum officiorum conscientia; quibus si quando non mutue respondetur, apud me plus offici residere facillime patior.		Door niets immers word ik gewoonlijk zo verblijd als wanneer iemand zich bewust is van mijn plichtsbetoon; als dat plichtsbetoon eens niet in gelijke mate wordt beantwoord, duld ik zeer makkelijk dat bij mij het meeste plichtsbetoon blijft liggen.
	Nulla [*] enim re ^{5s f} tam laetari ^{inf pas} soleo ^{indi pr act pv} quam meorum ^{**} officiorum ^{2p} conscientia ^{5s} ,	HOOFDZIN	met een vergelijking (tam ... quam ... = zo ... als ...) Het "quam"-deel luidt geen bijzin in; het is een vergelijking tussen twee zinsdelen (re, conscientia) binnen de hoofdzin.
		nulla re	door geen enkel ding = door niets
		laetari	verblijd te worden (passieve infinitivus); aanvullingsinfinitivus bij soleo
		conscientia	bewustzijn; je kunt gewoon vertalen door het bewustzijn van mijn plichtsbetoon, maar zij zouden het in het Nederlands iets omstandiger formuleren: "wanneer iemand zich bewust is van mijn plichtsbetoon".
		[meorum] officiorum	van [mijn] plichten = [mijn] plichtsbetoon
	quibus ^{3p} si quando non mutue ^{BW} respondetur ^{indi pr pas pv} ,	BIJZIN "ALS"	vooropgeplaatste voorwaarde met si quando (als eens/ooit) [179]
		quibus	slaat terug op officiorum
		si quando	als eens, zoals in "als ik eens rijk word, dan ..."
		respondetur	< respondeo, antwoorden; in het passief met een dativus = antwoord te worden gegeven op
		mutue	bijwoord van mutuus, afwisselend, eveneens
		non mutue	niet afwisselend = niet in gelijk mate (bedoeld is: jij doet wat voor mij, ik doe wat voor jou, en dat is in balans)
	apud me ^{4s} (plus ^{ACI} offici ^{2s}) residere ^{ACI} facillime ^{BW} patior ^{indi pr pas pv} .	HOOFDZIN "DAN"	de conclusie (dan-deel) van een voorwaardelijke zin; zowel het "als"-deel als het "dan"-deel hebben een praesens: realis van het heden [150]
		plus	zelfstandig naamwoord, onzijdig, accusativus
		plus offici	veel van plichtsbetoon = veel plichtsbetoon
		patior	lijden, dulden; hier dat laatste

Illud non dubito, quin, si te mea summa erga te studia parum mihi adiunxerint, res publica nos inter nos conciliatura coniuncturaque sit.		Dit betwijfel ik niet, namelijk dat, als jij door mijn zeer grote ijver naar jou toe niet genoeg aan mij verbonden zal zijn, het staatsbelang ons onderling zal verenigen en verbinden.
Illud non dubito,	HOOFDZIN	met de vaste uitdrukking “non dubito, quin ...” (<i>ik twijfel niet dat ...</i>)
quin,	BIJZIN 1	consecutieve bijzin met coniunctivus (“ <i>ik twijfel niet dat ...</i> ”) [80]; niet te verwarren met de indirecte vraag “ik twijfel niet of ...” [123]
si te ^{4s} lijd mea* summa* erga te ^{4s} studia ^{1p n} • ond parum ^{BW} mihi ^{3s} adiunxerint ^{indi fex act pv} ,	BIJZIN 2	De bijzin is ook een voorwaardelijke zin, en wel het “dan”-deel ervan [151]. Het is een realis van de toekomst, met een futurum (een pfa constructie ¹⁴⁵ hier) in dit “dan”-deel.
		Bij bijzin 1. Het is het “als”-deel van de voorwaardelijke zin. Ook weer met een futurum, maar wel een perfectum-vorm (futurum exactum); die geeft dan voortijdigheid aan met het “dan”-deel.
	te, mihi	In de vertaling boven is de zin passief gemaakt om de plaatsing van “te” (het lijdend voorwerp) voorin de zin te respecteren.
	adiunxerint	te is lijdendvoorwerp (<i>het streven verbindt jou</i>) mihi is een dativus geregeerd door adiungo: <i>verbonden met mij</i> < adiungo (adiungere), verbinden, + dativus = verbinden met/aan; de vorm adiunxerint kan zowel een coniunctivus perfecti activi zijn als een indicativus futuri exacti activi. Hier dat laatste gezien het gebruik in een voorwaardelijke zin.
res ^{1s} • ond publica* nos ^{4p} lijd inter nos ^{4p} conciliatura ^{pfa} • coniunctura ^{pfa} • que sit ^{conipf act pv} .	BIJZIN 1 VERVOLG	met een dubbele coniunctivus futuri
3 Ac ne ignores quid ego in tuis litteris desiderarim, scribam aperte, sicut et mea natura et nostra amicitia postulat. Res eas gessi quarum aliquam in tuis litteris et nostrae necessitudinis et rei publicae causa gratulationem exspectavi;		En opdat je goed weet wat ik in je brief heb gemist, zal ik je openhartig schrijven, zoals zowel mijn karakter als onze vriendschap vraagt. Ik heb daden verricht waarvoor ik een of andere bedankje in jouw brief zowel vanwege onze nauwe band als het staatsbelang verwachtte.
Ac ne ignores ^{conipr act pv}	BIJZIN 1	finale bijwoordelijke ontkennende bijzin met ne + coniunctivus [58]: <i>opdat niet</i>
ne ignores		ignores <ignoro (ignorare), <i>niet weten</i> ; non ignorare = <i>goed weten</i> ; non wordt hier ne vanwege de coniunctivus
quid ^{4s n} lijd ego ^{ond} in tuis* litteris ^{5s} • desiderarim ^{conipf act pv} ,	BIJZIN 2	bij bijzin 1; lijdendvoorwerpszin; fungeert als het lijdend voorwerp bij ignores
	desiderarim	de coniunctivus wordt grammaticaal afgedwongen omdat dit een bijzin is bij een zin (bijzin 1) die een coniunctivus gebruikt
scribam ^{conipr act pv} aperte ^{BW} ,	HOOFDZIN	
sicut et mea* natura ^{1s f} • ond et nostra** amicitia ^{1s f} • • ond postulat ^{indipr act pv} .	BIJZIN 3	bij de hoofdzin; bijwoordelijke bijzin van vergelijking met sicut + indicativus (<i>zoals</i>)
Res ^{1p f} ond eas gessi ^{indipf act pv}	HOOFDZIN	
	eas	<i>die</i> , maar in het Nederlands gebruiken we op deze plaats geen “die”.
quarum ^{2p} aliquam* in tuis** litteris ^{5p} • • et nostrae*** necessitudinis ^{2s} • • • et (rei publicae) ^{2s} causa ^{5s} gratulationem ^{4s} • lijd hy exspectavi;	BIJZIN	betrekkelijke bijzin ([1] variant [16]); antecedent van quarum is eas
	quarum	de woordgroep is: quarum gratulationem = <i>voor welke [dingen] [ik] dank [verwachtte] = waarvoor [ik] dank [verwachtte]</i>
	aliquam	bij gratulationem verderop

¹⁴⁵ Normaal heeft zo realis een indicativus. De coniunctivus in deze zin wordt afgedwongen door het consecutieve karakter, niet door het voorwaardelijke aspect. De combinatie “toekomstig” en “coniunctivus” kan alleen geformuleerd worden met een pfa+esse-constructie. Er is immers geen “coniunctivus futuri activi” vorm van een werkwoord.

causa	de ablativus causā wordt als voorzetsel in post positie (dus als “achterzetsel”) gebruikt, betekent dan <i>wegens</i> en regeert een genitivus
gratulationem	< gratulatio, <i>gelukwens</i> , <i>dankbetuiging</i> (voor: + genitivus); hyperbaton

quam ego abs te praetermissam esse arbitror quod verer(er)e ne cuius animum offenderes. Sed scito ea quae nos pro salute patriae gessimus orbis terrae iudicio ac testimonio comprobari;	Ik denk dat die door jou is weggelaten omdat je vreesde iemand te kwetsen. Maar weet dat die dingen die wij voor het behoud van het vaderland hebben gedaan, goedkeuring wegdragen in het oordeel en de getuigenis van de hele wereld;
quam^{4s f • ACI} ego^{ond} abs te^{5s} (praetermissam^{4s •} esse)^{ACI} arbitror^{indi pr pas pv}	HOOFDZIN met een ACI; de “A” van de ACI is het betrekkelijk voornaamwoord quam; letterlijk dus: “<i>die weggelaten te zijn, [dat] denk ik</i>” = <i>ik denk dat die weggelaten is</i> quam relatieve aansluiting; slaat terug op gratulatio, <i>dank</i> arbitror een deponens; <i>menen, denken</i> BIJZIN bijwoordelijke causale bijzin met quod (<i>omdat</i>); [65] of [66], zie hieronder quod Een quod bijzin gebruikt...
quod^{VW} verer(er)e^{coni impf pas pv}	• een indicativus als de reden een feit betreft (naar de mening van de schrijver): quod = <i>omdat</i> [65] • een coniunctivus¹⁴⁶ als het een subjectieve reden is, dat wil zeggen dat de schrijver vindt dat een ander het gestelde een reden vindt: quod = “<i>omdat volgens iemand</i>” of iets dergelijks [66] Gezien de context lijkt hier de tweede versie met vererere (zie verderop) de meest waarschijnlijke. Je kan dan vertalen “... <i>omdat je – denk ik – vreesde</i> ...”, maar dat is in deze zin wat dubbelop gezien arbitror. Het subjectieve karakter is dan al door de context van de zin voldoende afgedekt. Met “(re)” wordt aangegeven dat niet duidelijk is welke tekst juist is overgeleverd: verere of vererere. • verēre = verērīs: indicativus praesentis passivi = <i>jij vreest</i> (vereor is een deponens van groep 2) • vererēre = vererērīs: coniunctivus imperfecti passivi = <i>dat jij vreesde</i>
ne cuius^{2s} animum^{4s m lijd} offenderes^{coni impf act pv}.	BIJZIN lijdendvoorwerpszin na een werkwoord van vrees en met ne + coniunctivus [110]
Sed scito^{imp} ea^{4p n ACI}	[ver(er)e] ne = alicuius (vanwege ne is ali weggelaten), <i>iemand's</i> HOOFDZIN met een ACI; scito ea^{ACI} comprobari^{ACI} = <i>weet dat die dingen goedgekeurd worden</i>
quae^{4p lijd} nos^{ond} pro salute^{5s} patriae^{2s} gessimus^{indi pf act pv}	scito de imperativus futuri¹⁴⁷ van scio (scire), <i>weten</i>; een futurum imperativus vertaalt je met moeten: <i>jij/hij/men moet weten</i> BIJZIN betrekkelijke bijzin [1] variant [18]
orbis^{2s} terrae^{2s} iudicio^{5s} ac testimonio^{5s} comprobari^{inf pas ACI};	quae nos lijdend voorwerp en onderwerp voorin de zin om nadruk te geven HOOFDZIN VERVOLG orbis terrae letterlijk: <i>de schijf van de aarde = de aardbol, de aarde</i>; je hebt ook de uitdrukking orbis terrarum, <i>de kring van (de) landen = alle landen (van het Romeinse Rijk) = het hele Romeinse Rijk</i> terrae < terra, <i>aarde</i>; terrae = <i>van de aarde</i>; geen congruentie met orbis (een mannelijk woord) want terra is een zelfstandig naamwoord en terrae komt niet van een woord zoals “terrur” (dat bestaat niet) orbis hier is orbis een genitivus (de nominativus is ook orbis) orbis^{2s} terrae^{2s} iudicio^{5s} [...] = “<i>in het oordeel [...] van de schijf van de aarde</i>” = <i>in het oordeel [...] van de hele wereld</i> comprobari passive infinitivus: <i>goedgekeurd te worden</i>

¹⁴⁶ coniunctivus obliquus

¹⁴⁷ geen examenstof

quae, cum veneris, tanto consilio tantaque animi magnitudine a me gesta esse cognosces ut tibi multo maiori quam Africanus fuit [a] me non multo minore(m) quam Laelium facile et in re publica et in amicitia adiunctum esse patiare.		waarvan je, wanneer je aangekomen zult zijn, zult herkennen dat ze door mij zijn verricht zo doordacht en zo onbaatzuchtig dat je gemakkelijk zult toelaten dat ik, niet veel minder dan Laelius, met jou, veel groter dan Africanus was, zowel wat betreft de staat als in vriendschap verbonden ben.
quae ^{4p n ACI} ,	HOOFDZIN	met een “vooropgeplaatste” ACI (quae gesta esse) bij het hoofdwerkwoord (cognosces, een futurum)
	quae	slaat terug op “ea” in de vorige zin; relatieve aansluiting [...] zodat met jou, veel groter dan Africanus was, ik, niet veel minder dan Laelius, gemakkelijk zowel wat betreft de staat als in vriendschap, verbonden ben, [dat] je [dat] toelaat.
cum veneris,	BIJZIN	temporele bijwoordelijke bijzin met cum + indicativus (wanneer)
	veneris	Kan qua vorm zijn: • coniunctivus perfecti activi zijn (dat jij bent gekomen), of • indicativus futuri exacti activi (je zult gekomen zijn) Cum vertaal je in het ene geval anders dan in het andere: • cum + ind. = wanneer (temporeel) • cum + con. = omdat (causaal), toen (temporeel) of hoewel (concessief) Uit de context kun je opmaken dat temporeel met wanneer de juiste vertaling oplevert.
tanto* consilio ^{5s} • tanta**que animi ^{2s} magnitudine ^{5s f} • a ^{VZ} me ^{5s} gesta ^{ppp 4p n} esse ^{inf ACI} cognosces ^{indi fut act pv}	HOOFDZIN VERVOLG	
	tanto ... magnitudine	bepaling bij gesta esse
	a me [gesta]	door mij [gedaan]
ut tibi ^{3s} • mew multo ^{BW} maiori ^{3s} •	BIJZIN 1	consecutieve bijwoordelijke bijzin met ut + coniunctivus (zodat) [74]
	multo maiori [quam ... fuit]	het hele zinsdeel is een appositie bij tibi
quam Africanus fuit	maiori quam	groter dan; bij tibi
	BIJZIN 2	bij maiori in bijzin 1; voorwerpszin in appositie bij maiori, dat weer een deel is van het meewerkend voorwerp (tibi); met quam (dan) + indicativus [144]
[a] me ^{4s m} • ACI non multo ^{BW} minore(m)* quam Laelium facile ^{BW} et in re ^{5s} publica ^{5s} et in amicitia ^{5s} adiunctum ^{ppp 4s m} esse ^{ACI} patiare ^{coni pr pas pv} .	BIJZIN 1 VERVOLG	De haakjes in het tekstgedeelte “[a] me non multo minore(m)” betekenen dat men niet zeker weet wat de oorspronkelijke versie is: • “me^{4s} non multo minore^{4s}”, of • “a me^{5s} non multo minore^{5s}”. In deze annotaties is de eerste versie met de accusativi verondersteld. Dan is “me” de “A” van de ACI.
	patiare	= patieris. lijden, dulden; patior is een deponens; de vorm is • coniunctivus praesentis passivi, dat jij duldt (=toestaat), of • indicativus futuri exacti passivi, jij zult dulden Hier het eerste gezien “ut”.
	facile	bij patiare

2.2.4 Epistolae ad familiares – Liber 16 Epistula 4

1	Varie sum adfectus tuis litteris, valde priore pagina perturbatus, paulum altera recreatus. Qua re nunc quidem non dubito quin, quo(a)d plane valeas, te neque navigationi neque viae committas.	Ik ben wisselend gestemd door jouw brief, zeer verontrust door de eerste bladzijde, een weinig hersteld door de tweede. Maar daarom twijfel ik er nu niet aan dat, totdat je je helemaal goed voelt, je je moet blootstellen aan een reis over zee of over de weg.
Varie^{BW} sum^{indi pr act pv} adfectus^{1s predn} tuis[•] litteris^{5p •}, valde^{BW} priore^{••} pagina^{5s ••} perturbatus^{ppp 1s}, paulum^{BW} altera^{••} recreatus^{ppp 1s}.	HOOFDZIN	met twee bepalingen bij het onderwerp (ik): [...] perturbatus en [...] recreatus
Qua[•] re^{5s f •} nunc quidem non dubito	priore altera HOOFDZIN qua re [non] dubito quin BIJZIN 1 quoad plane^{BW} valeas^{coni pr act pv}, BIJZIN 2 quo(a)d BIJZIN 1 VERVOLG	< prior < prius, eerste; prior is de comparativus; < alter, andere [van twee]; als er kennelijk maar twee zijn, kun je de andere ook vertalen met de tweede met een relatieve aansluiting (qua) om welke zaak = om welke reden = waarom; als relatieve aansluiting wordt dat daarom ik twijfel [niet] dat; quin leidt een bijzin in consecutieve bijwoordelijke bijzin met quin (dat) en coniunctivus [80] temporele/finale bijwoordelijke bijzin [48] quoad; met een coniunctivus heeft quoad een finale bijmaak: zolang totdat [je je beter voelt]; met een indicativus zou het zuiver temporeel zijn: zolang = gedurende de tijd dat; dat laatste is hier niet de bedoeling
te^{4s} neque navigationi^{3s} neque viae^{3s} committas^{coni pr act pv}.	BIJZIN 1 VERVOLG	Het zal vroeg genoeg zijn om je te zien, als ik zie dat je helemaal aangesterkt bent. Je schrijft ook dat er over de arts gunstig geoordeeld wordt en zo hoor ik (dat ook), maar ik keur zijn behandelingen niet helemaal goed.
Satis te mature video si plane confirmatum video. De medico et tu bene existimari scribis et ego sic audio, sed plane curationes eius non probo.	HOOFDZIN "DAN"	voorwaardelijke zin (realis van de toekomst); de conclusie (deze zin) gebruikt een futurum exactum ([157]) en de voorwaarde ook ([158]) Letterlijk staat er: "Ik zal je vroeg genoeg gezien hebben, als ik gezien zal hebben dat je helemaal aangesterkt bent." • De voltooide tijd in de conclusie wringt in het Nederlands. • Maar ook de toekomstige tijd in de voorwaarde is overdreven in het Nederlands. Zo precies zijn we niet met de tijden. • de voorwaarde ("als"-deel) is niet alleen toekomstig maar ook voltooid (futurum exactum) en dat geeft daar aan dat de voorwaarde afgerond moet zijn voordat de conclusie waar wordt; dus zoiets als "Eerst maar eens zien of je weer sterk bent, en dan is het vroeg genoeg om je zien." • Kortom: in het Nederlands zullen we de tijden aan moeten passen om een redelijke vertaling te krijgen.
Satis te mature video^{indi fex act pv}	mature satis mature video BIJZIN "ALS" confirmatum	bijwoord van maturus, rijp, spoedig, tijdig "voldoende op tijd" = vroeg genoeg futurum exactum: ik zal je gezien hebben de voorwaarde van de voorwaardelijke zin Een flink "uitgeklede" ACI: [si] te confirmatum esse video ("[als] ik gezien zal hebben dat je aangesterkt bent")
De medico et tu bene existimari^{ACI} scribis^{indi pr act pv}	HOOFDZIN 1 existimari	3 nevenschiktelijke zinnen (.. et ... sed ...) een onpersoonlijke ACI: "dat er geoordeeld wordt"
et ego sic audio^{indi pr act pv},	HOOFDZIN 2	

sed plane curationes ^{4p lijd} eius ^{2s} non probo ^{indi pr act pv} .		HOOFDZIN 3	plane ... non	niet helemaal of helemaal niet? Zie de voetnoot ¹⁴⁸ .
Ius enim dandum tibi non fuit cum κακοστόμαχος esses. Sed tamen et ad ilium scripsi accurate et ad Lysonem.				Aan jou had immers geen soep gegeven mogen worden omdat je een zwakke maag had. Maar toch heb ik hem zowel als Lyso uitvoerig geschreven.
Ius ^{1s n} • ond	enim dandum ^{gdivum} • tibi ^{3s mew} non fuit ^{indi pf act}	HOOFDZIN	ius dandum fuit	Kan zowel <i>recht</i> als <i>soep</i> betekenen. Hier het laatste. gerundivum van verplichting (“moeten”); ontkennend wordt dat “niet mogen”
cum κακοστόμαχος ^{predn} esses ^{coni impf act pv} .		BIJZIN	κακοστόμαχος esset	Letterlijk staat er: “Soep is immers niet aan jou gegeven mogende worden geweest, ...” causale bijwoordelijke bijzin (cum = <i>omdat</i>) κακοστόμαχος is een Grieks bijvoeglijk naamwoord dat hier in de nominativus congrueert met het onderwerp (<i>jij</i>); letterlijk: [omdat] jij zwak van maag was = [omdat] jij een zwakke maag had
Sed tamen et ad ilium ^{4s} scripsi ^{indi pf act pv} accurate ^{BW} et ad Lysonem ^{4s} .		HOOFDZIN		
2	Ad Curium vero, suavissimum hominem et summi officii summaeque humanitatis, multa scripsi, in his etiam ut, si tibi videretur, te ad se traferret.			Aan Curius, die bijzonder aangename man en een man met een zeer hoog plichtsbef en met een zeer hoge beschaving, heb ik echt veel geschreven, ondermeer om jou, als jou dat goed zou dunken, naar zich toe te brengen.
Ad Curium ^{4s} • vero ^{BW} , suavissimum • hominem • et summi • officii ^{2s} • • summae • • • que humanitatis ^{2s f} • • • , multa ^{4p lijd} scripsi ^{indi pf act pv} ,		HOOFDZIN	suavissimum ... humanitatis	de kernzin is multa scripsi = <i>ik heb veel geschreven</i> bijstelling (appositie) bij Curium; boven vertaald met een bijzin; het kernwoord is hominem (Curium hominem = <i>Curius, een man [die]</i>)
			summi officii	bij hominem: [een man] van het hoogste plichtsbef; genitivus qualitatis
			summae humanitatis	bij hominem: [een man] van de hoogste beschaving; genitivus qualitatis
in his ^{5p} etiam		HOOFDZIN	in his	tweede verkorte hoofdzin; denk er scripsi bij als persoonsvorm <i>in die [brief] = daarin</i> (als je er litteris bijdenkt), daaronder/daarin (als je het wat vager houdt)
ut,		BIJZIN 1 “DAN”	in his etiam	<i>in die ook</i> ; kun je mooi combineren tot <i>ondermeer</i>
		BIJZIN 2 “ALS”	si tibi ^{3s} videretur ^{coni impf act pv} ,	finale lijdendvoorwerpszin met ut + coniunctivus [107]; door de voorwaarde met si in de volgende bijzin wordt de zin ook een voorwaardelijke; potentialis van het heden; de coniunctivus (traferret) is een imperfectum, in plaats van het gebruikelijke praesens, omdat de “dan”-zin in een verleden tijd staat (scripsi); de bijzin is dan “teruggeworpen in de tijd”
			tibi videretur	de coniunctivusvorm van de constructie “tibi videtur” = <i>het wordt door jou (als goed) gezien = het lijkt jou goed</i>
		BIJZIN 1 VERVOLG	tibi	dativus auctoris
te ^{4s lijd} ad se ^{4s} traferret ^{coni impf act pv} .				

¹⁴⁸ Eisma vertaalt het eerste: “maar helemaal keur ik zijn behandelingen niet goed”. Hermaion vertaalt “maar ik keur zijn behandelingen helemaal niet goed”.

Lyso enim noster vereor ne neglegentior sit, primum quia omnes Graeci, deinde quod, cum a me litteras accepisset, mihi nullas remisit. Sed eum tu laudas; tu igitur quid faciendum sit iudicabis.		Onze Lyso immers, vrees ik, is nogal nalatig, ten eerste omdat alle Grieken zo zijn, vervolgens omdat, nadat hij een brief van mij had ontvangen, hij mij er geen heeft teruggestuurd. Maar jij prijst hem; dus jij mag oordelen wat moet worden gedaan
Lyso ^{• ond} [...] noster [•]	BIJZIN 1	Een vooropgeplaatst stuk van de bijzin.
enim vereor ^{indi pr pas pv}	HOOFDZIN	Je kunt ook zeggen dat het onderwerp van de bijzin naar de hoofdzin is verplaatst. Daar is wat voor te zeggen omdat “enim” qua context bij vereor hoort en tussen de “stukjes bijzin” staat ¹⁴⁹ . met de constructie vereor ne = <i>ik vrees dat</i> Je kunt de woordvolgorde respecteren door de bijzin tot een hoofdzin te maken en de echte hoofdzin (“ <i>ik vrees</i> ”) te vervangen door een tussenzin “ <i>vrees ik</i> ”.
ne neglegentior ^{predn sit^{coni pr act pv}} ,	Lyso noster	merk op dat dit het onderwerp van de bijzin is dat naar de hoofdzin is verplaatst
primum ^{BW} quia omnes [•] Graeci ^{1p • ond} ,	BIJZIN 1 VERVOLG	finale lijdendvoorwerpszin met vereor ne [109]
	BIJZIN 2A	causale bijwoordelijke bijzin met quia + indicativus [65]; de zin is verkort (zie hieronder)
deinde quod,	omnes Graeci	denk erbij “neglegentes sunt”: [<i>omdat alle Grieken</i>] <i>nalatig zijn</i>
cum ^{VW} a me ^{5s} litteras ^{4s lijd} accepisset ^{coni plqpf act pv} ,	BIJZIN 2B	twee bijzin, ook een causale bijwoordelijke bijzin, maar nu met quod (<i>omdat</i>) + indicativus [65]
mihi ^{3s mew} nullas ^{4p lijd} remisit ^{indi pf act pv} .	BIJZIN 3	bij bijzin 2B; met cum concessivum (<i>hoewel</i>) + coniunctivus ([92]) of cum historicum (<i>nadat</i>) + coniunctivus ([40]) Of je met <i>hoewel</i> of <i>nadat</i> vertaalt is een min of meer vrije keuze; gezien de context zou allebie wel kunnen ¹⁵⁰ .
Sed eum ^{4s lijd} tu ^{ond} laudas ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN 2B VERVOLG	vergeet niet om “ <i>brief</i> ” te vertalen, en niet “ <i>brieven</i> ”
tu ^{ond} igitur	litteras, nullas	tu hier en in de volgende zin om nadruk te geven: “als jij ‘m prijs, mag jij zeggen wat er gebeuren moet...”, of “moet jij maar zeggen...”
quid ^{1s n • ond} faciendum [•] sit ^{coni pr act pv}	HOOFDZIN	lijdendvoorwerpszin met een afhankelijke vraag; vanwege dat laatste gebruikt zo’n zin een coniunctivus [116]
iudicabis ^{indi fut act pv} .	BIJZIN	letterlijk: <i>wat is gedaan moetende worden</i> = <i>wat moet worden gedaan</i>
	HOOFDZIN VERVOLG	een futurum met een bijsmaak van een imperativus ¹⁵¹
Illud, mi Tiro, te rogo, sumptu ne parcas ulla in re, quod ad valetudinem opus sit. Scripsi ad Curium quod dixisses daret. Medico ipsi puto aliquid dandum esse quo sit studiosior.		Dit, beste Tiro, vraag ik je, dat je niet op de kosten bespaart voor wat dan ook voorzover het nodig is voor je gezondheid. Ik heb aan Curius geschreven dat hij je moest geven wat je had gezegd. Aan de geneesheer zelf, denk ik, moet iets gegeven worden opdat hij ijveriger is.
Illud ^{4s n} , mi [•] Tiro ^v , te ^{4s lijd} rogo ^{indi pr act pv} ,	HOOFDZIN	
	te	“te” is het lijdend voorwerp (“eerste object”) bij rogo; in het Nederlands is “jou” in “ik vraag jou” een meewerkend voorwerp
	illud	“illud” is een tweede object bij rogo ¹⁵² ; in het Nederlands is “dit” in “ik vraag je dit” het lijdend voorwerp

¹⁴⁹ Zie voor een ander voorbeeld van een “verplaatst” onderwerp A&G § 564 voorbeeld 4.

¹⁵⁰ Hermaion vertaalt “*nadat*”, Eisma vertaalt “*hoewel*”. Ik heb een voorkeur voor *nadat* gezien het plusquamperfectum van de persoonsvorm

¹⁵¹ Zie ook A&G § 472.a

¹⁵² Zie ook A&G § 396

sumptu ^{3s} ne parcas ^{coni pr act pv} ulla* in re ^{5s f *} ,	BIJZIN	consecutieve ontkennende bijwoordelijke bijzin in appositie met het voorlopig lijdend voorwerp (illud) in de hoofdzin [78]
	parcas	< parco (parcere), <i>sparen</i> ; heeft een dativus bij zich (hier sumptu)
	sumptu	= sumptui (dus geen ablativus maar een dativus)
	in ulla re	<i>in enige zaak</i> = voor wat dan ook
quod ^{1s n ond} ad valetudinem ^{4s} opus ^{predn} sit ^{coni pr act pv} .	BIJZIN	betrekkelijke definiërende bijzin met een restrictie (voor zo ver) [30]
	quod	betrekkelijk voornaamwoord congruerend met illud; in de Nederlandse vertaling boven slaat "het" dus terug op "dat wat ik vraag"
	opus sit	< opus est = <i>het is nodig</i>
Scripsi ^{indi pf act pv} ad Curium ^{4s}	HOOFDZIN	
quod dixisses ^{coni plqpf act pv}	BIJZIN 2	vooropgeplaatst lijdendvoorwerpszin met ingesloten antecedent bij bijzin 1 ([118]; het plusquamperfectum geeft de voortijdigheid aan t.o.v. daret;
		in het Nederlands klinkt het overigens beter om " <i>wat je hebt gezegd</i> " te schrijven, maar er staat dus " <i>wat je had gezegd</i> "
daret ^{coni impf act pv} .	BIJZIN 1	finale/aansporende lijdendvoorwerpszin zonder ut ¹⁵³ , maar met een coniunctivus ¹⁵⁴ ; vertalen met <i>moeten</i> ("beleefde aansporing");
		de verleden tijd volgt die van scripsi ("ik <u>schrijf</u> dat hij <u>moet</u> geven"-> "ik <u>heb geschreven</u> dat hij <u>moest</u> geven")
Medico ^{3s *} ipsi* puto ^{indi pr act pv} aliquid ^{ACI}	HOOFDZIN	met een ACI
(dandum ^{gdivum} hoofdzin esse) ^{ACI}		
quo ^{VW} sit ^{coni pr act pv} studiosior ^{predn} .	BIJZIN	finale bijwoordelijke bijzin met quo + comparativus: quo = <i>opdat des te</i> [62]
	studiosior	comparativus van studiosus, <i>ijverig</i>

3	Innumerabilia tua sunt in me officia, domestica, forensia, urbana, provincialia, in re privata, in publica, in studiis, in litteris nostris: omnia viceris si, ut spero, te validum videro.	Ontelbaar zijn jouw diensten jegens mij, de huiselijke, de zakelijke, de stedelijke, de provinciale, bij een privé aangelegenheid, bij een staatsaangelegenheid, bij mijn studies, voor onze boeken: al deze zaken zul je overtroffen hebben als, zoals ik hoop, ik gezien zal hebben dat je gezond bent.
---	---	---

Innumerabilia ^{predn} tua* sunt ^{indi pr act pv} in me ^{5s} officia ^{1p n *} ond,	HOOFDZIN	met een lange opsomming zonder voegwoorden: <i>asyndeton</i>
domestica*, forensia*, urbana*, provincialia*, in re ^{5s **} privata**, in publica**, in studiis ^{5p} , in litteris ^{5p ***} nostris***:		
	domestica, ...	de eerste vier woorden in de opsomming zijn bijvoeglijke naamwoorden die allemaal congrueren met officia
	privata, publica	congrueren met re; enkelvoud
omnia ^{4p n lijd} viceris ^{indi fex act pv}	HOOFDZIN "DAN"	voorwaardelijke zin; realis van de toekomst maar wel met voltooiden tijden (<i>zal hebben</i>) ¹⁵⁵
si,	viceris	< vinco (vincere), <i>overwinnen</i>
ut spero ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN 1 "ALS"	
	BIJZIN 2	bijwoordelijke bijzin van vergelijking met ut (<i>zoals</i>) en een indicativus [96]
te ^{4s *} lijd validum* videro ^{indi fex act pv} .	BIJZIN 1 VERVOLG	
	validum	< validus, <i>gezond</i> ; predicaatsaccusativus

¹⁵³ Dit is dus een bijzin zonder voegwoord. In het Nederlands hebben we wel een voegwoord nodig (*dat*).

¹⁵⁴ Zie A&G § 565 Note 1. De oorsprong is een aansporing (coniunctivus adhortativus): "Ik heb geschreven: 'Laat hem geven'."

¹⁵⁵ De zin is teruggeworpen in de tijd. In de conclusie en in de voorwaarde zijn toekomstige tijden gebruikt met een indicativus. Daarom een realis van de toekomst. Maar het zijn voltooiden tijden (*hebben*). De voorwaarde en de conclusie liggen in de toekomst want op het moment dat Cicero de brief schrijft, heeft hij Tiro nog niet gezond gezien. Maar als dat in de toekomst gebeurd is, dan heeft Tiro ook meteen zijn daden overtroffen.

Ego puto te bellissime, si recte erit, cum quaestore Mescinio decursurum. Non inhumanus est teque, ut mihi visus est, diligit.		Ik denk dat je heel aangenaam, als het goed gaat, met quaestor Mescinus kan reizen. Hij is niet onbeschaafd en hij, zoals het mij toescheen, waardeert je.
Ego^{ond} puto^{indi pr act pv} te^{ACI} bellissime^{BW}, si recte^{BW} erit^{indi fut act pv}, cum^{VZ} quaestore^{5s} Mescinio^{5s} decursurum^{pfa ACI}.	HOOFDZIN bellissime BIJZIN rectus [est] erit HOOFDZIN VERVOLG cum decursurum	met een ACI. Esse is bij decursurum weggelaten < bellus, <i>mooi, fit, aangenaam</i>; hier dat laatste voorwaardelijke bijzin bij de ACI; realis van de toekomst [151] [186] rectus is ondermeer <i>recht, rechtop, rechtdoor</i>; de uitdrukking rectus est betekent <i>het gaat goed</i>; je zou bijna willen vertalen bij de zieke Tiro “<i>als hij weer rechtop staat.</i>” toekomstige tijd ([<i>als het goed</i>] <u>zal</u> gaan); in het Nederlands kunnen we in een voorwaarde gewoon een praesens gebruiken: [<i>als het goed</i>] <i>gaat</i>; het Nederlands is niet zo precies in z’n tijden
Non inhumanus^{predn} est^{indi pr act pv} te^{4s lijd} que, ut mihi^{3s} (visus^{ppp} est^{pv}, indi pf pas, diligit^{indi pr act pv}	HOOFDZIN non inhumanus HOOFDZIN BIJZIN [mih] visus est	het voorzetsel, niet het voegwoord < decursurus, pfa van decurro (decurrere), <i>naar beneden rennen</i>, maar ook <i>reizen, varen</i>; decursurum is een toekomstige tijd ([<i>dat je</i>] <u>zult</u> reizen); dat klinkt in het Nederlands niet goed; wij zeggen (en dat heeft net zo goed een nog onvervuld karakter) <i>kunt reizen</i>
Sed cum valetudini tuae diligentissime consulueris, tum, mi Tiro, consulto navigationi. Nulla in re iam te festinare volo, nihil laboro nisi ut salvus sis.		Maar wanneer je zeer nauwgezet zal hebben gedacht aan je gezondheid, dan, mijn Tiro, moet je denken aan een zeereis. Ik wil dat je je op geen enkele manier meer haast, ik maak mij nergens zorgen over behalve dat je gezond bent.
Sed cum valetudini^{3s f} • tuae • diligentissime^{BW} consulueris^{indi fex act pv}, tum, mi^v Tiro^v, consulto^{imp} navigationi^{3s}. Nulla • in re^{5s} iam te^{ACI} festinare^{ACI} volo^{indi pr act pv}, nihil laboro nisi ut salvus^{predn} sis^{coni pr act pv}.	BIJZIN consulueris HOOFDZIN consulto HOOFDZIN iam HOOFDZIN laboro nisi BIJZIN	vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met cum + indicativus (<i>wanneer</i>); heeft ook een voorwaardelijk aspect: wanneer is “op het moment dat”, maar ook “indien” < consulo (consulere), <i>beraadslagen, raadplegen</i>, (+ acc.) <i>overwegen</i>, (+ dat.) <i>zorgen voor, denken aan</i>; hier dat laatste met een dativus imperativus futuri: <i>jij moet denken aan</i> hoort bij de ACI, niet bij volo <i>werken</i>, maar ook <i>lijden, zorgen maken (over)</i> nisi na een ontkenning (hier: nihil) is <i>behalve</i>; nisi is een voegwoord en verbindt hier nevenschikkend “nihil” met de ut-zin finale lijdendvoorwerpszin met ut (<i>dat</i>) [107]
Sic habeto, mi Tiro, neminem esse qui me amet quin idem te amet; et cum tua et mea maxime interest te valere, tum multis est curae.		Weet dan, mijn Tiro, dat er niemand is die van mij houdt en die niet van jou houdt; en niet alleen is het vooral voor jou en mij van belang dat jij gezond bent, maar dat is ook tot zorg voor velen.

	habeto	de imperativus futuri ¹⁵⁶ van habeo (habēre), <i>hebben</i> ; habeo betekent hier <i>weten</i> of <i>kennen</i> : <i>heb het zo = weet dan</i> een futurum imperativus vertaal je met moeten: <i>jij/hij/men moet weten</i>
qui ^{ond} me ^{4s lijd} amet ^{con} i pr act pv	BIJZIN 1	definiërende betrekkelijke bijzin [26] met een coniunctivus; moet je lezen als “ <i>met een karakter als dat ...</i> ”, maar dat hoeft je niet zo te vertalen
quin idem te ^{4s lijd} amet ^{con} i pr act pv;	BIJZIN 2	definiërende ontkennende betrekkelijke bijzin [28] met quin (=qui non, <i>die niet, zonder dat</i>) een coniunctivus; <i>dezelfde, hetzelfde</i> , maar ook soms. zoals hier, te vertalen met <i>ook</i> : <i>die niet ook van jou houdt</i> Er is geen voegwoord tussen de twee bijzinnen: asyndeton . In het Nederlands, samen met “ <i>ook</i> ” in de tweede bijzin, loopt dat niet lekker en komt de veronderstelde bedoeling niet goed over (die is natuurlijk: als iemand van mij houdt, houdt hij ook van jou). Daarom is de vertaling iets aangepast: idem is vervangen door het voegwoord “ <i>en</i> ”.
et cum ^{VW} tua ^{5s f} et mea ^{5s f} maxime ^{BW} interest ^{indi pr act pv} te ^{ACI} valere ^{ACI} ,	HOOFDZIN 1	twee hoofdzinnen nevenschikkend verbonden door cum ... tum ..., niet alleen ... maar ook ...
	interest	< intersum (interesse), <i>erbij zijn, verschillen</i> ; interest, onpersoonlijk gebruikt, is echter ook een vaste uitdrukking: <i>het is van belang</i> ; het woordenboek geeft aan hoe die uitdrukking gebruikt wordt; hier is de vrouwelijke ablativus van de bezittelijke voornaamwoorden (mea, tua)
	cum	het voegwoord, niet het voorzetsel; maar dan wel het voegwoord in de vaste combinatie cum ... tum ...: <i>niet alleen ... maar ..., weliswaar ... maar ...</i> ; dus hier niet het temporele cum + indicativus <i>wanneer</i>
tum multis ^{3p mew} est ^{indi pr act pv} curae ^{3s} .	HOOFDZIN 2	de tweede hoofdzin
	curae	dativus finalis: <i>tot zorg</i>
	multis	dativus obiecti indirecti (meewerkend voorwerp)
Adhuc, dum mihi nullo loco deesse vis, numquam te confirmare potuisti; nunc te nihil impedit. Omnia depone, corpori servi.		Nog steeds, omdat je mij op geen enkel gebied in de steek wilt laten, kon je je nooit versterken; nu belemmert niets jou. Leg alles neer, dien je lichaam.
Adhuc,	HOOFDZIN	
dum ^{VW} mihi ^{3s mew} nullo [•] loco ^{5s •} deesse ^{inf} vis ^{indi pr act pv} ,	BIJZIN	temporele/causale bijwoordelijke bijzin met dum + indicativus, met dum <i>zolang als</i> in de betekenis van <i>omdat</i> [53] ¹⁵⁷
	deesse	aanvullingsinfinitivus
numquam te ^{4s lijd} confirmare ^{inf} potuisti ^{indi pf act pv} ;	HOOFDZIN VERVOLG	
nunc te ^{4s lijd} nihil ^{1s ond} impedit ^{indi pr act pv} .	HOOFDZIN	
Omnia ^{4p lijd} depone ^{imp} ,	HOOFDZIN	
corpori ^{3s} servi ^{imp} .	HOOFDZIN	
	corpori	dativus vanwege servo (servire), <i>dienen</i>
Quantam diligentiam in valetudinem tuam contuleris, tanti me fieri a te iudicabo. Vale, mi Tiro, vale, vale et salve. Lepta tibi salutem dicit et omnes. Vale. VII Id. Nov. Leucade.		Zoveel zorg jij besteed zult hebben aan jou gezondheid, zo hoog zal ik menen dat ik door jou geschat word. Vaarwel, mijn Tiro, vaarwel, vaarwel en wees gezond. Lepta groet je en dat doet iedereen. Vaarwel. Leucas, 7 november.

¹⁵⁶ geen examenstof

¹⁵⁷ Eisma vertaalt zuiver temporeel met “terwijl”. Hermaion vertaalt met “omdat”. Een vertaling met de meer letterlijk *zolang als* geeft in het Nederlands geen goede zin door het perfectum van potuisti (*heb jij [nooit] gekund/kon*). In het Nederlands wil je dan een praesens horen. Met *omdat* is dat probleem er niet.

Quantam[•] diligentiam^{4s • lijd} in valetudinem^{4s ••} tuam^{••}
 contuleris^{indi fex act pv},
 tanti^{2s} me^{ACI} fieri^{ACI} a te^{5s} iudicabo^{indi fut act pv}.

BIJZIN

betrekkelijke vergelijkende bijzin met de combinatie
 tantus/quantus [10]

HOOFDZIN

fieri

fieri + genitivus = geschat worden op; tanti fieri = “*geschat worden op zo veel/groot*” = *zo hoog geschat worden*

tanti

bij fieri; in het Nederlands plaatsen wij *zo hoog* buiten de bijzin die bij ons de ACI formuleert; dus letterlijk staat er iets als “*ik zal menen dat ik zo hoog door jou geschat word*”

Vale^{imp}, mi^v Tiro^v, vale^{imp}, vale^{imp} et salve^{imp}.

Lepta^{ond} tibi^{3s mew} salutem^{4s lijd} dicit^{indi pr act pv} et omnes^{1p ond}.

Val^{imp}e. VII Id. Nov. Leucade^{5s}.

3 Bijlages

3.1 Soorten bijzinnen

Op de volgende pagina's staat een overzicht van soorten bijzinnen. Elk type bijzin is genummerd.

In de annotaties wordt naar deze soorten verwezen met behulp van hun nummer. Voorbeeld: [38] verwijst naar nummer 35 in de lijst op de volgende pagina's.

Aan de leerling: het overzicht is massief. Als je er alleen maar door in verwarring wordt gebracht, stop dan met het lezen van dit overzicht en ga naar je docent.

Let op:

- De indeling is zoals we *in het Nederlands* bijzinnen benoemen.
- In een enkel geval hangt het soort bijzin af van de manier van vertalen.
- De tabellen zijn overzichten. Er is minimale uitleg. Voor meer informatie wordt verwezen naar de geraadpleegde literatuur. Leerlingen: ga naar je docent.
- Aan het eind van dit hoofdstuk is een uitgebreide verantwoording van de classificatie. Daar is ook een lijstje met geraadpleegde literatuur.
- Het is vrijwel nooit nodig de classificatie te kennen, te begrijpen of te raadplegen om een zin te vertalen. Dat komt omdat in de meeste gevallen de structuur van de zin in het Nederlands gelijk is aan de structuur van de Latijnse zin.

De hoofdindeling is als volgt:

• Betrekkelijke bijzinnen ¹⁵⁸	bladzij 175
• Bijwoordelijke bijzinnen	bladzij 180
• Lijdendvoorwerpszinnen	bladzij 188
• Onderwerpszinnen	bladzij 190
• Voorwaardelijke zinnen	bladzij 193

Deze indeling wordt verder niet uitgelegd.

Verdere opmerkingen

- Soms valt een bijzin onder twee groepen, zoals een betrekkelijke bijzin die als lijdend voorwerp van de hoofdzin fungeert.
- Voorwaardelijke zinnen (als-dan zinnen) zijn in die zin bijzonder dat de hoofdzin (de dan-zin) niet zonder de bijzin (de als-zin) kan. Dat is de reden dat we dit soort zinnen tot een aparte groep hebben gemaakt. De bijzin is grammaticaal een bijwoordelijke bijzin.
- In de meeste gevallen wordt bij een bepaald type bijzin of de indicativus of de coniunctivus gebruikt. In een aantal gevallen kun je beide tegenkomen, maar dan wel met een verschil van betekenis.
- Aangezien dit een overzicht van bijzinnen is, wordt er geen aandacht besteed aan andere constructies zoals de ACI, NCI en ablativus absolutus, ook al vertalen we die meestal wel met een bijzin. Ook de vormen van hoofdzinnen met een coniunctivus komen niet aan de orde.

Dis is versie 1 van het overzicht. Fouten graag doorgeven.

¹⁵⁸ In dit overzicht is de term "betrekkelijke bijzin" als een synoniem beschouwd van "bijvoeglijke bijzin".

BETREKKELIJKE BIJZINNEN

Voor betrekkelijke bijzinnen als onderwerpszin of lijdendvoorwerpszin: zie aldaar. Voor betrekkelijke bijzinnen die deel uitmaken van een voorwaardelijke zin, zie aldaar ([181])

feitelijke betrekkelijke bijzinnen

met indicativus; zowel met betrekkelijke voornaamwoorden (*die, dat*) als met betrekkelijk gebruikte bijwoorden (zoals: *waar, wanneer*)

feitelijke betrekkelijke bijzinnen	1	met uitgedrukt antecedent (type: “de bakker, die”)	Literatuur Yse § 62.1 A&G § 307
	2	vooropgestelde met uitgedrukt (antecedent na de bijzin) (type: “quos punire debet, eis parcit”)	S § 62.3
	3	met ingesloten antecedent De bijzin kan tegelijkertijd ook een lijdendvoorwerpszin zijn (type: “hij doet wat hij wil”) (zie [118]). Als onderwerp (variant [15] hieronder) kan de bijzin tegelijkertijd ook een onderwerpszin zijn (type: “wie het weet, mag het zeggen”) (zie [125]).	Yse § 62.2 A&G § 307.c
	4	vooropgestelde met ingesloten antecedent. Kan tegelijk een lijdendvoorwerpszin of onderwerpszin zijn (zie de opmerking hierboven).	
	5	met antecedent in de bijzin (type: “in qua urbe natus erat, obiit”)	Yse § 62.4 A&G § 307.b
	andere situaties		
	6	met relatieve aansluiting ¹⁵⁹ en ut – combinatie van een consecutieve ut-zin als lijdendvoorwerpszin; type “maken dat ...” Zie ook [115]	A&G § 568 voorbeeld 4
	7	met woordgroep of zin als antecedent (type: “hij deed, wat ik fijn vond, zijn best”) (met: quod, id quod, quae res = <i>wat</i>)	A&G § 307.d ANS 5.8.5.5.i sub 2
	8	met een appositie als antecedent in de bijzin (type: “goede vrienden, van welke <u>soort</u> er te weinig zijn, ...”)	A&G § 307.e
	9	met predicatief antecedent in de bijzin (type: “vasa ea quae pulcherrima apud eum viderat...”)	A&G § 307.f
	10	met correlativa tantus ... quantus ... Type: amicitia <u>tantas opportunitates</u> habet, <u>quantas</u> vix queo dicere (vriendschap heeft zo veel voordelen, als ik nauwelijks kan noemen) In het Latijn is tantus een bijvoeglijk naamwoord. Quantus is dat ook en is als relativum gebruikt. In het Nederlands echter zijn zo en veel bijwoorden en is <i>als</i> een voegwoord. De betrekkelijke bijzin in het Latijn wordt dan een bijwoordelijk bijzin van vergelijking in het Nederlands.	A&G § 414.a

¹⁵⁹ De gewone relatieve aansluiting is niet in deze lijst opgenomen want die leidt een hoofdzin in.

11	met correlativa eo ... quo ... (des te ... naarmate ...) en quo ... eo ... (hoe ... des te ...) Type: <i>eo citius, quo est acrior, desinit</i> (Het zal des te sneller ophouden naarmate het heviger is; Cicero, Amicitia Epist. 63) Quo is een een betrekkelijk voornaamwoord in de ablativus (ablativus mensurae) en leidt de betrekkelijke bijzin in. Bij “quo ... eo ...” is de bijzin vooropgeplaatst. Eo is een aanwijzend voornaamwoord gebruikt als correlativum. In het Nederlands is de bijzin een bijwoordelijke bijzin; hoe, des te en naarmate zijn voegwoorden.	A&G § 414.a
12	met quisquis (al wat, al wie). Quisquis wordt in het Latijn als een zelfstandig naamwoord beschouwd. In het Nederlands zijn het twee woorden: “al wat”. “Al” (= alles) is een telwoord en deel van de hoofdzin en “wat” of “wie” is het betrekkelijke voornaamwoord dat de bijzin inleidt.	
13	feitelijke betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent na quam in een vergelijking; type “Niemand is sterker dan wie ...”. Zie ook [29] en [144].	
14	als onderdeel van een indirecte rede (ACI, bijzin)	Har § 3.4-I.c

varianten voor het relativum

varianten	15	met relativum in de nominativus (als onderwerp)	
	16	met relativum in de genitivus	
	17	met relativum in de dativus (als meewerkend voorwerp, een object bij een werkwoord, naamwoord of een voorzetsel dat een dativus regeert) (type: “quibuscumque signis occurrebant se adgregabant”)	
	18	met relativum in de accusativus (als lijdend voorwerp, als object bij een werkwoord, na een voorzetsel of geregeerd door een werkwoord)	
	19	met relativum in de ablativus (als bepaling die een ablativus vraagt, na een voorzetsel of geregeerd door een werkwoord)	
	20	met relativum als deel van een ACI	Yse § 62.7
	21	met relativum als deel van een NCI	Yse § 62.7

finale betrekkelijke bijzin (+ coniunctivus)

De betrekkelijke bijzin is qua vorm zuiver betrekkelijk en voegt informatie toe aan het antecedent, maar heeft qua betekenis ook een bijwoordelijk aspect omdat ook de handeling (het werkwoord in de hoofdzin) wordt genuanceerd.

finale betrekkelijke bijzinnen	22	met betrekkelijk voornaamwoord (quis/quae/quod of verbuigingen van die woorden) (<i>die moet</i>); er is een antecedent of het antecedent is weggelaten in de hoofdzin, maar wel te veronderstellen; type: misit legatos <u>qui</u> pacem peterent (<i>hij zond gezanten die vrede moesten vragen</i>); qui = ut is; in het voorbeeld: ut ei (<i>hij zond soldaten, <u>opdat die</u> vrede vroegen</i>)	A&G § 531.2 Harr p. 32 K.1
	23	met een betrekkelijk gebruikt bijwoord zoals ubi (waar), quo (waarheen), unde (vanwaar) (<i>moet</i>); er is een antecedent of het antecedent is weggelaten in de hoofdzin, maar wel te veronderstellen; type: non habebam <u>quo</u> confugerem (<i>ik heb [geen plek] waarheen ik kan vluchten</i>)	A&G § 531.2 Harr p. 32 K.1
	24	ontkennend (ne quis, ne ullus, necubi , enz.) (niet iemand = <i>niemand</i> , niet enige = <i>geen enkel</i> , enz.) In het Nederlands wordt <i>moeten</i> dan <i>niet kunnen</i> of <i>niet zouden</i> .	A&G § 538

Voor quo gebruikt als voegwoord (*opdat*), zonder antecedent en dus zuiver bijwoordelijk, zie bij de bijwoordelijke bijzinnen ([62] en [63])

definiërende betrekkelijke bijzin (meestal met een coniunctivus)

definiërende betr. bijzinnen	25	met onbepaald antecent – type: sunt, qui (<i>er zijn er die</i>); meestal coniunctivus, soms indicativus	A&G § 535.a
	26	als boven – ontkennend – types nemo est, qui (<i>er is niemand, die</i>) en nihil est quod (<i>er is niets dat</i>); meestal met coniunctivus	A&G § 535.a noot 1
	27	met gedeeltelijk bepaald antecedent – type: multa ..., quae ... (<i>er is veel ..., dat ...</i>) Met coniunctivus (<i>zouden, kunnen, moeten</i>) of indicativus ¹⁶⁰	A&G § 535 noot 2
	28	met quin (<i>die/dat niet</i>) (quin = qui non). Type: nemo nostrum est, quin ... (<i>er is niemand van ons, die niet ...</i>). Niet te verwarren met [37].	A&G § 535.2
	29	na een comparativus en met quam , quam ut of quam qui (<i>dan</i>). De betekenis is hier dan “te ... om ...” of “... dan dat ...”, zoals bijvoorbeeld in “het is te groot om mooi te zijn” of “het is groter dan dat je voor mogelijk had gehouden”. Zie ook [13] en [144] voor een andere constructie met comparativus + quam.	A&G § 535.c
	30	met een beperkende waarde of met een voorbehoud (de proviso) (voor zover, tenminste); type quod sciam (<i>voor zover ik weet</i>) + coniunctivus	A&G § 535.d

causale betrekkelijke bijzin (met coniunctivus)

causaal	31	met feitelijke reden (omdat, aangezien) + coniunctivus (relativum vaak voorafgegaan door ut, utpote, quippe)	A&G § 535.e
	32	met subjectieve reden (coniunctivus obliquus) (omdat .. zou)	Yse §§ 62.11, 192

concessieve betrekkelijke bijzin (met coniunctivus)

conces.	33	concessieve betrekkelijke bijzin (alhoewel) + coniunctivus	A&G § 535.e Yse § 62.9
---------	----	---	---------------------------

consecutieve betrekkelijke bijzin (met coniunctivus)

consecutief	34	met een voornaamwoord (qui) (qui = ut is)	A&G § 537.2 Yse § 62.10
	35	met een bijwoord (ubi, unde, ...) (ubi = ut ibi, enz.)	A&G § 537.2
	36	variant op de bovenstaande, met ontkenning (qui non) (gebruikelijk)	A&G § 537.a

¹⁶⁰ Voor een betrekkelijke bijzin met een indicativus: zie de inleiding in A&G § 534

37	met quin ¹⁶¹ (<i>dat, om niet te</i>) + coniunctivus (quin = qui non) – type: nemo est tam fortis, quin ... (er is niemand zo dapper, dat hij niet ...). Niet te verwarren met [28].
----	---

A&G § 559.1

¹⁶¹ Het woordenboek benoemt quin als voegwoord, maar we volgen hier A&G die dit een betrekkelijke bijzin noemt.

BIJWOORDELIJKE BIJZINNEN

Voor bijwoordelijke bijzinnen (meestal met *ut* of *ne*) als onderwerpszinnen of lijdendvoorwerpszinnen: zie *aldaar*.

temporele bijwoordelijke bijzin

temporele bijwoordelijke bijzinnen

38	met cum (<i>toen, wanneer</i> ; cum temporale) en een indicativus	A&G § 545, 547
39	met cum en indicativus met de hoofdboodschap in de bijzin (<i>toen</i> ; cum inversum)	A&G § 546.a
40	met cum (<i>toen, nadat</i> ; cum historicum, cum narrativum) en een coniunctivus (imperfectum of plusquamperfectum)	A&G § 546
41	met herhalende actie (ubi, ut, cum, quando : <i>telkens wanneer</i>) (cum: cum iterativum); in principe met een indicativus; de voegwoorden hebben zowel een temporeel (<i>wanneer</i> = op het moment dat) aspect als een voorwaardelijk aspect (<i>wanneer</i> = alleen als).	A&G § 542
42	met ubi (primum), ut (primum), simul (atque/ac), cum primum ... (<i>zodra, zodra als</i>) en indicativus, gewoonlijk met perfectum of praesens historicum; met een voorwaardelijke bijsmaak (“als”)	A&G § 543
43	als [42] maar met imperfectum of plusquamperfectum	A&G § 543.a
44	met postquam, posteaquam (<i>nadat</i>) en indicativus, gewoonlijk met perfectum of praesens historicum	A&G § 543
45	als [44] maar met imperfectum of plusquamperfectum	A&G § 543.a
46	met antequam, priusquam (<i>voordat</i>) en indicativus	A&G § 550.a, c
47	met antequam, priusquam (<i>voordat, om te voorkomen dat</i>) en coniunctivus (meestal imperfectum); geeft een doel of verwachting aan, of dat de handeling niet plaatsvond (type “ <u>voordat</u> hij iets <u>kon</u> zeggen”)	A&G § 550.b
48	met dum, quoad met coniunctivus (<i>zolang totdat intussen, zolang opdat intussen</i>) – bedoeling of verwachting (“finale bijsmaak”; met coniunctivus praesens en imperfectum)	A&G § 553
49	met dum, donec (<i>zolang totdat, totdat</i>) – zuiver temporeel, met indicativus, praesens of futurum exactum; zelden met perfectum	A&G § 553 noot 2
50	met donec, quoad, dum (totdat) ; geeft een feit in het verleden aan (indicativus perfecti)	A&G § 554 A&G § 554 noot
51	met dum, quoad, donec, quam diu met indicativus (alle tijden) (<i>zolang, zolang als, gedurende de tijd dat</i>)	A&G § 555 A&G § 555 noot 2
52	met dum met indicativus (latere schrijvers ook met coniunctivus) (<i>terwijl</i>) – doorlopende handeling die in het verleden is begonnen; met praesens of verleden tijd	A&G § 556 A&G § 556.a A&G § 556 noot
53	met dum in de betekenis omdat (causaal) met indicativus	
54	temporeel met quotiens (<i>steeds wanneer</i>) en een indicativus, met of zonder totiens in de hoofdzin	

	De temporele bijwoordelijke bijzin van <u>vergelijking</u> met quotiens (<i>zo vaak als</i>) staat genoemd bij [97].
--	---

finale bijwoordelijke bijzin (+ coniunctivus)

finale bijwoordelijke bijzinnen	55	met ut (<i>opdat, om te</i>)	A&G § 531.1
	56	met ut en correlatief in de hoofdzin, zoals ideo ... ut ... (<i>daarom ... opdat ...</i>)	A&G § 531.1 Noot 1
	57	met ut (<i>om</i>) of nedum (<i>laat staan dat/om</i>) zonder een hoofdzin (ellepsis) waar het finale aspect betrekking op heeft; type “Maar om terug te keren naar de hoofdzaak, ...”	A&G § 532
	58	ontkennend met ne (<i>opdat niet, om niet te</i>)	A&G § 531
	59	ontkennend met non non hoort of bij een woord in de bijzin of ontkent de hele bijzin	A&G § 531.1 Noot 2
	60	met ut of ne zonder hoofdzin	A&G § 532
	61	met quin + werkwoorden van verhinderend, twijfel, weigering, verzuim etc in een ontkennende hoofdzin (<i>om te, opdat</i>); type “het is niet toegeestaan om ...”	A&G § 558
	62	met quo + comparativus in bijzin (<i>opdat des te</i>) (<i>quo</i> = <i>ut eo</i> = <i>opdat meer dan dat</i> = <i>opdat des te</i>); ook na een woord zoals magis	A&G § 531.2a
	63	met quo zonder comparativus in bijzin (<i>opdat, met de bedoeling om, waardoor ... moest</i>)	A&G § 531.2a noot
	64	met ne (<i>dat, om te</i>) en een coniunctivus en na een hoofdzin van verhinderend of weigering die niet ontkennend is. Type: me impediunt, ne ... (<i>zij verhinderden mij om ...</i>)	A&G § 558.b

zie ook 78 hieronder voor een consecutieve lijdendvoorwerpszin in appositie met een finale bijzinnen

causale bijwoordelijke bijzinnen

causale bijwoordelijke bijzinnen	65	met quia, quod met indicativus (<i>omdat</i>)	A&G § 540.1
	66	met quia, quod met coniunctivus (<i>omdat volgens iemand; omdat + zou/zouden</i>)	A&G § 540.2
	67	ontkennend: non quod, non quo, non quia (<i>niet omdat</i>) en coniunctivus (meestal). Hier wordt de oorzaak ontkend (type “Hij deed dat niet omdat ... maar omdat ...”).	A&G § 540 noot 3
	68	ontkennend: non quod (<i>niet omdat</i>) en indicativus (soms). Ook hier wordt de oorzaak ontkend, maar die is op zich wel waar.	A&G § 540 noot 3
	69	met een vergelijking quam quod, quam quo (<i>dan omdat</i>) met coniunctivus (type: “Ik deed dit meer vanwege ..., dan omdat ...”)	A&G § 540 noot 3
	70	met quoniam, quando + indicativus (<i>omdat, aangezien</i>)	A&G § 540.a
	71	met dum (<i>omdat</i>) en een indicativus	
	72	met cum (cum causale: omdat, aangezien) en coniunctivus	A&G § 549

73	met cum (cum explicativum: doordat) en indicativus (vergelijkbaar met quod in een voorwerpszin [141])
----	--

A&G § 549.a

consecutieve bijwoordelijke bijzinnen

consecutieve bijwoordelijke bijzinnen	74	met ut (<i>zodat</i>)	A&G § 537
	75	ontkennend met ut non (<i>zodat niet</i>) Non is de gebruikelijke ontkenning.	A&G § 537.a A&G § 538
	76	ontkennend met ut ne (<i>zodat niet</i>) Ne wordt gebruikt als met het resultaat ook een bedoeling in de bijzin wordt uitgedrukt.	A&G § 537.a noot
	77	in appositie - met ut (<i>dat, namelijk dat, zodat</i>) waarbij de bijzin een bijstelling (appositie) is bij een woord of een ACI in de hoofdzin; de bijzondere gevallen dat de bijzin een bijstelling is bij het lijdend voorwerp of bij het onderwerp zijn hieronder apart genoemd (respectievelijk [78] en [121], en [79]).	A&G § 570
	78	als lijdendvoorwerpszin in appositie – consecutief met ut (<i>dat</i>) als appositie bij een voorlopig lijdend voorwerp, vaak een onzijdig voornaamwoord, van de hoofdzin; type “illud restiterat, ut ...” (dit blijft over, namelijk dat ...); zo’n bijzin kan een finale bijmaak hebben waarbij de bijzin meer een doel dan een gevolg aangeeft	A&G § 570
	79	als onderwerpszin in appositie – consecutief met ut (<i>dat</i>) als appositie bij een voorlopig onderwerp, vaak een onzijdig voornaamwoord, van de hoofdzin; type “illud restiterat, ut ...” (dit blijft over, namelijk dat ...)	A&G § 570
	80	met quin in de uitdrukking non dubito quin (<i>ik twijfel niet dat</i>), met een coniunctivus in de bijzin	A&G § 558.a
	81	met quin en na een ontkennende hoofdzin (<i>dat niet, of niet, zodat niet, zonder dat, zonder te</i>) (<i>quin</i> = <i>ut non</i>); met een coniunctivus; type “het is nooit zo erg, dat er niet iets goeds in zit” (<i>dat</i> = <i>zodat</i> = consecutief) Dit is een andere situatie dan de standaard <i>non dubito quin, ik twijfel niet dat</i> .	A&G § 559 noot
	82	uitbreidend met nisi ut (<i>behalve [met dat het gevolg is] dat, dan te, zonder dat</i>) plus coniunctivus, na een ontkenning in de hoofdzin Vos non intellegitis <u>nihil aliud</u> agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur? Begrijpen jullie niet dat er niets anders wordt gedaan, behalve dat de kinderen van de vogelvrijverklaarden op de een of andere manier worden vermoord? (Cicero, Pro Sexto Roscio 152)	
	83	met beperkende strekking: ita ... ut ... (<i>slechts in die zin ... dat</i>). Of: in hoc, ut (in zoverre, dat), Er kan dan een aspect van een voorbehoud zijn (de proviso bijzin).	A&G § 537.b
	84	in de vaste combinatie met comparativus + quam + ut + coniunctivus – type: “Hij zag dit niet <u>anders</u> <i>dan dat</i> ieder ander het zou zien.”	

concessieve bijwoordelijke bijzin

concessi	85	met quamvis, ut (<i>hoewel</i>) + coniunctivus (zie voor <i>ut enim</i> ook [176])	A&G § 527.a
	86	met licet (<i>ofschoon</i>) + coniunctivus (pr/pf)	A&G § 527.b

87	met etsi, etiam si, tametsi (<i>hoewel, ofschoon, ook al</i>) meestal met een indicativus (zie ook [88] hieronder)	
88	“als”-zinnen: met etsi, etiam si, tametsi (<i>zelfs als</i>) maar met een meer voorwaardelijke betekenis dan een concessieve; meestal met een indicativus	A&G § 527.c
89	met quamquam (<i>alhoewel</i>) + indicativus (let op quamquam aan het begin van een hoofdzin: <i>trouwens</i>)	A&G § 527.d
90	met quamquam, quamvis (= <i>etsi: zelfs als</i>) + indicativus of coniunctivus	A&G § 527.e
91	met ut ... sic ... (<i>weliswaar ... maar ...</i>) + indicativus	A&G § 527.f
92	met cum (<i>hoewel, terwijl</i>) + coniunctivus	A&G § 549
93	met cum ... tum ... (<i>terwijl ... toch ...</i>) + coniunctivus (met een indicativus is het <i>zowel ... als ...</i>)	A&G § 549.b

bijwoordelijke bijzinnen van voorbehoud (de proviso)

94	bijzinnen van voorbehoud – met dum, modo, dummodo, tantum ut (<i>zolang als, mits, slechts als</i>) + coniunctivus	A&G § 528
95	bijzinnen van voorbehoud – met ita ... ut ... (<i>alleen ... als ...</i>) (ita in de hoofdzin in de beperkende betekenis)	A&G § 528.b

comparatieve bijwoordelijke bijzinnen (bijzinnen van vergelijking)

96	gewone vergelijking - ut, sicut, quomodo, quemadmodum, ... (<i>zoals</i>), prout (<i>al naar gelang</i>) in een feitelijke bijwoordelijke bijzin met een indicativus Ut is een voegwoordelijk gebruikt bijwoord. In het Nederlands is <i>als</i> een voegwoord.	A&G § 323.g A&G § 224 Subordinate b ANS 10.3.14.2
	Let op Als woorden zoals quomodo en quemadmodum vertaald worden met <i>op welke manier of de manier waarop</i> , dan is het resultaat in het Nederlands een betrekkelijke bijzin ([5] respectievelijk [1]). Vertaal je <i>zoals</i> , dan is de bijzin in het Nederlands een bijwoordelijke bijzin.	
	Let op Als een <u>betrekkelijke</u> bijzin met een tantus/quantus constructie ([10]) vertaald wordt met <i>zo ... als ...</i> , dan is die vertaling een <u>bijwoordelijke</u> bijzin van type [96].	
97	vergelijkend met quotiens (zo vaak als) en een indicativus, met of zonder totiens in de hoofdzin Zie ook [54] voor quotiens in de temporele betekenis <i>steeds wanneer</i> .	
98	ut (<i>zoals</i>) in een parenthese (een zin “tussen haakjes”), met een indicativus en zonder correlatief– type “ut dixi” Overigens wordt een parenthese vaak niet als een bijzin beschouwd maar als een tussenzinnetje. In het Nederlands is het beter zo’n zoals-zin tussen komma’s te plaatsen en als een uitbreidende bijwoordelijke bijzin van vergelijking te beschouwen. In het Latijn is ut een bijwoord; in het Nederlands is zoals een voegwoord.	
99	ut causaal epexegetisch (<i>aangezien, zoals te verwachten was</i>), met een indicativus; ut is een voegwoordelijk gebruikt bijwoord Type: “De man, aangezien hij woedend was, antwoordde heftig” (homo, ut erat furiosus, atrociter respondit). Als je vertaalt: “De man, woedend als hij was, antwoordde heftig” is het in het Nederlands een causale voegwoordelijke constituent en geen bijzin.	
100	met een coniunctivus (hypothetisch) – type: <i>alsof</i> (tamquam, tamquam si, quasi, as si, ut si, velut si, velut, ceu: <i>alsof</i> ; quam si: <i>dan als</i>)	A&G § 524 ANS 10.3.14.1

Nederlandse varianten - gewone vergelijking (zoals)

Voor de termen beperkend en uitbreidend: zie de ANS.

varianten	101	beperkend / volledige bijzin / zonder correlatief Type "Ik doe het <i>zoals je hebt gezegd</i> ." (= op de manier die je hebt aangegeven)
	102	beperkend / volledige bijzin / met correlatief Type "Ik doe het <u>zo</u> <i>zoals je hebt bevolen</i> ."
	103	beperkend / geen bijzin / zonder correlatief Type "Een ezel is een soort dier <i>zoals een paard</i> ."
	104	beperkend / geen bijzin / met correlatief Type "Een bison is <u>net zo'n</u> beest <i>als een buffel</i> ."
	105	uitbreidend / volledige bijzin Type "Ik doe het meteen, <i>zoals je hebt bevolen</i> ." (= je hebt me bevolen om het meteen te doen en nu doe ik het) en "Feci ut mihi imperavisti."
	106	uitbreidend / onvolledige bijzin Type "Ik doe het meteen, <i>zoals bevolen</i> ."

ANS 10.3.14.2

lijdendvoorwerpszin

Zodra er in de hoofdzin een lijdend voorwerp (zoals illud, dit) of bepaling (zoals ita, zo) staat, zijn de onderstaande finale en consecutieve situaties met ut geen lijdendvoorwerpszinnen meer, maar gewone bijwoordelijke bijzinnen.

lijdendvoorwerpszinnen	107	finaal met ut (<i>dat, om te</i>); type “rogo ut ...” (<i>ik vraag om</i>) + coniunctivus Kan ook tweede object zijn; type “rogo te ut ...” (<i>ik vraag je om</i>)	A&G § 563 A&G § 563.b, c, d, e
	108	finaal ontkennend met ne (<i>dat niet, om niet te</i>); type “imperavit ne ...” (<i>hij beval mij om niet ...</i>)	A&G § 563
	109	finaal bij werkwoorden van vrees met ne (<i>dat</i>); type “vereor ne illud fecerit” (<i>ik vrees dat hij dat gedaan heeft</i>)	A&G § 564
	110	finaal bij werkwoorden van vrees , ontkennend met ne non, ut (<i>dat niet</i>); type “vereor ut illud possim” (<i>ik vrees dat ik dat niet kan</i>)	A&G § 564
	111	finaal met volo (<i>willen</i>), dic (<i>zeg</i>) en fac (<i>doe</i>) – zonder ut ; types “volo exeas” (<i>ik wil dat je weggaat</i>) en “dic exeat” (<i>zeg dat hij weggaat</i>) – let op: geen indirecte rede	A&G § 565, vb. 1-3, 6, 7
	112	finaal met andere aansporende werkwoorden en zonder ut ; types “rogat finem faciat” (<i>hij vraagt hem te stoppen</i>) – deze constructies zijn indirecte rede	A&G § 565 a A&G § 450
	113	in combinatie met velim of vellem (en overeenkomstige vormen van malo en nolo) in de hoofdzin; de combinatie fungeert als een optativus ; type: “velim me scribas” (<i>ik zou willen dat je mij schrijft</i>)	A&G § 442.b
	114	consecutief met ut (<i>zodat</i>) of ut non (<i>zodat niet</i>) bij werkwoorden die een inspanning aangeven (zoals facio); type “maken dat”: “efficiam ut intellegatis” (<i>ik zal zorgen dat je het snapt</i>)	A&G § 568
	115	combinatie van [114] hierboven en de relatieve aansluiting van [6] quae libertas ut laetior esset regis superbia fecerat (“ <i>de hoogmoed van de koning zorgde ervoor dat deze vrijheid nog aangenamer was</i> ”)	A&G § 568 voorbeeld 4
	116	met een indirecte vraag als lijdend voorwerp (gebruikt een coniunctivus) – type “hij vroeg wat ik bedoelde” (rogat quid sentiam) ¹⁶² ; of met an (<i>of</i>)	A&G § 573 vb. 1
	117	met quando (<i>wanneer</i>) (als voorbeeld van [116]); type “Hij vroeg wanneer ik zou komen.”. Quando is hier een bijwoord gebruikt als betrekkelijk voornaamwoord (correlativum adverbiale). Zie ook quando (<i>aangezien</i>) als voegwoord in een causale bijwoordelijke bijzin ([70]). En quando (<i>telkens wanneer</i>) in een temporele bijwoordelijke bijzin ([41]).	

¹⁶² Of een zinsdeel dat met quid begint een indirecte vraag is, wordt door de context bepaald. In “Ik zette neer wat ik in mijn handen had.” hoeft geen sprake van een vraag. Quid is hier een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent. Ik droeg iets en dat zette ik neer. Je kunt een antecedent toevoegen: ik zette *dat* neer wat ik droeg. In “Hij vroeg wat ik bedoelde.” is er waarschijnlijk wel sprake van een vraag (direct: “Wat bedoel jij?”). In het Nederlands is “wat” dan, zowel in de directe als in de indirecte vraag een vragend voornaamwoord (Van Dale 13^e uitgave, 1999; ANS [5.7.1](#)). Als je in het laatste voorbeeld een antecedent toevoegt, beschrijf je iemand die gedachten kan lezen: hij vroeg dat wat ik bedoelde. Dat zal niet de strekking van de zin geweest zijn.

Bij een zin als “Ik leg uit wat ik bedoel.” (Quid ipse sentiam exponam; A&G § 574 voorbeeld 1) kun je betwijfelen of er sprake is van een vraag, zoals A&G stelt, of dat het een mededeling is.

118	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecent als lijdendvoorwerpszin – type “je begrijpt niet wat ik wil”; zie ook [3] Hieronder ook de bijzinnen die met een vorm van quisquis beginnen. Zie [12].	A&G § 307 (ANS 20.3.3.3.ii voorbeeld 7)
119	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecent als object – als de vorige maar de bijzin is object bij een infiniet werkwoord (infinitief, participium); zie ook [3]	
120	een lijdendvoorwerpszin in appositie bij een voorlopig lijdend voorwerp of object in de hoofdzin; zie [78] voor een bijzin die met ut begint,	
121	een voorwaardelijke lijdendvoorwerpszin in appositie – de voorwaardelijke bijzin (de als-zin) is in appositie bij een voorlopig lijdend voorwerp in de hoofdzin; type “ik zou het betreuren als je weg ging”	ANS 20.3.3.3.ii voorbeeld 4
122	een voorwaardelijke lijdendvoorwerpszin bij werkwoorden met een dubbele accusativus (als eerste of tweede object); type “wie dapper is, beschouw ik als een held”.	
123	indirecte vraag met dubito an (“ik twijfel of ...”) Niet te verwarren met non dubito quin (“ik twijfel niet dat ...”) (zie [80])	A&G § 558.1 noot 1
124	directe rede als lijdendvoorwerpszin; type hij zei: “...”	

onderwerpszin

onderwerpszinnen	125	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecent als onderwerpszin – type “wat ik bedoel is duidelijk” ; zie ook [3] en voetnoot 162 bij [116]	A&G § 307
	126	betrekkelijke bijzin met afhankelijke vraag als onderwerpszin – type “wie het weet mag het zeggen” ; zie ook [3] en voetnoot 162 bij [116]	
	127	finaal met licet (<i>mogen</i>) en oportet (<i>behoren</i>) – zonder ut ; types “queramur licet” (<i>wij mogen klagen</i>)	A&G § 565, vb. 4 en 5
	128	finale onderwerpszin met ut (<i>dat, om te</i>), ne (<i>om niet te, dat niet</i>) in een passieve zin; in de actieve versie van zo’n zin zou de bijzin een lijdendvoorwerpszin zijn	A&G § 566
	129	consecutief met ut (<i>dat</i>) en passief werkwoord; type “ita efficitur ut ...” (<i>zo werd bereikt dat ...</i>)	A&G § 569.1
	130	consecutief met ut (<i>dat</i>) en onpersoonlijke constructies (type: “ <i>het gebeurt dat</i> ” of “ <i>daar kwam bij</i> ”)	A&G § 569.2
	131	consecutief zonder ut (<i>dat</i>) en de onpersoonlijke constructie met <i>necesse est</i> ; type “... concedas necesse est” (<i>je moet ... toestaan</i>)	A&G § 569.2 noot 2
	132	consecutief met ut (<i>dat</i>) en est (“ <i>het is een feit</i> ”)	A&G § 569.3
	133	consecutief met ut (<i>dat</i>) en fore of futurum esse (<i>te zullen zijn</i>); type “video fore ut non possim” (letterlijk: <i>ik zie ik-kan-het-niet te zullen zijn = ik zie dat ik het niet zal kunnen</i>)	A&G § 569.3a
	134	predicatief (als naamwoordelijk deel van het gezegde van de hoofdzin) met ut (<i>dat, om</i>); type “mos est ut ...” (het is de gewoonte om ...)	A&G § 571
	135	predicatief (als [134]) met quam ut of alleen quam (<i>dan dat, dan om te</i>); type “potius moritur quam capiatur” (<i>hij sterft liever dan gevangen genomen te worden</i>)	A&G § 571.a
	136	predicatief met een afhankelijke vraag – type “quid est quare ...”	
	137	de dubbele ut-constructie met tantum abest Type: tantum abest ut A ut B (letterlijk: <i>het is zover weg, [namelijk] om A [te doen], dat B [gebeurt]</i>) De eerste ut is de onderwerpszin. De tweede ut is een consecutieve bijwoordelijke bijzin bij tantum	A&G § 571.b
	138	een afhankelijke vraag in appositie bij een voorlopig onderwerp in de hoofdzin	
	139	een afhankelijke vraag waarbij het onderwerp als voorlopig lijdend voorwerp in een actieve hoofdzin is getrokken	A&G § 576
	140	een afhankelijke vraag waarbij het onderwerp als voorlopig onderwerp in een passieve hoofdzin is getrokken	A&G § 576 noot

Voor een **onderwerpszin met ut in appositie** bij een voorlopig onderwerp in de hoofdzin: zie [78]

Andere vormen van voorwerpszinnen

141	voorwerpszin – met quod (<i>dat, het feit dat</i>) en indicativus De bijzin kan een onderwerpszin, lijdendvoorwerpszin, of in appositie staan met een woord in de hoofdzin.	A&G § 572
142	voorwerpszin – met quod , synecdotisch gebruikt (<i>wat betreft het feit dat</i>) en een indicativus; type: “Wat betreft het feit dat je er niet was, ik heb het boek aan een ander gegeven.”	A&G § 572.a, 397.b
143	voorwerpszin – in de vorm van een indirecte vraag in appositie met een bepaling in de hoofdzin (type: <i>Agitur de hoc, an ...</i>) met een coniunctivus De bijzin is dan geen onderwerpszin of lijdendvoorwerpszin.	
144	voorwerpszin – in de vorm van een appositie bij een indirect object (meewerkend voorwerp) in de hoofdzin (type: “ <i>adiungo tibi maiori quam Africanus est</i> ”, naar Cicero Epist. ad familiares 5.7) met een indicativus De bijzin is dan geen onderwerpszin of lijdendvoorwerpszin. Zie ook [13] en [29].	
145	bijzinnen als zinsdelen binnen de indirecte rede – met een coniunctivus (gebruikelijk)	A&G § 580
146	bijzinnen als zinsdelen binnen de indirecte rede – met een indicativus (bij feiten en algemene waarheden)	A&G § 583
147	bijzin als object in een ACI constructie van de hoofdzin (voor zelfstandige werkwoorden die een lijdend voorwerp kunnen hebben) – type “Ik zie dat hij <u>wat daar lag</u> , in zijn hand heeft.” In de directe vorm zou de bijzin een lijdendvoorwerpszin zijn (“Wat daar lag, heeft hij in zijn hand.”)	
148	vergelijkbaar met de vorige – bijzin als subjectsaccusativus in een ACI constructie van de hoofdzin (voor werkwoorden met een naamwoordelijk deel van het gezegde) – type “Ik denk dat <u>wat jij zei</u> , onjuist is”. In de directe vorm zou de bijzin een onderwerpszin zijn (“wat jij zei, is onjuist”)	
149	bijzinnen als voorwaarde (protasis) in een voorwaardelijke zin, waarbij die laatste in de indirecte rede staat (gebruiken een coniunctivus)	A&G § 589

Voorwaardelijke zinnen

hoofdzin = conclusie ("dan"; apodosis); bijzin = voorwaarde ("als"; protasis)

basisvormen

150	realis van het heden – feitelijk – geen aanname over de uitkomst van de voorwaarde – indicativus praesentis in voorwaarde en conclusie	A&G § 515 A&G § 514.A.1 Kr p.117 / vb 60
151	realis van de toekomst – feitelijk – geen aanname over de uitkomst van de voorwaarde – indicativus futuri in beide delen	A&G § 516.a A&G § 514.B.1.a
152	potentialis van het heden – (niet feitelijk) – coniunctivus praesentis in voorwaarde en conclusie	A&G § 516.b A&G § 514.B.2.a Kr p.117 / vb 61
153	irrealis van het heden – (tegen-feitelijk) – coniunctivus imperfecti in voorwaarde en conclusie	A&G § 514.C.1 A&G § 517 Kr p.117 / vb 62
154	irrealis van het verleden – (tegen-feitelijk) – coniunctivus plusquamperfecti in voorwaarde en conclusie	A&G § 514.C.2 A&G § 517 Kr p.117 / vb 63

varianten op de realis

tijden	155	realis van het verleden met imperfectum (indicativus) in voorwaarde en conclusie	A&G § 515 A&G § 514.A.2
	156	realis van het verleden met perfectum (indicativus) in voorwaarde en conclusie	A&G § 515 A&G § 514.A.2
	157	realis van het toekomst met futurum exactum in de conclusie	A&G § 516.c noot
	158	realis van de toekomst – voorwaarde afgerond voordat de conclusie begint – futurum exactum in de voorwaarde, futurum in de conclusie	A&G § 516.c A&G § 514.B.1.b
	159	realis van de toekomst – een imperativus in de conclusie i.p.v. een futurum	A&G § 516.d voorbeeld 2
	160	realis van de toekomst – een toekomstig participium in de conclusie i.p.v. een futurum: gerundivum of participium futuri activi (pfa)	A&G § 516.d voorbeelden 1 en 3
	161	realis van de toekomst – een werkwoord dat het begrip toekomst omvat (zoals possum) in de conclusie i.p.v. een futurum	A&G § 516.d voorbeeld 4
	162	andere mengvorm: voorwaarde in het verleden en conclusie in het heden	A&G § 515 voorbeeld 5
	163	andere mengvorm: voorwaarde in het heden en conclusie in de toekomst	A&G § 515 voorbeeld 6
	164	andere mengvorm: voorwaarde in het heden en conclusie in de verleden	
conclusie	165	realis van het heden – met een imperativus in plaats van indicativus in de conclusie	A&G § 515.a voorbeeld 2
	166	realis van het heden – met een coniunctivus adhortativus in plaats van indicativus in de conclusie	A&G § 515.a voorbeeld 1
	167	realis van het heden – met een coniunctivus potentialis van bescheidenheid in plaats van indicativus in de conclusie	A&G § 515.a voorbeeld 3 A&G § 447.1

varianten op de potentialis

168	voorwaarde afgerond voordat de conclusie begint – coniunctivus perfecti in de voorwaarde en coniunctivus praesentis in de conclusie	A&G § 516.c A&G § 514.B.2.b
169	een mededelende zin versterkt door een voorwaarde – type “Het is goed, vooral als ...” – met een praesens of futurum in de conclusie en een coniunctivus praesentis in de voorwaarde	A&G § 516.b noot
170	een coniunctivus perfectum in de voorwaarde en conclusie, met dezelfde betekenis als een praesens	Kr p.117 / vb 61

varianten op de irrealis

171	een futurum in de conclusie i.p.v. een coniunctivus	A&G § 516.b noot
172	in het verleden (<i>had/was</i>) bij een doorlopende actie in de voorwaarde) (coniunctivus imperfecti in plaats van plusquamperfectum in de voorwaarde; coniunctivus perfecti in de conclusie; vergelijk [153] hierboven)	A&G § 517.a
173	voorwaardelijke zin irrealis – specifiek – in het verleden – bij een bedoeling, waarschijnlijke handeling of een handeling die al begonnen is (<i>willen, bezig zijn</i>) (indicativus imperfecti en perfecti of plusquamperfecti)	A&G § 517.b

andere situaties

174	voorwaardelijke zin – conclusie voltooid (retorische opmerking) type: <i>als ik het goed zie, heb je het begrepen</i> (indicativus perfecti in de conclusie, praesens, futurum of futurum exacti in de voorwaarde)	A&G § 516.e
175	voorwaardelijke zin – voorwaarde teruggeworpen in de tijd (afgedwongen door de context; geen irrealis)	A&G § 516.f
176	coniunctivus concessivus in de betekenis van een voorwaarde – type ut enim, zelfs als in plaats van <i>hoewel immers</i> (zie ook [85])	A&G § 521.b noot
177	met nisi (tenzij) als ontkennende voorwaarde; niet te verwarren met een de proviso bijwoordelijk bijzin met <i>tenzij</i>	A&G § 521.a1
178	met si non (<i>als niet</i>) als ontkennende voorwaarde;	A&G § 521.a2
179	si quando – <i>als ooit, als eens</i>	(A&G § 540.a noot)
180	algemene voorwaardelijk zin met een irrealis in de 2^e persoon enkelvoud (jij = men) – type: “je zou winnen, als je ...” waarbij “je” de betekenis van iemand of men heeft	A&G § 518.a
181	een betrekkelijke bijzin die fungeert als voorwaarde	A&G § 519
182	met een verborgen voorwaarde , dat wil zeggen zonder het gebruikelijke “si”	A&G § 521
183	de conclusie is zelf een bijwoordelijk bijzin	

184	de conclusie is zelf een betrekkelijke bijzin
185	de conclusie is zelf een lijdendvoorwerpszin
186	de conclusie is zelf een ACI of NCI
187	een vraag als conclusie – type: “hoe zou het zijn als ...?”

Geraadpleegde literatuur

Voor het bovenstaande overzicht zijn de volgende bronnen geraadpleegd.

A&G	J. H. Allen and J. B. Greenough, <i>New Latin Grammar</i> , Dover Publications, 2006, ISBN 978 0 486 44806 0; deze uitgave is een kopie van de oorspronkelijke uitgave uit 1903 (" <i>Allen and Greenough's New Latin Grammar for Schools and Colleges</i> "; de tekst van het boek is ook op het internet te vinden
ANS	Instituut voor de Nederlandse Taal, <i>Algemene Spraakkunst Nederlands</i> , de webversie (hier ¹⁶³); geraadpleegd is versie 3
Har	J. M. Harrington, <i>Synopsis of Ancient Latin Grammar</i> , Tufts University, 2016
Kr	C. Kroon, <i>Inleiding tot de Latijnse syntaxis</i> , Amsterdam University Press, 2007, ISBN 978 90 5356 950 4
Yse	J. Ysebaert, <i>Latijnse grammatica</i> , 6 ^e druk, Uitgeverij Schenk

Verantwoording

- In het algemeen is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij voorbeelden en grammaticale structuren in het Nederlands. Dit is gedaan uit didactisch oogpunt, zodat de leerling houvast heeft aan wat hij of zij al uit de lessen Nederlands kent of zou kunnen kennen.
- Dat betekent ook dat de classificatie eigenlijk een indeling is volgens de Nederlandse grammatica. Er is geen poging gedaan om een aansluiting te vinden bij de manier waarop Romeinen hun bijzinnen indeelden. Zie bijvoorbeeld bij Ruijsendaal, Letterkunst (1991, [hier](#)).
- Het gebruikte woordenboek is "Woordenboek Latijn/Nederlands" van Harm Pinkster, 5^e druk, 2009.
- Voor de Nederlandse grammaticale structuren is de website Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) (<https://e-ans.ivdnt.org/>) geraadpleegd, en wel de 3^e versie (ANS3, 2021).
- Voor het merendeel is de indeling van A&G gevolgd. A&G is niet gevolgd in de volgende gevallen.
 - A&G beschouwt de bijwoordelijke bijzin van vergelijking als een bijzondere voorwaardelijke zin. Deze zienswijze is hier niet gevolgd en de vergelijkende bijzin (met ut, tamquam, quasi enz.) is als aparte groep aangegeven binnen de bijwoordelijke bijzinnen.
 - A&G besteedt drie paragrafen, § 521-523, aan de voorwaardelijke zin waar de voorwaarde (protasis) als bijzin is weggelaten. Voornamelijk omdat deze samenvatting juist gaat over bijzinnen, zijn alle voorbeelden in die paragrafen behalve een niet meegenomen. De uitzondering is de constructie met ut enim in de betekenis van *zelfs als*. Merk ook op dat andere grammatica's een apodosis zonder protasis, zoals A&G in deze paragrafen behandelt, als een irrealis in de hoofdzin behandelen. Zo ook de schijnbare irrealis (type: melius fuit ...)
 - A&G beschouwt samenstellingen als tamquam, priusquam en andere als een samenstelling van een bijwoord (tam, prius, ...) en een relativum (quam) (zie A&G § 434 en § 550). Bijgevolg classificeert A&G de bijzin na quam als een relatieve bijzin. Als het woordenboek zo'n woord, zoals bijvoorbeeld in het geval van priusquam, classificeert als voegwoord, dan wordt de bijzin in ons overzicht als bijwoordelijk opgevat. In voorkomende gevallen is ook de ANS geraadpleegd. In het Nederlands is een voordat-zin meestal een bijwoordelijke bijzin (zie ANS 10.3.3.1).
 - A&G behandelt betrekkelijke bijzinnen ("relative clauses") niet op zichzelf maar noemt een en ander bij de betrekkelijke voornaamwoorden. De onderverdeling in deze samenvatting van de

¹⁶³ <https://e-ans.ivdnt.org/>

betrekkelijke bijzinnen naar de manier waarop het antecedent is behandeld, komt uit de grammatica van Ysebaert, 6^e druk.

- Cum causale en cum concessivum (zie A&G § 541) zijn niet bij de temporele bijzinnen ondergebracht maar bij de causale en concessieve bijzinnen.
- Het gebruik van quin en quominus in afhankelijke zinnen is ondergebracht bij de betrekkelijke-, bijwoordelijke- en voorwerpszinnen. A&G behandelt quin in een apart hoofdstuk (A&G § 557 ff).
- Merk op dat, gezien het feit dat deze samenvatting over bijzinnen gaat, in het gedeelte over de voorwerpszinnen (“substantive clauses”), alleen die vormen met een bijzin (zoals met ut, ne of ut non) worden opgesomd en niet de andere twee vormen (ACI, infinitief).
- De definiërende betrekkelijke bijzin heet bij A&G de relative clause of characteristic. Niet helemaal duidelijk is of A&G zo’n bijzin met een indicativus ook als een clause of characteristic beschouwt, of alleen die zinnen met een coniunctivus. Hier beschouwen we die wél als een definiërende bijzin als het antecedent onbepaald of gedeeltelijk bepaald is.
- Een zinsdeel dat met een vorm van quisquis begint, is beschouwd als een betrekkelijke bijzin vanwege vertaling met “al(les) wat” waarbij “wat” in het Nederlands een betrekkelijke bijzin inleidt. Quisquis is echter in het Latijn één woord en het woordenboek geeft quisquis als een zelfstandig naamwoord, waardoor het quisquis-zinsdeel misschien beter als een appositie kan worden gezien als er elders een ander naamwoord, bijvoorbeeld id, staat.
- De hoofdverdeling van de betrekkelijke bijzinnen in drie soorten is van Harrington.
- Voor vergelijkende bijzinnen, ingeleid door voegwoorden en voegwoordelijk gebruikte adjectieven en bijwoorden zoals ut, tamquam, quomodo en quemadmodum (zoals) is in de literatuur geen goede beschrijving gevonden. Ze zijn als bijwoordelijke bijzinnen geclassificeerd, hoewel woorden als quomodo en quemadmodum (op welke wijze) betrekkelijke voornaamwoorden bevatten.
- De finale en consecutieve betrekkelijke bijzinnen met qui/quae/quod of een correlativum zoals ubi, quo of unde in combinatie met een coniunctivus zijn op basis van hun vorm als betrekkelijke bijzin in het schema opgenomen hoewel ze ook een bijwoordelijk aspect hebben. Harrington deelt ze wel in bij de bijwoordelijke bijzinnen, A&G noemt het gewoon relative clauses en het woordenboek zwijgt bijvoorbeeld over de woordsoort van “quo + coniunctivus”. Harrington noemt ze “adverbial relative clauses”. Dat woordgebruik is niet overgenomen.
- Zinsdelen in de directe rede na woorden als inquit of dixit worden niet als nieuwe hoofdzinnen beschouwd, maar als een lijdendvoorwerpszin bij deze woorden.

Indeling voorwaardelijke zinnen volgens Allen & Greenough

		A&G			Kroon			voorwaarde	conclusie	ref
simpel	heden	514 Part A.1	realis (feitelijk)	heden	p. 117 - 60	si adest, bene est als hij hier is, is het goed	indicativus	praesens	praesens	[150]
	verleden	514 Part A.2		verleden		si aderat, bene erat als hij hier was, was het goed		imperfectum	imperfectum	[155]
		514 Part A.2				si adfuit, bene fuit als hij hier geweest is, is het goed geweest		perfectum	perfectum	
toekomstig	levendig	514 Part B.1.a		toekomstig		si aderit, bene erit als hij hier zal zijn, zal het goed zijn		futurum	futurum	[151]
		514 Part B.1.b				si adfuerit, bene erit als hij hier geweest is, zal het goed zijn		futurum exactum	futurum	
	minder levendig	514 Part B.2.a		heden	p. 117 - 61	si adsit, bene sit als hij hier zou zijn, zou/kan het goed zijn (is het goed) [geen uitspraak of hij er ook is]	coniunctivus	praesens	praesens	[152]
		514 Part B.2.b			-	si adfuerit, bene sit als hij hier geweest zou zijn, is het goed (zou het goed zijn)		perfectum	praesens	
		-			p. 117 - 61	si pecuniam habuerim, panem emerim als ik geld zou hebben, zou ik brood kunnen kopen		perfectum	perfectum	
	heden	514 Part C.1	irrealis (tegen-feitelijk)	heden	p. 117 - 62	si adesset, bene esset als hij hier was, zou het goed zijn [maar hij is niet hier] si pecuniam haberem, panem emerem als ik geld had, dan kocht ik brood [maar ik heb geen geld]		imperfectum	imperfectum	[153]
	verleden	514 Part C.2		verleden	p. 117 - 63	si adfuisset, bene fuisset als hij hier was geweest, zou het goed geweest zijn [maar hij was er niet] si pecuniam habuissem, panem emissem als ik geld had gehad, dan zou ik brood hebben gekocht [maar ik had geen geld]		plusquamperf	plusquamperf	[154]

